

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ М. І. ДОЛІШНЬОГО НАН УКРАЇНИ»
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РИНДЗАК Ольга Тадеївна

УДК 331.55:332.021:339.922 (477) (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
УКРАЇНИ**

08.00.07 - демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати
власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших
авторів мають посилання на
відповідне джерело

_____ О.Т.Риндзак

Науковий консультант:
Садова Уляна Ярославівна, доктор
економічних наук, професор

*Дисертація є ідентичною іншим
примірникам дисертації
Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради Д11.051.03
к.е.н.*

 Н.С.Якімова

Вінниця – 2020

АНОТАЦІЯ

Риндзак О. Т. Міграційна політика в системі інтеграційних процесів України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2020.

Дисертація присвячена удосконаленню теоретико-методологічних засад дослідження міграційної політики, а також розробці практичних рекомендацій щодо її формування та реалізації в системі інтеграційних процесів України. На основі міждисциплінарного, системного підходу запропоновано новий напрям наукових досліджень міграційної політики, основу якого складає концепція превентивного міграційного менеджменту як функції планування та організування запобіжних заходів державної міграційної політики. Її застосування передбачає розвиток методології діагностики середовища реалізації міграційної політики на засадах положень інституційної теорії та концепції інгібування міграційних втрат, що слугує базою для подальшого удосконалення міграційної політики у євроінтеграційній перспективі.

Розвинуто понятійно-термінологічні основи міграційної політики, зокрема виокремлено три групи підходів до її трактування: інфлюативний (політика як вплив на міграційну сферу), інструментальний (політика як засіб впливу), інтерактивний (політика як взаємодія суб'єктів для досягнення поставлених цілей). З урахуванням цих підходів сформульовано комплексне визначення державної міграційної політики. Відстежено еволюцію теоретичних підходів до вивчення міграційної політики, проаналізовано основні моделі політики інтеграції мігрантів.

Поняття інтеграції розглянуто у трьох ракурсах: інтеграція суспільства (поєднання його складових), інтеграція у суспільство (входження суб'єкта в нього) та інтеграція в суспільстві (внутрішньосистемні процеси зміцнення зв'язків). Залежно від спрямованості інтеграційних процесів (досередини чи назовні відносно системи), виділено зовнішню і внутрішню інтеграцію, тобто інтеграцію системи до інших систем та інтеграцію всередині самої системи. Розкрито зв'язок міграції, міграційної політики та інтеграційних процесів.

Уточнено цілі, завдання, функції міграційної політики та основні принципи її формування, досліджено інституційне забезпечення міграційної політики та механізми її реалізації у контексті інтеграційних викликів сучасності. Запропоновано розширити функціональне призначення міграційної політики функцією запобігання міграційним втратам, а також доповнити її суть принципом гнучкості, що передбачає здатність політики змінювати тактичні заходи відповідно до ситуацій, що виникають у глобальному просторі, рекомендацій міжнародних інститутів, адекватно реагувати на нові виклики й проблеми, пов'язані з новітніми світовими процесами.

Проаналізовано міграційну політику України у вимірі трансформацій процесів міжнародної та внутрішньої міграції населення, ідентифіковано фактори та мотиваційні чинники зовнішньої міграції економічно активного населення України, розглянуто особливості внутрішньої міграції та вимушених переміщень населення в Україні, визначено основні проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб у регіонах-реципієнтах.

Розроблено концепцію моніторингу міграційного потенціалу як інструменту формування і реалізації міграційної політики, у рамках якої уточнено зміст поняття міграційного потенціалу, його структуру та індикатори; запропоновано логіко-структурну схему аналізу цього потенціалу; розроблено та розраховано індекс «міграційних прагнень». Запропонований індекс комплексно враховує різну ступінь вираження міграційних установок населення (від повної відсутності бажання покидати межі своєї країни до

прагнення виїхати на постійне місце проживання за кордон). Це дозволяє визначити ризики втрат людського потенціалу певної території, а також здійснити порівняльний аналіз величини потенціалу між різними соціально-демографічними групами чи регіонами та простежити його у динаміці. На прикладі результатів моніторингу незайнятого населення Львівщини проілюстровано методику розрахунку індексу «міграційних прагнень», а також можливості застосування непрямих методів вивчення міграційного потенціалу.

Здійснено діагностику ефектів зовнішньої міграції, розвинуто теоретико-методологічні основи дослідження міжпоколінних приватних трансфертів у системі аналізу об'єктів міграційної політики. На основі структурного підходу до оцінювання ефектів міжнародної міграції населення для країни (регіону) походження/призначення мігрантів виділено чотири групи ефектів (економічні, соціальні, політичні та духовні), визначено основні сфери їх впливу та індикатори ефекту для кожної з цих груп.

Визначено інтеграційні драйвери розвитку сучасної міграційної політики, розвинуто концептуальні основи формування та реалізації державної міграційної політики України, що на основі комплексного аналізу проблем еміграції, імміграції, внутрішньої добровільної та вимушеної міграції містять чітке формулювання засадничих принципів, актуальної мети, пріоритетних цілей і в межах кожної – низки завдань міграційної політики України. Запропоновано шляхи реалізації принципу «міграція для загального блага» як пріоритету міграційної політики держави.

Обґрунтовано концепцію інгібування міграційних втрат людського потенціалу в системі превентивного міграційного менеджменту, яка являє собою систему положень, що встановлює напрямки вирішення однієї з найбільш актуальних проблем сьогодення – масової еміграції економічно активного населення з України. Вона передбачає три основні способи досягнення мети: скорочення темпів еміграції (з використанням соціально-економічних чинників, а не адміністративних заходів), стимулювання

зворотності зовнішньої міграції та активізацію внутрішньої міграції населення. У межах кожного способу запропоновано низку заходів-інгібіторів. Успішність цих заходів забезпечується покращенням загальної соціально-економічної і політичної ситуації в країні, а також активною освітньою, культурною й інформаційною політикою держави.

Ключові слова: міграція, міграційна політика, інтеграція, євроінтеграція, інтеграційні процеси, міграційні процеси, міграційний потенціал, міграційні втрати, інгібування (уповільнення) міграційних втрат, превентивний міграційний менеджмент.

SUMMARY

Ryndzak O. T. Migration policy in the system of integration processes of Ukraine. – Qualification research work as a manuscript.

Dissertation on the receipt of the scientific degree of doctor of economic sciences on speciality 08.00.07 – Demography, labor economics, social economics and policy. – Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2020.

The dissertation is devoted to improvement of theoretical and methodological bases of research of migration policy, and also to development of practical recommendations concerning its formation and realization in system of integration processes of Ukraine. Based on an interdisciplinary, systematic approach, a new direction of migration policy research is proposed. It is based on the concept of preventive migration management as a function of planning and organizing preventive measures of state migration policy. Its application involves the development of a methodology for diagnosing the environment for the migration policy implementation based on the institutional theory and the concept of inhibition of migration losses, which serves as a basis for further improvement of migration policy in the European integration perspective.

The conceptual and terminological bases of migration policy are developed. In particular, three groups of approaches to its interpretation are

distinguished: inflationary (policy as an impact on the migration sphere), instrumental (policy as a means of influence), interactive (policy as the interaction of subjects to achieve the set goals). Given these approaches, a comprehensive definition of migration policy is proposed. The evolution of theoretical approaches to the study of migration policy is traced, the basic models of migration integration policy are analysed.

The concept of integration is considered in three perspectives: integration of society (combination of its components), integration into society (entry of an individual into it) and integration in society (intra-system processes of strengthening ties). Depending on the direction of integration processes (inward or outward relative to the system), external and internal integration are distinguished, that is the integration of the system into other systems and the integration within the system itself. The connection of migration, a migration policy and integration processes is revealed.

The goals, tasks, functions of migration policy and the principles of its formation are specified, the institutional support of migration policy and the mechanisms of its implementation in the context of modern integration challenges are investigated. It is proposed to expand the functionality of migration policy by the function of prevention migration losses. And to supplement its essence with the principle of flexibility, which provides the ability of policy to change tactical measures in accordance with emerging of global conditions, recommendations of international institutions, respond adequately to new challenges and problems, associated with the latest world processes.

The migration policy of Ukraine in the dimension of the transformations of international and internal migration is analysed, factors and motives of external migration of economically active population of Ukraine are identified, peculiarities of internal migration and forced displacement in Ukraine are considered, main problems of adaptation of internally displaced persons in the regions are highlighted.

The concept of monitoring of the migration potential as a tool for the formation and implementation of migration policy is developed. The content of the concept of migration potential, its structure and indicators are specified; the logical-structural scheme of the analysis of this potential is offered; the migration desires index is developed and calculated. The proposed index comprehensively takes into account the different degrees of migration desires (from those who would not go abroad under any circumstances to those who would go abroad for permanent residence). It allows the risk estimation of prospective human potential losses of some regions or countries. Moreover, the migration desires index is a tool for studying migration potential dynamics and for the comparative analysis between regions and different groups. Based on the results of survey of the unemployed population of Lviv region the method of calculating the migration desires index is presented, as well as the possibility of using of indirect methods of the migration potential investigation.

The estimation of effects of external migration is made, theoretical and methodological bases of research of intergenerational private transfers in system of the analysis of objects of migration policy are developed. Based on a structural approach to assessing the effects of international migration for the country (region) of origin / destination of migrants, four groups of effects (economic, social, political and spiritual) are identified, the main areas of their influence and impact indicators for each of these groups defined.

Integration drivers of the development of a modern migration policy are defined, conceptual bases of formation and realization of the state migration policy of Ukraine are developed, that on the basis of a comprehensive analysis of the problems of emigration, immigration, internal voluntary and forced migration contain a clear formulation of basic principles, current goals, priority goals and within each - a number of tasks of migration policy of Ukraine. The ways of realization of the principle "migration for the common good" as a priority of migration policy of the state are offered.

The concept of inhibition of migration losses of human potential is substantiated. The concept of inhibition of migration losses of human potential in the system of preventive migration management is substantiated. It is a system of provisions that establishes directions for solving one of the most actual problems of today - mass emigration of economically active population from Ukraine. It provides three main ways to achieve the goal: the reduction of the emigration flows (using socio-economic factors rather than administrative measures), the stimulation of the external return migration and the activization of internal migration of the population. Within each method, a number of inhibitor-measures are proposed. Improvement of general socio-economic and political situation in the country and active cultural, educational and information state policy will provide the success of these measures.

Keywords: migration, migration policy, integration, European integration, integration processes, migration processes, migration potential, migration losses, inhibition (slowing down) of migration losses, preventive migration management.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Риндзак О. Т. Міграційна політика в Україні: виклики та інтеграційні перспективи: монографія / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього»; наук. ред. д. е. н., проф. У. Я. Садова. Львів: Каменяр, 2019. 422 с. (23,94 д.а.).

2. Риндзак О.Т., Садова У. Я., Семів Л. К. Завдання державного регулювання регіональних ринків праці в Україні (за результатами соціологічних обстежень) (п. 6.5). *Регіональна політика та механізми її реалізації*: монографія / за ред.: акад. НАН України М. І. Долішнього. К.: Наукова думка, 2003. С. 229–242 (1,06 д.а. / 0,35 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі причин безробіття та можливостей працевлаштування на регіональному ринку праці.*

3. Риндзак О. Т. Міграційна політика Норвегії та її перспективи (п. 10.3). *Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації*: монографія / НАН

України, Ін-т регіон. дослідж.; наук. ред. : У. Я. Садова. Львів, 2011. С. 438–449 (0,70 д.а.).

4. Риндзак О. Т. Соціально-демографічний потенціал Карпатського регіону в соціологічному вимірі (п. 2.5); Риндзак О. Т. Міжпоколінні приватні трансфerti як важливий фактор формування соціально-демографічного потенціалу (п. 3.4). *Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку*: монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. Том 2. Соціально-демографічний потенціал / відп. ред. У. Я. Садова. Львів, 2013. С. 84–99; С. 139-148 (1,75 д.а.).

5. Ryndzak O., Mahonyuk O. Living habit as a factor of social capital mobilization in the region. *Determinants and sources of development of enterprises in the region* / Editors: Roman Fedan, Katarzyna Szara. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszow, 2013. P. 147–157 (0,69 д.а./ 0,32) д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні поняття соціального капіталу.*

6. Риндзак О. Т., Цапок С. О., Бідак В. Я., Теслюк Р. Т., Біль М. М., Бачинська М. В., Мульська О. П., Махонюк О. В., Бараняк І. Є. Проблеми інтеграції внутрішньо переміщених осіб за новим місцем проживання: стан, ризики, перспективи (за результатами апробації авторської методики) (п. 4.3); Риндзак О.Т., Зайшла Н.О. Політика інтеграції мігрантів у місцеві громади: міжнародний досвід (п. 4.4); Риндзак О.Т. Моделі політики інтеграції іммігрантів у місцеві громади (п. 5.1); Риндзак О. Т., Садова У.Я., Цапок С. О., Бідак В. Я., Біль М. М. Проект Концепції Регіональної програми інтеграції мігрантів у місцеві громади (п. 5.5). *Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів* / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2015. С. 146–165; С. 165–172; С. 173–184; С. 219–229. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20150804.pdf> (3,36 д.а. / 0,95 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в ідентифікації основних проблем інтеграції внутрішньо переміщених осіб у соціум, що приймає.*

7. Риндзак О. Т. Еміграційний потенціал безробітних як індикатор соціально-економічної незахищеності населення прикордонного регіону (п. 3.2); Риндзак О. Т., Андрусин Н. І., Бачинська М. В., Махонюк О. В., Бараняк І. Є. Соціально-економічна захищеність внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний вимір (п. 3.3); Риндзак О. Т. Нормативно-правові передумови розвитку соціальної захищеності мігрантів у світлі новітніх викликів розвитку України (п. 5.4). *Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та регіональні аспекти* / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2016. С. 97–106; С. 106–116; С. 195–2017. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20160801.pdf> (2,14 д.а. / 1,64 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі соціологічних індикаторів соціально-економічної захищеності внутрішньо переміщених осіб.*

8. Ryndzak O. Theoretical and methodological foundations of migration processes researches. *Formation strategy of economic structures: the tools and practices*: collective monograph / edited by A. Berezin, M. Bezpartochnyi. Riga: «Landmark» SIA, 2016. P. 82 – 90 (0,47 д.а.).

9. Ryndzak O. International migration of Ukrainian population: development trends and perspectives under the conditions of European integration processes. *Transformation of international economic relations: modern challenges, risks, opportunities and prospects*: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi. Riga: «Landmark» SIA, 2017. Vol.3. P.118–126 (0,65 д.а.).

10. Ryndzak O. Improvement of public migration policy in the system of countering the threats to the national security of Ukraine. *Transformational processes the development of economic systems in conditions of globalization: scientific bases, mechanisms, prospects*: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi. Riga: «Landmark» SIA, 2018. Vol. 2. P.237–246 (0,54 д.а.).

11. Риндзак О. Т., Біль М. М. Міграція і механізми її регулювання: понятійно-термінологічний дискурс (п. 1.1.); Садова У. Я., Мульська О. П.,

Біль М. М., Риндзак О. Т. Міграціологія в системі сучасних теоретичних наукових знань (п. 1.2); Риндзак О. Т., Біль М. М. Підходи до побудови механізму регулювання міграції як системи (п. 1.3); Риндзак О. Т. Моніторинг мобільності населення в умовах безробіття (п. 2.4). *Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання* / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. С. 7–13; С. 13–26; С. 26–35; С.79–89. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf> (2,68 д.а. / 1,29 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні поняття міграції, аналізі її видів та вивченні теорій міжнародної міграції.*

12. Биркелунд Г.-Э., Риндзак О. Т. Дискриминация по имени: опыт исследования на норвежском рынке труда. *Социологические исследования*. 2014. № 12. С. 37–40 (*Scopus, Web of Science*) http://socis.isras.ru/files/File/2014/2014_12/37-41_Birkelund.pdf (0,4 д.а. / 0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі результатів соціологічного дослідження рівня ідентифікації деяких іноземних імен.*

13. Jeleyko I.V., Ryndzak O. T. Ukrainian immigrants in Portuguese labor market. *Ekonomické Rozhl'ady – Economic Review*. 2016. Volume 45, Issue 4. С.463–477 (*Index Copernicus та інші*) (0,7 д.а. / 0,35 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає у дослідженні особливостей трудової міграції населення України до Португалії.*

14. Ryndzak O.T., Bil M. M. Mechanisms of migration processes regulation: theoretical aspects. *Journal Association 1901 «Sepike»*. 2016. Edition 12. P.167–171 (*Index Copernicus та інші*) (0,4 д.а. / 0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у формулюванні імперативів конструювання та реалізації механізмів регулювання міграцій у сучасному суспільстві.*

15. Bil M., Ryndzak O. Mechanism of migration regulation: structural and functional approach. *Perspectives – Journal on economic issues*. 2018. № 2. P.14–27. URL: <http://perspectives-ism.eu/22018-2/22018-014-bil/> (*Index Copernicus та*

інші) (0,6 д.а. / 0,3 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в обґрунтуванні структурно-функціонального підходу до вдосконалення механізму регулювання міграції.*

16. Ryndzak O. Intergenerational private transfers in the system of factors of population's migration activity. *Annals of Marketing Management & Economics*. 2019. Vol. 5, № 1–2. P. 67–77. URL: http://amme.wne.sggw.pl/wp-content/uploads/AMME_2019_n1_2_67.pdf (*Index Copernicus та інші*) (0,81 д.а.).

17. Ryndzak O. Evaluation of a population's migration potential as an important component of migration policy. *Economies*. 2019. Volume 7, Issue 3, 72. URL: <https://www.mdpi.com/2227-7099/7/3/72> (*Scopus, Web of Science та інші*) (1,2 д.а.).

18. Риндзак О. Т. Мобільність населення як передумова становлення територіальних міграційних систем (на прикладі Карпатського регіону). *Регіональна економіка*. 2013. №1 (67). С. 123–130 (*Index Copernicus*) (0,55 д.а.).

19. Риндзак О. Т. Міграційний та інтеграційний потенціал населення як важливі фактори розвитку територіальних міграційних систем. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи: теорія і практика*. 2013. Вип. 3 (101). С. 208–216 (0,46 д.а.).

20. Бідак В. Я., Цапок С. О., Риндзак О. Т. Соціальні та демографічні імперативи дослідження суспільних систем українськими вченими-регіоналістами. *Регіональна економіка*. 2014. № 3 (73). С. 121–130 (*Index Copernicus*) (0,95 д.а. / 0,3 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у здійсненні ретроспективного аналізу напрацювань українських вчених-регіоналістів, що стосуються територіальних міграційних систем.*

21. Риндзак О. Т., Бідак В. Я., Цапок С. О. Соціально-економічна дискримінація мігрантів в умовах глобальної регіоналізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні: сучасний стан та шляхи активізації*. 2014. Вип. 3 (107). С. 469–478

(0,6 д.а. / 0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у розвитку теоретичних основ дослідження соціально-економічної дискримінації.*

22. Риндзак О. Т., Махонюк О. В. Актуальні проблеми розвитку соціального капіталу мігрантів. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3060> (*Index Copernicus та інші*) (0,47 д.а. / 0,24 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у вивченні рееміграційних настроїв мігрантів та їх намірів щодо започаткування власної справи і вкладання коштів в Україні.*

23. Риндзак О. Т. Моделі політики інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство. *Економіка та держава*. 2014. №11. С. 72–75 (*Index Copernicus та інші*) (0,8 д.а.).

24. Риндзак О. Т. Міграційний потенціал незайнятого населення в системі єроінтеграційних перетворень регіональних ринків праці України (на прикладі м. Львова). *Регіональна економіка*. 2015. № 2 (76). С. 83–89 (*Index Copernicus та інші*) (0,66 д.а.).

25. Риндзак О. Т. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених громадян у приймаючому соціумі (на прикладі м. Харкова). *Проблеми економіки*. 2015. № 3. С. 275–280 (*Index Copernicus та інші*) (0,7 д.а.).

26. Риндзак О. Т. Міжнародна економічна інтеграція у системі чинників державної міграційної політики. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. № 3. С. 655–660. URL: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/136.pdf> (0,68 д.а.).

27. Риндзак О. Т. Соціокультурні аспекти інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіональному вимірі. *Регіональна економіка*. 2016. № 3 (81). С. 120–127 (*Index Copernicus та інші*) (0,79 д.а.).

28. Садова У. Я., Риндзак О. Т., Андрусин Н. І. Актуальні проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб: регіональний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3 (28). С. 171–185 (*Index Copernicus та інші*) (1,22 д.а. / 0,41 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у розробці пропозицій*

щодо вирішення проблем працевлаштування вимушено переміщених осіб, залежно від їх налаштованості щодо місця майбутнього проживання.

29. Риндзак О. Т. Механізми регулювання міграції населення в Європейському Союзі. *Східна Європа: економіка, бізнес, управління*. 2016. № 4. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/4_2016/63.pdf (0,69 д.а.).

30. Риндзак О. Т. Державна міграційна політика в контексті пріоритетів національної безпеки України. *Економіка України*. 2016. № 12 (667). С. 72–81. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_16_12_072_uk.pdf (*Index Copernicus та інші*) (0,8 д.а.).

31. Риндзак О. Т. Удосконалення державної міграційної політики в системі захисту національних інтересів України. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 3 (189). С. 237–244 (0,65 д.а.).

32. Риндзак О. Т. Внутрішня міграційна політика України: актуальні проблеми та завдання. *Економіка та суспільство*. 2017. № 11. С. 395–400. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/11_ukr/11_2017.pdf (*Index Copernicus та інші*) (0,6 д.а.).

33. Риндзак О. Т., Махонюк О. В. Економічні фактори зовнішньої міграції населення України. *Регіональна економіка*. 2017. № 4 (86). С. 54–64 (*Index Copernicus та інші*) (0,89 д.а. / 0,45 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у порівняльному аналізі динаміки заробітної плати в Україні, її країнах-сусідах та основних країнах призначення її мігрантів.*

34. Риндзак О. Фактори і мотиви зовнішньої міграції населення України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2018. Вип. 1 (18). С. 112–121. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2018/18rotmnu.pdf> (*Index Copernicus та інші*) (0,64 д.а.).

35. Риндзак О. Т., Рісний О. П. Моніторинг мобільності незайнятого населення в системі регулювання регіональних ринків праці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2018. № 29. С. 81–85 (*Index Copernicus*) (0,59 д.а. / 0,29 д.а.).

Особистий внесок здобувача полягає у розробці пропозицій щодо основних шляхів уповільнення темпів втрат людського потенціалу регіону і країни.

36. Риндзак О. Т. Інгібування міграційних втрат людського потенціалу України. *Економіка України*. 2019. № 9–10 (694-695). С. 79–91 (*Index Copernicus та інші*) (0,93 д.а.).

37. Риндзак О. Т. Концептуальні основи дослідження міграційної активності населення. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7352> (*Index Copernicus та інші*) (0,6 д.а.).

38. Риндзак О. Т. Дослідження зовнішньоміграційних установок населення в умовах формування територіальних міграційних систем. *Економічна політика держави в умовах трансформаційних змін: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції*. 15–16 лютого 2013 р., м. Сімферополь. Сімферополь: НО «Economics», 2013. Ч. 2. С. 16–18 (0,14 д.а.).

39. Риндзак О. Т. Проблеми інтеграції іммігрантів в Україні. *Актуальні проблеми управління людськими ресурсами та економіки праці: збірник тез II науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*. 15–16 травня 2013 р., м. Львів. Львів: ЛІС УБС НБУ, 2013. С. 7–9 (0,14 д.а.).

40. Риндзак О. Т. Теоретичні аспекти дослідження міграційного потенціалу регіону. *Соціально-економічний розвиток і якість життя населення регіону: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*, 16–17 травня 2013 р., м. Івано-Франківськ. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 218–220 (0,14 д.а.).

41. Риндзак О. Т. Міграційний потенціал в системі управління людськими ресурсами регіону. *Соціально-психологічні та економіко-правові аспекти управління людськими ресурсами у XXI столітті: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції*. 5 червня 2013 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут МАУП, 2013. С. 68–71 (0,18 д.а.).

42. Ryndzak O. T. Migration potential of the population in the human resources management of the region. *Applied Sciences in Europe: tendencies of contemporary development: papers of the Third International Scientific Conference*. September 2–3, 2013, Stuttgart. Germany, ORT Publishing, 2013. P. 84–86 (0,14 д.а.).

43. Вовканич С. Й., Риндзак О. Т. Духовно-інформаційна мобільність як система формування трансферних структур буття людини і нації. *Системний аналіз економічних систем: матеріали першого круглого столу*. Львів: Ліга-Прес, 2013. С. 26–34 (0,41 д.а. / 0,27 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні міжпоколінних приватних трансфертів та їх класифікації*.

44. Риндзак О. Т. Міжнародна міграція населення в системі глобалізаційних процесів. *Економіка і управління в умовах глобалізації: матеріали III міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 29 січня 2014 р., м. Донецьк*. Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2014. С. 245–247 (0,14 д.а.).

45. Риндзак О. Т. Интеграционные детерминанты развития миграционной политики Украины. *Миграционные процессы: тренды, вызовы, перспективы: сборник материалов международной научно-практической конференции. 14–15 марта 2014 г., г. Казань*. Казань: Отечество, 2014. С. 244–249 (0,35 д.а.).

46. Ryndzak O. T. Motivational factors of the migration potential of the Ukrainian population. *The First International Conference on Economic Sciences: proceedings of Conference*. April 3, 2014, Vienna. «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna. 2014. P. 264–269 (0,27 д.а.).

47. Садова У. Я., Риндзак О. Т. Мотиваційні чинники трудової міграції в експертних оцінках. *Проблеми зовнішньої міграції України та інших пострадянських держав: матеріали засідання круглого столу. 4 квітня 2014 р., м. Львів*. Львів: Сполом, 2014. С. 18–20 (0,14 д.а. / 0,07 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у дослідженні соціально-економічних чинників зовнішньої міграції населення*.

48. Риндзак О. Т. Механізми інтеграції високоосвічених іммігрантів: досвід Норвегії. *Brain Drain – Brain Gain: світовий контекст та українські реалії*: збірник доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції. 8 жовтня 2014 р., м. Львів. Львів: МІОК Національного університету «Львівська політехніка», 2014. С. 125–131 (0,32 д.а.).

49. Ryndzak O. T. Adaptation of migrants to host societies: theoretical aspects. *Wirtschaft und Management: Probleme der wissenschaft und praxis*: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel. Dezember, 19, 2014, Nürnberg. Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2014. Vol. 1. P. 375–379 (0,23 д.а.).

50. Риндзак О. Т. Теорії міграції населення – основа удосконалення міграційної політики України. *Економіка: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. 17–18 квітня 2015 р., м. Одеса. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 77–81 (0,23 д.а.).

51. Риндзак О. Т. Соціально-психологічна компонента в системі регуляторів міграційних процесів. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*: матеріали доп. Всеукр. наук.-практ. конф. 11 червня 2015 р., м. Львів. Львів: Львів. ін-т МАУП, 2015. С. 231–236 (0,27 д.а.).

52. Ryndzak O. Legislative basis of the migration policy of Ukraine. *Actual problems of economics, management and law in modern social and economic environment*: collection of scientific articles. November 27, 2015, Lisbon. Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2015. P. 34–38 (0,23 д.а.).

53. Риндзак О. Т. Інституційне забезпечення міграційної політики в системі інтеграційних процесів України. *Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization*: proceedings of International Scientific-Practical Conference. January 29, 2016, Klaipeda. Klaipeda: Baltija Publishing, 2016. P. 234–237 (0,18 д.а.).

54. Риндзак О. Т. Напрямки удосконалення державної міграційної політики в системі інтеграційних процесів України. *Актуальні проблеми та*

перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності в умовах глобалізації: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 27–28 жовтня 2016 р., м. Львів. Львів: РВВ НЛТУ України, 2016. С. 84–86 (0,14 д.а.).

55. Риндзак О. Т. Міграційний потенціал населення в умовах лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. *Міграція між Україною та ЄС: виклики безвізового режиму: збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. 15 грудня 2016 р., м. Львів. Львів: МІОК, 2017. С. 174–176 (0,14 д.а.).*

56. Риндзак О. Т. Нормативно-правовий механізм регулювання міграції населення: напрямки модернізації. *Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies: proceedings of International Scientific Conference. January 27, 2017, Kielce. Kielce, Poland: Baltija Publishing, 2017. Part II. P. 87–89 (0,14 д.а.).*

57. Риндзак О. Т. Мінімізація негативних наслідків вимушеної міграції в Україні. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 8 червня 2017 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут МАУП, 2017. С. 162–166 (0,23 д.а.).*

58. Риндзак О. Т. Социально-экономическая дискриминация мигрантов в условиях глобализации национальных рынков труда. *Economy and Society: a Modern Foundation For Human Development: proceedings of II International Scientific Conference. June 23, 2017, Leipzig. Leipzig, Germany: Baltija Publishing, 2017. Part II. P. 107–109 (0,14 д.а.).*

59. Риндзак О. Т., Бараняк І. Є. Дослідження факторів зовнішньої міграції населення України з метою запобігання його втратам. *Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise: Proceedings of International Scientific Conference. November 17, 2017, Le Mans. Le Mans, France: Baltija Publishing, 2017. Part III. P. 56–58 (0,17 д.а. / 0,09 д.а.) Особистий внесок здобувача полягає в аналізі регресійної моделі міграційного приросту в Україні.*

60. Риндзак О. Т. Оцінка міграційного потенціалу в системі механізмів регулювання міграції населення. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 14 червня 2018 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут МАУП, 2018. С. 121–125 (0,23 д.а.).

61. Ryndzak O. T. Public migration policy of Ukraine: the challenges of labor market globalization. *From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area*: proceedings of International Scientific Conference. August 24, 2018, Riga. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2018. P. 82–84 (0,14 д.а.).

62. Ryndzak O. T. Evaluation of consequences of external migration as a necessary precondition of effective migration policy. *Imperatives of civil society development in promoting national competitiveness*: proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference. December 13–14, 2018, Batumi. Batumi, Georgia: Publishing House «Kalmosani», 2018. Volume I. P. 20–22 (0,14 д.а.).

63. Риндзак О. Т. Міграційна активність населення як можлива загроза демографічній безпеці України. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 15–16 травня 2019 р., м. Львів. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2019. С. 64–66 (0,14 д.а.).

64. Риндзак О. Т. Демографічна безпека в умовах зростання міграційної активності населення України. *Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій*: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 6 червня 2019 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ«МАУП», 2019. С.145–148 (0,18 д.а.).

65. Ryndzak O. T. Preventive migration state policy of Ukraine under the conditions of its eurointegration. *From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area*: proceedings of III International Scientific Conference. August 23, 2019, Riga. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2019. P. 102–104 (0,14 д.а.).

66. Ryndzak O. Indicators of a Population's Potential Migration Activity (Based on Lviv region). *Science and Practice: Implementation to Modern Society: proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference*. January 26-28, 2020, Manchester. Manchester, Great Britain: Peal Press Ltd., 2020. P.133–137 (0,23 д.а.).

67. Риндзак О. Т. Миграционный потенциал населения Карпатского региона Украины. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2013. № 6. С. 260–266 (*Ulrichsweb та інші*) (0,76 д.а.).

68. Риндзак О. Т. Чинники еміграції та проблеми інтеграції українських мігрантів за кордоном. *ScienceRise*. 2014. Вип. 2 (2). С. 138–142 (*Index Copernicus та інші*) (0,64 д.а.).

69. Регіональне обстеження внутрішньо-переміщених осіб-громадян України: методичні рекомендації / редкол.: д.е.н., проф. Садова У. Я., к.е.н., проф. Матковський С. О., к.е.н. Гринькевич О. С. НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього». Львів, 2014. 40 с. (1,56 д.а. / 0,10 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у розробці інструментарію для проведення соціологічного опитування внутрішньо переміщених осіб.*

70. Риндзак О. Т. Політика інтеграції мігрантів: теоретичний аспект. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). Ч. III. С. 29–33 (*Index Copernicus та інші*) (0,58 д.а.).

71. Моніторинг соціокультурних виявів міграції в умовах євроінтеграційних процесів України: регіональний аспект: методичні рекомендації / редкол.: д.е.н., проф. Садова У. Я., к.ф.-м.н., доц. Оліскевич М. О., к.е.н. Риндзак О. Т., к.е.н. Андрусишин Н. І. НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього». Львів, 2015. 54 с. (2,84 д.а. / 0,13 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у вивченні структури потреб внутрішньо переміщених осіб та виявленні можливостей їх інтеграції у нове середовище.*

72. Інтеграція мігрантів у приймаючий соціум: соціокультурологічні аспекти модернізаційного розвитку регіону: наукова доповідь / редкол.: д.е.н., проф. Садова У. Я., к.е.н. Андрусин Н. І., к.е.н. Риндзак О. Т., к.е.н. Бідак В. Я. НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього». Львів, 2015. 48 с. (4,0 д.а./0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні основних проблем інтеграції мігрантів у соціум, що приймає (за результатами анкетного опитування).*

73. Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти: довідник, 2-ге видання – доповнене і перероблене / У. Я. Садова, Р. Т. Теслюк, М. М. Біль, О. Т. Риндзак, О. П. Мульська та ін.; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2018. 226 с. (16,34 д.а. / 0,5 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у формулюванні авторських дефініцій міграційної політики, методу вивчення міграцій, адаптації мігрантів, інтеграції мігрантів, міграційного потенціалу, аналізі стратегій адаптації іммігрантів та тлумаченні інституційної теорії міграції населення.*

74. Риндзак О. Т., Біль М. М., Теслюк Р. Т., Бачинська М. В., Махонюк О. В. Вимушені переміщення населення (п. 4.1). *Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття: наукове видання /наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. С. 63–67 (0,4 д.а. / 0,08 д.а.). Особистий внесок здобувача полягає у визначенні проблем працевлаштування внутрішньо переміщених осіб та їх схильності до зовнішньої міграції.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	24
ВСТУП.....	25
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	40
1.1. Міграційна політика та її понятійно-термінологічне забезпечення	40
1.2. Теоретичні підходи до вивчення міграційної політики	60
1.3. Міграційна політика у фокусі інтеграційних процесів сучасності	82
1.4. Політика інтеграції мігрантів: види і моделі	98
Висновки до розділу 1	120
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	123
2.1. Цілі, завдання і функції міграційної політики	123
2.2. Інституційне забезпечення міграційної політики: інститути-суб'єкти та їх види	136
2.3. Інститути-регулятори міграційних процесів	157
2.4. Механізми регулювання міграцій у контексті інтеграційних викликів сучасності	174
Висновки до розділу 2	188
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ	190
3.1. Міграційна політика України у вимірі трансформацій міжнародних процесів міграції	190
3.2. Фактори міжнародної міграції населення	207
3.3. Зовнішня міграція економічно активного населення: мотиваційні чинники та перешкоди інтеграції	223
3.4. Внутрішня міграція та вимушені переміщення населення в Україні ..	238
3.5. Проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб у регіонах- реципієнтах	252

Висновки до розділу 3.....	268
РОЗДІЛ 4. НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНАЛІЗУ ОБ'ЄКТІВ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	271
4.1. Міграційний потенціал населення як об'єкт міграційної політики: концепція, оцінка.....	271
4.2. Методи непрямих оцінок міграційного потенціалу.....	290
4.3. Діагностика ефектів зовнішньої міграції населення.....	305
4.4. Міжпоколінні приватні трансфери в системі аналізу об'єктів міграційної політики.....	320
Висновки до розділу 4.....	334
РОЗДІЛ 5. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР.....	337
5.1. Інтеграційні драйвери розвитку сучасної міграційної політики.....	337
5.2. Концептуальні основи формування та реалізації державної міграційної політики України.....	357
5.3. Реалізація принципу «міграція для загального блага» як пріоритет міграційної політики держави.....	375
5.4. Концепція «інгібування міграційних втрат» людського потенціалу як складова превентивного міграційного менеджменту.....	388
Висновки до розділу 5.....	403
ВИСНОВКИ.....	405
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	413
ДОДАТКИ.....	454

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТЕС	–	Азійсько-тихоокеанське економічне співробітництво
ВПО	–	внутрішньопереміщені особи
ВРУ	–	Верховна Рада України
ДМС	–	Державна міграційна служба
ЄАВТ	–	Європейська асоціація вільної торгівлі
ЄАЕС	–	Євразійський економічний союз
ЄС	–	Європейський Союз
МОМ	–	Міжнародна організація з міграції
МОП	–	Міжнародна організація праці
МЦРМП	–	Міжнародний центр розвитку міграційної політики
НАТО	–	Організація північноатлантичного договору (<i>англ.: North Atlantic Treaty Organization, NATO</i>)
НАФТА	–	Північноамериканська угода про вільну торгівлю (<i>англ.: North American Free Trade Agreement, NAFTA</i>)
ОБСЄ	–	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОЕСР	–	Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	–	Організація Об'єднаних Націй
СОТ	–	Світова організація торгівлі
СНД	–	Співдружність Незалежних Держав
УВКБ ООН	–	Управління Верховного комісара ООН у справах біженців
ЮНЕСКО	–	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і Культури (<i>англ.: United Nations Educational, Scientific And Cultural Organization, UNESCO</i>)

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Наукове дослідження формування міграційної політики та сучасних особливостей її реалізації в Україні зумовлене низкою обставин євроінтеграційного розвитку національної економіки, держави та суспільства. З одного боку, дається взнаки залежність міграції від глобалізації, інформаційної революції, технологічних змін у сфері праці, виробництва товарів та послуг. З іншого, міграція відіграє значну роль у транспортуванні передових стандартів життя. Українські мігранти заявляють про нові можливості й потреби. Держава ж, відстоюючи національні інтереси, мусить оперативно реагувати на виклики. У ситуації, яка склалася, суттєво зростає актуальність дослідження міграційної політики як особливого виду політико-управлінської діяльності на стику соціально-економічної, демографічної, культурної, політичної життєдіяльності суспільства, яка має на меті узгодження інтересів держави, громадянського суспільства та окремих громадян у сфері територіальних переміщень населення.

За роки державної незалежності Україна заявила про себе як про активного учасника міжнародних міграційних процесів. Вона входить до числа топ-10 країн світу (5–8 місця) за кількістю міжнародних мігрантів. Сукупна чисельність осіб, які народилися в Україні, проте проживають на території інших держав, становить майже 6 млн осіб.

Чисельні еміграційні потоки призводять до вимивання найбільш цінного людського потенціалу за межі країни, спричинюють демографічні втрати та низку соціальних й економічних проблем. За таких обставин актуалізується потреба інформаційного та наукового забезпечення міграційної політики. Зокрема, важливим є оцінювання міграційного потенціалу населення, результати якого слугуватимуть основою для обґрунтування превентивних (запобіжних) заходів міграційної політики.

Дослідження спрямоване на подальший розвиток теоретико-методологічних і прикладних напрацювань учених щодо формування та реалізації державної міграційної політики з урахуванням інтеграційних викликів та перспектив. Зокрема, використано фундаментальні роботи зарубіжних міграціологів, таких як Дж. Беррі, Р. Білсборроу, Д. Блум, Дж. Госс, Б. Гош, М. Денисенко, В. Зелінський, В. Іонцев, Б. Ліндквест, Д. Массей, К. Мюрдаль, Е. Равенштейн, А. Сіммонс, О. Старк, Е. Тейлор, Б. Хорєв, Ф. Хьюго, а також учених, що працювали у царині глобалістики і просторології – Дж. Борхас, Г. Джером, Дж. Джонсон, М. Кастелс, Е. Петрас, С. Сассен, Р. Скелдон та ін.

Розвиток теоретико-методологічних основ дослідження міграційної політики базується на напрацюваннях, які здійснили такі українські автори: В. Антонюк, М. Вербовий, А. Гайдуцький, Л. Гальків, С. Гринкевич, О. Дороніна, С. Западнюк, О. Іванкова-Стецюк, В. Кіпень, І. Кукурудза, Ю. Курунова, О. Кушнірчук-Ставнича, Е. Лібанова, І. Майданік, І. Мостова, С. Пирожков, І. Прибиткова, О. Позняк, О. Пуригіна, Ю. Римаренко, О. Ровенчак, У. Садова, С. Сардак, Л. Семів, Л. Шаульська та ін.

Особливості формування та реалізації міграційної політики розкрили у своїх працях: К. Бондаренко, Н. Бортник, М. Бублій, А. Дергач, Т. Гнатюк, П. Казьміркевич, В. Комірна, В. Костенко, М. Курилич, О. Макогон, О. Малиновська, І. Марков, О. Мельниченко, В. Олефір, О. Палагнюк, О. П'ятковська, І. Романенко, М. Романюк, Є. Стаканов, Л. Ткаченко, Ю. Узун, О. Хомра, В. Чорна, А. Шевцов, Б. Юськів та ін. Мотиваційним механізмам регулювання міграційних процесів, актуальним проблемам оплати праці та функціонування ринку праці присвячено роботи Л.Безтелесної, О.Грішної, А.Колота, М.Кримої, С.Пасеки, І.Петрової, С.Лучик, М.Семикіної та інших українських науковців.

Оскільки дослідження фокусується на вивченні реалізації міграційної політики в умовах інтеграційних процесів, методологію роботи формують ідейні розробки українських авторів з різних питань міжрегіонального

співробітництва, серед яких: А. Балян, Н. Волченко, Т. Зінчук, О. Злобіна, І. Лапшина, Д. Лук'яненко, П. Мазурок, А. Мокій, Л. Михайлова, Т. Орехова, І. Сторонянська, А. Філіпенко, І. Хаджинов, С. Шульц та ін.

Проблема розвитку міграційної політики в системі інтеграційних процесів є відносно новою і не характеризується комплексним підходом до її розв'язання. Водночас, реалізація євроінтеграційного вектора розвитку України вимагає цілісних наукових розробок щодо удосконалення міграційної політики з урахуванням новітніх викликів та загроз територіальній цілісності країни в умовах гострих геополітичних протистоянь, що обумовлює актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана згідно з планом науково-дослідних робіт ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» за темами: «Соціально-демографічний потенціал розвитку Карпатського регіону України» (номер державної реєстрації 0111U000706, 2011–2012 рр.), у межах якої автором розроблено інструментарій та взято участь у проведенні експертного опитування з метою визначення найбільш гострих проблем розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону; «Формування і використання територіальних міграційних систем для забезпечення сталого розвитку регіонів» (номер державної реєстрації 0112U000462, 2012–2014 рр.), у межах якої автором досліджено мотивацію зовнішньої міграції населення та виявлено основні перешкоди інтеграції українських громадян за кордоном; «Соціально-економічна захищеність мігрантів: загальнонаціональний та регіональний вимір» (номер державної реєстрації 0113U000106, 2013–2015 рр.), у межах якої автором здійснено аналіз нормативно-правового забезпечення соціально-економічної захищеності трьох груп населення: внутрішньо переміщених осіб, іммігрантів в Україні та громадян України, які перебувають за її межами; «Соціокультурологічні наслідки міграційних процесів» (номер державної реєстрації 0114U004400,

2014 р.), у межах якої автором запропоновано типізацію моделей політики інтеграції іммігрантів за класифікаційною ознакою концептуальних підходів до суті суспільства та місця людини в ньому (виділено ліберальну, комунітарну та інтеракційну моделі); «Соціокультурний розвиток регіонів в умовах поширення процесів вимушеної міграції» (номер державної реєстрації 0115U003681, 2015 р.), у межах якої автором розроблено інструментарій та взято участь у проведенні соціологічного дослідження соціально-культурної адаптації та інтеграції вимушено переміщених осіб у регіонах України; «Механізм регулювання міграції населення в умовах трансформації регіональних ринків праці» (номер державної реєстрації 0116U004032, 2016–2018 рр.), у межах якої автором розроблено методика оцінювання міграційного потенціалу, що є передумовою удосконалення механізму регулювання міграції населення; «Міграційна активність населення Карпатського регіону» (номер державної реєстрації – 0119U002010, 2019–2021 рр.), у межах якої автором розвинуто теоретико-методологічні основи дослідження міграційної активності населення, розроблено програму та інструментарій для проведення соціологічного опитування студентів випускних курсів закладів вищої і професійно-технічної освіти та учнів 11-х класів закладів загальної середньої освіти Карпатського регіону.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є удосконалення теоретико-методологічних засад дослідження міграційної політики, а також розробка практичних рекомендацій щодо її формування та реалізації в системі інтеграційних процесів України.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- узагальнити, систематизувати та розвинути понятійно-термінологічний апарат дослідження міграційної політики;
- відстежити еволюцію теоретичних підходів до вивчення міграційної політики та сформулювати відповідні сценарії міграційної політики;

- розкрити зв'язок міграції, міграційної політики та інтеграційних процесів;
- проаналізувати та класифікувати основні моделі політики інтеграції мігрантів;
- уточнити цілі, завдання, функції міграційної політики та основні принципи її формування;
- дослідити систему інституційного забезпечення міграційної політики та механізми її реалізації;
- виявити особливості реалізації міграційної політики України у контексті трансформацій процесів міжнародної та внутрішньої міграції населення;
- ідентифікувати та проаналізувати фактори і мотиваційні чинники зовнішньої міграції економічно активного населення України;
- сформувати концепцію моніторингу міграційного потенціалу економічно активного населення як об'єкта міграційної політики;
- дослідити міжпоколінні приватні трансфери в системі аналізу об'єктів міграційної політики;
- визначити шляхи розвитку міграційної політики у системі інтеграційних процесів України;
- розвинути концептуальні основи формування і реалізації державної міграційної політики України;
- обґрунтувати концепцію інгібування (уповільнення) міграційних втрат людського потенціалу як складову превентивного міграційного менеджменту.

Об'єктом дослідження є процеси формування та реалізації міграційної політики.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні підходи та прикладні інструменти, засоби формування і реалізації міграційної політики у системі інтеграційних процесів України.

Методи дослідження. Теоретичним підґрунтям дисертації стали філософські, загально- та конкретнонаукові принципи і положення сучасної

економічної теорії, демографії, міграціології – теорія міграційних систем, теорія «притягування-виштовхування», інституційна теорія, концепція глобального міграційного менеджменту, теорія людського капіталу, ринково-інституційна концепція економічної інтеграції та ін.

Вирішення поставлених завдань базується на використанні *загальнонаукових методів* дослідження: *методи синтезу, індукції, дедукції, абстрагування, узагальнення* – для формування теоретико-методологічних основ дослідження міграційної політики; *класифікації* – для типізації моделей політики інтеграції іммігрантів; *порівняння* – для дослідження факторів зовнішньої міграції; *табличний і графічний метод* – для наочного представлення основних результатів роботи; *спеціальні наукові методи: статистичного аналізу* – для дослідження процесів зовнішньої та внутрішньої міграції населення України; *факторного аналізу* – для виявлення факторів зовнішньої міграції населення України; *логістичної регресії* – для дослідження впливу соціально-демографічних характеристик особи на її рішення щодо працевлаштування за кордоном; *індексного методу* – для розрахунку індексу «міграційних прагнень» як одного із найважливіших індикаторів міграційного потенціалу населення; *моделювання* – для побудови моделі міграційного процесу в особистісному вимірі, а також моделі міграційної політики за її сферами, об'єктами регулювання та завданнями; *соціологічного опитування* – для дослідження міграційного потенціалу незайнятого населення Львівщини, а також для виявлення основних проблем інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіонах-реципієнтах.

Інформаційну базу дослідження становлять наукові розробки вітчизняних та зарубіжних авторів, положення законодавства України, норми міжнародного права. Інформаційною основою аналітичних розрахунків слугували статистичні звіти Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації з міграції, Організації економічного співробітництва та розвитку, Світового банку, веб-ресурси аналітичних та соціологічних центрів, «Eurostat»,

дані Державної служби статистики України, Державної міграційної служби України та інших державних структур. У роботі використано низку експертних матеріалів ЗМІ, а також авторські соціологічні дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів. На основі міждисциплінарного системного підходу запропоновано новий напрям наукових досліджень міграційної політики, основу якого складає концепція превентивного міграційного менеджменту. Його застосування передбачає розвиток методології діагностики середовища реалізації міграційної політики на засадах положень інституційної теорії та концепції інгібування міграційних втрат, що слугує базою для подальшого удосконалення міграційної політики в євроінтеграційній перспективі.

Основні положення дисертаційної роботи, що визначають її новизну, полягають у такому:

вперше:

- запропоновано концептуальні засади застосування превентивного міграційного менеджменту як функції планування та організації запобіжних заходів державної міграційної політики, які полягають у такому: визначено, що основоположним принципом превентивного міграційного менеджменту є урахування потреб та інтересів усіх стейкхолдерів міграційних відносин (країн-донорів, країн-реципієнтів, мігрантів); розроблено блок-схему здійснення міграційної політики на основі оцінювання ефектів міграційних процесів з метою посилення їх позитивів та послаблення негативів, що сприяє реалізації принципу «міграція для загального блага»; продемонстровано, що запровадження превентивного міграційного менеджменту сприяє переходу від реактивної до превентивної державної міграційної політики в Україні (політики запобігання міграційним ризикам);
- сформовано концепцію моніторингу міграційного потенціалу економічно активного населення як інструменту формування і реалізації міграційної політики, в межах якої розкрито сутність поняття «міграційний

потенціал», його структуру та індикатори; запропоновано логіко-структурну схему аналізу цього потенціалу; розроблено та розраховано індекс «міграційних прагнень», що враховує різний ступінь вираження міграційних установок населення і дає змогу визначити ризики втрат людського потенціалу певної території, а також здійснити порівняльний аналіз величини потенціалу між різними соціально-демографічними групами чи регіонами та простежити його у динаміці. Методику розрахунку індексу «міграційних прагнень» апробовано у процесі моніторингу незайнятого населення Львівщини, що слугує інформаційною основою розробки превентивних заходів міграційної політики;

– обґрунтовано концепцію інгібування (уповільнення) міграційних втрат людського потенціалу як систему положень, що встановлює напрями вирішення проблеми масової еміграції економічно активного населення з України та передбачає три основні способи досягнення мети: скорочення темпів еміграції (з використанням соціально-економічних чинників, а не адміністративних заходів), стимулювання зворотності зовнішньої міграції та активізацію внутрішньої міграції населення; у межах кожного способу запропоновано низку спеціальних заходів-інгібіторів, що мають діяти у комплексі з покращенням загальної соціально-економічної і політичної ситуації в країні, а також активною освітньою, культурною й інформаційною політикою держави. Реалізація запропонованої концепції сприятиме підвищенню ефективності міграційної політики та зменшенню негативних наслідків міграції;

удосконалено:

– теоретико-методологічні основи дослідження міграційної політики, зокрема виокремлено три групи підходів до її трактування (інфлюативний, інструментальний, інтерактивний), з урахуванням яких сформульовано комплексне визначення державної міграційної політики як цілеспрямованої діяльності органів державної влади щодо регулювання міграційних відносин,

процесів і явищ, їх чинників, націленої на запобігання негативним наслідкам та використання потенціалу міграції в умовах реалізації євроінтеграційного вектора реформ; на відміну від традиційного підходу, де діяльність держави пов'язана з регулюванням і контролюванням міграційних процесів завдяки використанню сукупності засобів, пропонуване визначення вказує на існування спеціалізованих функцій держави у міграційній сфері;

– інтеграційну парадигму розвитку міграційної політики, що передбачає: комплексний підхід до визначення суті інтеграційних процесів у їх внутрішньому та зовнішньому вимірах; аналіз впливу цих процесів на міграційну сферу та механізми її регулювання; визначення євроінтеграційних драйверів удосконалення міграційної політики, що у сукупності забезпечує комплексність дослідження та удосконалення міграційної політики в системі інтеграційних процесів держави;

– класифікацію моделей політики інтеграції мігрантів у соціумах-реципієнтах на основі концепції людини у суспільстві (незалежний індивід; індивід як частина спільноти; індивід як елемент соціальних відносин і зв'язків) шляхом виокремлення трьох груп моделей (ліберальна, комунітарна та інтеракційна) та визначення інтеракційної моделі як найбільш бажаної для реалізації в Україні;

– діагностику ефектів зовнішньої міграції населення, яку проведено на основі структурного підходу до оцінювання ефектів в контексті країни (регіону) походження/призначення мігрантів та виділено чотири групи ефектів (економічні, соціальні, політичні та духовні), визначено основні сфери їх впливу та індикатори ефекту для кожної з цих груп; запропоновано методику оцінювання міграційних втрат шляхом розрахунку втрат економічної активності та з урахуванням ймовірності зовнішньої трудової міграції; така діагностика є важливим елементом підвищення ефективності інформаційного забезпечення заходів міграційної політики (зокрема, щодо реалізації принципу «міграція для загального блага»);

дістали подальшого розвитку:

– теоретична модель міграційного процесу, що виходить з можливостей задоволення потреб чи їх депривації та передбачає розгляд різних стадій потенційної міграції (міграційні установки, міграційна готовність та підготовча діяльність до здійснення міграційного переміщення), що забезпечує глибину дослідження потенційної міграції як основу розробки заходів превентивного міграційного менеджменту відповідно до конкретної стадії міграційного процесу;

– концептуальні основи введення у міграційну політику функції стратегічного планування, функції запобігання міграційним втратам, а також доповнення її принципом гнучкості, що передбачає здатність політики змінювати тактичні заходи відповідно до ситуацій, що виникають у глобальному просторі, рекомендацій міжнародних інститутів, адекватно реагувати на нові виклики й проблеми, пов'язані з новітніми світовими процесами;

– науково-методичне забезпечення інформаційної бази міграційної політики, що передбачає застосування статистичного аналізу факторів зовнішньої міграції та визначення її мотиваційних чинників за допомогою соціологічних досліджень, що проведено з використанням інструментарію, розробленого здобувачем: оцінювання «ціннісно-потребового гапу» – розриву між рівнем значущості певного блага для особистості та його фактичним задоволенням;

– теоретико-методологічні основи дослідження міжпоколінних приватних трансфертів шляхом розширення і деталізації класифікації цих трансфертів (матеріальні, інструментальні, соціально-гуманітарні); визначення місця трансфертів у системі регуляторів міграційних процесів; обґрунтовано необхідність моніторингових досліджень домогосподарств, що отримують певні трансферти з метою аналізу структури витрат та міграційних установок їх акцепторів; результати моніторингу є інформаційною основою для розробки превентивних заходів міграційної

політики в частині регулювання міграційного потенціалу населення та ефективного використання грошових трансфертів мігрантів з-за кордону;

– концептуальні основи формування та реалізації державної міграційної політики України, які базуються на авторському формулюванні засадничих принципів, мети, пріоритетних цілей та завдань міграційної політики України; враховують необхідність регулювання вимушених переміщень населення, а також важливість сприяння внутрішнім та зовнішнім інтеграційним процесам та слугують основою удосконалення Концепції державної міграційної політики України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в удосконаленні методології діагностики середовища реалізації міграційної політики, обґрунтуванні її пріоритетів в умовах інтеграційних процесів та розробці практичних рекомендацій щодо уповільнення міграційних втрат людського потенціалу України.

Основні результати дослідження впроваджено на державному та регіональному рівнях:

на державному рівні: у діяльності Комітету з питань соціальної політики та праці Верховної Ради України (довідка № 04-37/13-65563 від 02.04.2014 р.) – рекомендації щодо формування політики регулювання чинників трудової міграції, що включає протекціонізм зайнятості і створення в країні зон захисту кваліфікованої праці, стимулювання попиту на ринку праці та забезпечення гідної оплати праці українських громадян; Державної служби зайнятості Міністерства соціальної політики України (центрального апарату) (довідка № ДЦ-02-8669/0/6-15 від 02.12.2015 р.) – результати оцінювання ризиків втрат людського потенціалу у світлі євроінтеграційних перетворень регіонального ринку праці (на прикладі міста Львова); Комітету Верховної Ради України з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин (довідка № 03-81 від 23.12.2016 р.) – пропозиції щодо напрямків удосконалення державної

міграційної політики щодо уповільнення темпів масового виїзду працездатного населення за кордон, інтенсифікації рееміграційних процесів, посилення соціально-економічної захищеності ВПО та зовнішніх трудових мігрантів; Адміністрації Президента України (довідка № 41 від 26.03.2019 р.) та Міністерства соціальної політики України (довідка № 47 від 04.04.2019 р.) – пропозиції щодо внесення змін до чинної Концепції державної міграційної політики України та удосконалення засад Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року;

на регіональному рівні: у діяльності Департаменту економічного розвитку, інвестицій, торгівлі та промисловості Львівської облдержадміністрації (довідка № 2-11-3839 від 30.10.2013 р.) – пропозиції до окремих положень Стратегії розвитку Львівської області на 2014–2020 роки; Головного управління Державної міграційної служби України у Львівській області (довідка № 21281 від 30.10.2013 р.) – пропозиції щодо поновлення міграційних карт Львівської області; Департаменту соціального захисту населення Львівської обласної державної адміністрації (довідка № 01-929 від 03.12.2014 р., довідка № 15-11225 від 24.12.2015 р.) – рекомендації щодо розробки регіональної політики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у соціум, що приймає; результати аналізу структури потреб внутрішньо переміщених осіб та можливостей їх інтеграції у нове середовище; Львівського обласного центру зайнятості (довідка № 02-4876/0-16 від 23.12.2016 р.) – результати оцінки ефективності структурних змін прикордонних ринків праці; Львівського міського центру зайнятості (довідка № 01/5206 від 20.12.2017 р.) та Департаменту економічної політики Львівської обласної державної адміністрації (довідка № 1-10-4398 від 14.12.2017 р.) – ризики втрат людського потенціалу в умовах трансформації регіонального ринку праці (на прикладі міста Львова) та пропозиції щодо запобігання вимиванню найбільш цінного людського потенціалу за межі регіону і країни.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним і завершеним науковим дослідженням, у якому висвітлено ідеї, концепції, методологічні підходи, рекомендації, що належать особисто автору. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті ідеї, які є результатом особистих досліджень здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові положення і результати дисертації було представлено на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах: «Trans-border economies – new challenges of regional development in democratic world» (м. Ярósлав, 2012 р.), «Стратегічний розвиток національної економіки, регіонів і підприємств» (м. Донецьк, 2012 р.), «Оцінювання ефективності соціальної політики: методологія та практика» (м. Київ, 2012 р.), «Економічна політика держави в умовах трансформаційних змін» (м. Сімферополь, 2013 р.), «Актуальні проблеми управління людськими ресурсами та економіки праці» (м. Львів, 2013 р.), «Соціально-економічний розвиток і якість життя населення регіону» (м. Івано-Франківськ, 2013 р.), «Соціально-психологічні та економіко-правові аспекти управління людськими ресурсами у ХХІ столітті» (м. Львів, 2013 р.), «Applied Sciences in Europe: tendencies of contemporary development» (м. Штутгарт, 2013 р.), «Системний аналіз економічних систем» (м. Львів, 2013 р.), «Міграційні процеси в Україні: сучасні виклики та регіональна специфіка» (м. Львів, 2013 р.), «Проблеми та перспективи розвитку економіки та підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні» (м. Львів, 2013 р.), «Економіка і управління в умовах глобалізації» (м. Донецьк, 2014 р.), «Миграционные процессы: тренды, вызовы, перспективы» (м. Казань, 2014 р.), «The 1st International Conference on Economic Sciences» (м. Відень, 2014 р.), «Проблеми зовнішньої міграції України та інших пострадянських держав» (м. Львів, 2014 р.), «Brain Drain – Brain Gain: світовий контекст та українські реалії» (м. Львів, 2014 р.), «Economics and management: problems of science and practice» (м. Нюрнберг, 2014), «Регіональна політика в Україні: сучасний стан та

стратегія реформування» (м. Львів, 2014 р.), «Економіка: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (м. Одеса, 2015 р.), «Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум» (м. Львів, 2015 р., 2017 р., 2018 р.), «Actual problems of economics, management and law in modern social and economic environment» (м. Лісабон, 2015 р.), «Modern transformation of economics and management in the era of globalization» (м. Клайпеда, 2016 р.), «Актуальні проблеми та перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності в умовах глобалізації» (м. Львів, 2016 р.), «Міграція між Україною та ЄС: виклики безвізового режиму» (м. Львів, 2016 р.), «Ризики зайнятості вразливих груп населення» (м. Київ, 2016 р.), «Innovative economy: processes, strategies, technologies» (м. Кельце, 2017 р.), «Economy and society: a modern foundation for human development» (м. Лейпциг, 2017 р.), «Anti-Crisis management: the state, region, enterprise» (м. Ле-Ман, 2017 р.), «Проблеми формування та реалізації конкурентної політики» (м. Львів, 2017 р.), «From the Baltic to the Black sea: the formation of modern economic area» (м. Рига, 2018 р., 2019 р.), «Imperatives of development of civil society in promoting national competitiveness» (м. Батумі, 2018 р.), «Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки» (м. Львів, 2019 р.), «Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій» (м. Львів, 2019 р.), «Science and Practice: Implementation to Modern Society» (м. Манчестер, 2020 р.).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 74 наукові праці загальним обсягом 89,15 д.а., з яких особисто автору належить 55,02 д.а., у тому числі 1 одноосібна монографія, 10 колективних монографій, 6 статей у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу (із них 4 – у співавторстві), 20 статей у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України (із них 6 – у співавторстві), 29 публікацій за матеріалами конференцій (із них 3 – у співавторстві) та 8 публікацій в інших наукових виданнях (із них 5 – у співавторстві).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 516 сторінок. Робота містить 44 таблиці, з них 6 таблиць займають 7 повних сторінок, 39 рисунків, з них 3 рисунки займають 3 повні сторінки, 20 додатків на 63 сторінках, список використаних джерел із 412 найменувань на 41 сторінці. Обсяг основного тексту дисертації становить 402 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Міграційна політика та її понятійно-термінологічне забезпечення

Важливою передумовою розробки та реалізації ефективної міграційної політики є її теоретико-методологічне забезпечення. Воно передбачає визначення суті нових та уточнення трактувань чинних термінів і понять. Дослідження міграційної політики насамперед вимагає розуміння міграції з позиції загальних підходів до розвитку системи міграційних знань. Отож, «міграція» походить від лат. *migration*, що в перекладі означає «переселення». У науково-довідковій літературі воно визначається як «переміщення населення в межах однієї країни або з однієї країни в іншу» [37, с. 384]. Поширеним є визначення міграції як «переміщення людей через кордони певних територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш чи менш тривалий час» [33, с. 66]. На сьогодні вчені розрізняють чотири підходи до трактування міграції [46, с. 33–34]. Одні, у найбільш широкому розумінні, до міграції відносять усі види руху населення, які мають суспільне значення. Інколи сюди зараховують не тільки процеси просторового переміщення людей, а й соціальні процеси, за умови їх позначення територіальною ознакою. Згідно з другим підходом під поняттям «міграція» розуміють усе розмаїття просторового руху населення незалежно від його характеру та цілей. Третій підхід використовують для обґрунтування суті міграції як просторового явища, яке охоплює переміщення людей між населеними пунктами з постійною чи тимчасовою зміною місця проживання, а також регулярний двосторонній рух між місцями проживання та праці. Четвертий підхід є основою трактування міграції як процесу просторового переміщення людей,

який у підсумку призводить до територіального перерозподілу населення. Кожен із зазначених підходів має своє значення і може використовуватись залежно від мети аналізу.

Міграція – складне багатогранне явище. Вона вивчається багатьма науками, зокрема такими, як демографія, антропологія, статистика, політологія, юриспруденція, історія, економіка, соціологія, міграціологія тощо (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Мультидисциплінарний дискурс у вивченні процесів міграції населення

Наука	Коло досліджуваних проблем
Демографія	Вплив міграції на демографічні характеристики населення
Антропологія	Вплив міграції на етнічну ідентичність населення
Статистика	Облік обсягів міграції
Політологія	Державна міграційна політика
Юриспруденція	Права і свободи мігрантів, проблеми нелегальної міграції, міграційне законодавство
Історія	Життєвий досвід мігранта
Економіка	Рух робочої сили, економічні наслідки міграції, ринок міграційних послуг
Соціологія	Міграційна поведінка населення, форми адаптації мігрантів
Психологія	Мотиви міграції, адаптація мігрантів до нового етнокультурного середовища, трансформація етнічної ідентичності в різних поколіннях мігрантів
Регіоналістика	Формування територіальних міграційних систем та їх вплив на розвиток регіонів, регіональна міграційна політика
Міграціологія	Теорії міграції, усі види міграційного руху населення (постійна, сезонна, маятникова міграція), зумовленого соціально-економічними відносинами; загальні та специфічні закономірності міграції населення

** Джерело: складено автором за даними [52; 73, с. 183]*

Кожна наука, виходячи зі своєї сутнісної специфіки та використовуючи відповідний інструментарій, розглядає власні аспекти міграції. Комплексністю досліджень виділяється нова система міждисциплінарних знань – міграціологія – наука, яка вивчає міграційний рух населення, зумовлений соціально-економічними відносинами, використовуючи при цьому методи й дані суміжних наукових дисциплін (демографії, соціології, права, статистики тощо) [15, с. 3]. Сучасний підхід та більш повне визначення міграціології репрезентовано у працях У. Я. Садової: «... це наука про найбільш загальні закони та закономірності процесу переселення

населення, просторово-часові властивості його руху, форми організації міграційних потоків і їх наслідків, методів вимірювання міграційних ризиків та ефектів, моделювання міграційних ситуацій, міграційної політики, а також механізмів її реалізації» [54, с. 433].

Вчені-міграціологи (М. Б. Денисенко, В. А. Іонцев та Б. С. Хорєв) так само, як і більшість демографів і соціологів, виділяють три форми руху населення: природний (динаміка народжень і смертей), просторовий (переміщення територією) та соціальний (зміна статусу людей в соціально-економічній структурі суспільства в широкому значенні). При цьому вони зауважують, що безповоротний рух, тобто переселення, є міграцією у вузькому значенні цього слова. Переміщення населення між населеними пунктами змінюють загальну картину розміщення населення в країні (регіоні), створюють систему міжпоселенських зв'язків, відіграють важливу роль у територіальному розподілі праці. Тому саме такі переміщення вчені й дефініціюють як міграцію. Рух населення в межах населеного пункту не розглядають як міграцію. Таким чином, міграція в широкому значенні слова – це територіальний рух населення між населеними пунктами (безповоротний, маятниковий, сезонний) [15, с. 4–5]. Відповідно особи, які здійснюють ці територіальні переміщення, називаються мігрантами.

Оскільки міграція є складним і багатогранним процесом, то класифікація його форм відбувається за різноманітними ознаками. Вона важлива не стільки для розмежування різних видів міграції, скільки для повнішого, глибшого розкриття її суті, що допоможе розробити відповідні заходи міграційної політики для кращого, ефективнішого регулювання міграційних процесів. Найпоширенішою є класифікація міграцій за видами, типами, формою та причинами. Відповідно до цієї класифікації виділяють такі *види* міграції: переселення (безповоротна, стаціонарна міграція), маятникова, сезонна, епізодична [15, с. 7]. Маятникова міграція – регулярний (щоденний, щотижневий, щомісячний) рух населення з одного населеного

пункту в інший і назад. Щорічне переміщення населення в певний період року на деякий проміжок часу становить сезонну міграцію. Епізодична міграція являє собою культурно-побутові, ділові, службові нерегулярні поїздки населення. Деякі дослідники до епізодичних міграцій зараховують і туризм [21, с. 22]. Однак ми вважаємо, що це особливий вид територіальних переміщень населення, який має свою специфіку й потребує окремого вивчення, тому він не входить до кола досліджуваних нами проблем.

Залежно від характеру визначення суті меж, які перетинають мігранти, виділяють два *типи* міграції: внутрішню і зовнішню. Внутрішня (внутрішньодержавна) міграція – це переміщення населення в межах однієї країни між адміністративними районами і населеними пунктами. Зовнішня (міжнародна, міждержавна) міграція – територіальне переміщення населення, при якому перетинаються державні кордони. Своєю чергою, стосовно конкретної країни зовнішню міграцію поділяють на: еміграцію (виїзд із однієї країни в іншу на постійне місце проживання), імміграцію (в'їзд в країну іноземних громадян з метою постійного в ній проживання чи тривалого перебування) та рееміграцію (добровільне самостійне повернення емігрантів на батьківщину) [71]. Відповідно особу, яка виїжджає з країни на постійне місце проживання (чи на достатньо тривалий термін), називають емігрантом, а ту, котра в'їжджає в неї на постійне місце проживання чи тривале перебування, – іммігрантом.

До перелічених типів міграції населення деякі дослідники ще додають транзитну [60] – територіальний рух людей через кордони однієї чи кількох держав, тимчасове перебування на території цих держав з метою переміщення в країну кінцевого призначення. В умовах глобалізації вчені говорять про виникнення нової форми географічних переміщень, яку називають «глобалміграцією» [44, с. 90]. Вона здійснюється на будь-які відстані і на невизначений термін.

Підсумовуючи й систематизуючи викладене, ми розробили схему, яка дає чітке наглядне розуміння суті міграції, унаочнює її типізацію за певними класифікаційними ознаками (рис. 1.1). Отже, у широкому розумінні цього слова, міграція охоплює такі види територіальних переміщень населення: переселення, маятникові, сезонні та епізодичні. Таким чином, міграцію можна визначити як територіальне переміщення населення між адміністративними районами, населеними пунктами в межах однієї країни або через державні кордони незалежно від мети, тривалості чи регулярності.

Рис. 1.1. Логіко-структурна схема видів та форм міграції населення

* Джерело: складено автором за даними [15, с. 4–5; 71]

Крім того, важливо зауважити, що міграція – це не простий територіальний (просторовий, механічний) рух населення. Він тісно взаємопов'язаний з іншими формами його руху, а водночас є складним соціально-економічним, психологічним процесом, який зачіпає практично всі

сторони життєдіяльності людей, суспільства загалом, спричинює зміни в структурі економічної системи та розміщенні основних факторів виробництва країни.

За *формою* міграцію поділяють на організовану і неорганізовану. Організована міграція здійснюється за допомогою та за участю держави (чи з її ініціативи) і громадських організацій. Ця форма була досить поширена в практиці господарського будівництва СРСР, коли значна кількість трудових ресурсів планово відправлялась на освоєння цілини Південного Сибіру і Північного Казахстану. На сьогодні домінує неорганізована міграція, яка здійснюється особами самостійно, без матеріальної чи організаційної підтримки з боку держави.

Крім того, залежно від ступеня добровільності міграційних переміщень людей можна виділити добровільну, примусову і вимушену форми міграції. Коли особа з власної волі, самостійно приймає рішення мігрувати, то йдеться про добровільну міграцію. Територіальне переміщення людей у результаті примусового виселення чи вигнання називають примусовою міграцією. Вимушена – пов'язана з постійною чи тимчасовою зміною місця проживання мігрантів з незалежних від них причин, а як правило, й проти їх бажання. Вона спричинена стихійними лихами, війнами, політичними переслідуваннями, голодом тощо. Якщо йдеться про зовнішню міграцію, то тут розрізняють такі типи вимушених мігрантів: особи, що шукають притулку (подали необхідні документи, очікують отримання статусу біженця, але ще не мають його), мають тимчасовий статус біженця (отримали захист і права, ідентичні правам біженців, на певний період) та власне біженці (отримали необхідний захист, право на проживання і працевлаштування на необмежений термін) [52]. Щодо вимушеної міграції людей всередині країни, то їх називають внутрішньо переміщеними особами (ВПО). Згідно з керівними принципами Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, ВПО визначаються як «люди (групи людей), які були змушені рятуватися втечею, покинути місце свого

постійного проживання для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини чи стихійних лих, техногенних катастроф, і які при цьому не перетнули міжнародно-визнаний державний кордон країни» [7].

Залежно від *причин* виокремлюють такі види міграції: релігійну, екологічну, культурно-оздоровчу, освітню, політичну, економічну. Релігійна міграція виникає через дискримінацію за релігійною ознакою, обмежені можливості сповідання тієї чи іншої віри, дотримання обряду, міжконфесійні, релігійні конфлікти або ж пов'язана зі здійсненням певного релігійного культу, наприклад прощі, паломництва. Екологічною називають міграцію з районів, де відбулося значне погіршення природного середовища, умов проживання внаслідок стихійного лиха, техногенних, екологічних катастроф. Культурно-оздоровча міграція – переміщення населення з пізнавальною метою, відвідання культурних цінностей, відпочинку, оздоровлення, туризму. Освітню міграцію складають тимчасові переміщення населення з метою навчання. Політична міграція, як правило, виникає в результаті зміни політичного режиму. До цього типу іноді також зараховують і міграцію дипломатичного корпусу та військових [52]. Економічна міграція – переміщення населення між населеними пунктами в межах країни чи через міжнародні кордони з метою ведення економічної, інвестиційної, торговельної діяльності, спрямоване на підвищення його життєвого рівня. Основу економічної становить трудова міграція – територіальне переміщення економічно активного населення, пов'язане зі зайнятістю чи пошуком роботи. Тих мігрантів, які перетинають кордони в пошуках роботи або з метою купівлі/продажу товарів чи надання послуг, зараховують до трудових мігрантів. Природно, що саме на останньому виді міграції сфокусовано науковий інтерес економістів – дослідників міграційної проблематики.

Низка емпіричних досліджень, проведених українськими науковцями, виявила специфічну когорту людей без відчуття національної належності та

прив'язаності до батьківщини, для яких характерним є надання переваги чужорідному перед знайомим і традиційним [40]. Тому до зазначеного вище переліку видів міграції можна ще додати екзистенціальну міграцію, учасниками якої є особи, котрі добровільно і свідомо залишають рідну землю через бажання жити за кордоном, реалізувати там свій потенціал, пізнати новий досвід, особливості життя інших суспільств. Тобто причиною такою міграції є іманентно притаманне прагнення особистості до пізнання нового, зміни місця проживання, повнішої самореалізації.

За професійно-кваліфікаційним рівнем трудову міграцію поділяють на: інтелектуальну, міграцію висококваліфікованих кадрів, некваліфікованих або низькокваліфікованих працівників. Перший тип пов'язаний із просторовим переміщенням науковців, викладачів з метою проведення викладацької діяльності, наукових досліджень, розробок, участі в проектах, а також для обслуговування науково-технічної сфери. Міграція висококваліфікованих працівників (спеціалістів) може відбуватись як зі зміною їх місця праці, так і в результаті зайнятості в транснаціональних корпораціях. Найбільш поширеною, масовою є міграція низькокваліфікованих працівників, оскільки саме на таку працю існує попит у розвинутих країнах.

Суть міграції населення повніше розкривається в тих ролях, які вона відіграє в життєдіяльності суспільства, тобто у її *функціях*. Ті з них, котрі не залежать від типу соціально-економічної системи і особливостей окремих суспільств, називаються загальними функціями. Функції, що визначаються соціально-економічними умовами конкретних країн, називаються специфічними [53, с. 23]. Серед найзагальніших функцій міграції виділяють: прискорювальну, перерозподільну, селективну [45, с. 24]. Суть прискорювальної функції полягає не лише в забезпеченні просторової рухливості населення, а й у сприянні зміні соціально-психологічної характеристики людей, розширенні їх світогляду, накопиченні знань у різних сферах життя, обміні досвідом, розвитку особистості загалом.

Перерозподільна функція міграції пов'язана з розміщенням продуктивних сил, розподілом виробничих потужностей та інвестицій між окремими регіонами країни чи між різними країнами. Виконуючи цю функцію, міграція не лише збільшує чисельність населення окремих територій, а й опосередковано впливає на динаміку демографічних процесів, оскільки мігранти беруть участь у відтворенні населення. Тому, як слушно зауважує Л. Л. Рибаківський, «значення міграції у зміні чисельності населення тієї чи іншої території завжди більша, ніж просто частка мігрантів у складі населення цієї місцевості» [53, с. 24].

Селективна функція передбачає, що нерівномірна участь у міграції різних соціально-демографічних груп призводить до зміни якісного складу населення різних територій. Дослідники міграції зазначають, що чоловіки більш схильні до міграцій, ніж жінки; працездатне населення частіше мігрує, ніж непрацездатне [24, с. 11]. Хоча в умовах глобалізації характер перебігу міграційних процесів і склад мігрантів дещо змінюються, що буде проаналізовано в наступних розділах.

Міграції, окрім загальних, притаманні ще дві функції: економічна і соціальна. Вони сприяють зміні умов життєдіяльності населення. Реалізація загальних функцій міграції (прискорювальної, перерозподільної та селективної) повинна б призводити до забезпечення кількісної і якісної відповідності між матеріальними і людськими факторами виробництва. Тобто економічна функція міграції полягає в поєднанні територіально розподілених засобів виробництва з необхідною кількістю працездатного населення та їх ефективній взаємодії.

Соціальна функція визначається рівнем економічного розвитку країни та політикою, яку та проводить. У результаті реалізації цієї функції міграція виступає «ітераційним процесом підвищення життєвого рівня мігруючого населення» [53, с. 26] та сприяє соціальному розвитку. Очевидно, що це

стосується здебільшого добровільної міграції. Примусова й вимушена форми міграції мають дещо інші закономірності розвитку.

У науковій літературі поняття міграції населення іноді вживається як збірне поняття і у множині, оскільки воно відображає сукупність міграційних потоків та процесів, що супроводжують практично всі етапи розвитку суспільства. Міграція є одиничною подією для окремої людини. А міграційні потоки складаються зі сукупності таких переміщень, об'єднаних спільністю напрямку, визначеного регіонами прибуття чи вибуття мігрантів за певний проміжок часу [21, с. 20–21]. Сукупність тих мігрантів, котрі прибули в певну країну чи регіон в один і той самий часовий період, називають міграційною когортою. Інформація про міграційні когорти є необхідною під час дослідження територіальних і часових закономірностей міграції, виявлення її впливу на зміну чисельності та складу населення певної території тощо.

Поняття міграції тісно поєднане з *міграційними процесами*, під якими розуміють сукупність подій, соціальних взаємодій, пов'язаних з територіальним переміщенням населення, тобто низку фактів прибуття, вибуття чи переселення. Такі процеси призводять до зміни становища соціальних суб'єктів (мігрантів) у тому чи іншому соціально-територіальному просторі [2, с. 14]. Автор концепції трьох стадій міграційного процесу Л. Л. Рибаківський також вважає, що формально міграційний процес – це зафіксована в просторі серія міграційних подій. Та коли розглядати його не з формального боку, а по суті, то він являє собою сукупність власне переселень. Формальні віхи (фіксація фактів прибуття і вибуття) поділяють цей процес на три стадії: вихідну, основну і завершальну [53, с. 28]. На вихідній (підготовчій, початковій) стадії відбувається формування міграційної рухливості населення, готовності до зміни місця праці чи проживання. Міграційну рухливість Л. Л. Рибаківський визначає як об'єктивований стан, здатність індивіда до міграції, сформовану внаслідок набутого міграційного досвіду. Сукупність територіальних переміщень особи (групи осіб), здійснених до моменту

проведення дослідження, є своєрідним вираженням рухливості населення [53, с. 32]. Основну стадію міграційного процесу становить реалізація міграційної активності, власне саме переміщення населення, міграційні потоки. Суть завершальної стадії полягає у приживаності мігрантів на новому місці, їх адаптації та інтеграції [33, с. 96].

На формування й перебіг міграційних процесів впливає низка *факторів* (чинників). Виявлення та вивчення останніх набуває особливого значення, коли йдеться про необхідність вибору адекватних регуляторів міграції населення. У загальнотеоретичному значенні поняття «фактор» (лат. *factor* – той, що робить, від *facio* – роблю) визначають як рушійну силу певного процесу чи явища. Причому фактор може прискорювати або гальмувати процес, визначати його характер чи одну з властивостей. Коли йдеться про міграційну проблематику, то тут здебільшого під факторами розуміють об'єктивні та суб'єктивні обставини, що впливають на прийняття рішення особи щодо міграції. У цьому контексті варто розмежовувати поняття «умова», «фактор», «причина». Навколишнє середовище, як природне, так і соціальне, складає умови життя населення. Серед загального розмаїття умов існують ті, котрі впливають на той чи інший процес, їх і називають факторами. Фактор – це об'єктивна реальність, яка існує не сама по собі, а у взаємозв'язку з тим явищем, на яке він впливає, і з тими умовами, до числа яких сам входить. Щодо причини, то вона виступає як особлива форма взаємозв'язку між об'єктивними факторами і суб'єктивними характеристиками, соціально-психологічними властивостями особистості [53, с. 73]. Виступаючи проміжною ланкою між фактором і дією, причина – це те, що викликає конкретну дію. Якщо фактори можна досліджувати об'єктивно, фіксуючи певні показники (наприклад, економічні, статистичні), то причини міграції здебільшого з'ясовують за допомогою опитування учасників міграційних процесів чи експертів.

У науковій літературі існує низка різноманітних підходів до класифікації факторів міграції (деякі з них наведено у дод. В). Крім того,

розмаїття факторів міграції населення можна розглядати на глобальному (світовий, міждержавний), макроекономічному (державний, регіональний) та мікроекономічному (груповий, індивідуальний) рівнях.

Спираючись на найбільш загальний розподіл факторів на об'єктивні (природні і суспільні) та суб'єктивні, коротко розглянемо основні з них. До об'єктивних природних факторів можна віднести географічне положення території, її екологічний стан, геологічні, ґрунтові, кліматичні та інші умови. Суспільні фактори поділяють на великі групи, серед яких: демографічні (одруження, розлучення, смерть близьких, народження дитини), економічні (рівень оплати праці, стан ринку праці, система оподаткування, інвестиційний клімат), соціальні (якість і доступність освіти, стан системи охорони здоров'я, умови праці, можливості кар'єрного зростання, самореалізації особистості), етнічно-культурні (особливості культури, побуту, загальноприйняті в суспільстві норми й цінності, рівень етнічної, расової толерантності та наявність дискримінації), політичні (рівень демократії, політичної стабільності, корумпованості).

Коли йдеться про добровільну міграцію, то тут вирішальне значення належить суб'єктивним факторам. Вони пов'язані зі соціально-психологічними властивостями людини, її внутрішньою природою (потребами, інтересами, ціннісними орієнтаціями), дотриманням національних традицій, релігійними, політичними переконаннями, стандартами поведінки. На наш погляд, власне від суб'єктивних факторів залежить, які саме об'єктивні фактори становитимуть мотиваційну основу міграційної поведінки конкретної особи чи групи осіб. Під міграційною поведінкою розуміємо сукупність дій, вчинків і відносин, пов'язаних із міграцією індивідів або відмовою від неї.

Міграційна поведінка особистості (міграція чи відмова від неї) значною мірою залежить і від її міграційних установок. *Міграційна установка* – це психологічний регулятор поведінки людини, диспозиція, ставлення до міграції та зміни способу життя, її схильність, готовність до певного типу

міграційної поведінки. Психологічний стан готовності людини до виїзду з певного населеного пункту, переселення називають потенційною міграцією. Вона характеризується прийнятим, але ще не реалізованим рішенням про територіальне переміщення [21, с. 55]. Схематично міграційний процес зображено нами на рис. 1.2. Запропонована схема допомагає краще розкрити суть основних понять, пов'язаних із дослідженням міграційної проблематики, та дає можливість продемонструвати чітко їх розмежування.

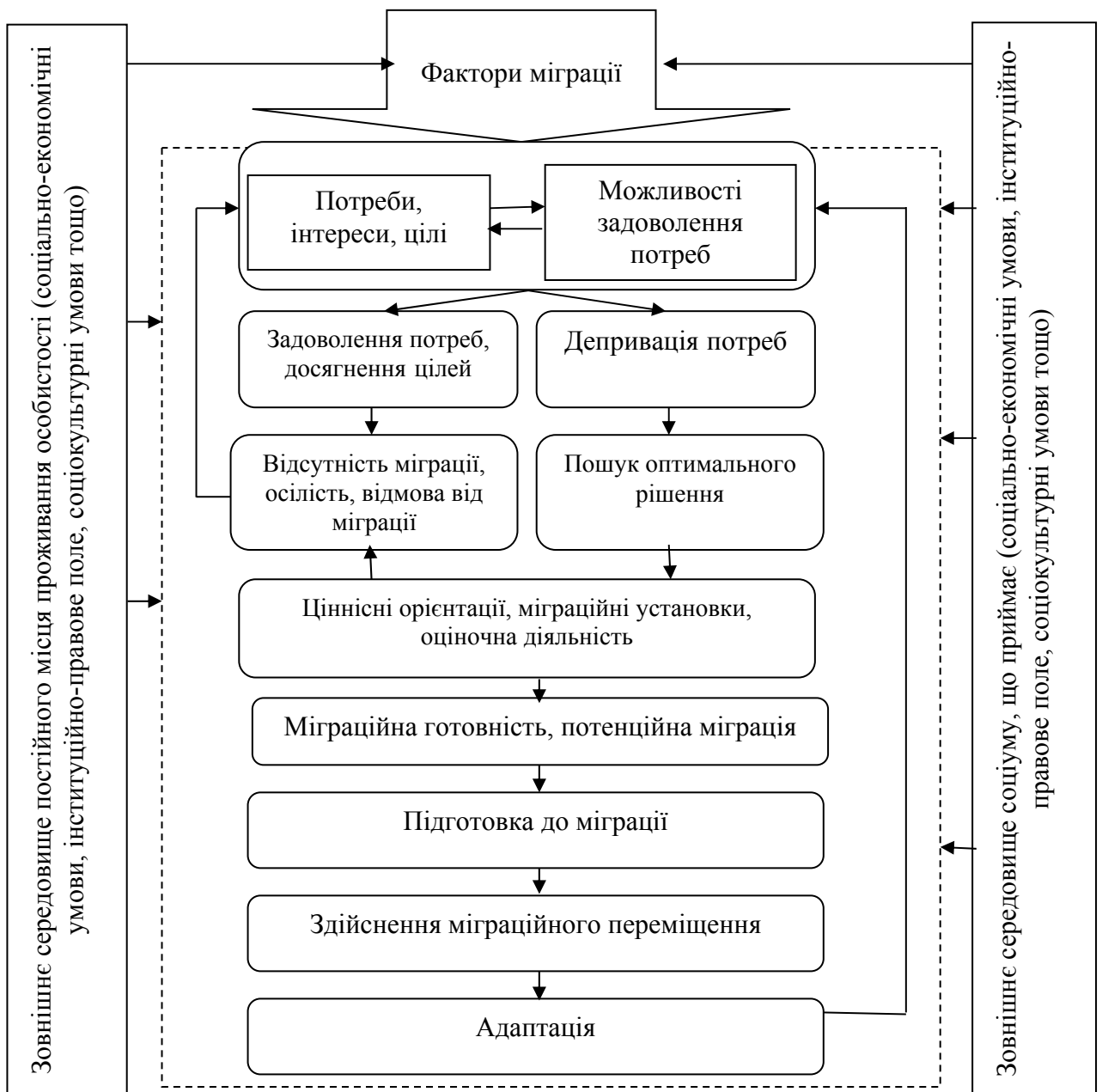

Рис. 1.2. Особистісний вимір міграційного процесу

* Джерело: розроблено автором [88, с.87]

Коли йдеться про добровільну міграцію, то тут можна погодитися з думкою, що міграція є наслідком незадоволених потреб особистості, обмежених можливостей щодо її самореалізації [3, с. 124]. Очевидно, коли людина протягом тривалого часу не має змоги задовольняти найголовніші свої потреби та досягати поставлених цілей за місцем свого постійного проживання, то вона шукає способи вирішення цієї проблеми. Її рішення і подальші дії залежать як від особистісних ціннісних орієнтацій, міграційних установок, так і від низки постійних і ситуативних факторів. Індивід із низьким рівнем соціально-психологічної мобільності за відсутності бачення відповідних можливостей у своєму регіоні чи країні не намагається вирішити свої проблеми через зміну місця проживання. З іншого боку, особистість із високим рівнем готовності до зміни способу життя та позитивними міграційними установками приймає рішення мігрувати.

Варто зауважити, що на весь процес прийняття рішення щодо міграції та реалізацію цього рішення впливає низка факторів як регіону проживання особистості, так і соціуму, що приймає (регіону чи країни призначення). Відповідно це можуть бути фактори виштовхування і притягування. Якщо особа негативно оцінює регіон свого постійного проживання за позитивної оцінки можливостей працевлаштування і життя за кордоном, то в неї формується міграційна мотивація. На наш погляд, міграційна мотивація – це рушійна сила поведінки людини, що спонукає її до здійснення міграції з метою задоволення індивідуальних та суспільних потреб, досягнення певних цілей.

Міграційну готовність визначають як інтегративне утворення, яке за своєю суттю є установкою на зміну місця проживання та прикладання праці [3, с.127]. Очевидно, у деяких випадках поняття міграційної готовності та потенційної міграції можна було б вживати як синоніми. Однак, враховуючи, що в структурі міграційної готовності психологи виділяють також поведінкову складову (поряд з когнітивною та емоційно-оцінною), варто визнати, що вона є найближчим кроком на шляху до здійснення самого міграційного переміщення.

Отже, після прийняття рішення щодо міграції людина починає підготовку до цього процесу. Якщо йдеться про виїзд до іншої країни, то на етапі підготовки потенційний мігрант не тільки збирає необхідну інформацію, намагається встановити контакти, знайти роботу, готується до виїзду, а й вивчає мову країни призначення. Таким чином, від моменту прийняття рішення щодо міграції (потенційної міграції) до здійснення власне самої міграції може минути чимало часу (навіть кілька років). Тому важливим є постійний моніторинг міграційних установок, настроїв населення, що дасть змогу виробити адекватні механізми регулювання міграційних процесів та запобігти вимиванню найціннішого людського потенціалу за межі країни. Цю та низку інших проблем вирішують за допомогою відповідних заходів міграційної політики.

У сучасній науковій літературі поняття «*міграційна політика*» трактується по-різному, на сьогодні немає єдності думок щодо її визначення. У загальнонауковому розумінні слово «політика» (від грец. *politike* – мистецтво керувати державою) означає діяльність органів державної влади, партій, суспільних груп у галузі внутрішньодержавного управління і суспільних відносин [37, с.485]. Таке визначення зводить регулюючий вплив держави лише до внутрішніх проблем, причому інституційного характеру. Цей недолік виправлено в дефініції політики як «особливого виду суспільної людської діяльності, що проявляється в одержанні і здійсненні влади у державному і міждержавному масштабах, пов'язаної з суспільним та географічним поділом та інтеграцією праці» [70, с.175].

Політика є об'єктом наукового аналізу багатьох суспільних наук, які розглядають її під різними кутами зору. Наприклад, філософія досліджує політику як феномен світового розвитку й елемент людської цивілізації; політологія вивчає структуру політичних органів, їх взаємовідносини; психологію ж цікавлять психологічні механізми та стереотипи політичної поведінки людей [59, с.279]. З погляду економічної науки, основою політики

виступають економічні інтереси, потреби та цілі певних соціальних верств і груп. Основні визначення політики окремими суспільними науками наведено у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Політика як об'єкт аналізу суспільних наук

Наука	Визначення політики
Економіка	<i>Діяльність інститутів, соціальних верств, груп та індивідів, пов'язана з визначенням і впливом на устрій державної влади, виконувани державою завдання, а також на відносини з іншими інститутами, націями, країнами з метою реалізації власних потреб та інтересів; вплив держави та відповідних інститутів на суспільні процеси з метою їх зміни відповідно до стратегії соціально-економічного розвитку країни</i>
Демографія	<i>Система цілеспрямованих заходів держави, її органів та інших суспільних інститутів з метою досягнення бажаних для суспільства цілей; система цілей та способів їх досягнення</i>
Політологія	<i>Організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, у межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головним чином на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами й соціальними групами задля здійснення власних запитів і потреб</i>
Юриспруденція	<i>Напрямок дій або утримання від них, обраний органами державної влади для розв'язування певної проблеми або сукупності взаємопов'язаних проблем; засіб, що дозволяє державі досягнути певної мети в конкретній сфері, використовуючи правові, економічні, адміністративні методи впливу, спираючись на ресурси, які є в її розпорядженні</i>
Філософія	<i>Сфера відносин суспільних інститутів, націй, верств, страт та інших історичних спільнот, яка визначається їх інтересами та цілями, спрямованими на завоювання, утримання й використання державної влади; одна з форм суспільної свідомості; соціально-історичне явище, що виокремлюється разом з іншими диференціаціями суспільства, тісно пов'язане з державою та правом</i>
Психологія	<i>Відносини між людьми, соціальними групами, іншими суб'єктами політичного процесу з виявлення та регулювання їх інтересів за допомогою державної влади; галузь суб'єктивної самореалізації людини</i>
Соціологія	<i>Галузь відносин між соціальними суб'єктами (класами, соціальними групами, політичними партіями, окремими особами, національними спільнотами, державами) щодо здійснення (використання, розподілу, завоювання) політичної влади</i>

* Джерело: складено автором за даними [18, с. 796–797; 43, с. 258; 19, с. 122; 67, с. 500–501; 14, с. 31, 35; 59, с. 279]

Отже, причиною існування різних підходів до розуміння міграційної політики є неоднозначне трактування самого терміна «політика». Найпоширенішим є визначення міграційної політики як комплексу заходів, які застосовуються державою та суспільними інститутами для регулювання міграції населення. Тобто політика є інструментом впливу на різні соціальні процеси, до яких належить і міграція населення [57, с.217].

Розглянемо декілька найвідоміших підходів до визначення міграційної політики, на основі яких сформулюємо власну дефініцію цього поняття. Так,

відомий український вчений О. У. Хомра трактує міграційну політику як комплекс розробок і заходів, спрямованих на формування необхідних потоків і бажаної інтенсивності міграції населення. При цьому вчений зауважує, що міграційна політика та управління міграціями населення є поняттями близькими, майже тотожними. Водночас О. У. Хомра підкреслює, що термін «політика» ніби вказує, що на міграційні процеси здійснюється вплив, а не безпосереднє управління ними [69, с.51].

Близьким до цього є визначення Т. П. Петрової, яка вважає, що під міграційною політикою слід розуміти вплив держави на масштаби і спрямованість міграцій за допомогою заходів, які стимулюють чи обмежують міграційну рухливість населення, а також шляхом використання різних форм організованого перерозподілу працездатного населення[41, с.19].

Більш широким і дещо абстрактним є формулювання Л. Л. Рибаківського: «Міграційна політика – це система загальноприйнятих на рівні владних структур ідей і концептуально об'єднаних засобів, за допомогою яких, перш за все держава, а також інші суспільні інститути, дотримуючись певних принципів, передбачають досягнення поставлених цілей» [71].

Дещо відмінним і новим є підхід міграціологів, котрі вважають, що міграційна політика – це передусім вплив на міграційну поведінку, яка є одним із видів, елементів соціальної поведінки, сукупністю дій чи вчинків, котрі логічно призводять до міграції населення [15, с. 55]. На їхню думку, будь-яка поведінка утворюється з набору стереотипів, які формуються складно і неоднозначно. Відповідно, необхідно закріпляти ті стереотипи, які відповідають інтересам суспільства, або ж міняти їх, впливати на них, якщо вони не відповідають його потребам. Згідно з цим підходом вплив на міграційну поведінку відбувається за допомогою розвитку і розташування об'єктів економіки, поліпшення умов життя і праці населення.

В управлінських та юридичних науках міграційну політику визначають як «комплекс правових, фінансових, адміністративних та організаційних

заходів, з використанням яких держава цілеспрямовано впливає на регулювання міграційних процесів з позицій міграційних пріоритетів, кількісного складу міграційних потоків та їх структури у сфері державного управління» [38, с.13]. Інші представники правової галузі розглядають міграційну політику як елемент державного плану проектування бажаної кількості та якості населення, водночас вбачаючи її основне призначення у контролі за переміщенням громадян України, іноземців та осіб без громадянства, особливо у транскордонному просторі [64, с. 18].

Досить вичерпне визначення міграційної політики знаходимо в навчальному посібнику О. Г. Пуригіної та С. Е. Сардака: «... це система правових, адміністративних, організаційно-фінансових заходів та інформаційне забезпечення державними і неурядовими організаціями упорядкування міграційного простору, регулювання трудового міграційного руху населення з позицій національних пріоритетів, кількісного і якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структур» [45, с. 118].

Відаючи належне науково-методологічній цінності зазначених дефініцій, варто зауважити таке:

- ✓ деякі з найпоширеніших визначень носять відбиток планового підходу до ведення державної політики, що втратило свою актуальність у сучасних умовах;
- ✓ у багатьох визначеннях фокусується увага на одному важливому аспекті міграційної політики (наприклад, правовому), а при цьому залишається поза увагою інший (наприклад, фінансово-економічний);
- ✓ більшість науковців розглядає міграційну політику як частину демографічної (рідше – соціально-економічної) політики;
- ✓ здебільшого в науковій літературі пропонується вузьке трактування міграційної політики. Ми ж погоджуємося з думкою тих авторів, котрі пропонують розрізняти вузьке (вплив на механізми міграційного руху)

і широке (вплив на соціально-економічні умови, які формують міграційну поведінку населення) розуміння цього поняття [29, с. 67];

- ✓ у розглянутих визначеннях недостатньою мірою відображено міждержавний характер вирішення міграційних проблем й відповідно нівелюється поділ на її внутрішній і зовнішній напрями.

Останню проблему певною мірою усунуто у визначенні К. І. Бондаренка, який розглядає міграційну політику як «сукупність правових норм і системи заходів, що спрямовує держава на забезпечення єдиних підходів до врегулювання питань у сфері міграції всередині країни (внутрішня міграційна політика) та узгодження відносин з іншими державами за загально визнаними принципами й нормами міжнародного права (зовнішня політика)» [4, с. 6–8]. Сучасне розуміння міграційної політики відображено у працях О. А. Малиновської, яка стверджує, що «міграційна політика є самостійним напрямом державної політики, який тісно пов'язаний з іншими її складовими як внутрішньо-, так і зовнішньополітичного характеру» [29, с. 68].

Міжнародна організація з міграції (МОМ) у своїх офіційних документах визначає міграційну політику як політико-правовий вплив на рух населення, який не зводиться лише до однієї сфери, а охоплює також еміграційну, імміграційну, соціально-економічну, промислову, торговельну, гуманітарну та інші напрями політики [85]. Тобто робиться акцент на необхідності загальнодержавного підходу до регулювання міграційних процесів, що опирається на діяльність усіх міністерств і відомств, компетенція яких тим чи іншим чином пов'язана з рухом населення. Також ця авторитетна організація наголошує на важливості співпраці (з іншими країнами, організаціями, недержавними структурами) у вирішенні міграційних проблем.

Отже, міграційна політика є досить складним і багатогранним феноменом, який має декілька трактувань. Серед усього розмаїття визначень міграційної політики можна умовно виокремити три взаємопов'язані підходи (рис. 1.3):

- інфлюативний (від англ. *to influence* – впливати), управлінський – погляд на політику як на один із видів соціальної активності суб’єктів. У цьому аспекті міграційна політика визначається як вплив (управління/регулювання або діяльність, пов’язана з регулюванням) на міграційні процеси;
- інструментальний (технологічний): політика як інструмент, засіб впливу на міграційну сферу. У межах цього підходу міграційна політика – це комплекс заходів, сукупність ресурсів, механізмів, форм, методів, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований вплив на міграційні процеси [31, с. 126];
- інтерактивний (соціально-економічний): політика як певний тип соціальних відносин. Через призму такого погляду міграційна політика розглядається як сфера суспільних відносин, певний тип взаємодії суб’єктів для задоволення певних інтересів, потреб та досягнення цілей, поставлених у сфері управління міграційними процесами.

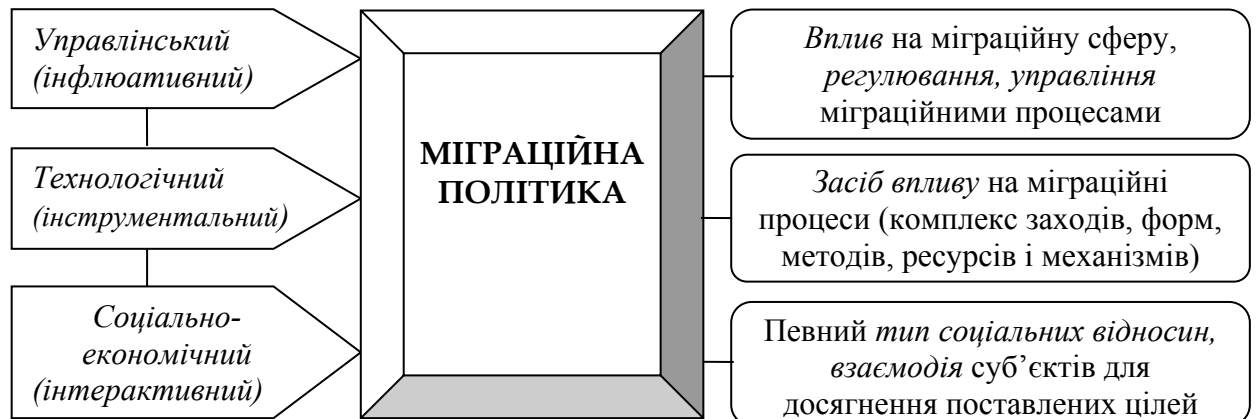

Рис. 1.3. Підходи до визначення міграційної політики

* Джерело: розроблено автором

Дотримання якогось одного з розглянутих підходів передбачає висвітлення лише окремого аспекту міграційної політики. Тому для комплексного розуміння цього поняття необхідне врахування всіх його ракурсів. На наш погляд, міграційна політика – це діяльність суспільних

інститутів, пов'язана з регулюванням міграційної сфери, яка для досягнення поставлених цілей використовує низку механізмів (нормативно-правових, організаційно-адміністративних, соціально-економічних, інформаційних тощо) та передбачає співпрацю державних і недержавних інститутів на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

Враховуючи зазначене, пропонуємо таке визначення:

Державна міграційна політика – це цілеспрямована діяльність органів державної влади щодо регулювання міграційних відносин, процесів і явищ, їх чинників, націлена на запобігання негативним наслідкам та використання потенціалу міграції в умовах реалізації євроінтеграційного вектора реформ. Міграційна політика є важливим елементом системи соціально-економічної політики держави, реалізується у співпраці з міжнародними інститутами та за допомогою спеціальних заходів покликана сприяти соціально-економічному розвитку країни, підвищенню якості життя населення й цілісності соціуму. Головна роль у формуванні й реалізації міграційної політики повинна належати державним структурам, які створені на різних рівнях управління та реалізують свої функції засобами, що належать до їх компетенції. Тобто домінуючим суб'єктом міграційної політики залишається держава. Недержавні інститути, співпрацюючи з органами державної влади або ж діючи самостійно, виконують допоміжну роль у регулюванні міграційних процесів.

1.2. Теоретичні підходи до вивчення міграційної політики

Вивчення міграційної проблематики зумовлене активним впливом міграційних процесів на життя як країн-донорів, так і реципієнтів робочої сили. Ось уже друге століття проблеми міграції перебувають у центрі уваги західних науковців. Це спричинило появу у світовій економічній науці низки теорій, концепцій та теоретико-методологічних підходів до трактування суті,

природи міжнародної міграції, пояснення її мотивів, причин і наслідків. Аналітичний огляд найбільш поширених, відомих і вагомих теорій міграції населення слугуватиме методологічною основою для пояснення міграційних процесів, що відбуваються сьогодні в Україні, та розробки рекомендацій щодо вдосконалення державної міграційної політики.

Перше теоретичне пояснення причин міграції пов'язане з ім'ям британського географа, статистика Е. Г. Равенштейна, який наприкінці XIX ст. розробив **теорію «законів міграції»**. На основі спостереження й аналізу міграційних процесів, що відбувались у Великобританії та Північній Америці, вчений вивів одинадцять міграційних законів [5, с. 37]. Згідно з цими законами головними причинами міграції є економічні, тобто мігранти, покидаючи регіони з обмеженими можливостями, переміщуються до регіонів із більшими можливостями. Міграції в основному спрямовані зі сільськогосподарських районів до центрів промисловості й торгівлі. У виборі нового місця проживання велике значення має критерій відстані, а саме: більшість мігрантів переміщується на короткі відстані. Водночас міграція посилюється внаслідок розвитку транспорту, комунікацій, розширення торгівлі й розвитку промисловості. Крім того, на основі емпіричних досліджень Е. Г. Равенштейн зробив висновок, що міські жителі менше здатні до міграційного руху, ніж сільські, натомість жінки більш схильні до міграції, ніж чоловіки (це стосується внутрішніх міграцій). Протягом багатьох десятиліть ці закони перевірялися, коригувалися і зазнавали критики. Водночас значна кількість міграційних теорій спирається на наукові здобутки Е. Г. Равенштейна і розвиває їх. Його й сьогодні слушно вважають засновником міграційної теорії. Так, **теорія «притягування-виштовхування»** (Г. Джером, Е. Лі) ґрунтується на висновку вченого щодо чинників, які пояснюють міграцію населення. Усі чинники він поділив на дві групи: внутрішні (чинники виштовхування) і зовнішні (чинники притягування) [6]. На територіях, де склались несприятливі умови проживання, ведення бізнесу (надто високі податки, жорстке

законодавство, низький рівень життя) діють чинники виштовхування. Вони змушують людей покидати постійне місце проживання і рухатись на території, де склалися сприятливіші умови, які слугують чинниками притягування. Крім того, американський соціолог Е. Лі звернув увагу на перешкоди, певні обмеження, які виникають між пунктами вибуття і прибуття мігрантів (відстань, вартість транспорту, житла, доходи й витрати на новому місці). Він встановив, що зі збільшенням відстані між країнами зменшується інтенсивність міграційних процесів. Таким чином, згідно з цією теорією, міграція виступає певним балансом чинників притягування і виштовхування в пункті вибуття і прибуття, що вибудовується під впливом певних перешкод. Для мігранта – це суб'єктивна оцінка обставин під час прийняття рішення щодо міграції, яка відбувається в результаті раціонального мислення [5, с. 39].

Відштовхуючись від ідей Е. Г. Равенштейна щодо чинників притягування і виштовхування мігрантів, у другій половині ХХ ст. було розроблено **неокласичну теорію** міжнародної трудової міграції, яка й зараз залишається найбільш відомою і поширеною у світі. Представники цієї теорії намагалися пояснити причини міграції на макро- так мікроекономічному рівнях. Зокрема, науковці, що представляють *макроекономічний підхід* (Г. Раніс, Дж. Харріс, Дж. Фей), вважають, що міграція зумовлена різницею між попитом на робочу силу та її пропозицією в різних країнах (регіонах). Згідно з положеннями неокласичної теорії, у країнах (регіонах) з надлишковою робочою силою існує низький рівень оплати праці, тоді як у країнах (регіонах) з дефіцитом робочої сили – висока зарплата. Розмір заробітної плати виступає як основний чинник виштовхування з територій походження мігрантів і, водночас, як головний чинник притягування у країни їх прибуття. Усунення різниці в оплаті праці призводить до припинення руху робочої сили між регіонами (країнами) [36, с. 11]. Таким чином, ринок праці виступає основним механізмом, за допомогою якого спричинюються міжнародні міграційні потоки, інші ж типи ринків не мають такого впливу на міжнародну міграцію. Тому вчені-неокласики

вважають, що контролювати міграційні потоки уряди можуть за допомогою регулювання ринку праці як у країнах-донорах, так і реципієнтах.

Представники *мікрорівневої неокласичної теорії* (Л. Сьястад, М. Тодаро, Дж. Борджас та ін.) розглядають людей як раціонально діючих індивідів, які приймають рішення про здійснення просторового переміщення (або ж відмову від нього) на основі відповідних підрахунків у системі «витрати-вигоди» від міграції. Чистий прибуток у майбутньому періоді оцінюється множенням заробітної плати, що відповідає рівню кваліфікації потенційного мігранта в країні призначення, на ймовірність отримання там роботи, яка б і забезпечила йому досягнення очікуваного заробітку. Потім очікувані заробітки в країні призначення віднімають від того, що людина могла б заробити на батьківщині; ця різниця підсумовується за певний період часу і зменшується на коефіцієнт, який відображає більшу корисність грошей, зароблених у теперішньому періоді, а не в майбутньому. Від цієї інтегрованої різниці віднімають оцінені витрати, пов'язані з міграцією, щоб у кінцевому результаті знайти очікувану чисту вигоду [93, с. 434].

Загалом, якщо розраховане за певний період значення чистого прибутку (вигоди) від міграції є додатним, то особа вирішує мігрувати, якщо від'ємним – залишитися. У разі, коли результат дорівнює нулю, індивід займає нейтральну позицію [28]. Таким чином, у рамках цього підходу міграцію спричиняють рішення людей переїжджати туди, де існує велика ймовірність отримати роботу і оплата за їхню працю буде вищою. При цьому індивідуальні характеристики людського капіталу, які збільшують ймовірний рівень трудової винагороди або можливості зайнятості у країні призначення, підвищуватимуть ймовірність міжнародного руху трудових ресурсів за інших рівних умов. У зв'язку з різними характеристиками людського капіталу, індивіди в межах однієї країни можуть володіти різними установками щодо трудової міграції.

Ця теорія зазнала значної критики, зокрема такі основні її положення [74, с. 193]:

- фокусування уваги на постійній трудовій міграції окремих осіб, тоді як практично поза увагою наукових досліджень представників неокласичної теорії залишаються інші форми міграції;
- нехтування неекономічними чинниками міграції (культурними, соціально-демографічними, політичними тощо);
- ігнорування історичних інституціональних зв'язків між країнами, а також відмінностей між різними соціально-демографічними групами мігрантів.

На протипагу неокласичній виникла **нова економіка трудової міграції** (NELM – New Economics of Labour Migration), яка базується на мікроекономічному функціональному аналізі і полягає в тому, що рішення про міграцію приймаються не окремими індивідами, а домогосподарством [76, с. 255]. При цьому метою відправлення членів сім'ї на роботу за кордон є не тільки максимізація очікуваного прибутку, пов'язаного, зокрема, з грошовими переказами працюючих мігрантів, а й мінімізація ризиків, пов'язаних із недостатнім рівнем розвитку у своїй країні ринків праці, страхування, ф'ючерсів і кредитів. Цікаво, що мінімізація ризиків для сім'ї може бути сильнішим стимулом до міжнародної міграції, ніж міжрегіональна (або міждержавна) різниця в заробітній платі. Таким чином, міжнародний рух робочої сили не обов'язково зникне при нівелюванні різниці в рівнях оплати праці між національними кордонами. Стимули до міграції в цьому разі все ж можуть продовжувати існувати, якщо в країнах-донорах робочої сили інші типи ринків відсутні або недостатньо розвинуті. Відповідно, уряди країн можуть впливати на рівень міграції не лише за допомогою регулювання ринків праці, а й через удосконалення ринків страхування, капіталу та ф'ючерсів. Зокрема, програми державного страхування від безробіття можуть значною мірою вплинути на міжнародний рух робочої сили. Державна політика й економічні зміни, що покращують розподіл доходів у суспільстві, здатні змінити відносні втрати деяких домогосподарств і, таким чином, знижують стимули до міжнародних переміщень [93, с. 440].

Представники теорії «нова економіка трудової міграції» (О. Старк, Д. Блум, Е. Тейлор) підкреслюють наявність на макрорівні взаємозв'язку міжнародної трудової міграції і розвитку країни. Успішний економічний розвиток країн виїзду може стимулювати міжнародну міграцію, оскільки містить у собі додаткові можливості для капіталовкладень у місцеву економіку. Однак можливості застосування цієї теорії дещо обмежені, оскільки ті обставини міграції, які вона описує, зустрічаються не завжди і не в усіх регіонах світу. Крім того, основні положення цієї теорії прив'язуються в основному до країни походження мігрантів, залишаючи поза увагою привабливість країн, в які спрямовуються міграційні потоки.

Попри критику неокласичної теорії та виникнення на протипагу її нових теорій, окремі її постулати стали основою для формування нових теорій. Зокрема, тезу вчених-неокласиків щодо важливості індивідуальних характеристик особистості в міграційних процесах було розвинуто і обґрунтовано в **концепції людського капіталу**. Її теоретики (Л. С'яастад, Г. Беккер, Т. Шульц, Дж. Мінцер, А. Хансен) вважають, що для реалізації міграційних намірів необхідно володіти певними ресурсами, найважливішим серед яких є людський капітал. Він охоплює як вроджені здібності людини, її фізичне і психологічне здоров'я, так і здобуту нею освіту, рівень кваліфікації, накопичені знання, навички, вміння [28]. Таким чином, кожен індивід є результатом інвестицій у його освіту, кваліфікацію, здоров'я. Міграція може стати своєрідним засобом інвестицій у «людський капітал», якщо вигоди від міграції перевищать витрати на її здійснення [45, с. 73]. При цьому мігранти з високим рівнем освіти швидше вивчають мову країни перебування, швидше знаходять роботу і легше проходять процес адаптації, чим скорочують витрати, пов'язані з міграцією. Загалом деякі дослідники вважають, що мігранти володіють більшим людським капіталом, ніж люди, які не наважуються на реалізацію міграційних намірів [35, с. 128].

На відміну від більшості економічних теорій міграції, теорія людського капіталу не лише вивчає економічні, грошові вигоди і витрати від міграції, а й приділяє також значну увагу психологічним проблемам, як-от: погіршення можливості спілкування з друзями і рідними, послаблення зв'язків з родичами, що залишилися на батьківщині мігранта.

Своєрідним продовженням, розвитком теорії людського капіталу стало виникнення **теорії міграційних мереж** (А. Сіммонс, Ф. Хьюго, Е. Тейлор, Д. Гурак). Ключовим тут виступає поняття «міграційні мережі», під яким розуміють систему міжособистісних родинних чи приятельських зв'язків між мігрантами, особами, що були мігрантами в минулому, та потенційними мігрантами у країнах виїзду і в'їзду [28]. Мігранти-«першопрохідники» полегшують процес міграції для наступних мігрантів, фактично розпочинаючи процес формування міграційної мережі. На думку вчених – розробників цієї теорії, існування таких мереж підвищує ймовірність міжнародного руху, оскільки зменшує ризики і витрати, пов'язані зі зміною місця проживання, збільшуючи тим самим очікуваний чистий прибуток від міграції. Мережеві зв'язки являють собою форму соціального капіталу, за допомогою якого люди можуть отримати доступ до зайнятості за кордоном.

У рамках теорії міграційних мереж було зроблено висновок, що міжнародна міграція, одного разу розпочавшись, має тенденцію до збільшення. Міграційні потоки збільшуються доти, доки мережеві зв'язки не поширяться в регіоні виїзду настільки, що всі люди, які прагнуть мігрувати, зроблять це без зайвих труднощів; після цього рівень міграції знижується. Водночас уряди можуть зіткнутися зі значними труднощами щодо контролю міграційних потоків, оскільки процеси формування мережевих зв'язків існують поза межами державного контролю і відбуваються незалежно від того, яку саме міграційну політику проводить держава. Хоча окремі види імміграційної політики, покликані сприяти возз'єднанню мігрантів та їх сімей за кордоном,

підкріплюють міграційні мережі, даючи членам родини особливі права в'їзду в країну [93, с. 449].

Найчастіше аналіз міграційних мереж обмежується лише констатацією факту їх існування, а також визначенням сили й густоти зв'язків. Навряд чи такий мінімальний набір параметрів робить можливим ідентифікацію реальних механізмів управління міграцією. Аналізуючи життєздатність та можливості поширення цієї теорії, важко не погодитися з таким висловлюванням польських вчених: «Беручи до уваги складність міграційних проблем, а також факт, що міграційні мережі є істотним, але не єдиним чинником міграції, важко очікувати, що формальний аналіз соціальних мереж отримає динамічний розвиток у майбутніх дослідженнях міжнародної міграції» [77, с. 64].

З теорією міграційних мереж пов'язаний розвиток **інституційної теорії**, яка зосереджується на факторах макрорівня. Її представники (Дж. Госс, Б. Ліндквест) встановили, що з початком міжнародної міграції виникають приватні інституції та волонтерські організації. Вони покликані задовольнити попит, створений дисбалансом між значною кількістю людей, які шукають можливості в'їзду до багатих країн, та обмеженою кількістю імміграційних віз, що пропонуються такими країнами. Такий дисбаланс і перепони, створювані урядами розвинутих країн для зменшення кількості іммігрантів, формують прибуткові економічні ніші для підприємців та інституцій. Такі інституції сприяють розвитку міжнародного руху населення за певну оплату, що призводить до функціонування «чорного» ринку в міграційній сфері. Оскільки такий підпільний ринок створює сприятливі умови для експлуатації та переслідування мігрантів, то це викликає створення добровільних гуманітарних організацій, покликаних захистити права легальних та нелегальних мігрантів.

Некомерційні організації та приватні підприємці надають широкий спектр послуг для мігрантів в обмін на винагороду, встановлену на тіньовому ринку: таємне проникнення через кордон, трудові контракти між працедавцями та мігрантами, фальшиві документи й візи, фіктивний шлюб між мігрантами і

законними резидентами чи громадянами країни призначення, надання кредиту та інші види допомоги в країні призначення. Гуманітарні групи допомагають мігрантам інформаційним забезпеченням, наданням соціальних послуг, юридичних консультацій щодо отримання законних документів. З часом певні особи, фірми та організації стають добре відомими мігрантам, інституційно стабілізуються і складають другу форму соціального капіталу, з якого можуть користати мігранти, щоб отримати доступ до іноземних ринків праці.

У рамках інституційної теорії вчені роблять висновок, що з розвитком організацій, спрямованих на підтримку, супровід і сприяння міжнародному руху, потоки міжнародних мігрантів дедалі більше інституціоналізуються і стають незалежними від тих чинників, що були першопричиною міграції [36, с. 19]. Процес інституціоналізації важко піддається регулюванню, що створює певні труднощі для держави в регулюванні міграційних потоків. Суворіша імміграційна політика сприяє створенню «чорного» ринку у сфері міжнародного міграційного руху і викликає протидію гуманітарних організацій, що займаються захистом прав мігрантів.

На додаток до зростання міграційних мереж та розвитку інституцій, що підтримують міграційні процеси, міжнародна міграція підтримує себе й іншими способами, які з плином часу сприяють додатковим переміщенням людей. Шведський економіст К. Г. Мюрдаль назвав цей процес **кумулятивною причинністю** (cumulative causation) [93, с. 451]. Причинність є кумулятивною (накопичувальною) в тому, що кожен акт міграції змінює соціальне середовище, у межах якого приймається кожне наступне рішення щодо міграції, через механізми, які роблять додаткові переміщення успішнішими. Досі соціологи обговорювали шість соціоекономічних факторів, які потенційно пов'язані з міграцією в цій кумулятивній формі: розподіл доходів і землі, організація сільського господарства, культура, регіональний розподіл людського капіталу, соціальне значення праці. Оцінки через інші змінні теж можливі, але ще не були систематично вивчені науковцями.

Соціальні, економічні та культурні зміни у країнах-донорах та реципієнтах мігрантів, зумовлені міжнародною міграцією, надають руху людей потужної внутрішньої стійкості до управління чи регулювання, оскільки механізми кумулятивної причинності лежать за межами досяжності урядової політики. За умов внутрішнього безробіття урядам важко обмежувати трудову міграцію і наймати місцевих жителів на робочі місця, які раніше належали іммігрантам. Місцеві працівники відмовляються від «іммігрантських» робочих місць, що зумовлює необхідність повернути і залучити більше іммігрантів. Соціальне маркування певних типів робіт як «іммігрантських» впливає з концентрації зайнятості іммігрантів на таких роботах. Коли значна кількість іммігрантів зайнята у певній сфері, то потім важко набрати місцевих працівників на певні категорії робіт.

Якщо значна кількість теорій ґрунтується на моделях прийняття рішень щодо міграції, то теорія **сегментованого (двоїстого) ринку праці** розвиває міграційну теорію в дещо іншому ракурсі. Зокрема, представники цієї теорії (П. Дорінгер, М. Піоре, М. Хехтер, С. Ліберзон та ін.) розглядають міжнародну трудову міграцію як результат дії попиту на іноземну робочу силу, що притаманний економічній структурі високорозвинутих країн. Сегментація ринків робочої сили виникає на постіндустріальному етапі розвитку багатих країн із ринковою економікою. У первинному сегменті забезпечуються стабільна робота, високий рівень заробітної плати, хороші умови праці та можливості кар'єрного зростання для економічно активного населення країни [55, с. 29]. У вторинному секторі пропонуються низькі зарплати, недостатній рівень соціального захисту, а також немає стабільності й перспектив кар'єрного, фахового зростання. Це відштовхує національну робочу силу і породжує структурний попит на іноземних працівників [33, с. 121].

Оскільки попит на працівників-іммігрантів виникає зі структурних потреб економіки, то різниця в оплаті праці між країнами не є ні необхідною, ні достатньою умовою виникнення міжнародної трудової міграції. Очевидно, що

працедавцям вигідно наймати працівників, не змінюючи при цьому рівня зарплати. Низькі рівні оплати праці у країнах-реципієнтах іммігрантів не зростають у відповідь на зниження пропозиції іноземної робочої сили. Їх тримають соціальні й інституційні механізми, тому вони не можуть відповідно реагувати на зміни попиту і пропозиції робочої сили. Теоретики цього наукового підходу роблять висновок, що урядам держав важко впливати на міжнародну міграцію за допомогою політики, що спричинює невеликі зміни в рівнях оплати праці і зайнятості населення. Іммігранти заповнюють попит на робочу силу, який структурно вмонтований у сучасні постіндустріальні економіки, і вплив на цей попит вимагає значних змін в економічній організації суспільств [93, с. 444].

Ґрунтуючись на роботах відомого американського соціолога І. Валлерстайна, деякі науковці (наприклад, Е. Петрас, М. Кастелс, С. Сассен) почали пов'язувати витoki міжнародної міграції не з біфуркацією ринку праці в межах національної економіки, а зі структурою світового ринку, який розвинувся і значно розширився ще з шістнадцятого століття. На основі цього було сформовано **теорію світових систем**, розробники якої вважають, що проникнення капіталістичних економічних відносин у периферійні, некапіталістичні суспільства створює мобільне населення, схильне до виїзду за кордон [93, с. 444].

Прагнучи отримати більші прибутки і підвищити рівень свого добробуту, власники й керівники капіталістичних фірм входять у бідні країни на периферії світової економіки в пошуках землі, сировини, робочої сили та ринків споживання. У минулому таке проникнення на ринок супроводжувалось колоніальними режимами, які керували бідними регіонами задля досягнення економічних інтересів держав-колонізаторів. Нині це стало можливим завдяки неокolonіальним урядам та транснаціональним фірмам і сприяє збереженню влади національних еліт, які або беруть участь у світовій економіці особисто, або ж пропонують національні ресурси глобальним фірмам на певний термін.

Відповідно до теорії світових систем міграція є природним результатом дезорганізації і проблем, які неминуче виникають у процесі капіталістичного розвитку. У процесі розширення капіталізму назовні від свого ядра у Західній Європі, Північній Америці, Океанії та Японії все більші частини земної кулі і зростаюча частка людської популяції залучались до економіки світового ринку. Оскільки земля, сировина і робоча сила в межах периферійних регіонів потрапляють під вплив і контроль ринків, то це призводить до неминучого утворення міграційних потоків.

Отже, міжнародна міграція є природним наслідком формування капіталістичного ринку в країнах, що розвиваються; проникнення глобальної економіки в периферійні регіони слугує своєрідним каталізатором міжнародного руху. Міжнародний потік робочої сили слідує за міжнародним потоком товарів і капіталу, але в протилежному напрямку. Капіталістичні інвестиції спричиняють зміни, що формує мобільних людей у периферійних країнах, водночас створюючи міцні матеріальні і культурні зв'язки з провідними країнами, а це призводить до міжнаціонального руху.

Представники теорії світових систем вважають, що міжнародна міграція робочої сили найчастіше відбувається між колишніми країнами-колонізаторами та їхніми колоніями через встановлені раніше культурні, мовні, комунікаційні, транспортні зв'язки, що призвело до формування специфічних транснаціональних ринків та культурних систем. Оскільки міжнародна міграція пов'язана з глобалізацією ринкової економіки, то уряди можуть регулювати рівень імміграції впливаючи на інвестиційну активність корпорацій за кордоном та контролюючи міжнародні потоки капіталу й товарів. Однак таку політику практично неможливо реалізувати на практиці. Політична і військова інтервенція урядів капіталістичних країн, яка відбувається з метою захисту своїх інвестицій за кордоном, продукує рух біженців, спрямований до визначених країн, що становить іншу форму міжнародної міграції.

Ще однією теорією, яка розглядає міграцію на глобальному рівні, є

теорія **світового ринку праці** (Дж. Борхас, Дж. Джонсон, Е. Плетньов). Її представники вважають, що світовий ринок визначає попит і пропозицію на робочу силу, розподіляє працівників між різними країнами так само, як національний ринок праці забезпечує певні фірми робочою силою [25, с. 18]. Ефективний перерозподіл робочої сили у світі можливий за умови узгодження інтересів трьох сторін: країн походження мігрантів, країн їх призначення та самих мігрантів.

На противагу статичному підходу в дослідженні міграційних процесів, характерному, наприклад, для неокласичної теорії, відомий американський географ В. Зелінський наприкінці ХХ ст. розробив концепцію **мобільних переходів**. На основі поєднання теорії демографічного переходу та теорії просторового поширення інновацій учений запропонував просторово-часову модель. Тут він виділяє п'ять етапів розвитку суспільства [78, с. 6]: первісне традиційне суспільство (висока народжуваність і смертність, незначний природний приріст); раннє перехідне суспільство (швидке падіння смертності, значне зростання чисельності населення); пізнє перехідне суспільство (більше падіння народжуваності, сповільнене природне зростання); розвинене суспільство (народжуваність і смертність стабілізовані на низькому рівні, незначне зростання населення); майбутнє «надрозвинене» суспільство (далі тримається низька народжуваність і смертність). Кожному етапу розвитку суспільства притаманна певна форма мобільності [78, с. 9]: на першому етапі мобільність здебільшого зведена до циркулярної міграції; на другому етапі відбувається зростання всіх форм мобільності (циркулярної, внутрішньої «село-місто» та міжнародної); для третього етапу характерним є зменшення потоків міжнародної міграції, сповільнення темпів внутрішньої міграції зі села до міста, зростання циркулярних рухів населення, до кінця цього етапу зростає вплив сільського населення; четвертому етапу притаманні зростання стаціонарної мобільності, циркулярної міграції, рух населення з міста до міста, а також імміграції некваліфікованих працівників (країни-експортери робочої

сили трансформуються в імпортерів); на п'ятому етапі відбувається міграція з міста в місто, стаціонарна і циркулярна мобільність зменшується завдяки кращим комунікаційним технологіям, тоді як імміграція робочої сили триває. Послідовна зміна цих форм мобільності і становить суть мобільних переходів.

Концепція В. Зелінського стала методологічною основою для подальших досліджень міграції в її взаємозв'язку з процесами соціально-економічного розвитку та глобалізації. Зокрема, Р. Скеддон розробив теорію **рівнів просторового розвитку**, в якій запропонував глобальну регіоналізацію міграційних рухів. Учений виділяє п'ять рівнів розвитку [78, с. 8]: перший – старі й другий – нові країни, які утворюють ядро імміграції, а також характеризуються внутрішньою децентралізацією (Західна Європа, Північна Америка, Японія); третій рівень – «розширене ядро» (Східний Китай, Південна Африка, Східна Європа), де є як імміграція, так і еміграція, а також внутрішня централізація (урбанізація та міграція зі села до міста); четвертий – «лідери праці» – основні постачальники людських ресурсів на світовий ринок праці (Марокко, Єгипет, Туреччина, Філіппіни і донедавна Іспанія та Італія); п'ятий – «ресурсні ніші» (деякі частини Центральної Азії, Латинська Америка) з різними, часто слабкими, формами міграції. Ця регіоналізація також вказує на функціональні, міграційні зв'язки між територіально суміжними рівнями розвитку. Наприклад, у США чи ЄС основними країнами походження мігрантів не є бідні країни, які перебувають на останньому ступені розвитку, а країни середнього рівня розвитку (Мексика чи Марокко). Швидкі економічні й демографічні переходи, характерні для цих країн, пов'язані з надлишком незайнятої молоді, схильної до міграції. Крім того, такі країни краще поєднані з країнами першого і другого типу інфраструктурно, а також через потоки інформації, капіталу, товарів і туристів.

Однією з перших спроб формування єдиної теорії міграції стала

розробка теорії **міграційних систем** (Р. Е. Білсбороу, М. М. Крітц, Г. Злотнік, Д. ван де Каа, Д. Массей). Вона виступає не окремою самостійною теорією, а як певне узагальнення, що ґрунтується на відомих теоріях міграції і певним чином об'єднує їх. На думку представників цієї концепції, міжнародна міграційна система зазвичай складається з ядра, яке приймає (це може бути одна країна чи група країн), і низки країн виїзду, пов'язаних із ним незвично великими потоками мігрантів. При цьому країни в рамках такої системи не обов'язково повинні бути географічно близькими, оскільки потоки між ними відображають скоріш політичні й економічні відносини, аніж фізичні. Очевидно, що географічна близькість між країнами сприяє формуванню відносин обміну, але не гарантує їх. З іншого боку, не можна стверджувати, що значна географічна віддаленість країн унеможливорює розвиток соціально-економічних відносин між ними.

Згідно з цією теорією можливим є існування багатополярних міграційних систем, де кілька розкиданих базових країн отримують іммігрантів із низки країн виїзду. При цьому одна країна може належати до кількох міграційних систем. Але членство в декількох системах є більш поширеним серед країн виїзду, ніж серед країн прийому мігрантів [93, с. 454]. Під впливом політичних та економічних змін міграційні системи еволюціонують, тому їх структура може змінюватися. Так, деякі країни можуть приєднуватись або ж вибувати зі системи у відповідь на економічну нестабільність, соціальні чи значні політичні зміни.

Теорія міграційних систем знайшла своє продовження й розвиток у працях представників львівської школи міграціології. *Територіальну міграційну систему* науковці розглядають як економічне явище, «котре є регіональним ринком праці, позначеним дією додаткових міграційно зумовлених договорів і угод» [46, с. 35].

Проаналізувавши різні теоретичні підходи до вивчення міграційних процесів, міжнародна міждисциплінарна група вчених, сформована Міжнародним союзом наукових досліджень у сфері народонаселення (IUSSP), під керівництвом Д. С. Массея (Douglas Steven Massey) розробила основні положення **синтетичної теорії** міжнародної міграції. Так, науковці цієї групи дійшли висновку, що міжнародні міграції виникають у процесі соціальної, економічної і політичної трансформації, яка супроводжується розповсюдженням капіталістичних ринкових відносин на доринкові (аграрні) і неринкові (ґрунтуються на централізованому плануванні, з командною економікою) суспільства [30, с. 162].

У контексті глобалізації економіки перехід до ринку і капіталомістких методів виробництва в аграрних чи командних економіках руйнує існуючі соціально-економічні зв'язки і призводить до широкомасштабного витіснення людей зі звичного способу життя, створюючи мобільні групи населення, які активно шукають нові шляхи досягнення економічного добробуту. Отже, міжнародна міграція є наслідком не відсутності економічного зростання і розвитку, а результатом самого розвитку. Цю сентенцію автори синтетичної теорії сформулювали як її «першу основоположну істину» [30, с. 170].

Згідно з цією теорією друга істина полягає в тому, що імміграція виступає природним наслідком ширших процесів соціальної, політичної, економічної інтеграції, що переступає через міжнародні кордони. Люди переїжджають не в найближчу багату країну, а скоріш за все в ті місця, з якими в них вже існують певні зв'язки – економічні, соціальні, політичні. Третя істина пов'язана з тим, що, коли іммігранти в'їжджають до розвинутої країни, вони зазвичай відповідають сильному і стійкому попиту, котрий вмонтований у структуру постіндустріальних економік. Четвертою істиною стосовно імміграції є те, що мігранти, які в'їжджають до розвинутої країни вперше, зазвичай не мають наміру облаштуватись там

на постійне місце проживання. Люди стають мігрантами для того, щоб вирішити економічні проблеми у себе вдома. Вони намагаються попрацювати за кордоном тимчасово для того, щоб заробити й переказати на батьківщину гроші.

Визнання факту різноманітності імміграційних мотивацій породжує у представників синтетичної теорії ще один основоположний висновок: на міжнародну міграцію часто менше впливають умови на ринках праці, ніж умови на інших ринках. Якщо мігранти приїжджають для «самозбереження», створення умов для майбутніх капіталовкладень чи аналогу кредитування, то в разі, якщо їхня зарплата виявиться нижчою від очікуваної, для них не губиться і навіть не зменшується стимул для міжнародної міграції. У міру того як міжнародні мігранти набувають за кордоном досвід, їх мотивації змінюються, причому таким чином, що вони здійснюють поїздки на довший термін, підвищуючи з часом ймовірність постійного переселення. Остання сентенція і становить зміст шостої істини.

Сьоме твердження полягає в тому, що міжнародна міграція з плином часу має тенденцію до створення власної інфраструктури підтримки. Еміграція трансформує звичайні зв'язки (родинні, дружні) у джерело соціального капіталу, який потенційні мігранти можуть використати для отримання доступу до високооплачуваної роботи за кордоном. Восьма істина полягає в тому, що, незважаючи на сильні тенденції до самозбереження й укріплення, імміграційні потоки не є вічними – вони мають природний термін життя, який може бути довшим чи коротшим, але завжди є обмежений.

У підсумку Д. С. Масей стверджує, що політики повинні визнати міжнародну міграцію невід'ємною частиною глобальної економічної інтеграції і діяти в багатовекторному порядку, щоб управляти нею більш ефективно. Подібно до того, як організовані потоки капіталів і товарів для

взаємної вигоди торгових партнерів за допомогою багатосторонніх угод та інститутів (наприклад, СОТ), так само трудова міграція могла би бути організована спільними зусиллями для максимізації вигод і мінімізації витрат як для країн виїзду, так і держав, які приймають мігрантів [30, с. 173–174]. Таким чином, ця теорія, як і більшість сучасних міграційних теорій, виявляє тісний зв'язок між процесами міжнародної міграції населення та певними аспектами глобалізації.

Під впливом глобалізаційних процесів та інтенсифікації міграційних потоків міграція почала виходити з-під контролю, масовість нелегальних міграційних потоків є свідченням неадекватності міграційних політик окремих держав. Наприкінці ХХ ст. прийшло усвідомлення, що проблеми міграції потребують глобальних, спільних рішень, тому управління міграціями почало рухатися від одностороннього контролю до багато- чи двостороннього співробітництва. Американський вчений Б. Гош (Vimal Gosh) одним із перших розробив комплексний глобальний підхід до регулювання міграції, очоливши глобальний проект «Новий міжнародний режим упорядкованого переміщення людей». Метою цього проекту було охопити всі види мобільності населення та зробити міграційні процеси більш керованими, передбачуваними та корисними [80]. Режим Гоша започаткував розвиток нової концепції **міграційного менеджменту**. Ця концепція ґрунтується на тезі, що добре керована міграція може бути позитивною для всіх: країн походження, призначення та для самих мігрантів (звідси відомий слоган «win-win-win» –виграш).

Концепція глобального міграційного менеджменту має такі три важливі складові: *актори (суб'єкти), практики та дискурси* [80]. Принципова різниця між міграційним менеджментом та звичайною міграційною політикою полягає в тому, що міжнародні організації мають вплив на формування державної політики. Це робить такі організації потужними *суб'єктами* регулювання міграційних процесів. Серед них

найважливішими є: Міжнародна організація з міграції (ІОМ), Міжнародний центр розвитку міграційної політики (ICMPD), Верховний комісар ООН у справах біженців (UNHCR) та Європейське агентство з охорони зовнішніх кордонів країн-членів Європейського Союзу (Frontex). Ці організації суттєво відрізняються між собою і мають різний статус. Наприклад, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) є агентством ООН з чітко визначеним мандатом, тоді як Frontex працює лише в межах європейських кордонів. Однак усі вони певним чином впливають на формування глобального міграційного менеджменту.

Друга важлива складова міграційного менеджменту пов'язана з низкою *практик*: заходи щодо протидії торгівлі людьми, підготовка державних службовців у транзитних країнах та країнах-донорах робочої сили, розробка міграційних політик у країнах, де відсутня стратегія в цій сфері.

Останнім елементом є проведення *дискурсів*, які є дуже важливими для розуміння поняття міграції та її регулювання. Глобальний політичний дискурс спрямований на формування способу сприйняття міграції суб'єктами, відповідальними за управління нею. Наприклад, такі організації, як МОМ, формують об'єктивне сприйняття реальності, висвітлюючи проблеми нелегальної міграції та торгівлі людьми. Іншим аспектом є продукування знань, що легітимізують міграційний менеджмент. Такі знання залежать від науковців, які працюють при міжнародних організаціях як консультанти.

Міграційний менеджмент виступає також як ринкова система вирішення проблем, пов'язаних з міграцією населення, де держави можуть купити певне рішення [80]. Тобто йдеться про отримання урядами окремих держав рекомендацій та сценаріїв міграційної політики від

міжнародних організацій на основі досліджень, проведених у цих державах.

Для кращого, усебічного, глибшого розуміння рушійних механізмів і регуляторів міжнародної міграції населення доцільно систематизувати різні теоретичні погляди з цієї проблематики. Так, на основі аналізу основних, найвідоміших у суспільних науках теорій міграції населення ми спробували виокремити (у межах кожної теорії) найголовніші причини міграції населення та основні способи регулювання міграційних процесів (табл. 1.3).

Наукові теорії вивчення міграції населення здебільшого поділяють на дві групи: макро- та мікрорівня. Перша група теорій аналізує міграційні процеси та прагне їх пояснити за допомогою макроекономічних чинників на рівні суспільства загалом, окремої держави, групи країн, друга – на рівні особи, сім'ї, домогосподарства. Теорії мікрорівня здебільшого фокусують свою увагу на моделях прийняття рішень, пов'язаних із міграцією. На наш погляд, можна виокремити третю групу теорій, котрі аналізують міграційні чинники різних рівнів. Обґрунтовуючи необхідність злиття перших двох підходів, деякі вчені зазначають, що ці теорії досліджують міграційні явища на рівні комплексної взаємодії мікро- і макрочинників, називаючи його мегарівнем [25, с. 13]. На наш погляд, така назва є недоречною, оскільки частина складних слів «мега» означає «величезний, гігантських розмірів» [37, с. 372]., а тут ідеться про різні рівні аналізу. Тому ми б охарактеризували цю групу як комплексні теорії чи теорії змішаного рівня.

Отже, розглянуті теорії по-різному підходять до пояснення природи, причин міграції населення, пропонують різні способи державного впливу на міграційні процеси та, попри певні суперечності, деякою мірою доповнюють одна одну. Систематизація основних міграційних теорій слугуватиме основою для розробки пропозицій щодо вдосконалення міграційної політики України та дасть змогу забезпечити комплексне вирішення цієї проблеми.

Таблиця 1.3

Основні теорії міграції населення

Теорія	Рівень аналізу		Основні причини міграції населення	Сценарій міграційної політики
	макро-	мікро-		
1	2	3	4	5
Притягування-виштовхування	+	+	Баланс факторів притягування і виштовхування; суб'єктивна їх оцінка індивідом	Державне регулювання через вплив на основні фактори притягування і виштовхування мігрантів
Неокласична (макрорівнева)	+		Різниця у рівнях оплати праці, спричинена різницею між попитом на робочу силу та її пропозицією в різних країнах	Контроль міграційних потоків через регулювання ринку праці як у країнах-донорах, так і реципієнтах робочої сили
Неокласична (мікрорівнева)		+	Індивідуальні рішення на основі розрахунків у системі «витрати-вигоди» від міграції	Вплив уряду на очікувані заробітки в країнах походження та приїому мігрантів
Нова економіка трудової міграції		+	Прагнення сімей покращити своє матеріальне становище. Соціально-економічний розвиток країни виїзду стимулює виїзд робочої сили	Не лише за допомогою регулювання ринку праці, а й через удосконалення ринків страхування, капіталу та ф'ючерсів
Людського капіталу		+	Переміщення здійснюють особи, які володіють певними ресурсами, одним з яких є людський капітал. Міграція як спосіб інвестицій в людський капітал	Високий рівень винагороди за працю високоосвічених осіб збільшує ймовірність їх імміграції
Міграційних мереж		+	Наявність міжособистісних зв'язків між мігрантами, колишніми мігрантами та немігрантами у країнах виїзду і призначення	Урядам важко контролювати міграційні потоки, оскільки формування міграційних мереж лежить поза межами їх впливу. Однак сприяння возз'єднанню мігрантів з їх сім'ями за кордоном підкріплює міграційні мережі
Інституційна	+		Виникнення низки інституцій, що за певну оплату сприяють міжнародному руху населення	Процеси інституціоналізації важко регулювати, тому й міграційні потоки не піддаються урядовому контролю
Кумулятивної причинності	+		Самопідтримувальна властивість міграції	Уряд країни походження мігрантів повинен сприяти більш рівномірному розподілу доходів
Сегментованого ринку праці	+		Попит високорозвинутих країн на іноземні трудові ресурси	Уряд слабо може впливати на міжнародну міграцію; вплив на попит вимагає суттєвих змін в економічній структурі суспільства

Продовження табл. 1.3

1	2	3	4	5
Світових систем	+		Культурні, історичні, лінгвістичні зв'язки, транспортні комунікації, що існують між колишніми метрополіями та їх колоніями	Регулювання інвестиційної активності корпорацій за кордоном та контроль міжнародних потоків капіталу і товарів
Міграційних систем	+	+	Соціальні, економічні і політичні трансформації, що супроводжуються поширенням капіталістичних ринкових відносин на доринкові і неринкові суспільства	Регламентация управління міжнародними потоками капіталу і товарів завдяки прийняттю відповідних законів про імміграцію
Синтетична	+	+	Міжнародна міграція є результатом розвитку суспільства; імміграція виступає природним наслідком процесів соціальної, політичної, економічної інтеграції, що переходить міжнародні кордони	Укладання багатосторонніх міжнародних угод, створення відповідних регулюючих інституцій з метою максимізації вигод і мінімізації витрат як для країн походження мігрантів, так і для країн, які їх приймають
Глобальний міграційний менеджмент	+	+	Глобалізаційні процеси, зміна політичних режимів окремих країн, війни, гуманітарні кризи, стихійні лиха	Тріангулярна структура управління, основними елементами якої є: актори (Міжнародна організація з міграції, Міжнародний центр розвитку міграційної політики, Верховний комісар ООН у справах біженців, Frontex – Європейське агентство з охорони зовнішніх кордонів країн-членів Європейського Союзу); практики (заходи щодо протидії торгівлі людьми, навчання державних службовців у транзитних країнах та країнах-донорах робочої сили, розробка міграційних політик у країнах, де відсутня стратегія у цій сфері); дискурси (формування способу сприйняття міграції суб'єктами, відповідальними за управління нею)

* Джерело: складено автором [51, с. 79–80]

1.3. Міграційна політика у фокусі інтеграційних процесів сучасності

Сучасна міграційна політика – складне і багатоаспектне явище, осмислити перспективи розвитку якого можна лише у контексті інтеграційних процесів соціуму. У свою чергу, інтеграційні процеси мають свою систему вимірів. Так, у загальнотеоретичному контексті поняття «інтеграція» означає процес, що веде до стану зв'язаності окремих частин і функцій системи в єдине ціле, а також процес входження в систему окремого елемента [1, с. 20]. Таке визначення дає змогу розмежувати поняття «інтеграція системи» (з'єднання її елементів в єдине ціле) та «інтеграція в систему» (входження, приєднання до неї окремих суб'єктів, які мають індивідуальний, груповий чи навіть системний характер). Водночас поняття інтеграції іноді використовують і для позначення стану соціальної системи, який досягнуто в результаті зближення, з'єднання різних суспільних елементів в одне ціле [58, с. 16]. Однак, на наш погляд, для цього доцільніше вживати термін «інтегрованість».

Залежно від спрямованості інтеграційних процесів (досередини чи назовні відносно системи), можна виділити зовнішню і внутрішню інтеграцію, тобто інтеграцію системи до інших систем та інтеграцію всередині самої системи. Щодо внутрішньої інтеграції, то науковці Інституту соціології НАН України розглядають її в трьох контекстах: «інтеграція суспільства» (системна), «інтеграція в суспільство» (соціально-економічна) та «інтеграція в суспільстві» (як комбінація обох перших видів) (табл. 1.4). Ці форми тісно взаємопов'язані, але їх розмежування доцільне для повнішого розкриття суті інтеграційних процесів. Наприклад, за високої соціальної інтегрованості (згуртованості, солідарності різних соціальних груп) суспільство може мати низьку інтегрованість інститутів у систему. Тому для збереження цілісності суспільства, його повноцінного функціонування й розвитку важливим є досягнення всіх форм його інтеграції.

Таблиця 1.4

Інтеграційні процеси через призму суспільних наук

Підхід дослідження	Назва процесу	Дефініція інтеграційного процесу	Індикатори інтегрованості
Системний	Інтеграція суспільства (внутрішня)	«Поєднання складових частин соціуму шляхом гармонізації різних соціальних груп, асиміляції різних культурних елементів та примирення різних моральних норм»	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Стабільність ➤ Безконфліктність ➤ Нормативність ➤ Упорядкованість ➤ Рівновага ➤ Міцність ➤ Стійкість
Соціально-економічний	Інтеграція в суспільство	«Залучення в усі сфери життєдіяльності індивідуального або групового суб'єкта як повноправного його члена»	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Працевлаштованість ➤ Освіта ➤ Соціальне включення ➤ Громадянська активність
Комбінований	Інтеграція в суспільстві	«Внутрішньосистемні процеси зміцнення зв'язків, які здійснюються складовими елементами за допомогою агентів»	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Соціальна солідарність ➤ Довіра ➤ Толерантність ➤ Соціальна відповідальність

* Джерело: складено і доповнено автором за даними [58, с. 6–9; 16, с. 12]

За сферами прояву можна виділити такі види інтеграції в суспільстві: економічну, політичну, соціальну і культурну. Економічна інтеграція характеризується встановленням і посиленням зв'язків між суб'єктами господарювання, що супроводжується появою нових цілісних властивостей у системі. Її часто розглядають через призму міжрегіональної, яку визначають як «процес зближення, взаємопроникнення і зрощення відтворювальних процесів суб'єктів господарювання двох і більше регіонів, що перетворює їх на цілісний господарський механізм, на міжрегіональну економічну систему» [62, с. 15]. В умовах зростання зовнішніх загроз національній безпеці і територіальній цілісності України зростає необхідність супроводу економічної інтеграції регіонів також й іншими її видами. Власне, у результаті міжрегіональної єдності формується соборність держави. Вона є водночас і результатом, й індикатором інтеграції суспільства. Як зазначає професор С. Й. Вовканич, одним із вагомих проявів соборності є «здатність нації працювати і творити разом, синергійно задля підвищення добробуту» [8, с. 5]. Основні ознаки та

важливість інтегрованості суспільства ще наприкінці XIX ст. визначив Іван Франко, давши такі настанови майбутнім поколінням: «Доки будете жити в громадським порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить вас» [68, с. 167].

Отже, високий рівень інтеграції в суспільстві (його соборність) може слугувати нематеріальним чинником розвитку економіки, сприяти активізації міграції населення всередині країни та слугувати альтернативою еміграції, і, водночас, виступати важливим засобом протистояння зовнішнім загрозам.

Оскільки ми здебільшого фокусуємося на проблемах зовнішньої міграції і способах її регулювання, то цей параграф в основному присвячено поняттю зовнішньої економічної інтеграції. Її визначають як «процес зближення, взаємопроникнення, зрощування національних економік і формування цілісного регіонального (міжнародного) господарського комплексу» [32, с. 40].

Теоретичні основи аналізу міжнародної інтеграції беруть свій початок з робіт де Бірса, Дж. Вайнера та М. Байє – засновників теорії митних союзів. Зокрема, дослідники теорії міжнародної економічної інтеграції вважають, що її найбільш повне обґрунтування зробив Дж. Вайнер у праці «Питання митного союзу» [27, с. 4]. Досліджуючи вплив створення митних союзів на ефективність розвитку національних економік, учений у своїх подальших роботах довів, що вони можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки, а також ввів такі нові поняття, як ефекти створення та ефекти відхилення торгівлі.

Значний внесок у формування теоретичних основ міжнародної економічної інтеграції та дослідження механізмів функціонування інтеграційних процесів зробили такі українські вчені: О. Білорус, М. Долішній, Д. Лук'яненко, Н. Мікула, Т.Орехова, Ю. Пахомов, С. Писаренко, А. Філіпенко, А. Чухно, П. Юхименко та ін.

На сьогодні сформувалася низка різноманітних підходів, концепцій і трактувань міжнародної економічної інтеграції, серед яких здебільшого виокремлюють три відомі наукові школи: ринкову, ринково-інституційну та

структурну. Представники ринкової школи (М. Алле, А. Мюллер-Армак, А. Предоль, В. Рьопке) вважають ринок найкращим регулятором економічної діяльності, який не можна замінити жодними штучними державними механізмами. Згідно з цією концепцією міжнародна економічна інтеграція є тим міцнішою, чим вільнішою є дія ринкових сил і, водночас, слабшим регулюючий вплив держави.

Учені ринково-інституційної школи (Ж. Валер, Б. Балаша, Г. Кремер) намагаються знайти компроміс між ринковими та державними важелями регулювання міжнародної економічної інтеграції. Тому інтеграцію вони трактують як певну єдність економічних і політико-правових аспектів. Зокрема, Б. Балаша вважає, що інтеграція починається з ініціативи урядів певних держав, які усувають дискримінацію між національними господарствами.

На противагу неолібералізму сформувалась структурна школа. Представники цього напрямку економічної думки (Г. Мюрдаль, А. Маршалл, Ф. Перру) трактують економічну інтеграцію як «глибинний процес структурних перетворень в економіці країн, що інтегруються, і як наслідок – зміна системи і формування нової якості більш досконалої господарської системи» [1, с. 36]. У рамках цієї концепції справжня інтеграція існує при створенні економічного союзу, коли відбувається структурне взаємопроникнення національних господарств.

У 70-ті рр. ХХ ст. голландський економіст Я. Тінберген обґрунтував концепцію позитивної і негативної інтеграції. Процеси зняття бар'єрів на шляху ринкового обміну товарами, послугами та основними факторами виробництва вчений пов'язує з негативною інтеграцією. Під позитивною він розуміє розробку та проведення спільної економічної політики, структурне пристосування економік держав. Світовий досвід свідчить, що стабільний соціально-економічний ефект міжнародної інтеграції досягається за умови гармонійного доповнення цих двох її видів.

Щодо структурних рівнів міжнародної економічної інтеграції, то в науковій літературі здебільшого йдеться про її макро- і мікрорівень [20, с. 20; 1, с. 21]. Для комплексного, більш повного висвітлення суті інтеграційних процесів вважаємо за доцільне розглядати мікро-, мезо-, макро- і мегарівні (рис. 1.4).

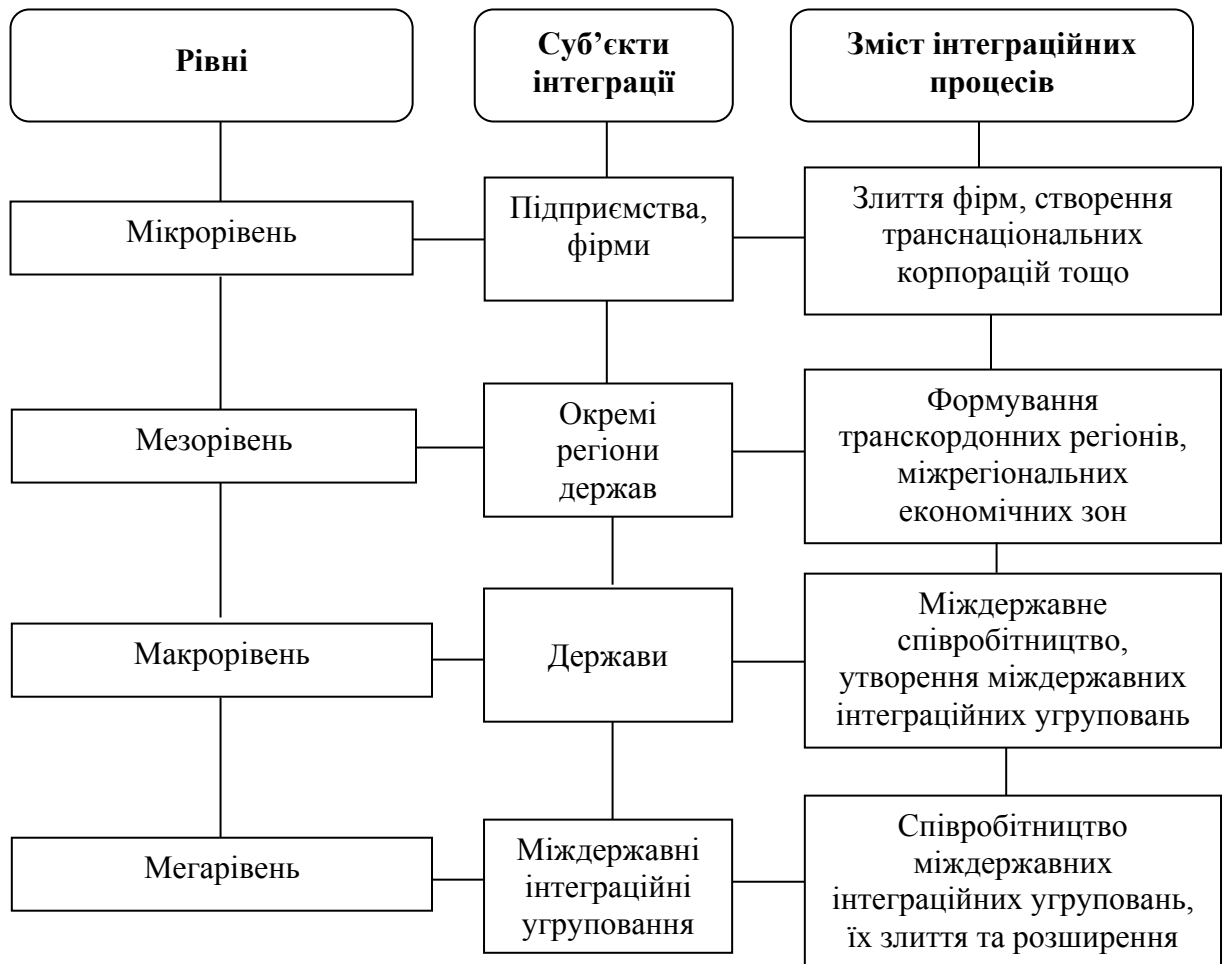

Рис. 1.4. Просторові рівні міжнародної економічної інтеграції

* Джерело: розроблено автором [48, с. 656]

Інтеграція на мікрорівні відбувається через економічну взаємодію окремих суб'єктів господарювання (індивідів, фірм, установ тощо) у формі здійснення спільних проектів, науково-пошукових робіт, створення спільних підприємств, транснаціональних корпорацій тощо.

Міжнародне економічне співробітництво окремих регіонів держав, що веде до їх зближення, створення прикордонних зон, міжрегіональних об'єднань, утворює мезорегіональний рівень інтеграції. В останнє десятиліття через інтенсифікацію та зростання значення міжрегіонального й транскордонного співробітництва вчені все більше уваги приділяють проблемі мезоінтеграції, яку визначають як «процес взаємодії та зближення господарських систем прикордонних регіонів суміжних країн, встановлення між ними сталих, цілеорієнтованих взаємовідносин з метою формування і ефективного функціонування мезорегіональної інтеграційної структури за умови максимально можливого узгодження цілей розвитку її складових (регіонів)» [61, с. 16].

На макрорівні інтеграція відбувається у формі міждержавного економічного співробітництва, підписання угод, союзів, створення інтеграційних угруповань країн.

Економічне співробітництво, розширення, злиття міжнародних об'єднань і організацій відбувається на мегарівні. Зазначені рівні тісно переплітаються, взаємодіють і взаємодоповнюють один одного.

За ступенем інтегрованості виділяють такі основні форми міжнародної економічної і політичної інтеграції: зона преференційної торгівлі, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, повна інтеграція [1, с. 21]. Широко розповсюдженим у науковій літературі є представлення цих форм у вигляді таблиці, що полегшує розуміння суті кожної з них та виявлення принципових відмінностей між ними [32, с. 40]. Щоб ширше висвітлити й поліпшити розуміння інтеграційних процесів, вважаємо за доцільне доповнити цю класифікацію такими полярними її етапами, як автаркія та федерація (табл. 1.5).

Автаркія означає політичну й економічну відособленість, незалежність однієї країни (групи країн) від інших. Вона проявляється в обмеженні імпорту, стимулюванні експорту, консервації економіки, створенні ізольованої держави. У сучасному глобалізованому світі повна автаркія

неможлива, тому в науковій літературі, як правило, йдеться про автаркічне спрямування зовнішньої економічної політики певних держав (наприклад, Албанія, Північна Корея та ін.). Політику автаркії почала проводити Російська Федерація у 2014 р. у відповідь на запровадження щодо неї санкцій розвинутих країн світу через агресію Росії в Україні.

Початковою стадією інтеграційного процесу є лібералізація торговельних відносин між окремими країнами. Усуваючи бар'єри на торгівлю певною групою товарів і послуг, такі країни спрощують доступ зарубіжних партнерів на внутрішній ринок й утворюють зону преференційної торгівлі. Відомим прикладом реалізації такої форми інтеграції є преференційна система Британського співтовариства, яке було утворене 1932 року й об'єднувало 48 держав.

Таблиця 1.5

Форми міжнародної економічної і політичної інтеграції

Форма інтеграції	Лібералізація торг. відносин	Ліквідація митних бар'єрів	Спільні зовн. митні тарифи	Вільний рух капіталу і роб. сили	Узгодж. економ. політики	Єдина економ. політика	Спільний уряд
Автаркія							
Зона преференційної торгівлі	+						
Зона вільної торгівлі	+	+					
Митний союз	+	+	+				
Спільний ринок	+	+	+	+			
Економічний союз	+	+	+	+	+		
Повна інтеграція, політичний союз	+	+	+	+	+	+	
Федерація	+	+	+	+	+	+	+

* Джерело: доповнено автором за даними [32, с. 40]

Зона вільної торгівлі утворюється при підписанні угоди між країнами про усунення тарифних і кількісних обмежень у взаємній торгівлі товарами та послугами. При цьому кожна з країн-учасниць зберігає право на власне регулювання торгівлі з третіми країнами. Тому митниці всередині зони залишаються з метою уникнення нечесної торгівлі. Така форма інтеграції

сьогодні є досить поширеною і дієвою, про що свідчить функціонування Північноамериканської зони вільної торгівлі НАФТА (угода між США, Канадою і Мексикою від 1994 р.), Європейська асоціація вільної торгівлі – ЄАВТ (угода 1960 р. між Ісландією, Ліхтенштейном, Норвегією та Швейцарією).

Щодо участі України у такій формі міжнародної економічної інтеграції, як зона вільної торгівлі, то станом на 2014 р. наша держава має чинні угоди про вільну торгівлю з країнами СНД (підписана у 2011 р.), ЄАВТ (2010 р.), ЄС (2014 р.), Македонією (1997 р.) та Чорногорією (2011 р.) [23].

Наступним етапом міжнародної економічної інтеграції є створення митного союзу. У цьому разі країни-члени, окрім ліквідації митних бар'єрів у взаємній торгівлі, запроваджують єдині митні тарифи щодо третіх країн. Тобто країни митного союзу проводять спільну торговельну політику відносно країн, які не є його членами. Після встановлення спільного зовнішнього тарифу країни повинні досягти згоди щодо фітосанітарних норм, добровільних обмежень експорту, адміністративних перепон на шляху торгівлі тощо [32, с. 41]. Митний союз країн Європейського Союзу та кількох інших країн було створено у 1968 р.; угоди про створення такого союзу діяли у Бенілюксі (з 1948 р.); митний союз Білорусі, Казахстану та Росії діє з 2010 р.

При усуненні обмежень на вільний рух не тільки товарів, а й основних факторів виробництва – робочої сили і капіталу, країни митного союзу утворюють спільний ринок. Таким чином, створення спільного ринку передбачає встановлення «чотирьох свобод»: вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили [32, с. 41]. Прикладом цієї форми інтеграції є: Центральноамериканський спільний ринок (створений у 1960 р.), Європейська економічна зона (англ. European Economic Area, EEA), яка об'єднує країни ЄС, Норвегію, Ісландію та Ліхтенштейн (діє з 1994 р.), Спільний ринок країн Карибського басейну – КАРІКОМ (1973 р.).

Наступним етапом міжнародної економічної інтеграції є створення економічного союзу, що передбачає не лише існування спільного ринку, а й координацію деяких видів економічної політики (монетарної, фіскальної, транспортної, промислової тощо) і, відповідно, уніфікацію законодавства у валютній, грошовій та бюджетній сферах. Яскравим прикладом успішного функціонування цієї форми інтеграції слугує Європейський Союз (угода про створення чинна з 1993 р.), який сьогодні об'єднує 28 держав. Основні напрями політики ЄС та країн-членів визначаються спільно у вигляді рішень Ради міністрів. Ще одним прикладом економічного союзу є Євразійський економічний союз (ЄАЕС, створений у 2014 р.), до якого увійшли Білорусь, Вірменія, Казахстан та Росія.

Повна міжнародна економічна інтеграція передбачає проведення єдиної зовнішньої та економічної політики, створення органів наднаціональної адміністрації, рішення якої є обов'язковими для виконання всіма країнами-учасницями. Ця стадія подібна до митного союзу, в якому введено єдину валюту, а питання у сфері монетарної політики вирішуються спільним Центральним банком [66]. На сьогодні ЄС є фактично єдиним міжнародним інтеграційним угрупованням, яке пройшло всі зазначені вище форми економічної інтеграції, має вже багато ознак її передостаннього етапу і продовжує своє формування.

Завершальним етапом інтеграційних процесів є федерація. Вона формується, коли кілька держав чи їх об'єднань, зберігаючи відносну самостійність, утворюють єдину союзну державу з єдиним громадянством, армією та урядом. Ця форма інтеграції передбачає створення дворівневого уряду: федеральний рівень, що регулює інтеграційне угруповання як єдине ціле, та уряд суб'єктів федерації, покликаний регулювати її частини. Прикладами такої форми інтеграційних угруповань є: Австрійська Республіка, Російська Федерація, Сполучені Штати Америки, Федеративна Республіка Німеччина.

Загалом, уся різноманітність розглянутих вище інтеграційних процесів утворює певну систему у її зовнішньому і внутрішньому вимірі (рисунк 1.5). Слід зауважити, що види інтеграційних процесів є тісно взаємопов'язаними і здебільшого рідко існують у відокремленій формі. Наприклад, зовнішня економічна інтеграція (процес зближення двох економічних систем) супроводжується підписанням відповідних угод та прийняттям політичних рішень. Економічні відносини передбачають встановлення певних соціальних зв'язків і відносин, що може сприяти взаємодії та інтеграції у сфері культури.

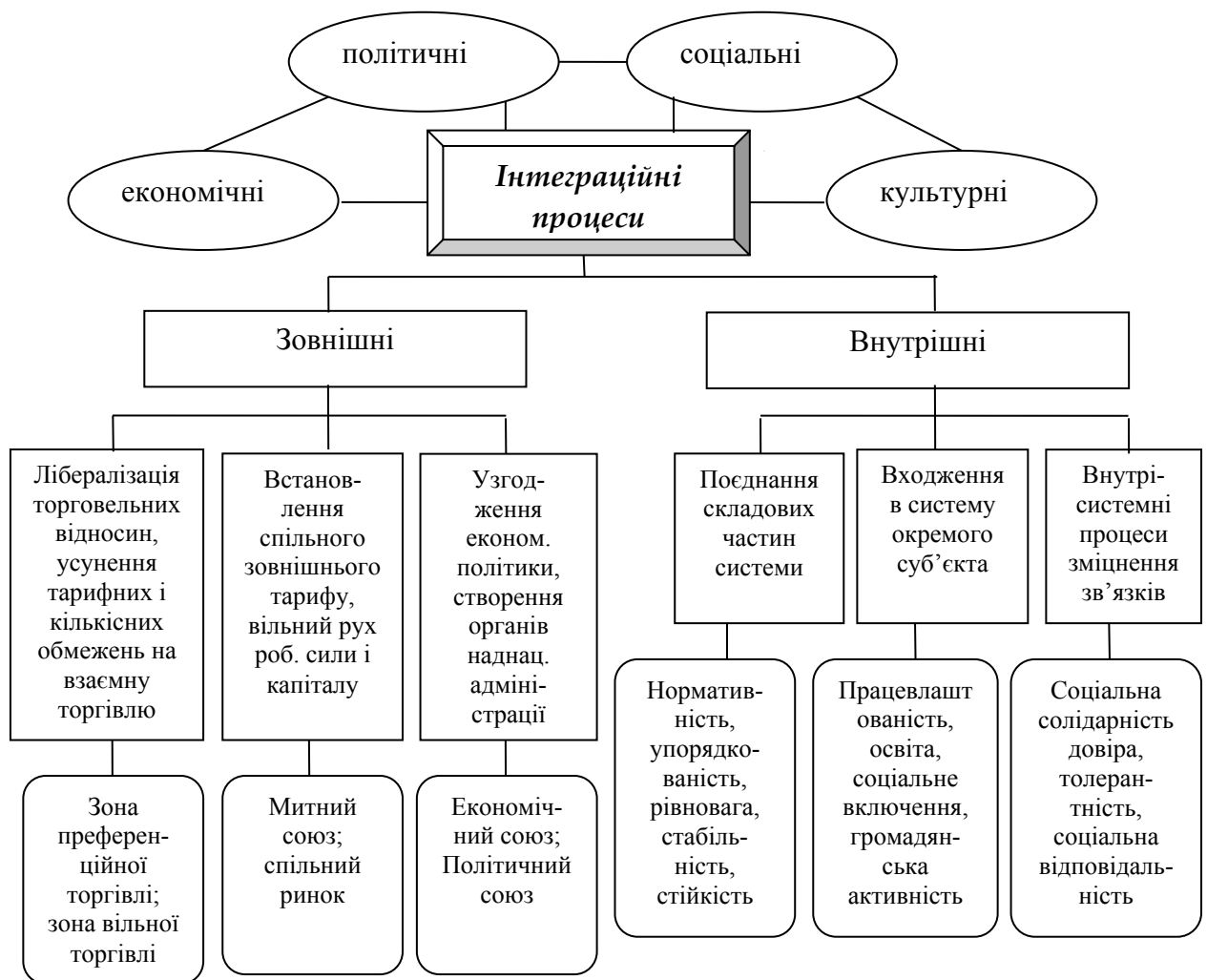

Рис.1.5. Система інтеграційних процесів у їх основних видах та формах

*Джерело: розроблено автором

Міжнародна економічна інтеграція тісно взаємопов'язана з процесами глобалізації та регіоналізації. Слово «глобальний» походить від лат. *globus* –

куля і визначається як «той, що охоплює територію або населення всієї земної кулі; всесвітній, загальний». Відповідно «глобалізація» – це надання чомусь глобального характеру [37, с. 161]. Термін «глобалізація» ввів у науковий обіг Т. Левіт на початку 80-х рр. ХХ ст. Здебільшого його застосовують для позначення процесу підвищення рівня взаємодії, інтеграції, впливу та взаємозалежності між народами і державами в різних сферах людського життя (економічній, соціальній, технологічній, культурній, політичній та екологічній). Глобалізація зменшує значення відстані й державних кордонів і сприяє утворенню уніфікованого середовища (економічного, політичного, культурного тощо).

Серед наукових підходів і трактувань глобалізації одним із найбільш повних, на наш погляд, є визначення, яке запропонував Б. М. Юськів. Цей автор розглядає глобалізацію як «якісну стадію суспільного розвитку, яка представляє собою процес системного переходу функціонування соціуму від рівня переважно національного до транснаціонального шляхом створення і посилення транснаціональних взаємозв'язків і взаємодії в ньому в усіх сферах життєдіяльності – політичній, економічній, соціальній, культурній, екологічній тощо» [74, с. 13]. Це трактування можна хіба що доповнити визначенням російського вченого М. О. Мнацаканяна, який розглядає глобалізацію як формування й утвердження цілісності, взаємозв'язку і взаємозалежності, інтегрованості світу і сприйняття його таким суспільною свідомістю [34, с. 137]. У такому визначенні містяться основні характеристики й прояви глобалізації: цілісність, взаємозв'язок, взаємозалежність та інтегрованість світу.

Очевидним, на перший погляд, здається прямий вплив глобалізації на міграцію населення. Однак цей зв'язок неоднозначно оцінюється в науковій літературі. Фахівці з окресленої проблематики зазначають, що активізації міграційних процесів сприяють такі прояви глобалізації [74, с. 167]: розпад двох політичних систем, що уможливило міграцію через кордони, які до цього були закриті; насадження мультикультуралізму, або відкритості

культур у багатьох суспільствах; зняття і зниження технічних та економічних перепон на пересування великих мас людей на значні відстані; відкриття або зростання відкритості багатьох національних економік; стандартизація продукції і промислового виробництва в міжнародних масштабах.

Загалом вплив глобалізації на міграцію населення проявляється в зростанні кількості мігрантів та країн їх походження, міжконтинентальному характері переміщень, появі нових форм міграції (освітня, інтелектуальна, «віртуальна», «незавершена» тощо). Більше того, учені вказують на комплементарність зв'язку між глобалізацією та міграцією [74, с. 174–176]. З одного боку, глобалізація стимулює (або обмежує) міграційні потоки і сприяє виникненню нових форм міграції, а з іншого – міграція виступає одним із проявів глобалізації, її стимулятором, а в деяких випадках і обмежувачем. Механізм цієї взаємодії відбувається через зростання чотирьох структурних потоків, що перетинають кордони держав: товарів, інвестицій, інформації, індивідів. Наприклад, міграційні потоки передбачають рух грошових переказів між країнами – реципієнтами і донорами міграції. Своєю чергою, міжнародна торгівля товарами і певними послугами, інтернаціоналізація виробничих процесів стають приводом міграції для тих, хто надає ці послуги, і тих, хто їх споживає [74, с. 175].

Водночас учені поки що не знайшли статистичних підтверджень глобалізації міграційних потоків за період, коли економічна глобалізація набула значної сили [92, с. 45]. Тобто можна констатувати, що очікуваного зростання міграції в глобальному масштабі так і не відбулося, хоча розширилася її географія. Серед причин, які певною мірою загальмували глобалізацію міграційних потоків, М. Окольський вказує на [86, с. 209–210]: світовий економічний спад, який розпочався в 1973 р. і спричинив відповідне падіння попиту на робочу силу та сприяв запровадженню значних імміграційних обмежень; регіоналізацію, яку вчений називає невід'ємною частиною найновішої економічної глобалізації, що сприяє зменшенню

надходження факторів виробництва до відносно невеликої кількості країн. А це, своєю чергою, позначилося на мобільності міжнародної робочої сили.

Серед великого розмаїття наукових підходів, трактувань регіоналізації одним із найбільш повних і доречних у контексті нашого дослідження є визначення, запропоноване О. В. Гаврилюком. Учений розглядає регіоналізацію як «сукупність емпіричних процесів, що виникають, як правило, з тенденцій економічної інтеграції й моделей, які приводять до її формування і співробітництва в рамках транснаціонального географічного простору» [10, с. 8].

Хоча, на перший погляд, глобалізація і регіоналізація виглядають різноспрямованими процесами, та вони не є взаємовиключними і зв'язок між ними не є однозначним. Більше того, ці процеси певною мірою доповнюють один одного. Поступово розширюючись, регіональні організації відпрацьовують механізм економічного співробітництва, який стає надбанням світової спільноти на глобальному рівні. Тобто, з одного боку, регіоналізація певною мірою виступає стадією, локомотивом глобалізації, полегшуючи інтеграцію національних економік у глобальний економічний простір, а з іншого – захищаючи і відстоюючи інтереси окремої групи країн, регіоналізація може виступати своєрідною реакцією на глобалізацію, що призводить до поляризації глобалізованого світу.

Отже, міжнародна регіональна економічна інтеграція позначає процеси зближення, взаємопроникнення і формування цілісного регіонального господарського комплексу. Тобто регіональні інтеграційні процеси в результаті тісної співпраці та реалізації спільних інтересів ведуть до формування соціально-економічної, політичної єдності декількох країн у рамках транснаціонального географічного простору. Отже, якщо регіональна інтеграція передбачає об'єднання держав, головним чином близьких у географічному, історичному та культурному аспектах, то глобальна інтеграція, як нова еволюційна форма міжнародної інтеграції [39, с. 13], зменшує значення

відстані і сприяє утворенню універсального уніфікованого середовища (економічного, політичного, культурного тощо) та формуванню відповідної інфраструктури.

Поняття глобальної регіоналізації в цьому дослідженні вживаємо як синонім зовнішньої регіональної інтеграції і використовуємо в дещо узагальненому вигляді, маючи на увазі зовнішню її форму, тобто утворення великих міждержавних інтеграційних формувань. В умовах формування глобальної моделі світового господарства посилюється роль класичних регіональних інтеграційних блоків, таких як ЄС, НАФТА, АТЕС. На ці три об'єднання припадає 80 % світового ВВП, 82 % всіх державних бюджетів країн світу і 85 % експорту [12, с. 57].

Зараз більшість країн світу бере участь у тих чи інших формах інтеграційних процесів. Про високу динаміку регіональної інтеграції свідчить постійне зростання кількості інтеграційних об'єднань. При цьому процес формування інтеграційних блоків на сучасному етапі охопив не тільки розвинуті країни, а й країни, що розвиваються. Вчені – фахівці з проблем глобального економічного розвитку – вважають, що така тенденція знаменує прихід епохи нового регіоналізму, який поширився на всі континенти [12, с. 58]. Завдання такого регіоналізму науковці вбачають у зменшенні розриву між державами «золотого мільярда» та іншими країнами світу, а також підвищенні рівня соціально-економічного розвитку всіх країн загалом.

Співзвучною з ідеями нового регіоналізму є концепція глобальної інтеграції. Така інтеграція веде до формування єдиного соціально-економічного, політичного та культурного простору, основою формування якого є спільні інтереси країн-учасниць. Достатньо вичерпну і змістовну, на наш погляд, дефініцію поняття глобальної інтеграції дає професор Р. В. Войтович, який визначає його як «засіб об'єднання держав на всіх рівнях суспільного розвитку, що забезпечує структурну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин, сприяє паритетному розподілу

соціально-політичного, економічного та культурного потенціалу між державами в умовах спільного глобалізаційного вектора розвитку» [9, с. 11].

Якісно новою формою глобальної інтеграції є глокалізація, яка в широкому розумінні означає діалектичну єдність глобального і локального; одночасне співіснування протилежних тенденцій: універсалізації, гомогенізації, як проявів глобалізації, та партикуляризації, гетерогенізації, яку несе локалізація [13]. В економічній літературі цей термін здебільшого вживають, коли йдеться про процес з'єднання всесвітніх центрів економічної сили з периферією. Ядром притягування є окремі локалітети – національні регіони, міста, мегаполіси, значення і роль яких у глобальних процесах невинно зростає (наприклад, Баварія, Каталонія, Сан-Паулу) [12, с. 58]. Необхідною умовою їх формування є забезпечення території висококваліфікованою робочою силою, доступом до некодифікованих знань, можливостями для безперервного навчання працюючих.

Вплив інтеграційних процесів на формування та розвиток міграційної політики в узагальненому вигляді зображено на рис.1.6. у вигляді трикутника взаємодії.

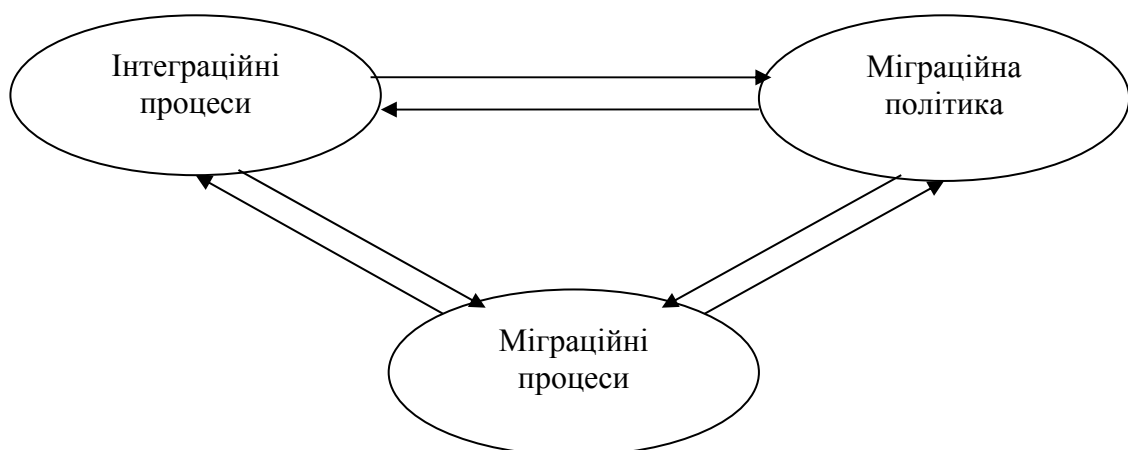

Рис.1.6. Інтеграційний трикутник розвитку міграційної політики

* Джерело: розроблено автором

Зображений на рисунку трикутник можна деталізувати, залежно від виду інтеграції та характеру міграційних процесів. Наприклад, процеси

євроінтеграції здійснюють прямий вплив на міграційну політику України через необхідність гармонізації законодавства щодо регулювання міграційної сфери з європейськими нормами, запровадження певних стандартів ведення міграційної політики, індикаторів оцінювання її ефективності та ін. З іншого боку, євроінтеграція опосередковано визначає міграційну політику, впливаючи на міграцію населення (зокрема, у випадку України - це збільшення масштабів виїзду працездатного населення у європейські країни з метою навчання та працевлаштування). У свою чергу, міграційні процеси сприяють інтеграційним. Міграційна політика теж сприяє євроінтеграції шляхом підписання договорів та угод, проведення відповідних заходів та програм. Тобто йдеться про взаємозв'язок і взаємовплив інтеграції, міграції та політики.

Загалом, можна виділити такі основні зміни у міграційній сфері, що відбуваються під впливом глобалізаційних та зовнішніх інтеграційних процесів: спрощення процедури перетину кордонів і, як наслідок, збільшення кількості мігрантів (однак не прямо пропорційно до товарних чи інших потоків); зростання кількості країн походження мігрантів та посилення міжконтинентального характеру переміщень; поява нових форм міграції населення; можливість вільного вибору місця проживання/ роботи/навчання. Крім того, важливо зазначити, що в умовах глобалізації формується нова модель міграційної політики, в якій держава все ще зберігає за собою основні функції управління міграцією, однак змінюється його характер та умови. Зокрема, розширюється коло суб'єктів управління міграційними процесами як на національному, так і міжнаціональному рівнях. Тобто відбувається поступове зміщення центру регулювання міграції на наддержавний рівень. За таких умов важливо, щоб національні політики координували свою діяльність з міжнародними організаціями для забезпечення їхньої максимально можливої узгодженості і гармонізації. Таким чином, важливим завданням національних міграційних політик на сучасному етапі є досягнення внутрішньої (внутрішньодержавної) і зовнішньої (міждержавної, глобальної) когерентності.

1.4. Політика інтеграції мігрантів: види і моделі

Глобалізація та регіоналізація економік, суспільного життя загалом значною мірою зумовили інтенсифікацію процесів міжнародної міграції. Кожна держава нині визначає свою ідеологію в царині регулювання міграції, механізмів вирішення проблем імміграції та адаптації мігрантів. Загалом усю різноманітність підходів окремих держав до регулювання цих питань групують, виділяючи три моделі міграційної політики: «фільтруючу», «бар'єрну», «контактну» [65, с. 90–91]. *Фільтруюча* політика притаманна Україні та більшості євразійських країн. Суть її полягає у: встановленні квот на імміграцію певних груп населення (наприклад, статево-вікові, професійно-кваліфікаційні, етнокультурні квоти); пільговому режимі отримання громадянства для окремих груп населення. Наприклад, у Німеччині діє закон, який передбачає полегшену процедуру в'їзду для мігрантів високого рівня кваліфікації, а також спрощену процедуру отримання права на проживання для підприємців, готових інвестувати значну суму коштів й створити більше десяти робочих місць. Крім цього, урядом цієї країни активно стимулюється переселення етнічних німців, які проживають в інших державах.

Бар'єрна політика обмежує в'їзд і виїзд населення шляхом жорсткої візової політики, суворого режиму натуралізації мігрантів, депортації з прикордонних зон нелегальних мігрантів тощо. Прикладом такої моделі є Нідерланди та Ізраїль. До цієї групи можна також зарахувати і Швейцарію, відому своїм принципом трьох кіл, який надає найбільші привілеї мігрантам з ЄС та Європейської асоціації вільної торгівлі. Вихідці зі США і Канади потрапляють до другого кола, а населення зі всіх інших країн – до третього. Лише висококваліфіковані фахівці з країн третього кола мають змогу іммігрувати до Швейцарії.

Контактна міграційна політика передбачає спрощену систему надання статусу біженця, встановлення режиму малого прикордонного руху, спеціальні програми легалізації мігрантів, лотерейне право на постійне проживання. Прикладом такої політики можуть слугувати США, які щороку влаштовують лотереї зелених карт, що дають можливість отримання права на проживання й працю громадянам майже з усіх країн світу.

Прикладом контактної міграційної політики в Євразії є китайська політика, спрямована назовні. Тобто китайці експортують робочу силу з густонаселених регіонів країни шляхом участі китайських працівників у виробництві сусідніх країн або створення спільних міжнародних підприємств з обов'язковою участю фахівців із Китаю.

Загалом, вибір моделі міграційної політики залежить від економічної, трудоворесурсної, соціокультурної, політичної ситуації як у межах окремої країни, так і в сусідніх державах й у світі загалом. Та, на наш погляд, забезпеченню успішному і стабільному розвитку країни сприятиме формування моделі оптимальної міграційної політики. Така політика передбачає використання державою комплексу засобів для збалансування інтересів у системі «державо-донор – держава-реципієнт – мігрант – суспільство, що приймає». Критеріями оптимальності може бути один із індикаторів: раціональність, економічна вигода, соціальна безпека і правове забезпечення [42, с. 23].

У науковій літературі немає єдиного загальноприйнятого визначення інтеграції та адаптації іммігрантів, що ускладнює процес формування й реалізації міграційної політики загалом. На сьогодні досить поширеним і прийнятним є визначення адаптації як складного, багатогранного процесу ознайомлення, звикання і пристосування мігрантів до нових умов життя [45, с. 56]. Проте, на наш погляд, у цьому визначенні упущена вимога, що і суспільство, яке приймає, повинно адаптовуватись до новоприбулих мігрантів та їх потреб. Тобто адаптація є багатостороннім процесом пристосування до нового середовища, умов та викликів, суб'єктами якого, з

одного боку, виступають іммігранти, а з іншого – усі члени суспільства, що приймає мігрантів, та соціальні інститути.

Важливим аспектом адаптації особистості до нового середовища є окремі її форми. Коли йдеться про адаптацію іммігрантів, то доцільно розрізнити її внутрішню (психологічну) та зовнішню (соціокультурну, економічну) форми. Головним індикатором зовнішньої адаптованості мігранта є його соціальний статус. Проте навіть активна участь мігранта в процесі пошуку роботи чи здобуття освіти у соціокультурному житті суспільства, яке його приймає, також може бути свідченням адаптованості чи принаймні установки на адаптацію. Основною ознакою внутрішньої адаптованості іммігранта, на наш погляд, може слугувати його психологічний стан рівноваги, внутрішньої гармонії, задоволеності новим середовищем і життям загалом.

Науковці вказують на існування різних моделей інтеграції мігрантів у соціум, який їх приймає. Залежно від того, який тип моделі державної політики щодо інтеграції іммігрантів реалізується в тому чи іншому суспільстві, з одного боку, і від індивідуальних соціально-психологічних властивостей іммігрантів, їх етнічного походження тощо, процес адаптації може відбуватись по-різному. Так, соціологи розрізняють шість моделей інтеграції, що утворюють дві групи – позитивну і негативну [22, с. 191–192]. Відповідно до цієї класифікації до моделей *позитивної* інтеграції належать: асиміляція, діаспора, транзит. Найвищій мірі з'єднання іммігранта зі суспільством, що його приймає, відповідає модель асиміляції. У цьому разі характерним є його прагнення розчинитись у новому соціумі, сприймаючи його як свій рідний. Досить високий ступінь взаємодії адаптанта з країною перебування описує модель «діаспора». У рамках цієї моделі іммігрант прагне стати повноправним членом суспільства, яке його приймає, зберігаючи при цьому свою національну ідентичність. Коли людина має намір лише покращити рівень свого матеріального добробуту за рахунок трудової діяльності в іншій країні, то йдеться про транзитну модель. Її

характеризує незначний рівень інтеграції іммігрантів у суспільство, яке їх приймає.

Щодо *негативної* інтеграції, то вона охоплює такі моделі:

- ✓ маятник,
- ✓ гетто,
- ✓ повернення.

Перша з них демонструє суперечливий характер позиції мігранта, який певним чином влаштований у країні перебування, але час від часу повертається на батьківщину. Модель «гетто» характеризує відчуження мігранта від країни перебування. Зазвичай такі особи є нелегалами, мають дуже обмежене коло спілкування, однак повернення на батьківщину не розглядається серед їхніх найближчих перспектив діяльності. У разі, коли мігрант зосереджений на розв'язанні конкретних проблем і прагне в найближчому майбутньому повернутись на батьківщину, йдеться про модель повернення.

Хоч така типізація моделей безперечно має свою теоретичну цінність, та все ж необхідно зауважити, що вона є дещо розмитою. Наприклад, моделі транзиту, повернення і маятника є певною мірою схожими і не мають достатньо чітких критеріїв для їх розмежування. Натомість заслуговують на увагу стратегії акультурації іммігрантів відомого канадського психолога Джона Беррі. Акультурацію вчений розуміє як зміни в культурних зразках поведінки особи чи групи після прямого контакту між індивідами чи групами різних культур. На наш погляд, поняття «адаптація» є дещо ширшим від «акультурація», оскільки, окрім культурної адаптації, включає ще й соціально-економічну, побутову, трудову тощо. Однак для характеристики основних стратегій адаптації іммігрантів цілком прийнятною, на наш погляд, є класифікація Дж. Беррі. Припускаючи, що представники національних меншин мають свободу вибору способу взаємодії зі суспільством, яке їх приймає, учений виділяє такі стратегії акультурації іммігрантів: інтеграція, асиміляція, сегрегація, маргіналізація [75, с. 9–10]. Критерієм типізації тут виступає ступінь значущості, важливості для

мігранта взаємодіяти, брати активну участь у житті суспільства, яке їх приймає, чи зберігати свою національну ідентичність (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Моделі адаптації іммігрантів до суспільства, яке їх приймає

Модель	Важливість, цінність	
	підтримання зв'язків, відносин із суспільством	збереження власної ідентичності
Інтеграція	+	+
Асиміляція	+	-
Сепарація/ Сегрегація	-	+
Маргіналізація	-	-

*Джерело: складено автором за даними [75, с. 9–10]

Так, якщо представники національних меншин не мають наміру зберегти власну культуру, водночас шукають активної взаємодії з культурою більшості, то йдеться про асиміляцію. Альтернативою цій стратегії виступає сепарація, де індивід дотримується власної культури й уникає контактів з представниками більшості суспільства, що його приймає. Якщо ж представники національних меншин вимушено ізолюються від суспільства, то виникає сегрегація. У разі, коли в іммігранта існує незначний інтерес щодо збереження власної культури і водночас немає бажання контактувати з корінними жителями країни, що його приймає, то йдеться про модель маргіналізації.

Отже, адаптація іммігранта є складним кількостайним процесом його пристосування до соціуму, що його приймає. Цей процес дещо спрощено можна зобразити за допомогою рис. 1.7. Спершу відбувається ознайомлення адаптанта з новим для нього соціальним середовищем. Отримуючи інформацію про спосіб життя, норми й цінності суспільства, що приймає, іммігрант оцінює їх відповідно до своїх ціннісних орієнтацій, сформованих на батьківщині. Залежно від того, наскільки схожими (близькими чи прийнятними) є спосіб життя, система цінностей суспільства, що приймає, до звичних для мігранта, відбувається процес повної/часткової інтеріоризації (сприйняття, засвоєння існуючих у суспільстві норм і цінностей) чи повної/часткової екстеріоризації

(відторгнення, відмежування особистості від культури більшості). На основі цього й під впливом низки факторів відбувається вибір способу адаптації іммігранта, результатом чого є його інтеграція в суспільство, яке приймає, асиміляція, сепарація чи маргіналізація.

Внаслідок реалізації тієї чи іншої адаптаційної стратегії досягається відповідний рівень адаптованості іммігранта. Так, після вибору й реалізації мігрантом інтеграційної чи асиміляційної моделі встановиться високий рівень адаптованості. Після цього настає звичайний для кожного члена суспільства процес соціалізації, який триває протягом усього життя індивіда. Натомість реалізація асиміляційного чи маргіналізаційного способу адаптації призводить до надзвичайно низького рівня адаптованості. Група мігрантів із низьким рівнем адаптованості потребує особливої уваги з боку відповідних органів державної влади суспільства, що їх приймає, і кожного його члена, який належить до найближчого оточення іммігранта.

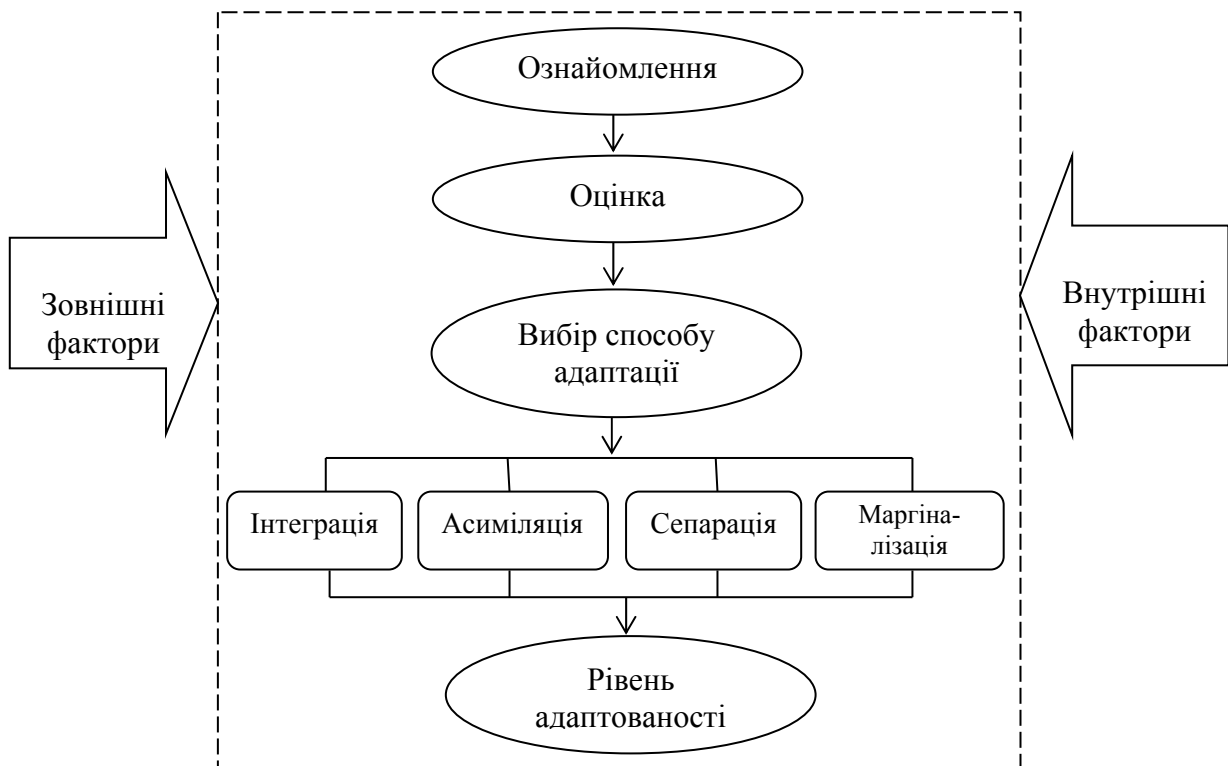

Рис. 1.7. Процес адаптації новоприбулих мігрантів до суспільства, що їх приймає

*Джерело: розроблено автором

Визначальними для вибору способу адаптованості мігранта є зовнішні фактори. Насамперед сюди належать соціально-економічна, політична ситуація у країні, що приймає, характер міграційної політики, рівень міжетнічної терпимості, толерантності з боку всіх членів суспільства. Окрім цього, тривалість та успішність адаптаційного процесу залежать від низки внутрішніх, суб'єктивних факторів, як-от: соціально-демографічні характеристики мігранта (вік, стать, освіта), його психологічні властивості (адаптаційні установки, рівень індивідуальної мобільності, ціннісні орієнтації, норми), етнічна, релігійна належність. Важливе значення має також фактор культурної дистанції – певна віддаленість культур, відмінності в цінностях, нормах, ідеалах іммігрантів та представників національної більшості суспільства, що їх приймає. Його можна зарахувати до проміжних факторів, оскільки тут ідеться як про об'єктивно існуючу віддаленість у культурах, так і про суб'єктивне сприйняття, оцінку самим мігрантом цих відмінностей.

Очевидно, що оптимальною для індивіда є модель інтеграції, коли можна певною мірою зберегти власну національну ідентичність, культуру і при цьому бути невід'ємною частиною великої соціальної мережі. Така стратегія адаптації можлива лише за добровільного вибору адаптанта і може бути успішно реалізована за умови, що середовище соціуму, що приймає, є відкритим і сприятливим для цього.

Межі інтеграції особи у соціум не є чимось постійним і абсолютним, а можуть визначатись залежно від того, що є бажаним у конкретній соціальній ситуації: в одному випадку навчання і робота є достатніми мірками інтегрованості особи, а в інших випадках іммігрант вважається інтегрованим, якщо він, окрім праці, займається також активною соціальною чи культурною діяльністю. Тобто рівень інтеграції може визначатись по-різному з декількох позицій, залежно від того, яку шкалу покладено за основу. Однак важливо, щоб результатом цього процесу стало отримання усіма людьми рівних

громадянських, соціальних, економічних можливостей, прав та обов'язків [56, с. 66].

На сьогодні Європейським Союзом задекларовано трактування інтеграції як динамічного двостороннього процесу взаємного пристосування іммігрантів та громадян країн-членів [16, с. 11]. Водночас у державній політиці деяких країн (наприклад, Норвегії) інтеграція етнічних меншин визначається одночасно і як мета, і як процес [87, с. 39]. Тобто інтеграція виступає як ідеальна мета державної політики (якість життя, рівні можливості). Це є процес, який повинні проводити владні структури всіх рівнів за допомогою вироблення й реалізації відповідних заходів. Спільним для більшості країн Європи і Скандинавії є розуміння обов'язку й відповідальності країни, яка приймає, адже вона повинна забезпечити іммігрантам можливість брати участь в усіх сферах суспільного життя (економічній, соціальній, громадянській тощо). Водночас іммігранти повинні бути активними суб'єктами інтеграції, а також поважати фундаментальні норми й цінності суспільства, що їх приймає, не втрачаючи власної ідентичності.

Під *інтеграційною моделлю* розуміємо низку взаємопов'язаних ідей та практик, які слугують основою для адаптації, пристосування новоприбулих мігрантів до певного суспільства [49, с. 73]. Аналізуючи світові тенденції «імміграційної експансії», професор Т. Н. Юдіна виділяє такі моделі взаємодії суспільства, що приймає, з іммігрантами [72, с. 102–103; 73, с. 92]:

1. Модель повного виключення – відмова приймати іммігрантів як найпростіша форма вирішення проблеми етнокультурних непорозумінь і конфліктів. Однак в умовах глобалізації модель повної відмови від імміграції в країну практично неможливо реалізувати. А з урахуванням різноманіття культур, що склалося на сьогодні, державі необхідно здійснювати певні дискримінаційні заходи. Крім того, заборона легальної імміграції призводить до нелегальної.

2. Модель сегрегації (диференційного виключення) в основному орієнтована на дозвіл тимчасового в'їзду мігрантів у країну з метою включення їх в окремі підсистеми суспільства (ринок праці) і виключення з інших сфер суспільства (політичного життя, соціального забезпечення, громадянства). Виключення може відбуватись як за допомогою юридичних механізмів (відмова у громадянстві, суттєві відмінності у правах громадян і негромадян), так і через неофіційні методи (расизм і дискримінацію).
3. Модель асиміляції передбачає включення мігрантів у суспільство, яке їх приймає, на основі одностороннього процесу зміни їх культурних, соціальних, мовних характеристик. Очікується, що мігранти згодом не відрізнятимуться від більшості населення. Для цього держава створює сприятливі умови для адаптації іммігрантів, трансформації їх культури і більшості цінностей через наполегливість у використанні домінуючої мови і навчання в школах дітей мігрантів.
4. Модель плюралізму (мультикультуралізму) ґрунтується на забезпеченні мігрантам рівних прав у всіх сферах суспільства при збереженні ними власної культури, мови, традицій. Ця модель передбачає готовність більшості сприйняти культурні відмінності і відповідно до цього змінювати соціальну поведінку в суспільстві.

У науковій літературі часто цей перелік доповнюється моделлю інтеграції [45, с. 56]. Це найконструктивніший спосіб співіснування, співробітництва різних соціальних, релігійних, етнічних груп у суспільстві. Кожна з них має право на існування, збереження власної самобутності, визнаючи такі самі права інших груп та виявляючи до них толерантність. Водночас усі ці групи мають спільну ідентичність, пов'язану зі спільними соціально-політичними інтересами, цінностями, цілями держави, в якій проживають.

Слід зауважити, що здебільшого в наукових публікаціях найбільше уваги приділяється висвітленню суті та порівняльному аналізу лише двох моделей інтеграційної політики: асиміляції та мультикультурної. Причому

часто відбувається ототожнення асиміляційної та моделі сплаву, особливо в працях російських науковців [26]. Та між ними є принципова різниця, яку можна простежити з класифікації відомого англійського соціолога Е. Гіденса. Учений виділяє три моделі інтеграційної політики [11, с. 285–286]:

1. Асиміляція, суть якої полягає в тому, що іммігранти повинні відмовитись від своїх звичаїв, традицій, натомість сприйняти норми й цінності суспільства, що їх приймає. Насамперед новоприбулі мігранти повинні вивчити мову і пристосуватись до стилю одягу і способу життя більшості.
2. Модель сплаву (тигель, плавильний котел) означає, що іммігранти не повинні розчинитись у цінностях домінуючої більшості, а влитися в неї таким чином, щоб сприяти процесу формування нових зразків культури.
3. Культурний плюралізм передбачає, що іммігранти зберігають свою власну культуру в новій країні поряд з культурою більшості. Попри те, вони беруть активну участь в економічному і політичному житті суспільства, що їх приймає. Відповідно до цієї ідеології, іммігранти мають право розвивати свою власну мову і зберігати власні звичаї. Цю модель часто називають культурною мозаїкою, щоб підкреслити, що різноманітні культури не змішуються між собою, а живуть пліч-о-пліч.

Таким чином, асиміляційна модель передбачає повне поглинання культурою більшості всіх інших культур, оскільки новоприбулі мігранти повинні відмовитися від своєї національної культури. Натомість, згідно з моделлю плавильного котла, представники різних національних спільнот не змушені підкорятись культурі більшості, а роблять свій внесок у формування нової спільної культури.

Щоб систематизувати розмаїття поширених на сьогодні моделей, розглянемо їх через призму різних підходів до визначення суспільства та місця в ньому людини. Таким чином, залежно від того, що вчені беруть за вихідну одиницю аналізу, можна виділити три групи моделей інтеграції

іммігрантів у суспільство, що їх приймає: ліберальну, комунітарну (колективістську) та інтеракційну (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Моделі політики інтеграції іммігрантів у суспільство, що їх приймає

* Джерело: побудовано автором [50, с. 30]

Представники ліберальної концепції вважають, що найважливішою суспільною одиницею є індивід – окрема людина, яка є вільною, незалежною і раціональною. Суспільство є сумою таких автономних індивідів, воно не має самостійного існування поза окремими людьми. Основою існування такого суспільства виступає рівність індивідів, що передбачає рівні права (голосування і свобода слова) та обов'язки (необхідність дотримуватися закону і не порушувати прав інших громадян). З цього випливає нормативний

універсалізм, суть якого полягає в тому, що всі рівні перед законом, потребують однакового до себе ставлення й поведження через призму загальних стандартів і норм.

Виходячи з цих міркувань, інтеграційна модель містить такі постулати [81, с. 133]:

- Одиницею, що повинна інтегруватись, є окремий індивід. Вважається, що інтеграція відбулася, коли новоприбулий іммігрант має ті самі права і обов'язки, що й інші члени суспільства.
- Вимога асиміляції відсутня. Необхідно тільки, щоб індивід здобув ті знання і навички, котрі дають йому можливість отримати необхідні права та виконувати відповідні обов'язки у суспільстві, яке його приймає.
- У цілому країна походження, етнічна, культурна і релігійна належність іммігранта не мають суттєвого значення для держави, оскільки стосуються лише його приватної сфери. Те, що приїжджають різноманітні національні меншини, сприймається суспільством позитивно доти, доки вони не ставлять певні вимоги як меншини або ж не прагнуть впливати на діяльність більшості.
- З огляду на те, що індивід є і повинен бути вільним і незалежним, жодна суспільна одиниця (ні сім'я, родичі, ні релігійні чи культурні об'єднання) не має права вимагати від нього робити більше, ніж це необхідно для виконання ним взятих на себе зобов'язань.
- Виходячи з цієї ідеології, суспільство чи нація є фіктивними величинами. Ніхто не може встановити обов'язку щодо включення, участі чи взяття відповідальності за більшу одиницю, тобто необхідно дотримуватись лише своєї частини контракту.

Таким чином, підґрунтям цієї моделі є принцип універсалізму, що спирається на біологічну суть людини: усі члени суспільства від природи є людьми і, таким чином, основні базові характеристики є спільними для всіх.

Це є основним аргументом проти расизму і дискримінації: оскільки всі люди рівні, то й ставлення до них і поводження з ними має бути однаковим.

Позитивними рисами моделі є те, що незалежність індивіда розглядається як абсолют, ніхто не може порушити права людини; держава вимагає дотримуватись офіційних законів, норм і не втручається в приватне життя людей. Водночас незалежність індивіда не повинна сприйматись однозначно і не завжди є добром для суспільства. Наприклад, суспільство очікує, що батьки повинні піклуватись про своїх дітей і нести відповідальність за їх вчинки до повноліття. Водночас батьки не повинні допускати насильства над своїми дітьми (наприклад, примушувати до шлюбу чи до вступу в конкретний освітній заклад). Так само діти повинні піклуватись про своїх перестарілих батьків, але це не означає, що останні можуть вимагати від них цього. Тобто в реальному житті існування незалежних індивідів є практично неможливим, а якщо такі є, то вони – асоціальні.

Альтернативою ліберальній моделі є ті теорії, котрі базуються на групах, на тому, що надіндивідуальні величини (спільноти) реально існують. Їх називають колективістськими моделями. Представники цього напряму вважають, що індивід не може бути незалежним від колективу чи мати рівні з ним права, він взагалі не бачить свого існування поза спільнотою. Добробут та ідентичність окремої особи залежать від її належності до певної соціальної групи та участі в її життєдіяльності. Як член національної спільноти, індивід має зобов'язання, які виходять за рамки особистих інтересів. У політології цю точку зору називають комунітаризмом, як протилежну до лібералізму. Як інтеграційний проект така концепція може призвести до вимоги повної асиміляції іммігрантів у суспільстві, яке їх приймає. Основна суть асиміляційної моделі коротко викладена вище, крім того, добре висвітлена в науковій літературі. Тому вважаємо за доцільне зробити лише декілька зауваг. Так, думка про асиміляцію й однонаціональну державу не є життєздатною з кількох причин. По-перше, вимагати, щоб інші люди були «такими, як ми», є

виявом неповаги до них. По-друге, виникає питання: куди саме повинні асимілюватись новоприбулі мігранти? Попри те, що в більшості держав існує національна культура, та здебільшого вона не є єдиною, цілісною, оскільки в титульної нації немає одностайності поглядів, наприклад, у релігійній сфері чи поглядах на сексуальну мораль. До того ж культура не є чимось назавжди даним і сталим, вона постійно розвивається і змінюється. І насамкінець, історичний досвід засвідчує, що тиск щодо асиміляції іммігрантів спричинює зворотну реакцію: об'єднання для захисту від зовнішнього світу.

Метою моделі сплаву, чи, як її часто в науковій літературі називають, «плавильного котла», теж є формування монолітної нації. Однак вона принципово відрізняється від асиміляційної моделі тим, що мігранти не повинні відмовлятися від своїх звичаїв і культури, щоб безслідно «розчинитись» у цінностях більшості. Натомість кожна етнічна спільнота робить свій внесок у формування єдиної культури суспільства, яке її приймає. Таким чином, іммігранти повинні сприяти оновленню мови, виникненню нових страв і моди, а також видозміні музичних форм у країні свого проживання.

Ще однією моделлю, постулати якої вибудовуються на колективі, національній спільноті як основній одиниці інтеграції, є мультикультуралізм. З наведеної вище класифікації Е. Гіденса зрозуміло, що у нього ця модель має назву «культурний плюралізм». Культурне розмаїття є перевагою суспільства, воно створює певний ресурс, дозволяє забезпечити різні точки зору у вирішенні певних проблем. Представники цього підходу вважають, що держава повинна забезпечувати діяльність національних спільнот чи принаймні своїми діями не сприяти їх знищенню. Мультикультуралізм є дещо більше, аніж проста констатація того, що багато етнічних груп живе в одній країні і що члени цих груп повинні виявляти толерантність один до одного. Це ідеологія про те, що державна політика повинна проводитись таким чином, щоб надати можливість зберегтися і розвиватися культурам національних меншин. Водночас один із найвідоміших представників мультикультуралізму

В. Кимлика (Will Kymlicka) вважає, що оскільки представники національних меншин не мають таких самих можливостей, як представники більшості, то в суспільстві повинні бути встановлені відповідні правила рівності [79, с. 261]. Прикладом може бути право меншин розмовляти своєю мовою і використовувати традиційні головні убори в різноманітних офіційних місцях.

Учені відзначають низку спірних питань моделі мультикультуралізму [81, с. 144, 146]: Які ж риси мають стати основою для визнання тієї чи іншої культурної спільноти? Чи це має бути національність, релігія чи щось інше? Щодо спільноти й оточення, хто має право її представляти, виражати її інтереси? Щодо колективу і його членів, чи має право колектив вирішувати за індивіда, навіть якщо це суперечить нормам цілого суспільства? Чи має право індивід припинити членство у спільноті? Чи може існувати суспільство, якщо воно є лише набором різноманітних груп (кожна зі своєю ідентичністю і проектом) без певної об'єднувальної сили?

За останніх декілька років політика мультикультуралізму зазнала краху. Так, у 2010 р. канцлер Німеччини Ангела Меркель в одній зі своїх промов зазначила, що така політика була помилкою в Німеччині. Вона вважає, що від іммігрантів вимагалось надто мало, їм слід було краще вчити німецьку мову, щоб мати кращу успішність у школі і давати собі раду на ринку праці. Своєю чергою, англійський прем'єр-міністр Девід Камерон на Європейській конференції з питань безпеки зазначив, що тридцять років такої політики у Великобританії сприяли розвитку певних ідеологій, що стали підґрунтям для тероризму. Він вважає, що Великобританія повинна дотримуватись таких ліберальних цінностей, як рівність, універсальні права людини і свобода слова [79, с. 262–263].

Якщо в ліберальній концепції йдеться про інтеграцію індивіда, то в *інтераційній* моделі – насамперед про інтегроване суспільство, як суспільство з високим ступенем соціальної взаємодії та участі. Людина може належати до різних спільнот, залежно від того, в які відносини вступає і які зобов'язання

отримує. У межах цієї моделі метою державної інтеграційної політики є розробка і реалізація низки заходів щодо включення іммігрантів у суспільство без вимоги щодо їх асиміляції.

Суть інтеракційної моделі співіснування людей і різноманітних груп можна виразити в трьох основних принципах [81, с. 150]: соціальна рівність і включення, культурна різноманітність та політична єдність. Загалом соціальна рівність і включення означають відсутність дискримінації. Головним завданням державної політики є забезпечення працею всіх або принаймні стількох осіб, наскільки це можливо. Крім того, важливе значення має створення шкіл, доступних і комфортних для всіх представників національних спільнот.

Розмаїття культур передбачає, що молитовні дома, церкви, ритуально приготована їжа, елементи одягу, які мають релігійне значення, – усе в суспільстві повинно мати місце і сприйматись легітимно. Представники національної більшості чи меншини повинні навчитись жити пліч-о-пліч з людьми, які мають думки і звичаї, що є незрозумілими для інших. У реалізації цієї моделі необхідно дотримуватись двох ключових принципів: права національних меншин захищаються державою; індивіди не повинні зазнавати насильства всередині груп, до яких вони належать. Отже, завданням держави, з одного боку, є захищати національні меншини від зовнішнього насилля, стійкого тиску більшості, а з іншого – захист від внутрішнього насилля чи обмеження прав. Таким чином, державні структури змушені балансувати між двома принципами, які певною мірою суперечать один одному.

Принцип політичної єдності означає, що в суспільстві має бути узгодженою не тільки мова для спілкування, а й певний набір цінностей і норм. Крім того, необхідно створити ліберальний ідеал демократії, що передбачає свободу і права для меншин. Це означає, що всі групи повинні бути представлені у владі, кожен представник національних меншин має право висловити свою думку і бути почутим. Однак у разі, коли групи не можуть дійти згоди, слід звернутись до законів, які свого часу розробила більшість.

Тобто йдеться про необхідність застосування в деяких випадках державних примусових заходів.

Отже, інтеракційна модель певною мірою поєднує в собі кращі риси розглянутих моделей, наприклад: принцип різноманіття, рівності культур присутній у мультикультурній моделі, а соціальна рівність – у ліберальній. Водночас вона компенсує певні суперечності деяких моделей. Наприклад, головним недоліком мультикультурної моделі є відсутність об'єднувальної сили суспільства. Принцип політичної єдності інтеракційної моделі нівелює цю проблему.

Розглянуті моделі інтеграції іммігрантів у суспільстві, що приймає, на сьогодні практично не трапляються у чистому вигляді, а присутні окремі їх елементи з яскраво вираженими ключовими принципами якоїсь певної з них. Крім того, державна політика щодо іммігрантів у кожній країні не є чимось сталим, а постійно розвивається, вдосконалюється, видозмінюється. Тому зазначені на рис. 1.8 країни імплементації є дещо умовними. На сьогодні можна сказати, що інтеракційна модель є найбільш бажаною в інтеграційній політиці розвинутих країн. Головні риси цієї моделі проявляються в політиці інтеграції іммігрантів у Норвегії.

Варто зауважити, що за останніх двадцять років інтеграційна політика розвинутих країн змінила свої акценти. Якщо раніше йшлося про толерантність і забезпечення прав національних меншин, то тепер основна увага зосереджується на їх обов'язках, соціально-економічній інтеграції на ринку праці. Відповідно, змінилися й погляди на трактування самого поняття інтеграції. Коли в класичному розумінні його розглядали в контексті того, як суспільство функціонує як єдине ціле, то сьогодні постає питання, чи беруть участь національні меншини в життєдіяльності суспільства, що їх приймає, і яким способом вони це роблять. Тобто в такому контексті йдеться про різні форми взаємоіснування національних меншин та корінного населення певної країни. Отже, у сучасному трактуванні метою інтеграції є забезпечення рівності

в можливостях, правах і обов'язках щодо участі в суспільному житті для всіх членів суспільства незалежно від їх походження.

Важливим засобом для оцінки, міжнародних порівнянь та удосконалення політики інтеграції мігрантів є Індекс політики інтеграції мігрантів (MIPEX), який розраховують у країнах ЄС, Швейцарії, Норвегії, США та ін. Він охоплює 167 індикаторів політики інтеграції, кожен з яких є питанням, що стосується однієї з восьми сфер цієї політики (мобільність на ринку праці, возз'єднання сім'ї для мігрантів з третіх країн, освіта, здоров'я, участь у політичному житті країни, довготермінове проживання, отримання громадянства, антидискримінаційні заходи). З усіх індикаторів виводиться середній бал для кожної сфери, а потім – загальний середній бал з усіх сфер, де 100 балів відповідає найвищому стандарту справедливого, рівноцінного ставлення до мігрантів, 50 – середньому, а 0 – найнижчому [83]. За результатами розрахунків 2014 року, найефективнішою була політика інтеграції мігрантів у Швеції, індекс якої становив 78 балів. Другу рангову позицію за цим показником зайняла Португалія (75 балів), третю – Нова Зеландія (70 балів). Високі показники мали також Фінляндія (69 балів), Норвегія (69 балів) та Канада (68 балів) [84, с. 8]. Вивчення досвіду країн, які досягли найкращих результатів у міграційній політиці, є важливим і корисним для України для формування нею власної моделі інтеграції мігрантів.

Метою інтеграційної політики Швеції є: забезпечення рівних прав, обов'язків і можливостей для всього населення країни, незалежно від етнічної, національної належності [89, с. 11]. На сьогодні ця меті реалізується за допомогою таких основних заходів [15, с. 281]:

- трирічна програма інтеграції для біженців, яка передбачає навчання шведській мові та допомогу у працевлаштуванні;
- державне субсидування публікацій на мові етнічних меншин і фінансування закупівлі відповідної літератури бібліотеками;
- програма викладання на рідній мові у школах для дітей іммігрантів;

- програма підтримки громадських організацій іммігрантів.

Таким чином, найважливішим пріоритетом інтеграційної політики Швеції є забезпечення робочими місцями мігрантів, адже зайнятість сприяє економічній самостійності мігрантів та прискорює їх інтеграцію в суспільство.

Високий показник індексу політики інтеграції мігрантів має також Португалія. Очевидно, що досягнення такого результату є наслідком суттєвого реформування міграційної політики цієї держави, яке відбувалося в останні десятиліття. Так, із прийняттям Імміграційного закону 2001 року вперше уряд на постійній основі почав видавати щорічний звіт про вакантні робочі місця в Португалії, які могли заповнити іммігранти. Того ж року португальським урядом було ініційовано кампанію легалізації задля зменшення кількості нелегальних іммігрантів та скорочення тіньової зайнятості. У зв'язку з цим було запроваджено спрощену процедуру отримання легального статусу тими іммігрантами, які перетнули кордон на законних підставах (наприклад, з туристичною візою або іншими типами короткострокових віз), а потім не залишили країну в призначений термін [63]. На сьогодні добре розвиненою є система соціального забезпечення, контроль над дотриманням прав мігрантів, організовано перекваліфікацію мігрантів та курси вивчення португальської мови.

Третє місце у рейтингу країн за індексом політики інтеграції мігрантів займає Канада. У 1967 р. тут почала діяти бальна система відбору іммігрантів. З цього моменту канадська міграційна політика стає однією з найефективніших у світі й слугує прикладом для багатьох інших країн. В основі канадської інтеграційної моделі лежить принцип мультикультуралізму, який допускає збереження різним етнічним групам їх ідентичності і культурних традицій [89, с. 18].

Сучасна імміграційна політика Канади має дві складові: програми для іммігрантів-переселенців; програми для тимчасових мігрантів. Відповідно до закону про імміграцію і захист біженців від 2002 р., виділяють три класи

претендентів на отримання статусу постійних жителів Канади: економічний клас, сімейний і біженці. Програма сімейної імміграції націлена на возз'єднання сімей. У країнах класичної імміграції прийнято вважати, що сприяння возз'єднанню сімей прискорює процеси інтеграції й адаптації мігрантів.

Основу економічного класу становлять: кваліфіковані працівники і близькі родичі, які їх супроводжують; бізнес-іммігранти (підприємці, інвестори, самозайняті) та особи, які їх супроводжують. Згідно зі встановленими правилами, претенденти на статус постійного мешканця в якості кваліфікованого спеціаліста повинні пройти відбір за певними критеріями. Кількість набраних балів залежить від віку претендента, рівня його освіти, професійної підготовки, досвіду роботи, рівня знань англійської і французької мов та здатності до адаптації. Бізнес-іммігранти повинні володіти певними фінансовими ресурсами і досвідом підприємницької діяльності [15, с. 171–177].

Для мігрантів у Канаді діє низка спеціальних програм, серед яких варто назвати інтеграційну програму, реалізацією якої займається багато різноманітних організацій у країні. За допомогою таких програм новоприбулі мігранти й біженці отримують базову інформацію про країну, можливість вивчення мови, допомогу в пошуку місця праці та встановленні соціальних зв'язків у своєму найближчому оточенні. Крім того, існує спеціальна програма, яка пропонує безкоштовні курси з вивчення англійської або французької мови. Ще одним заходом в інтеграційній політиці є «хост-програма», яка зв'язує новоприбулих з місцевими жителями-волонтерами, котрі допомагають мігрантам влаштуватися на новому місці.

В умовах становлення знаннєвої економіки актуалізується необхідність розробки ефективних механізмів інтеграції високоосвічених іммігрантів та ефективного використання їх інтелектуального потенціалу в суспільстві, що їх приймає. Цікавим і корисним є досвід Норвегії, яка ось уже кілька років поспіль займає перше місце в списку країн за індексом розвитку людського

потенціалу, входить до десятки кращих країн за індексом політики інтеграції мігрантів та має апробовані дієві заходи щодо інтеграції високоосвічених іммігрантів [47].

З 2003 р. у Норвегії ведеться цілеспрямована політика інтеграції іммігрантів. Інтеграція виступає як стратегічна мета державної політики щодо забезпечення високої якості життя, рівних прав, обов'язків та можливостей для всіх громадян незалежно від їх національної, расової належності чи країни їх походження [82, с. 9]. Характерним для державної політики інтеграції іммігрантів у Норвегії, як і решти скандинавських та більшості європейських країн, є розуміння обов'язку й відповідальності країни, що приймає, яка повинна забезпечити іммігрантам можливість брати участь в усіх сферах суспільного життя (економічній, соціальній, громадянській тощо). Водночас іммігранти повинні бути активними суб'єктами інтеграції, а також поважати фундаментальні норми і цінності суспільства, що їх приймає, не втрачаючи власної ідентичності.

Така позиція держави відображається в низці заходів для інтеграції іммігрантів. Так, у 2003 р. було запроваджено стартову програму (програму введення, адаптації) для новоприбулих біженців та членів їхніх сімей у віці 18–55 років (Introduksjonsprogrammet). Її тривалість – до двох років. Протягом усього періоду учасники мають право на отримання допомоги, розмір якої удвічі більший від прожиткового мінімуму в Норвегії і становить близько 20000 євро на рік. Учасники програми зобов'язані щоденно відвідувати курси з вивчення норвезької мови та суспільствознавства. Наступним етапом є їх підготовка до подальшого отримання освіти та роботи. Така підготовка відбувається як через проходження теоретичних курсів, так і за допомогою організації мовної й трудової практик на підприємствах, в установах, організаціях.

Численні дослідження, проведені в різних країнах світу, свідчать, що головною проблемою для іммігрантів на сьогодні залишається питання

входження в соціально-трудова сферу суспільства, що їх приймає. Ідеться про їх обмежені можливості потрапити на першу співбесіду й отримати перше місце праці за кордоном. Щоб сприяти вирішенню цієї проблеми у 2008 р. в Норвегії запроваджено пілотний проект щодо помірної квотування іммігрантів у процесі працевлаштування. У цьому проекті бере участь низка великих державних підприємств та установ. Помірне квотування означає, що коли на робоче місце претендують особи з приблизно однаковою кваліфікацією, то серед них пріоритет надається представнику національних меншин.

Вирішенню проблеми пошуку першого місця праці сприяють спеціальні курси з працевлаштування для іммігрантів та організація їх стажування в підприємствах, установах, організаціях. При цьому іммігранти отримують незначну матеріальну допомогу від служби зайнятості. Ще одним заходом, покликаним підвищити рівень зайнятості серед іммігрантів, є субсидування працедавців. При цьому працівники отримують звичайну зарплату, а працедавцям держава надає часткову компенсацію на виплату зарплати протягом 12 місяців.

Дані Центрального бюро статистики Норвегії свідчать, що рівень освіти певних груп іммігрантів (філіппінців, поляків, росіян, індійців) є значно вищим, ніж населення загалом. Крім того, іммігранти становлять значну частку студентів, які здобувають вищу освіту [90]. Водночас дослідження норвезьких науковців свідчать, що іммігранти з вищою освітою мають більші труднощі щодо працевлаштування відповідно до рівня своєї освіти і кваліфікації, ніж населення в цілому [91, с. 10]. У зв'язку з цим, поряд із загальними програмами інтеграції іммігрантів, розробляються спеціальні заходи для високоосвічених представників цієї групи населення. Наприклад, на рівні окремих комун та центрів навчання для дорослих додатково запроваджуються спеціальні програми, покликані допомогти високоосвіченим біженцям перейти від стартової програми до роботи, що відповідає рівню їх освіти і кваліфікації. Вони передбачають індивідуальний

підхід до планування кар'єри біженців, залучення працедавців до навчального процесу, посилення трудового спрямування стартової програми тощо.

Для того щоб полегшити доступ підприємств до компетентних, висококваліфікованих працівників та покращити систему управління ресурсами у соціально-трудої сфері, Головна організація працедавців започаткувала національну програму «Глобальне майбутнє». У 2006 р. було організовано перший раунд цієї програми, який тривав півтора року в одному з регіонів Норвегії. З кожним роком вона поширювалась на інші регіони і станом на 2014 рік діє у 13 з 15 регіонів, в яких знаходяться осередки організації працедавців. Метою цієї програми є мобілізація іммігрантів з високим рівнем освіти, прагненнями, здібностями та особистісними якостями до релевантних позицій у сфері зайнятості, керівних та управлінських посад на благо норвезького суспільства. Реалізація програми «Глобальне майбутнє» дає успішні результати. Так, зовнішня оцінка її ефективності незалежним науково-дослідним інститутом SINTEF показала, що дві третини її учасників зазнали позитивних кар'єрних змін [91, с. 11].

Досвід країн, які мають найвищі показники щодо інтегрованості мігрантів, потребує детальнішого вивчення з подальшою розробкою ефективних механізмів імплементації та адаптації до умов України.

Висновки до розділу 1

Дослідження та розвиток теоретичних основ міграційної політики дозволили зробити наступні висновки:

1. Узагальнено, систематизовано та розвинуто понятійно-термінологічний апарат дослідження міграційної політики. Зокрема, з позицій міграціології узагальнено логіко-структурну схему, що дозволяє розкрити суть міграції як одну з форм руху населення, виокремити основні її види та форми. Розглянуто основні підходи до класифікації факторів міграції,

а також розмежовано поняття «умова», «фактор», «причина». Сформовано модель міграційного процесу на особистісному рівні, що виходить з можливостей задоволення потреб чи їх депривації та передбачає розгляд різних стадій потенційної міграції (міграційні установки, міграційна готовність та підготовка до міграції). Такий підхід забезпечує краще розуміння та розрізнення цих понять, а також уможлиблює розробку певних заходів міграційної політики відповідно до конкретної стадії міграційного процесу.

Дослідження політики як об'єкта аналізу низки суспільних наук та розгляд визначень міграційної політики, запропонованих провідними науковцями, дозволив виокремити три групи підходів до трактування цього поняття (інфлюативний, інструментальний, інтерактивний). На основі поєднання цих підходів сформульовано його авторське розуміння. Так, державна міграційна політика – це цілеспрямована діяльність органів державної влади щодо регулювання міграційних відносин, процесів і явищ, їх чинників, націлена на запобігання негативним наслідкам та використання потенціалу міграції в умовах реалізації євроінтеграційного вектора реформ. Міграційна політика є важливим елементом системи соціально-економічної політики держави, реалізується у співпраці з міжнародними інститутами та за допомогою спеціальних заходів покликана сприяти соціально-економічному розвитку країни, підвищенню якості життя населення й цілісності соціуму.

2. Відстеження еволюції теоретичних підходів до вивчення міграції населення дозволило сформулювати основні сценарії міграційної політики у межах кожного з них. Це слугуватиме методологічною основою для пояснення міграційних процесів, що відбуваються сьогодні в Україні, та розробки рекомендацій щодо вдосконалення державної міграційної політики.

3. Комплексний підхід до вивчення поняття інтеграції передбачив його розгляд у трьох ракурсах: інтеграція суспільства (поєднання його складових), інтеграція в суспільство (входження суб'єкта в нього) та інтеграція в

суспільстві (внутрішньосистемні процеси зміцнення зв'язків). Залежно від спрямованості інтеграційних процесів (досередини чи назовні відносно системи), виділено зовнішню і внутрішню інтеграцію, тобто інтеграцію системи до інших систем та інтеграцію всередині самої системи. З'ясовано сутність глобалізації та співвідношення цього поняття з інтеграцією. Розглянуто рівні і форми міжнародної економічної інтеграції. Встановлено, що під впливом процесів глобалізації та інтеграції відбувається збільшення кількості мігрантів, зростання кількості країн їх походження та посилення міжконтинентального характеру переміщень, з'являються нові форми міграції населення. Крім того, відбувається поступове зміщення центру регулювання міграції на наддержавний рівень. Вплив інтеграційних процесів на формування і розвиток міграційної політики відбувається прямо і опосередковано (через дію на міграційні процеси). Це представлено у вигляді трикутника взаємодії інтеграції, міграції та політики.

4. Удосконалено класифікацію моделей політики інтеграції мігрантів у соціумах-реципієнтах, у якій, на відміну від існуючих, взято за основу концепцію людини у суспільстві (незалежний індивід, індивід як частина спільноти та індивід як елемент соціальних відносин і зв'язків), що уможливило систематизувати усе різноманіття моделей у три групи: ліберальна, комунітарна, інтеракційна. Європейські та скандинавські країни розглядають іммігрантів як цінний ресурс. Визначальною в соціально-економічній і міграційній політиці розвинутих країн є позиція, що національне різноманіття у соціально-трудої сфері сприяє інноваціям, економічному зростанню та прибутку.

Основні результати роботи над розділом висвітлено у таких публікаціях автора: [47–51; 88].

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

2.1. Цілі, завдання і функції міграційної політики

Ключовим питанням будь-якої політики, і міграційної зокрема, є визначення її мети і цілей. На цьому також наголошує відомий демограф, фахівець із міграційної проблематики О. Хомра. Так, учений зазначає, що міграційна політика повинна містити як мінімум шість складових [69, с. 52–53]: постановку проблеми чи комплексу проблем; систему цілей (включаючи довготермінові й найближчі); вибір конкретних цілей; відбір засобів досягнення цілей; застосування заходів політики; оцінку наслідків. Важливість цілей та принципів їх реалізації впливає також із визначення міграційної політики російського демографа, економіста, міграціолога Л. Рибаківського: «... це система загальноприйнятих ідей і концептуально об'єднаних засобів, за допомогою яких перш за все держава, а також її громадські інститути, дотримуючись певних принципів, що відповідають конкретно-історичним умовам країни, пропонують досягнення цілей, адекватних на поточному і майбутньому етапі розвитку суспільства» [114, с. 173]. Однак у базовому документі – Концепції державної міграційної політики – немає ні чітко сформульованої мети, ні цілей, ні завдань міграційної політики. Як слушно зауважує О. Малиновська, ця концепція «скоріше нагадує зведений план заходів різних міністерств та відомств, ніж документ стратегічного характеру» [118]. У преамбулі Концепції зазначено, що вона «спрямована на забезпечення ефективного державного управління міграційними процесами, створення умов для сталого демографічного та соціально-економічного розвитку держави, підвищення рівня національної безпеки шляхом запобігання виникненню

неконтрольованих міграційних процесів та ліквідації їх наслідків, узгодження національного законодавства у сфері міграції з міжнародними стандартами, посилення соціального і правового захисту громадян України, які перебувають або працюють за кордоном, створення умов для безперешкодної реалізації прав, свобод, законних інтересів мігрантів і виконання ними передбачених законодавством обов'язків, забезпечення повноти використання інтелектуального та трудового потенціалу таких осіб, додержання принципів захисту інтересів України» [112]. Фактично у такий спосіб на державному рівні й визначено мету міграційної політики.

У проекті Закону України «Про основні засади державної міграційної політики» мету такої політики визначено шістьма пунктами, де також йдеться про необхідність зміцнення національної безпеки та обстоювання національних інтересів України; захист національного ринку праці; захист громадян України, які працюють за кордоном; запобігання виникненню неконтрольованих міграційних процесів та ліквідацію їх наслідків; забезпечення ефективного державного управління міграційними процесами; створення умов для реалізації іноземцями, які перебувають на території України на законних підставах, їхніх прав і свобод та виконання ними відповідних обов'язків [144].

Досить комплексно, на наш погляд, мета міграційної політики сформульована в працях С. О. Западнюка. Зокрема, вона полягає у «забезпеченні ефективного управління міграційними процесами, подоланні негативних наслідків стихійних міграційних процесів, створенні умов для сталого демографічного та соціально-економічного розвитку країни, всебічної інтеграції мігрантів в українське суспільство, належної реалізації ними прав, свобод і виконання обов'язків, зміцненні національної безпеки та її міжнародних стосунків» [21, с. 173]. Однак, на наш погляд, у частині цього формулювання, де йдеться про подолання негативних наслідків від міграції, слід було б акцентувати увагу також і на посиленні її корисного ефекту,

повніше використання її позитивного потенціалу для країн-учасниць міграційних процесів.

Відомо, що мета і зміст міграційної політики є поняттями конкретно-історичними й можуть змінюватися залежно від специфіки розвитку суспільства, стану демографічної, соціально-економічної, політичної ситуації в країні та у світі. Тому вважаємо, що в нинішніх умовах формулювання мети на державному рівні повинно містити такі ключові моменти, як «захист національних інтересів, безпеки і територіальної цілісності України, протидія депопуляції, забезпечення правової і соціальної захищеності українських громадян за кордоном, інтеграція іноземців та внутрішньо переміщених осіб у соціум, що їх приймає, загальнонаціональна консолідація». Ці аспекти частково знайшли відображення у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року, де сказано, що така політика має «позитивно впливати на консолідацію Української нації та безпеку держави, прискорювати соціально-економічний розвиток країни, сприяти уповільненню темпів депопуляції, стабілізації кількісного та якісного складу населення, забезпечити потреби економіки в робочій силі, відповідати міжнародним стандартам і міжнародним зобов'язанням України» [161]. Окрім зазначеного вище, до формулювання мети Стратегії доцільно було б також додати: «... сприяти повнішому використанню позитивного потенціалу міграції та мінімізації її негативних наслідків». Тим більше, що далі в цілях йдеться про необхідність зменшення негативних наслідків від еміграції з України та збільшення її позитивного впливу на розвиток країни. На наш погляд, не зовсім вдалим є висловлювання: «Стратегія покликана... забезпечити перехід від політики реагування... до більш активної й цілеспрямованої». Натомість пропонуємо таке: «... перехід від політики реагування на виникаючі проблеми до політики їх запобігання (превентивної політики) шляхом впливу на міграційні чинники».

Серед стратегічних напрямів реалізації державної міграційної політики у Концепції державної міграційної політики визначено [112]: удосконалення

законодавства щодо трудової міграції громадян України (внутрішньої і зовнішньої); визначення квот імміграції в Україну; створення для громадян України, іноземців та осіб без громадянства умов для вільного вибору місця проживання та свободи пересування; протидія проявам расизму, релігійної нетерпимості, формування толерантного ставлення до мігрантів; посилення соціально-правового захисту громадян України, які працюють за її межами; сприяння поверненню громадян України, які тривалий час проживають на території інших держав; протидія торгівлі людьми; посилення координації й взаємодії всіх гілок влади та громадських організацій у регулюванні міграційних процесів; вдосконалення системи збору та обробки статистичної інформації про міграційні процеси; проведення науково-дослідних досліджень міграційної сфери.

У Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року знайшли відображення окремі з названих вище напрямів міграційної політики. Однак у цьому документі їх визначено у формі цілей [161]. Так, першою ціллю є зниження адміністративних бар'єрів для свободи пересування жителів України. З метою реалізації поставленої цілі необхідним є створення зручних для них систем обліку; реєстрації місця проживання; видачі документів, що посвідчують особу. При цьому такі системи мають розроблятися з дотриманням основних прав і свобод людини, зокрема йдеться про заборону втручання в особисте і сімейне життя, захист персональних даних тощо.

Другою у вказаному документі визначено ціль щодо зменшення негативних наслідків еміграції з України та збільшення її позитивного впливу на розвиток країни. Досягнення цієї цілі передбачає розв'язання таких завдань: поліпшення можливостей легального працевлаштування за кордоном, що має тимчасовий характер, як альтернатива постійній еміграції; просування програм обміну у сфері освіти; підвищення поінформованості населення про можливості

прямої і зворотної міграції; захист прав громадян України, які проживають і працюють за її межами.

Далі поставлено ціль про створення необхідних умов для повернення закордонних українців та їх реінтеграції на батьківщині. Для цього необхідно налагодити зв'язки мігрантів з Україною для покращання можливості їх участі в соціальному, економічному, політичному і культурному житті країни, а також поінформованості щодо можливостей та умов повернення на батьківщину. Надалі необхідною є розробка програм заохочення еміграції та реінтеграції мігрантів в українське суспільство.

У сфері легальної міграції в Україну визначено таку ціль: сприяти легальній міграції в Україну з урахуванням економічного розвитку та узгодження із соціальною політикою країни. У зв'язку з цим поставлено такі завдання: враховувати міжнародні стандарти та досвід ведення імміграційної політики європейських країн; узгоджувати заходи міграційної політики з демографічною та економічною політиками країни; заохочувати репатріацію в Україну. У зв'язку із загостренням проблем соціокультурної адаптації іммігрантів у світі, актуалізується доцільність застосування селективного принципу (за рівнем освіти, мовною та культурною спорідненістю іноземців, які прагнуть жити і працювати в Україні, тощо) та формування імміграційних квот.

Ще однією ціллю в цій сфері є забезпечення успішної інтеграції іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, у соціум, що їх приймає. Для цього необхідно: створити сприятливі умови для працевлаштування мігрантів, їх доступу до медичних, соціальних, освітніх послуг та розробити належну процедуру оцінки реалізації політики інтеграції; забезпечити пролонговану інтеграційну підтримку вразливих груп іммігрантів (наприклад, неповнолітніх без опікуна, перестарілих тощо); розмежувати повноваження Державної міграційної служби, Міністерства соціальної політики та інших інститутів, водночас посиливши координацію їх діяльності; організувати вивчення державної

мови; розробити програми адаптації дітей мігрантів до освітньої системи в Україні. Окрім вивчення мігрантами української мови, досить важливо ознайомити їх з історією, культурою, традиціями країни, що їх приймає. На наш погляд, це краще сприятиме соціо-культурній адаптації мігрантів, дозволить запобігти непорозумінням між ними та місцевими жителями, уникнути конфліктів та соціальної напруженості. Однак у Стратегії йдеться про культурно-просвітницьку роботу лише з місцевим населенням соціуму, що приймає. Зокрема, акцентується на необхідності проведення пропагандистської діяльності щодо формування в суспільстві толерантного ставлення до іноземців та культури міжнаціональних відносин.

У сфері запобігання нелегальній міграції сформульовано ціль щодо ефективного використання системи видачі віз та розширення можливостей консульських установ у регулюванні міграційних процесів. Для досягнення цієї цілі планується досягти балансу між виявленням нелегальних мігрантів й осіб, які можуть становити небезпеку для оточення, з одного боку, та швидкою обробкою візових анкет – з іншого.

Надзвичайно важливою ціллю, яка поставлена в Стратегії, є здійснення прикордонного контролю осіб, адаптованого до змінних міграційних потоків та можливостей інтегрованого управління кордонами. Такий контроль сприятиме запобіганню іншим загрозам: міжнародній організованій злочинності, тероризму, контрабанді, порушення територіальної цілісності держави тощо. Вирішення проблеми протидії цим загрозам потребує комплексного підходу.

У сфері імміграції та іноземців в Україні визначено цілі щодо посилення контролю за дотриманням міграційного законодавства всередині країни; забезпечення людяного, ефективного та сталого повернення іноземців на свою батьківщину, насамперед заохочуючи добровільне повернення; запровадження ефективного механізму та програми легалізації іммігрантів. Щодо міжнародного захисту шукачів притулку, то тут

поставлено такі цілі: забезпечення справедливої й ефективної процедури розгляду заяв шукачів притулку щодо надання їм статусу біженця; забезпечення належної інфраструктури та умов проживання для осіб, які шукають захисту, і тих, котрі вже отримали статус біженця або інший додатковий захист; сприяння інтеграції біженців в українське суспільство.

У зв'язку з тим, що у 2014 р. Україна зіткнулася з новою за весь період своєї незалежності проблемою ВПО, вважаємо за доцільне відобразити це у Стратегії державної міграційної політики. Зокрема, у сфері внутрішньої міграції населення пропонується поставити цілі: забезпечити ефективну і справедливу процедуру розгляду заяв на отримання статусу ВПО, розробити належну інфраструктуру та умови проживання; сприяти їм у пошуку роботи та інтеграції у регіон, що їх приймає; формувати атмосферу толерантності та взаєморозуміння між ВПО та населенням регіонів-реципієнтів.

У Стратегії також було поставлено ціль, без якої всі названі вище цілі практично неможливо реалізувати. Йдеться про зміцнення інституційного забезпечення міграційної політики. Для її досягнення першочерговими визначено два завдання: посилити взаємодію державних органів, що здійснюють повноваження у міграційній сфері; створити високопрофесійний кадровий потенціал.

Очевидно, що прийняття адекватних управлінських рішень, заходів та подальше вдосконалення міграційної політики повинні ґрунтуватись на науковому аналізі тенденцій та процесів у міграційній сфері. Тому насамкінець було поставлено ціль щодо вдосконалення статистичного забезпечення міграційної політики. Це передбачає: створення міграційного профілю держави, його регулярне оновлення, що забезпечить ефективний аналіз даних про обсяги та потоки міграції; краще й повніше використання вже існуючих способів збору та аналізу інформації про міграційну сферу, а також розширення джерел інформації за рахунок державних реєстрів, у тому числі Єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними

процесами; покращання доступу суспільства до статистичних даних про міграцію.

Протидії нелегальній трудовій міграції населення приділено значну увагу у Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року у частині регулювання міграційних процесів. Зокрема, основними плановими завданнями державної політики у міграційній сфері визначено такі [160]: «... скорочення масштабів нелегальної трудової міграції громадян України за кордон; створення умов для подолання тенденції виїзду висококваліфікованих спеціалістів за кордон на низькокваліфіковані роботи; посилення боротьби з нелегальною міграцією (насамперед транзиту через територію України нелегальних мігрантів з країн третього світу); збільшення штатної чисельності працівників МВС, які займаються виявленням та припиненням незаконної діяльності, пов'язаної з посередництвом у працевлаштуванні за кордоном; сприяння репатріації етнічних українців, представників раніше депортованих народів, які повертаються в Україну; збільшення можливостей легального працевлаштування громадян України за кордоном та забезпечення їх соціальної захищеності; поширення практики укладення міжурядових угод про взаємне працевлаштування громадян та їх соціальний захист, зокрема укладення з країнами Азії та Африки угод про працевлаштування за кордоном українських спеціалістів, практики укладення міжурядових угод про взаємне визнання документів про освіту; збільшення квот для тимчасового працевлаштування громадян України за кордоном».

Керівними для вироблення й реалізації основних цілей та завдань міграційної політики є певні концептуально об'єднані принципи. На наш погляд, основоположним і першочерговим для міграційної політики держави має стати принцип протидії чинникам, що породжують еміграцію. Так, у доповіді Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна зазначено: «Кожна людина повинна мати можливість жити і бути успішною в рідній країні» [117].

Загалом на основі опрацювання наукових джерел [109, с. 107; 168, с. 119–120; 45, с. 119–120] ми сформулювали принципи, на яких має ґрунтуватись регулювання міграційних процесів в Україні:

1. Гарантування державної безпеки та захист національних інтересів країни; сприяння виходу з економічної кризи, подальшому соціально-економічному зростанню держави, підвищення рівня добробуту населення.
2. Повага до людини як суб'єкта міграційних процесів. Цей принцип реалізується у двох сферах. По-перше, йдеться про захист прав людини та її основних свобод, зокрема права на вільний вибір місця проживання, свободу пересування та праці. По-друге, з цього принципу випливає неприпустимість будь-яких форм дискримінації (у міграційній сфері це, передусім, за расовою, національною, культурною чи релігійною ознакою).
3. Верховенство права; відповідність міграційного і трудового законодавства міжнародним нормам та рекомендаціям міжнародних організацій, зокрема МОП і МОМ.
4. Запобігання і протидія незаконній міграції, торгівлі людьми, тіньовій та протиправній зайнятості мігрантів.
5. Координація й співробітництво всіх гілок влади на державному, регіональному та місцевому рівнях; залучення громадських організацій, наукових кіл до вирішення актуальних проблем, пов'язаних з міграцією, розвиток інститутів соціального партнерства і громадянського суспільства.
6. Партнерство – співпраця та координація діяльності з іншими країнами, міжнародними організаціями та інтеграційними утвореннями щодо протидії незаконній міграції населення, вирішення актуальних міграційних проблем та підвищення ефективності міграційної політики загалом.

7. Наукова обґрунтованість заходів міграційної політики, що передбачає також вивчення й адаптацію досвіду, найкращих здобутків інших країн щодо регулювання міграційних процесів. Науковість доповнюється принципом комплексності, системності вирішення актуальних проблем у міграційній сфері та досягнення поставлених цілей.
8. Диференційований підхід до регулювання міграційних потоків залежно від соціально-демографічних та професійно-кваліфікаційних характеристик суб'єктів міграційних процесів.
9. Врахування соціально-економічної, демографічної ситуації в країні та особливостей розвитку її регіонів.

Варто зауважити, що не всі з перелічених принципів знайшли відображення у проекті Стратегії державної міграційної політики. Зокрема, у нинішніх умовах вкрай важливо, щоб реалізація цього документа ґрунтувалась, зокрема, на принципі захисту національних інтересів та посилення державної безпеки України. Тому цим принципом необхідно доповнити існуючий в проекті Стратегії перелік принципів її реалізації.

Євроінтеграційні та глобалізаційні процеси актуалізують необхідність доповнення зазначених вище принципів міграційної політики ще принципом гнучкості. Він передбачає здатність політики змінювати тактичні заходи відповідно до ситуацій, що виникають у глобальному просторі, рекомендацій міжнародних інститутів, адекватно реагувати на нові виклики й проблеми, пов'язані з новітніми світовими процесами.

Цілі та завдання міграційної політики визначають її функції, тобто ту роль, яку вона відіграє в міграційній сфері та суспільстві загалом. На основі аналітичного огляду та систематизації низки наукових джерел [94; 115, с. 62–63; 114, с. 170; 45, с. 121; 163, с. 402] нами визначено такі функції міграційної політики:

регулююча, суть якої полягає в тому, що міграційна політика здійснює комплексний вплив на міграційні потоки з метою їх упорядкування. Цей вплив

відбувається завдяки створенню відповідних соціально-економічних умов, прийняттю законів, нормативно-правових актів, метою яких є дотримання державних інтересів України, коли йдеться про внутрішньополітичний аспект. У зовнішньополітичному контексті регулююча функція реалізується за допомогою укладання дво- і багатосторонніх договорів, застосування практики міжнародних нарад, переговорів і консультацій з проблем міграції;

дипломатична. Ця функція вирішення протиріч реалізується через пошук консенсусних або ж компромісних рішень у конфліктних ситуаціях за допомогою створення механізму виявлення позицій сторін зі спірних питань і гармонізації регуляційних напрямів політичної системи. Така гармонізація складається зі зменшення соціальної напруги серед різних категорій мігрантів при дотриманні державних інтересів України;

інтеграційна, яка у внутрішньополітичному аспекті здійснюється через інтеграцію мігрантів у суспільство, яке їх приймає, внаслідок надання їм громадянства країни, що їх приймає, сприяння облаштуванню на новому місці проживання, створення робочих місць та іншої соціальної підтримки. У зовнішньополітичному аспекті ця функція проявляється через розробку і здійснення узгодженої міждержавної міграційної політики, а також підтримку контактів з міжнародними та іноземними урядовими і неурядовими організаціями, закладами і фондами з метою захисту й забезпечення прав мігрантів, а також через попередження і протидію нелегальній міграції;

компенсаційна, або *мобілізаційна,* суть якої полягає у залученні додаткових людських ресурсів для подолання демографічної кризи і поповнення трудового потенціалу країни. Тобто йдеться про використання міграції як одного з важливих способів для відновлення соціуму, досягнення позитивної соціальної динаміки;

контролююча – це одна з основних і завершальних функцій системи державного управління. У міграційній сфері вона реалізується за допомогою державного контролю: у галузі законності (облік міграційних переміщень

населення та легальність перебування іноземців на території певної держави); розвитку міграційних процесів, трудової міграції зокрема; у захисті і забезпеченні прав мігрантів, протидії нелегальній міграції; у соціальній сфері (охорона здоров'я, соціальна підтримка, освіта тощо); у сфері вирішення актуальних глобальних проблем.

Функціональне призначення міграційної політики виходить далеко за межі регулювання міграційних процесів, оскільки передбачає також вплив і на чинники міграції. Тому доцільним вбачається доповнити наведений вище загальноприйнятий перелік функцій превентивною (запобіжною) функцією. Загалом суть її полягає в поліпшенні можливостей працевлаштування населення, створенні сприятливих умов у соціально-трудої сфері, забезпеченні належного рівня оплати праці та життя громадян у межах власної країни, що дасть змогу запобігти їх масовому виїзду за кордон.

Оскільки міграційна політика є складовою як зовнішньої, так і внутрішньої політики держави, то в науковій літературі відповідно розрізняють зовнішню і внутрішню міграційну політику. При цьому зазначається, що метою зовнішньої політики має бути сприяння: нарощуванню економічного потенціалу країни, зростанню добробуту населення, а головне – безпеці країни. Зокрема, у сфері праці, основними функціями такої політики є: захист національного ринку праці; за необхідності – залучення іноземних працівників певної професійно-кваліфікаційної групи; забезпечення соціально-правового захисту трудових мігрантів за кордоном [45, с. 119]. Головними функціями внутрішньої міграційної політики є: забезпечення свободи територіального переміщення населення в межах своєї країни; оптимізація функціонування регіональних ринків праці та поліпшення ситуації у сфері зайнятості.

Систематизацію цілей і завдань міграційної політики України, які визначено в основних нормативно-правових документах, а також тих, які, на нашу думку, мають бути поставлені з огляду на вимогу сьогодення, зображено на рис. 2.1.

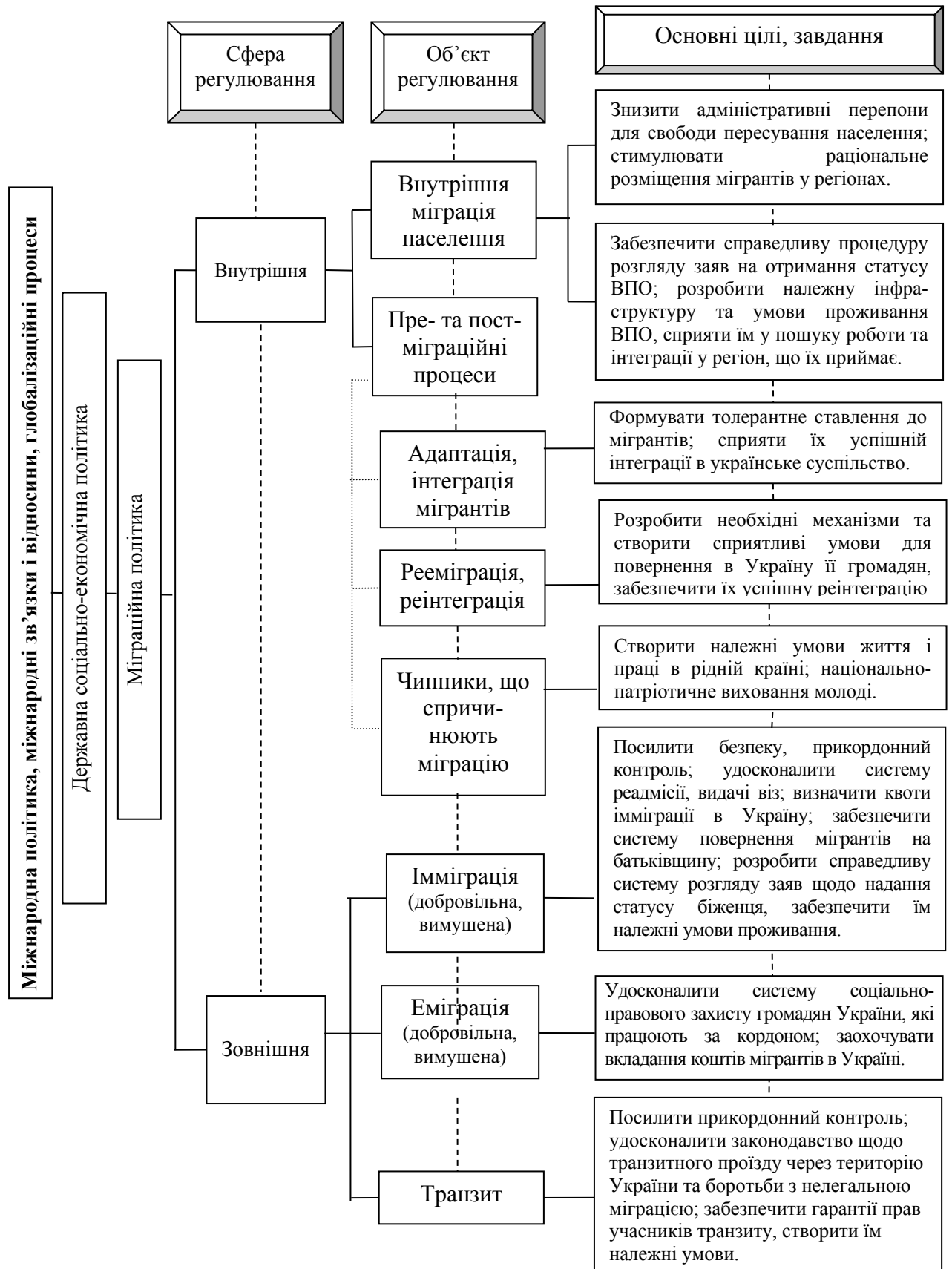

Рис. 2.1. Сфери регулювання міграційної політики та її основні завдання в Україні

* Джерело: побудовано автором [152, с.79]

Як показано на рисунку, об'єктами зовнішньої політики є процеси імміграції, еміграції та транзиту населення. Внутрішня політика покликана регулювати процеси внутрішньої міграції населення, як добровільної, так і вимушеної. Крім того, для комплексності аналізу, а також чіткості постановки цілей і завдань, пропонуємо в структурі внутрішньої політики виділити ще один важливий блок, що стосується зовнішньої міграції. Однак проблеми, пов'язані з такою міграцією, вирішуються внутрішньо. Мається на увазі виконання завдань щодо адаптації та інтеграції іноземців, які приїхали в Україну на постійне місце проживання чи тривалий час, а також необхідність розробки ефективних механізмів повернення громадян України, які проживають за її межами, та сприяння їх успішній реінтеграції. Крім того, вважаємо, що важливим завданням міграційної політики на сьогодні є також запобігання масовій еміграції громадян України за кордон шляхом впливу на чинники, що стають її причинами. Йдеться про необхідність покращання можливостей працевлаштування на українському ринку праці, підвищення рівня оплати праці, забезпечення належних умов праці і життя населення нашої країни. Важливе значення має також національно-патріотичне виховання молоді. Це та інші завдання міграційної політики можливо виконати тільки в тісній взаємодії з іншими напрямками державної політики та міжнародними партнерами.

2.2. Інституційне забезпечення міграційної політики: інститути-суб'єкти та їх види

Практична реалізація основних цілей і завдань державної міграційної політики неможлива без належного інституційного забезпечення. Існує велика кількість різноманітних підходів і трактувань поняття «інститут». Найчастіше цей термін вживають для позначення установ та організаційно-

структурних одиниць (служби, відділи, окремі посадові особи), тобто йдеться про інститути-суб'єкти певних суспільних відносин.

Інституційну базу міграційної політики України формує система державних структур, які створені на різних рівнях управління та реалізують свої функції засобами, що належать до їх компетенції. Недержавні інститути, співпрацюючи з органами державної влади або ж діючи самостійно, виконують допоміжну роль у регулюванні міграційних процесів [153, с. 234].

Ключову роль у формуванні правового середовища реалізації державної міграційної політики відіграє *Верховна Рада України* (ВРУ), як єдиний державний орган законодавчої влади, уповноважений приймати закони. Вона має колегіальну будову і складається з 450 народних депутатів, обраних за допомогою таємного голосування строком на 5 років. Керівництво цим органом здійснює його голова та два заступники. Внутрішнім допоміжним органом Верховної Ради є апарат, який здійснює функції організаційного, правового, інформаційного, соціально-побутового, аналітичного, матеріально-технічного та іншого забезпечення діяльності парламенту, його структурних підрозділів і народних депутатів.

З метою здійснення законопроектної роботи за окремими напрямками з числа народних депутатів створюються спеціальні комітети ВРУ. Кожен такий комітет у межах своєї компетенції проводить підготовку проектів законодавчих актів (з яких він є головним), розглядає і подає свої пропозиції щодо інших законів, підготовлених іншими комітетами, контролює виконання відповідних законів, постанов, організовує й проводить засідання, парламентські та комітетські слухання, круглі столи.

На основі Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» (від 29.08.2019 р.), а також інформації, яка міститься на офіційному веб-сайті ВРУ, нами виокремлено ті комітети, які безпосередньо чи опосередковано впливають на регулювання міграційних процесів, а також

проаналізовано предмети їх відання. Перелік цих комітетів за ступенем їх релевантності до вирішення проблем міграції населення наведено у табл. 2.1 (від найбільш до найменш релевантних).

Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин найбільшою мірою володіє компетенцією впливу на міграційну сферу. До предметів відання комітету належать досить широке коло питань, основні з яких представлено у табл.2.1.

Вагомий вплив на міграційні й інтеграційні процеси мають також Комітет з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва та Комітет інтеграції України з Європейським Союзом, які регулюють ці процеси за допомогою візової політики, підготовки до ратифікації міжнародних угод, роботи з українською діаспорою, підвищення ефективності діяльності дипломатичних представництв України та захисту її громадян, які перебувають або працюють за кордоном, адаптації українського законодавства до законодавства ЄС тощо. Решта комітетів, наведених у табл. 2.1, мають здебільшого опосередкований вплив на міграційну сферу. Оскільки основними причинами трудової міграції є високий рівень безробіття і низький рівень оплати праці, то проведення ефективної політики зайнятості та формування надійної системи соціального захисту населення можуть слугувати стримувальними факторами трудової міграції. Ці та інші проблеми є предметами відання Комітету з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів. Патріотичне виховання дітей та молоді теж здатне запобігти масовому виїзду найбільш цінного людського потенціалу за межі країни або ж сприятиме зворотності міграції, формуватиме її тимчасовий характер.

Таблиця 2.1

Комітети Верховної Ради України ІХ скликання в системі державного регулювання міграційних процесів

Назва комітету	Предмети відання
З питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин	Додержання прав і свобод людини і громадянина; громадянство, статус іноземців та осіб без громадянства; імміграція, біженці та особи, які потребують додаткового або тимчасового захисту; етнонаціональна політика, міжнаціональні відносини та права корінних народів і національних меншин в Україні; реалізація прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання; реінтеграція населення, що проживає на тимчасово окупованих територіях України; співробітництво з УВКБ ООН, МОМ, Радою ООН з прав людини та ін.
З питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва	Законодавче забезпечення зовнішньополітичної діяльності України; зовнішні зносини, у тому числі щодо участі України в діяльності міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, НАТО, СОТ та ін.; дипломатична служба; забезпечення зв'язків із закордонними українцями та ін.
З питань інтеграції України з Європейським Союзом	Участь України в міжнародних інтеграційних процесах, пов'язаних з діяльністю ЄС; адаптація українського законодавства до законодавства ЄС, забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи (РЄ); оцінка відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції; державна політика у сфері європейської інтеграції; координація програм технічної допомоги ЄС Верховній Раді України та спеціальних навчальних програм; транскордонне та міжрегіональне співробітництво з країнами ЄС
З питань соціальної політики та захисту прав ветеранів	Державна політика у сфері соціального захисту громадян; загальнообов'язкове державне соціальне страхування; державна політика у сфері регулювання трудових відносин та зайнятості населення; розвиток соціального партнерства та діяльність громадських об'єднань сторін соціального партнерства; державна політика у сфері пенсійного забезпечення; соціальний захист і реабілітація осіб з інвалідністю та регулювання діяльності їх підприємств і громадських об'єднань та ін.
З питань гуманітарної та інформаційної політики	Демографічна політика; культурно-просвітницька діяльність; туризм та туристична діяльність; державна політика у сфері інформації та інформаційної безпеки та ін.
З питань національної безпеки, оборони та розвідки	Національна безпека України; правовий режим державного кордону, воєнного та надзвичайного стану; військова служба; боротьба з тероризмом та ін.
З питань молоді і спорту	Державна молодіжна політика; національно-патріотичне виховання; фізична культура та масовий спорт та ін.

* Джерело: складено автором за даними [145]

Парламентський контроль за дотриманням конституційних прав людини і громадянина здійснює *Уповноважений ВРУ з прав людини*. Уповноважений є посадовою особою, статус якого визначається Конституцією України, Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (від 23.12.1997 р.) та іншими законами. Метою контролю, здійснюваного Омбудсменом, є: дотримання, захист прав і свобод людини і громадянина, а також запобігання їх порушенню чи сприяння їх поновленню; приведення законодавства України про права та свободи людини і громадянина у відповідність до Конституції України й міжнародних стандартів у цій галузі; покращання міжнародного співробітництва в галузі захисту прав, свобод людини і громадянина; запобігання дискримінації у сфері реалізації людиною своїх прав і свобод; сприяння правовій інформованості населення [148].

Відповідно до статті 102 Конституції України гарантом дотримання основних прав і свобод людини є *Президент України*. Він має можливість впливу на всі три гілки влади (законодавчу, виконавчу і судову), та найбільшими повноваженнями наділений у сфері виконавчої влади. Тому Президент відіграє важливу роль у регулюванні міграційних процесів. Так, при Президентові діє постійна комісія з питань громадянства, яка розглядає заяви про прийняття до громадянства України чи виходу з нього та подає відповідні пропозиції Президентові щодо задоволення цих заяв. Крім того, ця комісія здійснює контроль за дотриманням виконання рішень щодо громадянства.

У структурі Офісу Президента є підрозділи, функції яких зводяться до прямого чи опосередкованого впливу на міграційні процеси. Йдеться про департамент з питань громадянства, помилування, державних нагород; директорат з питань зовнішньої політики; директорат з питань національної безпеки та оборони; директорат з питань внутрішньої та гуманітарної політики, директорат з питань інформаційної політики тощо. Ці структурні підрозділи здійснюють правове, організаційне, інформаційне, аналітичне та

консультативне забезпечення діяльності Президента у реалізації відповідних напрямів державної політики.

У системі органів виконавчої влади вищим є *Кабінет Міністрів України*, який здійснює свою діяльність безпосередньо, через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та місцеві держадміністрації. Постійно діючим органом, що забезпечує роботу Кабінету Міністрів України, є Секретаріат Кабінету Міністрів України. Секретаріат здійснює організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне, матеріально-технічне забезпечення діяльності Кабінету Міністрів. У структурі секретаріату можна назвати два департаменти, які мають вплив на регулювання міграційних процесів, а саме: з питань міжнародного співробітництва; гуманітарної та соціальної політики.

Головним центральним органом виконавчої влади щодо забезпечення міжвідомчого співробітництва у сфері міграції на центральному, регіональному і місцевому рівнях є *Державна міграційна служба (ДМС)*. Її було утворено відповідно до Плану дій «Україна – Європейський Союз» у сфері юстиції, свободи та безпеки та реалізації плану-графіка щодо його імплементації (Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 року № 1085/2010). У Положенні про Державну міграційну службу України (від 20.08.2014 р.) визначено її основні завдання: реалізація державної міграційної політики, у тому числі протидія нелегальній міграції, реєстрація фізичних осіб, біженців та інших категорій мігрантів, визначених законодавством; внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері еміграції та імміграції населення [130]. Відповідно до покладених на неї завдань, діяльність ДМС полягає у: аналізі міграційної ситуації в Україні; розробці пропозицій щодо вдосконалення законодавчих актів, що стосуються регулювання міграційних процесів; здійсненні проваджень стосовно прийняття або припинення громадянства України,

оформленні набуття чи скасування громадянства; розробці пропозицій щодо визначення квот імміграції на календарний рік; прийнятті рішень щодо видачі дозволу на імміграцію чи відмови в його видачі; здійсненні реєстрації (зняття з реєстрації) місця проживання (перебування) фізичних осіб; оформленні і видачі громадянам України, які постійно проживають на її території, документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство, у тому числі паспортів громадянина України для виїзду за кордон з безконтактним електронним носієм біометричної інформації; здійсненні інших повноважень, визначених законом.

Діяльність міграційної служби координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ. Її організаційну структуру визначено пунктом 7 Положення про Державну міграційну службу України, де зазначається, що вона «здійснює свої повноваження безпосередньо і через утворені в установленому порядку територіальні органи та територіальні підрозділи» [130]. ДМС складається з: апарату центрального органу виконавчої влади; 25 територіальних органів в областях та місті Києві; 643 територіальних підрозділів у районах, районах у містах та містах обласного значення; три пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, розташованих у Волинській, Миколаївській та Чернігівській областях; три пункти тимчасового розміщення біженців, розташованих у м. Одеса, м. Яготині та Закарпатській області; державного підприємства «Документ» [104]. На це підприємство покладено важливі завдання, пов'язані з реалізацією Плану дій «Україна – Європейський Союз», а саме: створення умов прискореного впровадження біометричних технологій під час оформлення та видачі документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство, а також надання допомоги в комплексній автоматизації процесу документування населення та функцій, що безпосередньо пов'язані з цим процесом. У структурі апарату ДМС працює управління міжнародних зв'язків; департамент у справах іноземців та осіб без громадянства; департамент з питань громадянства, паспортизації та реєстрації.

З огляду на низку завдань, які покладено на департамент з питань громадянства, з одного боку, і низки невирішених проблем громадян з окупованих територій та внутрішніх вимушених мігрантів – з іншого, на наш погляд, актуальною є потреба створення окремого тимчасового департаменту щодо роботи з цими категоріями населення.

Серед центральних органів виконавчої влади існує низка міністерств, які в той чи інший спосіб формують державну міграційну політику та регулюють міграційні процеси. Основним серед них є Міністерство внутрішніх справ (МВС) України, головними завданнями якого є забезпечення формування державної політики у різних сферах. Зокрема, у «Положенні про Міністерство внутрішніх справ України» серед чотирьох основних сфер названо й сферу «міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів» [132].

Формування і реалізація державної міграційної політики здійснюється як безпосередньо міністерством (в основному через Директорат безпеки державного кордону та міграційних процесів), так і за допомогою координаційним діяльності Державної міграційної служби. Дотичним до регулювання міграційної сфери структурним підрозділом МВС є Департамент міжнародного співробітництва. Основними завданнями цього підрозділу є забезпечення координації співробітництва з міжнародними організаціями, а також з органами виконавчої влади, установами та організаціями іноземних держав, з урядовими та неурядовими організаціями з відповідних питань діяльності МВС України; підготовка та опрацювання міждержавних, міжурядових і міжвідомчих міжнародних угод з питань компетенції МВС України тощо.

Важливе значення в регулюванні міграційних процесів має Міністерство закордонних справ України, яке виступає головним органом виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері зовнішніх відносин України. До основних завдань діяльності

міністерства, які стосуються міграційної сфери, належать: «забезпечення захисту національних інтересів України у сфері міжнародних відносин; забезпечення розвитку зв'язків із закордонними українцями та їх громадськими об'єднаннями, координація заходів, що здійснюються органами виконавчої влади з метою розвитку таких зв'язків; захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном» [133].

Завдання щодо формування та реалізації державної політики у сфері трудової міграції донедавна було покладено на *Міністерство соціальної політики України*. На даний час воно опосередковано впливає на міграційну сферу, забезпечуючи формування та реалізуючи державну політику у сфері соціальної політики, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, соціального захисту, з питань сім'ї та дітей, протидії торгівлі людьми, відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою тощо. З 2020 року планується початок роботи Державної соціальної служби, яка буде відповідати за реалізацію державної політики у сфері контролю за наданням соціальних виплат, а також дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки. Окрім іншого, ця служба володіє компетенцією у сферах протидії торгівлі людьми та захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну; внутрішньо переміщених осіб.

З 5 грудня 2019 року *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України*, окрім широкого спектру питань, пов'язаних з формуванням та реалізацією державної політики економічного, соціального розвитку і торгівлі, промислової та інвестиційної політики, покликане вирішувати також проблеми зайнятості населення, трудової міграції, трудових відносин та соціального діалогу [136].

Реалізацію державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції покладено на *Державну службу зайнятості*. Щодо міграційної сфери, то ця служба здійснює таку діяльність: «видає роботодавцям дозволи на застосування праці іноземців та осіб без

громадянства, веде облік таких дозволів; бере участь у здійсненні міжнародного співробітництва для розв'язання проблем зайнятості населення, соціального захисту громадян від безробіття та трудової міграції; забезпечує виконання завдань і функцій у сфері зайнятості населення, трудової міграції та соціального захисту від безробіття, а також функцій виконавчої дирекції Фонду, визначених законами України» [131].

До органів, підпорядкованих Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від недовго належить також Державна служба України з питань праці, створена 10 вересня 2014 року шляхом реорганізації і злиття Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки та Державної інспекції з питань праці. До завдань цієї служби, окрім іншого, входить: реалізація державної політики у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування та ін.

Значну частину роботи, пов'язаної з формуванням імміграційного середовища українського суспільства та політикою інтеграції мігрантів, виконує Міністерство культури та інформаційної політики України – спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин. Міністерство забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні, у сферах культури, державної мовної політики, популяризації України у світі, державного іномовлення, інформаційного суверенітету України, в інформаційній та видавничій сферах тощо [134].

Науково обґрунтованим є той факт, що ціннісні орієнтації населення виступають важливими чинниками міграційних процесів [106, с. 78]. Очевидно, існує обернений зв'язок між рівнем патріотизму та міграційними установками особистості. На наш погляд, формування високого рівня

національної свідомості і патріотизму треба розглядати як один із важливий способів протидії еміграції або ж забезпечення її зворотності. Тут ключова роль належить Міністерству освіти і науки України, оскільки саме це міністерство визначає основні цілі та завдання виховного процесу у навчальних закладах; здійснює нормативно-правове і навчально-методичне забезпечення їх діяльності; визначає перспективи і пріоритетні напрями розвитку дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної і вищої освіти, інклюзивного навчання та освіти протягом життя, наукових ступенів та вчених звань тощо [135].

Певний вплив на зовнішню міграцію населення має також Міністерство молоді та спорту України. Так, успішне виконання ним завдань щодо сприяння працевлаштуванню молоді, створенню умов для її інтелектуального самовдосконалення і творчого розвитку в поєднанні з формуванням гуманістичних цінностей та патріотичних почуттів у молодих громадян здатне знизити рівень міграційних установок молоді, запобігти її масовому виїзду за кордон або ж забезпечити зворотність міграційних процесів. У структурі міністерства можна виділити такі підрозділи, діяльність яких певним чином впливає на міграційні процеси: департамент молодіжної політики, відділ міжнародного співробітництва та європейської інтеграції, відділ національно-патріотичного виховання.

Міністерство юстиції України здійснює правове забезпечення формування та реалізації державної міграційної політики. Одним із його основних завдань є забезпечення формування та реалізація державної правової політики, політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Серед структурних підрозділів міністерства вплив на міграційну сферу мають: управління міжнародного співробітництва та протоколу, департамент міжнародного права, директорат стратегічного планування та європейської інтеграції.

Серед органів виконавчої влади, покликаних протидіяти нелегальній міграції, важливу роль відіграє *Державна прикордонна служба України*. Адже першими з нелегальними мігрантами зустрічаються її працівники – прикордонники у прикордонній зоні чи на кордоні. До основних обов'язків цієї служби належать: здійснення прикордонного контролю і пропуску в установленому порядку осіб та реєстрація іноземців, які прибувають в Україну; прийняття заяв про визнання осіб біженцями або особами, які потребують додаткового захисту; участь в укладанні міжнародних договорів України з прикордонних питань та з питань взаємних поїздок громадян, а також забезпечення їх виконання тощо.

Тісно співпрацює з Державною прикордонною службою у сфері охорони державного кордону, протидії нелегальній міграції та торгівлі людьми *Служба безпеки України*. Відповідно до законодавства до основних завдань цього державного правоохоронного органу спеціального призначення належить: «захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці; попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України» [147].

Донедавна найгостріші проблеми внутрішніх вимушених мігрантів вирішувала *Державна служба України з надзвичайних ситуацій*, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ. Так, ця служба забезпечувала діяльність і затверджувала персональний склад Міжвідомчого координаційного штабу з питань, пов'язаних із соціальним забезпеченням громадян України, які

переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції. Крім того, державна служба при своїх територіальних органах утворила відповідні регіональні штаби. Названий вище міжвідомчий штаб було створено у 2014 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України на пропозицію Міністерства внутрішніх справ (розпорядження Кабміну від 11.06.2014 р. № 588-р). Припинено діяльність цього штабу Постановою Кабінету Міністрів України від 11.05.2017 р., № 588.

Оскільки існуючі інститути не могли повною мірою вирішувати проблем ВПО та тимчасово окупованих територій через недостатній обсяг повноважень, то 20.04.2016 р. Уряд прийняв рішення про утворення *Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України*. Його місію визначено так: «формування та реалізація державної політики з питань тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, окремих територій Донецької та Луганської областей, де органи державної влади не здійснюють свої повноваження, та внутрішньо переміщених осіб» [129]. Зі зміною назви Міністерства на «*Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*» перелік його завдань розширився, а кінцевою метою політики у цій сфері визначено реінтеграцію окупованих територій в єдиний конституційний простір України (постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2020 р., №371). Ретроспективний огляд функціонування спеціалізованих органів державної влади щодо регулювання міграції в Україні, починаючи з років незалежності, наведено у дод. Д.

На регіональному рівні інституційне забезпечення міграційної політики формують відповідні органи державного управління обласного, районного і місцевого значення. Структурні підрозділи обласних державних адміністрацій та рад відповідають структурі центральних органів, однак можуть відрізнятися за кількістю й назвою в різних областях. Загалом у структурі обласних державних адміністрацій можна виділити такі основні

департаменти, що впливають на регулювання міграційних процесів: департамент соціального захисту населення; департамент міжнародного співробітництва та туризму; департамент з питань культури національностей та релігій тощо. У структурі апарату обласних рад інституційне забезпечення міграційної політики здійснюють: відділ з питань міжнародної технічної допомоги та зовнішніх зв'язків, управління економічної політики, управління з гуманітарних питань (відділ з питань соціально-культурної діяльності).

Структуру центральних інститутів державного регулювання міграційних процесів зображено на рис. 2.2.

Отже, чимало різноманітних державних інститутів тією чи іншою мірою причетні до регулювання міграційних процесів. На сучасному етапі виникає необхідність координації їх діяльності та посилення взаємодії різних відомств для розв'язання покладених на них завдань, адекватного реагування на основні міграційні виклики. Власне, створення Державної міграційної служби й мало на меті забезпечити комплексність та ефективність управління міграцією. Однак, це вдалося лише частково, оскільки основні зусилля й ресурси ДМС зосереджені на оформленні та видачі внутрішніх і закордонних паспортів. Натомість вирішення проблем, пов'язаних із трудовою міграцією, не входить до функціональних обов'язків міграційної служби. З кінця 2019 року це стало компетенцією Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, спектр діяльності якого і так досить широкий. При цьому, основний орган, покликаний реалізовувати державну політику у сфері зайнятості та трудової міграції – Державна служба зайнятості – станом на серпень 2020 року лише формально перейшла у підпорядкування цього міністерства. Очевидно, така ситуація негативно впливає на ефективність реалізації міграційної політики.

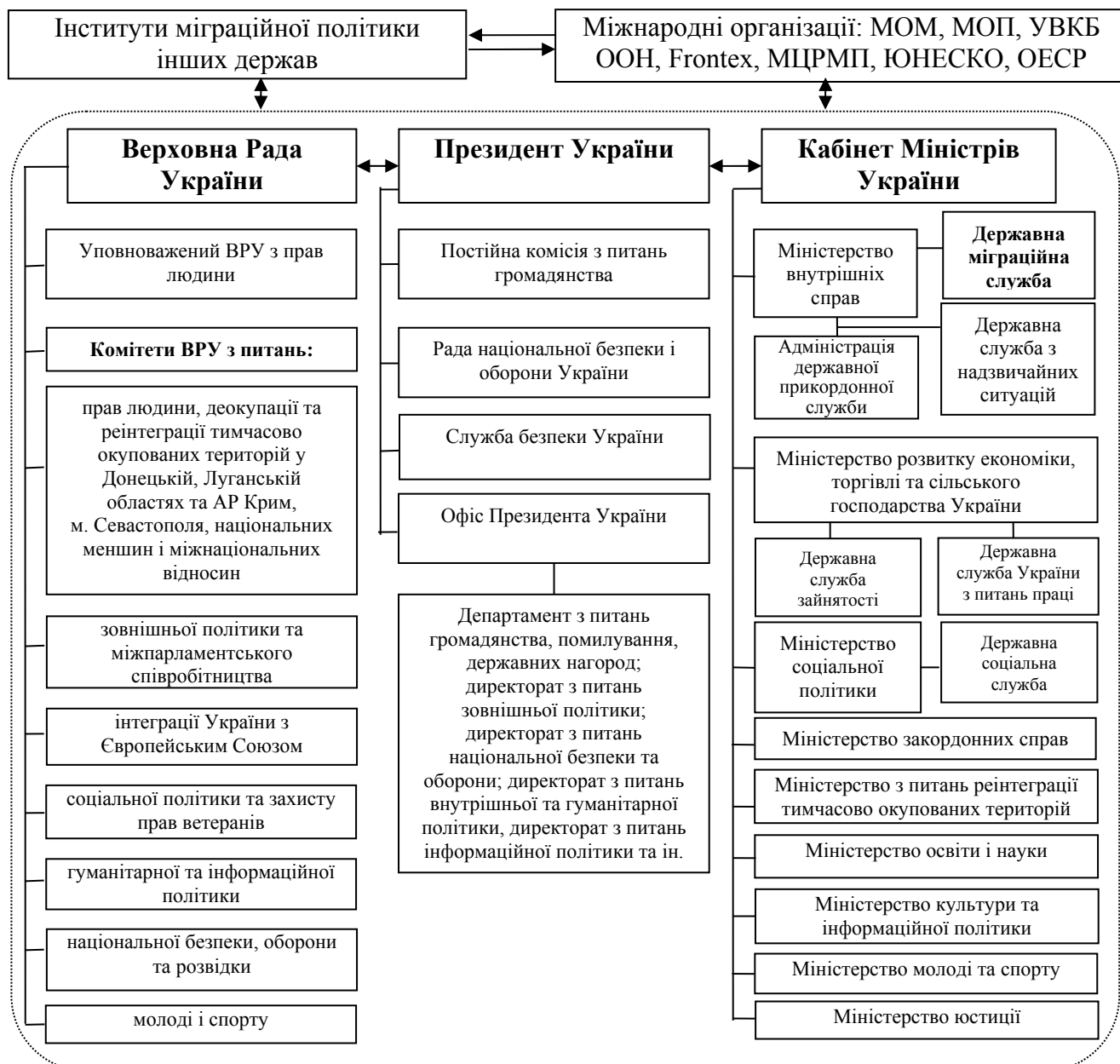

Рис. 2.2. Інститути-суб'єкти державного регулювання міграційних процесів

* Джерело: побудовано автором

На відсутність єдиної міграційної політики та необхідність створення певного об'єднувального органу чи підрозділу вказують роками як представники влади, так і експерти з проблем міграційної політики [116]. Зокрема, у 2018 р. міжфракційне об'єднання народних депутатів «Зовнішня трудова міграція» неодноразово виступало з ініціативою створення єдиного органу з питань трудової міграції [95]. А в березні 2019 р. у Верховній Раді

України було зареєстровано законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення державної підтримки українців за кордоном» (реєстраційний номер 10153), однак у квітні його знято з розгляду. Цей документ, окрім іншого, передбачав доповнення Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» розділами щодо створення «центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зовнішньої трудової міграції» та «Фонду добробуту українських мігрантів» [149].

Останніми роками посилюється вплив *недержавних інститутів-суб'єктів* міграційної політики. Першочергово мова йде про численні рекрутингові агентства, фірми, котрі безпосередньо займаються працевлаштуванням українських громадян за кордоном, а також юридичні і консалтингові компанії, що надають юридичні, інформаційні та консультаційні послуги для бажаючих виїхати за межі України. Крім того, велике значення у регулюванні міграційних процесів має діяльність й інших суб'єктів ринку міграційних послуг, який формується сьогодні в Україні (фінансові, страхові, освітні та ін. інституції) [119, с. 34-35].

Активними суб'єктами міграційної політики виступають також політичні партії, рухи, громадські організації. Тут йдеться в основному про організації українців за кордоном: Світовий конгрес Українців (об'єднує організації закордонних українців з тридцяти країн світу), Європейський конгрес Українців (представлено у 23 країнах Центральної і Східної Європи), Український народний союз (найбільша українська організація у США) та ін. Щодо України, то серед 349 зареєстрованих тут політичних партій є лише одна, котра покликана представляти, захищати права заробітчан та емігрантів: «Партія заробітчан України» [127]. Однак, окрім реєстраційних даних, інформація про цю партію та її діяльність відсутня.

В умовах глобалізації та інтенсифікації міжнародної міграції населення зростає значення наддержавного регулювання міграційних процесів та

спільного міждержавного вирішення найгостріших проблем у цій сфері. Відповідно посилюється роль міжнародних організацій та міжнародного співробітництва. Провідною міжурядовою міжнародною організацією, яка створена й діє з метою розв'язання найгостріших проблем, пов'язаних з міграцією населення, є *Міжнародна організація з міграції* (МОМ). Її було засновано 1951 року у зв'язку з необхідністю врегулювання інтенсивних міграційних потоків у Європі після Другої світової війни. Нині вона нараховує 157 держав-членів, ще 18 держав-спостерігачів та представництва більш ніж у 100 країнах. Представництво МОМ в Україні працює після отримання нею статусу країни-спостерігача 1996 року. У 2002 р. Верховною Радою України було ратифіковано її членство в цій організації. Згідно зі статутом основні цілі й функції МОМ полягають у такому [159]: організація пересування біженців, переміщених осіб та мігрантів, для яких існуючі умови є невідповідними; на прохання та за згодою відповідних держав, забезпечення міграційних послуг – набір, підготовка до міграції, мовна підготовка, медичне обстеження тощо та здійснення аналогічних послуг для добровільної зворотної міграції й надання іншої допомоги.

Представництво МОМ в Україні діє відповідно до загальних принципів організації і працює за такими напрямками: протидія торгівлі людьми, управління нерегульованою міграцією, сприяння культурному різноманіттю та інтеграції мігрантів, медичні послуги, допомога в евакуації й переселенні, реінтеграційна підтримка мігрантів. З 2014 р. представництво МОМ надає допомогу вимушеним переселенцям і громадам, які зазнали наслідків конфлікту, шляхом: сприяння працевлаштуванню, самозайнятості й мікропідприємству ВПО; розвитку інфраструктури в зонах переселення та повернення; поліпшення їх житлових умов; надання грошової допомоги найбільш вразливим групам населення (люди похилого віку, люди з інвалідністю, багатодітні сім'ї, самотні батьки). Так, в окремих регіонах України представництвом МОМ було проведено бізнес-тренінги для

вимушених переселенців, після чого вони зможуть захистити бізнес-плани та отримати необхідне обладнання. Крім того, з березня 2015 р. за фінансової підтримки Європейського Союзу було засновано безкоштовну гарячу лінію для переселенців, яка підтримується МОМ. Оператори цієї лінії надають інформаційну, юридичну та психологічну допомогу ВПО.

Регулюванням окремих аспектів міграції населення займаються й інші міжнародні організації, що здебільшого діють у рамках чи під егідою ООН. Так, *Міжнародна організація праці* (МОП), членом якої з 1954 р. є Україна, розглядає питання міграції з точки зору ринку робочої сили та через призму концепції гідної праці. Згідно з концепцією МОП, гідна праця включає можливості отримання продуктивної та справедливо оплачуваної роботи, досягнення безпеки на робочому місці та забезпечення соціального захисту сімей, кращих можливостей особистого розвитку і соціальної інтеграції, свободи висловлення особистих переконань, свободи об'єднання та участі у прийнятті рішень, які впливають на їх життя, а також рівні можливості і рівне ставлення до жінок та чоловіків [172].

Метою своєї діяльності на сьогодні МОП визначила «розширення можливостей жінок і чоловіків в отриманні гідних і продуктивних робочих місць в умовах свободи, рівності, захищеності та поваги до людської гідності» [96, с. 149]. Ця організація функціонує за такими напрямками: забезпечення гідної праці для жінок і чоловіків, ліквідація дитячої та примусової праці, сприяння економічному та соціальному розвитку, протидія безробіттю, забезпечення рівності, усунення дискримінації, удосконалення законодавства у сфері праці, регулювання трудової міграції, посилення соціального захисту, працевлаштування молоді, безпека на робочих місцях. Серед інших напрямів діяльності з 2011 р. МОП у співробітництві з українськими та молдавськими тристоронніми партнерами, МОМ і Світовим банком реалізує проект «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами». Загальною метою проекту є покращання

можливостей України у сфері регулювання міграційних процесів та сприяння рееміграції, з акцентом на примноженні людського потенціалу та запобіганні втраті висококваліфікованих кадрів.

Активну участь у вирішенні проблем вимушеної міграції бере *Управління Верховного комісара ООН у справах біженців* (УВКБ ООН), яке забезпечує міжнародний захист і допомогу біженцям у різних країнах світу. Представництво УВКБ ООН в Україні надає правову, матеріальну й соціальну допомогу біженцям і ВПО, сприяє їх працевлаштуванню, інтеграції, добровільній репатріації чи переселенню. Зокрема, у 2014–2015 рр. діяла програма фінансової допомоги для найбільш вразливих груп ВПО (вагітних жінок, самотніх батьків, багатодітних сімей, людей похилого віку тощо). У 2014 р. Представництво УВКБ ООН в Україні у співпраці з НУО «Крим SOS» реалізовували програму грантової підтримки ВПО, що включала малі бізнес-гранти та гранти на облаштування житла.

Проблемами прикордонного контролю Європейського Союзу займається *Frontex* (*Європейське агентство з охорони зовнішніх кордонів країн-членів Європейського Союзу*). Його місією є створення Європейського простору свободи, безпеки та справедливості [173]. Це агентство забезпечує надійність кордонів країн-членів ЄС з іншими країнами та координує діяльність національних прикордонних служб. Крім того, Frontex займається розробкою загальних стандартів підготовки фахівців прикордонної служби, проводить навчання, здійснює спільні операції та тренінги. Наприклад, у 2018 р. проведено операції Frontex «Координаційні пункти» в авіаційних пунктах пропуску «Бориспіль (термінал D)», «Київ (Жуляни)», «Львів аеропорт», «Одеса аеропорт», у пунктах пропуску на сухопутній ділянці кордону «Кучурган», «Нові Яриловичі» [100]. Завдяки співпраці з Frontex Україна активно підвищує рівень своєї прикордонної безпеки.

З метою сприяння всебічному, комплексному регулюванню міграції, надання притулку та покращання співпраці між урядами окремих держав у

1993 р. було створено *Міжнародний центр розвитку міграційної політики* (МЦРМП), який має статус спостерігача ООН. Ця організація охоплює 17 держав-членів (Швейцарія, Австрія, Угорщина, Словенія, Чеська Республіка, Португалія, Швеція та ін.) і налічує близько 300 співробітників [174]. Діючи більш ніж у 90 країнах світу, вона застосовує регіональний підхід, щоб створити ефективну співпрацю та партнерство вздовж основних маршрутів міграції. Пріоритетними регіонами є Африка, Центральна та Південна Азія, Європа та Близький Схід. Її трикомпонентний підхід (структурне поєднання досліджень, міграційних діалогів та нарощування потенціалу) до управління міграціями сприяє кращому розвитку міграційної політики в усьому світі. МЦРМП прагне бути об'єктивним і справедливим компаньйоном у міграційних дискурсах, зібравши всіх важливих гравців за одним столом переговорів. Крім того, центр має великий досвід у подоланні розриву між теорією і практикою. Відповідно до цього принципу він забезпечує уряди базою, необхідною для прийняття управлінських рішень.

Співпраця між Україною та Міжнародним центром розвитку міграційної політики була офіційно задокументована 24.01.2019 р. підписанням відповідного Протоколу [150]. Основними формами співробітництва є: спільна розробка, фінансування та реалізація проектів, програм та інших заходів; технічна підтримка в процесі імплементації спільних проектів; організація навчань, семінарів та конференцій; обмін статистичною інформацією щодо міграції [150].

Опосередковане регулювання міграційних процесів здійснює ООН з питань освіти, науки і культури – ЮНЕСКО, зокрема завдяки реалізації програми щодо сприяння культурному різноманіттю, міжкультурному діалогу та культурі миру. У червні 2010 р. для України набула чинності Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. На сьогодні Україна ратифікувала такі конвенції, які в той чи інший спосіб впливають на міграцію населення: Конвенцію про боротьбу

з дискримінацією в галузі освіти (1960 р.); Конвенцію про визнання учбових курсів, дипломів про вищу освіту та вчених ступенів у державах регіону Європи (1979 р.); Конвенцію про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні (1997 р.); Конвенцію про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2005 р.).

При Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) на міждержавному рівні створено систему постійного спостереження за міграцією, яка координує діяльність національних імміграційних служб. Часто залученням іноземних працівників займаються комерційні структури. Брак належного державного контролю за цими процесами сприяє зростанню нелегальної імміграції. У міжурядових угодах про наймання іноземної робочої сили зазначають умови перебування іммігрантів у країні, що їх приймає. Дотримання цих умов покликане захищати інтереси мігрантів.

Отже, система інститутів міграційної політики України є досить складною і багатоплановою. Вона характеризується наявністю різноманітних органів, між якими розпорошено функції з управління міграційними процесами, що ускладнює координацію їх діяльності та вироблення спільних рішень щодо протидії міграційним викликам сьогодення. Експерти з міграційної політики зазначають, що розмежування правоохоронних завдань між Державною прикордонною службою та Міністерством внутрішніх справ України негативно впливає на ефективність контролю над нелегальною міграцією та забезпечення прав окремих осіб на притулок [105]. Крім того, недостатня міжвідомча координація ускладнює систему збору статистичної інформації з проблем міграції населення. Отже, першочергового вирішення нині потребує проблема поліпшення координації, узгодженості роботи існуючих інститутів міграційної політики, підвищення їх ефективності, а також створення єдиного об'єднувального координаційного міжвідомчого центру міграційної політики.

2.3. Інститути-регулятори міграційних процесів

Інститути-регулятори – це конкретні державно-правові та договірні норми регулювання міграційної сфери [46, с. 52]. Так, нормативно-правова база міграційної політики України охоплює: Конституцію України, закони Верховної Ради України, постанови, програми органів виконавчої влади, укази Президента, міжнародні договори, угоди, постанови, конвенції, рекомендації міжнародних організацій. Тут слід розглядати як спеціальні документи, безпосередньою метою яких є регулювання міграційних процесів, так і загальні акти, які опосередковано впливають на міграційну сферу. Нормативно-правові акти регулювання міграційної сфери проаналізуємо за такими основними блоками:

- конституційне забезпечення міграційної політики України;
- законодавче забезпечення;
- міжнародне регулювання міграційної сфери (міжнародні договори й угоди; рішення, рекомендації, конвенції міжнародних організацій тощо).

Конституційне забезпечення міграційної політики України. Головні засади державної міграційної політики закладено в Конституції України (від 28.06.1996 р.). Зокрема, основоположним принципом міграційного права України є свобода пересування людини і громадянина (ст. 33 Конституції України), що відповідає міжнародно-правовим стандартам. Крім того, стаття 25 Конституції передбачає, що «громадянин України не може бути вигнаний за її межі або виданий іншій державі» [111]. Останнім пунктом цієї статті держава гарантує піклування та захист громадянам України, які перебувають за її межами. Стаття 12 передбачає задоволення духовно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами своєї батьківщини.

В Основному законі визначено також рівність прав іноземних та українських громадян. Так, відповідно до ст. 26 Конституції України іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах,

користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. До того ж іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом [111].

Законодавче забезпечення міграційної політики України. Положення Конституції щодо рівності прав, свобод й обов'язків іноземців та громадян України реалізовано у ст. 3 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [146] (від 22.09.2011 р.). Відповідно до цього закону Кабінет Міністрів України затвердив «Порядок продовження строку перебування та продовження або скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України» (від 15.02.2012 р.). Умови й порядок в'їзду в Україну та виїзду з неї громадян України, іноземців і осіб без громадянства визначено у Законах України «Про імміграцію» (від 07.06.2001 р.), «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» (від 21.01.1994 р.). Порядок визнання особи біженцем, особою, яка потребує додаткового чи тимчасового захисту, процедуру втрати та позбавлення цього статусу, а також встановлення правового статусу таких осіб визначено в Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (від 08.07.2011 р.). Згідно з цим законом біженці та особи, які потребують додаткового захисту, мають право на: тимчасове працевлаштування, навчання, медичну допомогу в порядку, встановленому законодавством України; проживання у родичів, винаймання житлового приміщення та ін.; безоплатну правову допомогу в установленому порядку; інші права, передбачені Конституцією та іншими відповідними законами України [139].

Загалом більшість законів, що стосуються соціального захисту населення, надають іноземцям, особам без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також тим, кого визнано біженцями чи такими, що

потребують додаткового захисту, права на отримання соціальних послуг та допомоги нарівні з громадянами України. Так, згідно із Законом України «Про соціальні послуги» (від 19.06.2003 р.), іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах та перебувають у складних життєвих обставинах, мають право на отримання соціальних послуг (ст. 6). Право таких громадян на отримання пенсійних виплат і соціальних послуг зі системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування нарівні з громадянами України закріплено також Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ст. 8, п. 4).

Особам, яких визнано біженцями, або тим, котрі потребують додаткового захисту, надається право на державну соціальну допомогу нарівні з громадянами України згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» (від 18.05.2004 р., ст. 2). Однак далі в цьому законі зазначено, що державне забезпечення соціальною допомогою іноземців та осіб без громадянства здійснюється на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України. На наш погляд, така ситуація може стати приводом для певних маніпуляцій і спричинити труднощі з отриманням допомоги для зазначених осіб, тому вартувало б урегулювати це питання на законодавчому рівні.

Основним документом, який на сьогодні визначає напрями, стратегічні завдання держави в міграційній сфері, є Концепція державної міграційної політики України (схвалена Указом Президента України від 30.05.2011 р. № 622/2011). Так, одним із пріоритетних напрямів реалізації міграційної політики визначено протидію расизму, ксенофобії, формування толерантного ставлення населення до мігрантів. У цьому документі в різних пунктах неодноразово йдеться про необхідність посилення соціального захисту громадян України, які перебувають за її межами, проте окремого пункту щодо соціальної захищеності іммігрантів немає, йдеться лише про широке поняття захисту їхніх прав. Серед механізмів реалізації міграційної політики йдеться,

зокрема, про необхідність «удосконалення законодавства з метою захисту прав мігрантів, які перебувають в Україні, та забезпечення доступу всіх мігрантів незалежно від їх правового статусу до програм охорони здоров'я» [112]. Посилення соціального захисту громадян повинно відбуватися внаслідок активізації міжнародного співробітництва та укладання відповідних міжнародних договорів. Реалізація положень цього документа, що стосуються трудових мігрантів – вихідців з України, передбачає, зокрема, вдосконалення законодавства з метою «забезпечення реалізації конституційного права громадян на соціальний захист незалежно від місця їх проживання» [112].

Однак Концепція була прийнята поспіхом на вимогу Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС, без належного громадського й експертного обговорення. Вона не зовсім відповідає вимогам і стандартам, які повинен містити документ стратегічного характеру, а радше нагадує перелік декларативних гасел. При цьому в тексті спостерігаються повтори, коли одна й та ж теза спершу подається як стратегічний напрям державної міграційної політики, потім знаходимо її серед завдань і далі – з невеликою редакцією – серед заходів з її реалізації. Крім того, у чинному документі відсутня загальна ідея міграційної політики та немає аналізу міграційної ситуації, який би дав змогу ідентифікувати основні виклики та сформулювати головні завдання міграційної політики.

З моменту прийняття Концепції в Україні і світі відбулися зміни, які суттєво вплинули на характер та перебіг міграційних процесів, на потребу перегляду підходів до їх державного регулювання. У зв'язку з цим за дорученням Уряду, Державною міграційною службою України у співпраці з фахівцями МОМ та Національного інституту стратегічних досліджень розроблено «Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року» [161]. Однак цей документ також потребує певних коректив [154, с. 88]. Зокрема, йдеться про більш чітке формулювання цілей, мети Стратегії та принципів формування державної міграційної політики.

Реалізація Плану дій з лібералізації візового режиму ЄС для України сприяла вдосконаленню нормативно-правового забезпечення міграційної політики України. Зокрема, було нарешті затверджено Стратегію, яка тривалий час була на обговоренні, та прийнято Закон України «Про зовнішню трудову міграцію», який визначає правові й організаційні основи регулювання зовнішньої трудової міграції та соціального захисту трудових мігрантів і членів їхніх сімей [143].

Важливим кроком у формуванні міграційної політики України стало ухвалення Плану заходів щодо інтеграції мігрантів в українське суспільство на 2011–2015 рр. (від 15.06.2011 р.). Цей документ наголошує на необхідності проведення аналізу узгодженості законодавства у сфері освіти, праці, охорони здоров'я, міграції та соціального забезпечення й, у разі потреби, внесення Кабміном проектів відповідних нормативно-правових актів. Тут також заплановано провести аналіз іноземних дипломів про освіту, які видаються мігрантам та біженцям, на предмет їх відповідності міжнародним нормам і стандартам та розробити механізм визнання зазначених дипломів. Крім того, відповідним інституціям поставлено завдання щодо: розробки методичних рекомендацій про надання допомоги у працевлаштуванні, професійній підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації українських мігрантів, які повернулися на батьківщину; забезпечення надання психологічної допомоги українським реемігрантам. Таким чином, у цьому документі вагоме місце відведено вирішенню проблеми інтеграції мігрантів, які повернулись в Україну, натомість соціальна захищеність іноземців залишилась практично поза увагою держави.

Громадяни України мають право на трудову діяльність за кордоном, за умови, що така діяльність не заборонена законодавством України та держави перебування. Це положення закріплено ст. 10 Закону України «Про зайнятість населення» (від 05.07.2012 р.). У п. 2 тієї ж статті зазначено, що права таких громадян захищаються законодавством України та країни перебування, якщо

інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [142]. Крім того, цей закон надає іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають на території нашої держави, право на зайнятість на підставах і в порядку, встановленому для громадян України. Мігранти, котрі прибули до України з метою працевлаштування, приймаються на роботу на підставі дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства [142]. Порядок видачі такого дозволу також визначено цим законом. Таким чином, Україна забезпечує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин (ст. 2-1 Кодексу законів про працю України).

Відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, право на забезпечення за таким страхуванням за умови сплати страхових внесків надається громадянам України, які працюють за її межами та не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають [124] (ст. 7). Крім того, у Законі України «Про загальнообов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття» (від 02.03.2000 р.) вказується на добровільність участі у системі такого страхування громадянами України, які працюють за її межами (ст. 2) [141].

На наш погляд, у Кодексі законів про працю України недостатньо уваги приділено проблемі соціального захисту мігрантів. Лише у ст. 8 зазначено, що трудові відносини громадян України, які працюють за її межами, а також трудові відносини іноземних громадян, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях України, регулюються відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право». Крім того, ст. 120 закріплено право працівникам на відшкодування витрат та одержання інших компенсацій у зв'язку з переведенням, прийняттям або скеруванням на роботу в іншу місцевість.

Регулювання міграційної сфери відбувається за допомогою низки інших нормативно-правових актів прямої чи опосередкованої дії, зокрема таких: «Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року» (затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 344 від 10.05.2018 р.), Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 р. № 57 «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України», «Положення про державну міграційну службу України» (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 360), Указ Президента України № 622/2011 «Про Концепцію державної міграційної політики», Указ Президента України № 214/2019 «Про додаткові заходи щодо державної підтримки сім'ї, охорони материнства, батьківства та дитинства», Рекомендації парламентських слухань на тему: «Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення» (схвалено Постановою Верховної Ради України від 05.11.2013 р. № 680-VII) та ін.

Міжнародне регулювання міграційної сфери. Згідно з Основами законодавства України про охорону здоров'я (від 19.11.1992 р.), право на охорону здоров'я громадян України, які перебувають за кордоном, гарантується у формах і обсязі, передбачених міжнародними договорами, в яких бере участь Україна (ст. 6) [125]. Укладанням міжнародних договорів та угод щодо працевлаштування й соціального забезпечення мігрантів забезпечується низка інших важливих прав і соціальних гарантій осіб, які їдуть за кордон з метою працевлаштування, тому такі договори виступають одним із головних інструментів захисту мігрантів – вихідців з України.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України). Це положення Конституції реалізується в кодифікованих актах та низці законів. Зокрема, Кодексом законів про працю України (ст. 8-1) закріплено принцип преференції міжнародного права перед нормами національного законодавства: «Якщо міжнародним договором або

міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлені інші правила, ніж ті, які містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди» [107]. Однак далі, у ст. 9 Кодексу, зазначено, що умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно з законодавством України про працю, є недійсними. Положення про первинність норм міжнародного права знаходимо і в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (від 14.01.1998 р., ст. 2, п. 2), Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (від 09.08.2003 р., ст. 4, п. 2), Законі України «Про загальнообов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття» (від 02.03.2000 р., ст. 3, п. 2) тощо.

Одним із перших кроків у напрямі формування договірної системи соціального захисту трудових мігрантів – вихідців з України стало підписання Угоди про гарантії прав громадян держав-учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення (від 13.02.1992 р.), яка ґрунтується на територіальному принципі врегулювання цієї проблеми. Тобто пенсійне забезпечення громадян держав-учасниць угоди та членів їх сімей здійснюється за законодавством та коштом тієї країни, на території якої вони проживають. Нарахування пенсій відбувається із заробітку за період роботи, що входить у трудовий стаж. При цьому до трудового стажу враховується період роботи на території будь-якої держави-учасниці Угоди, а також на території колишнього СРСР за час до набуття чинності цієї угоди [164, с. 72].

Наступним кроком у процесі формування правових основ соціальної захищеності трудових мігрантів стала участь України у 1994 р. в підписанні багатосторонньої Угоди про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів (набула чинності для України 22.08.1995 р.). Ця угода регулює співробітництво сторін у сфері трудової діяльності й соціального захисту осіб і членів їхніх сімей, які постійно проживають на території однієї сторони і здійснюють свою трудову діяльність

на території іншої держави-підписанта цієї угоди. Позитивним є те, що її підписали всі держави-учасниці СНД, що дозволяє охопити системою соціального захисту широке коло трудових мігрантів. Однак угода не застосовується до: біженців та вимушених переселенців; осіб вільних професій та артистів, які виїхали на короткий термін; осіб, які приїжджають з метою отримання освіти.

Важливе значення в системі регулювання міграції населення та відносин у сфері соціальної захищеності мігрантів у рамках країн СНД має підписання Україною таких документів: Угоди про взаємне визнання прав на відшкодування шкоди, заподіяної працівникам каліцтвом, професійним захворюванням або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаними з виконанням ними трудових обов'язків (від 09.09.1994 р.), Угоди про гарантії прав громадян у галузі виплати соціальної допомоги, компенсаційних виплат сім'ям з дітьми (від 09.09.1994 р.), Угоди про співробітництво в сфері охорони праці (від 09.12.1994 р.), Угоди про порядок розслідування нещасних випадків на виробництві, що сталися з працівниками під час перебування їх поза державою проживання (від 09.12.1994 р.).

Значний внесок у формування правових механізмів забезпечення соціально-економічної захищеності українських трудящих-мігрантів, які перебувають у європейських країнах, зробило підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (від 10.11.1994 р.). Так, ст. 25 цієї угоди присвячена питанню координації соціального забезпечення. Зокрема, йдеться про укладання угод для забезпечення того, щоб «всі періоди страхування, праці або проживання робітників у різних державах-членах склалися разом з метою отримання пенсій за віком, у випадку інвалідності та смерті і з метою медичного обслуговування таких робітників; будь-які пенсії за віком, у випадку смерті, інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійного захворювання, за винятком спеціальних

пільг, що не передбачають внесків до пенсійного фонду, вільно переводилися за курсом, який застосовується по закону дебітора – держави-члена або держав-членів» [165]. Про необхідність повної імплементації цієї статті сказано в Плані дій «Україна – Європейський Союз», схваленому Кабінетом Міністрів України 12.02.2005 р. У цьому документі також поставлено за мету продовження процесу укладання угод з державами-членами ЄС щодо координації соціального забезпечення. У рамках реалізації Плану дій «Україна – Європейський Союз» між Україною та ЄС було підписано угоди про спрощення оформлення віз (ратифіковано від 15.01.2008 р.) та про реадмісію осіб (ратифіковано від 15.01.2008 р.).

На необхідності укладання угод з координації систем соціального забезпечення громадян України, які працюють на території держав-членів ЄС, наголошено і в Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу (від 11.06.1998 р.). Зокрема, у п. 5 Стратегії зазначено, що укладання таких угод, а також подальша імплементація Україною Європейської соціальної хартії матиме важливе значення в контексті адаптації соціальної політики України до стандартів ЄС [162]. На сьогодні цей документ втратив чинність на підставі Указу Президента від 07.07.2015 р. № 398/2015.

Угода про партнерство і співробітництво та відповідний план дій були розраховані на 10 років. Нині чинним є Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію (від 20.11.2009 р.) та Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (від 16.09.2014 р.). У Порядку денному одним із важливих пріоритетів співробітництва визначено: «... розвиток необхідних законодавчої та інституційної рамок у сфері управління міграцією з метою боротьби з нелегальною міграцією, контрабандою та торгівлею людьми за підтримки ЄС; забезпечення повної імплементації обох угод між Україною та ЄС: про спрощення оформлення віз та про реадмісію» [137]. Крім того, у цьому документі йдеться про забезпечення дотримання прав осіб, які

належать до меншин, у тому числі національних. В Угоді про асоціацію теж значну увагу приділено проблемі співробітництва у сфері міграції, притулку й управління кордонами. Проте і в Угоді, і в Порядку денному відсутнє спеціальне положення щодо соціального захисту мігрантів.

У Європейській соціальній хартії (переглянутій, від 03.05.1996 р.), ратифікованій Україною 14.09.2006 р., за громадянами держав-підписантів цього документа задекларовано право «займатися будь-якою прибутковою діяльністю на території держави будь-якої іншої Сторони на засадах рівності з громадянами останньої з урахуванням обмежень, які ґрунтуються на безперечних економічних або соціальних причинах» [102] (п. 18). У п. 19 зазначено, що трудові мігранти – вихідці з країн-учасниць договору та члени їхніх сімей мають право на захист і допомогу на території держави будь-якої іншої Сторони.

На проблемі соціального забезпечення мігрантів, отримання ними соціальної і медичної допомоги сфокусовано увагу в Європейській конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів (ст. 10, 18, 19), ратифікованій Україною у 2007 р. Так, за трудящими-мігрантами й членами їхніх сімей закріплено право на допомогу та сприяння з боку соціальних органів та служб працевлаштування держави, що їх приймає, а також консульських установ їхньої держави походження. Крім того, кожна сторона договору зобов'язалася надавати трудящим-мігрантам та членам їхніх сімей такий самий режим соціального забезпечення в межах своєї території, який вона надає своїм громадянам, відповідно до норм національного законодавства та угод, які вже укладено (або буде укладено) між зацікавленими сторонами. У документі йдеться також про зобов'язання договірних сторін про надання трудовим мігрантам соціальної та медичної допомоги на тих самих засадах, що й своїм громадянам, відповідно до зобов'язань, які вона взяла на себе за іншими міжнародними угодами [101].

Підписання угоди між Україною та ЄС про безвізовий режим у 2017 р. у Страсбурзі, з одного боку, розширило міграційні можливості громадян України, а з іншого – постало певним викликом для міграційної політики України. Відповідно до цього документа українці, які мають біометричні паспорти, можуть приїжджати в країни ЄС і перебувати там до 90 днів протягом 180-денного проміжку часу. Безвізовий режим не поширюється на осіб, які планують працевлаштування чи навчання у країнах ЄС. Однак все ж це збільшує загрози нелегальної трудової діяльності українських громадян за кордоном. Лише Польща надає право працевлаштування громадянам, які перетнули кордон у рамках безвізу [103].

Фундаментальним документом, в якому містяться міжнародні норми і стандарти щодо забезпечення й захисту основних прав мігрантів, є Міжнародна конвенція ООН про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (від 18.12.1990 р.). Зокрема, ст. 27 і 28 цієї конвенції стосуються соціального забезпечення та можливості отримання медичної допомоги трудящими-мігрантами [121]. Тому в процесі формування ефективної системи соціально-економічного захисту українських мігрантів, які працюють за кордоном, важливим є приєднання України до цієї конвенції шляхом її ратифікації.

Важлива роль у регулюванні міграційної сфери на міжнародному рівні, у формуванні сучасних стандартів системи соціально-економічного захисту мігрантів належить Міжнародній організації праці. Головними актами МОП у цій сфері є Конвенції: № 48 «Про запровадження міжнародної системи співробітництва у збереженні прав мігрантів на пенсію по інвалідності, старості та на випадок втрати годувальника» (від 22.06.1935 р.), № 97 «Про працівників-мігрантів» (від 01.07.1949 р.), № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (від 25.04.1995 р.), № 111 «Про дискримінацію в галузі праці та занять» (від 25.06.1958 р.), № 117 «Про основні цілі та норми соціальної політики» (від 22.06.1962 р.), № 118 «Про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення»

(від 28.06.1962 р.), № 143 «Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення» (від 24.06.1975 р.), № 157 «Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення» (від 21.06.1982 р.). Приведення норм національного законодавства у відповідність до перелічених конвенцій має фундаментальне значення для формування правових механізмів забезпечення соціально-економічної захищеності іммігрантів в Україні, а також громадян України, які перебувають за її межами. Натомість із перелічених документів Україною на сьогодні ратифіковано лише Конвенції: № 111 (ратифіковано УРСР 04.08.1961 р.), № 117 (ЗУ від 16.09.2015 р. № 692-VIII) та № 102 (ЗУ від 16.03.2016 р. № 1024-VIII).

Систему інститутів-регуляторів міграційної сфери України на державному рівні репрезентовано на рис. 2.3.

Окрім важливості вдосконалення нормативно-правового забезпечення регулювання зовнішньої міграції населення, нині перед Україною постає необхідність формування правових механізмів вирішення проблем, пов'язаних з вимушеним внутрішнім переміщенням населення. Профільним нормативно-правовим документом у процесі формування державної політики щодо ВПО став Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (від 20.10.2014 р.). Він встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів ВПО. Відповідно до ст. 1 ВПО є «громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [140]. Статтею 7 цього закону забезпечується реалізація прав зареєстрованих ВПО на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги та освіту. Відповідно до ст. 9 органи виконавчої влади та місцевого

самоврядування повинні забезпечити можливість безоплатного проживання ВПО протягом шести місяців з моменту взяття їх на облік. Оскільки на сьогодні механізми реалізації цієї норми майже відсутні, то вимушені мігранти часто отримують відмову в отриманні такого житла з аргументацією його відсутності.

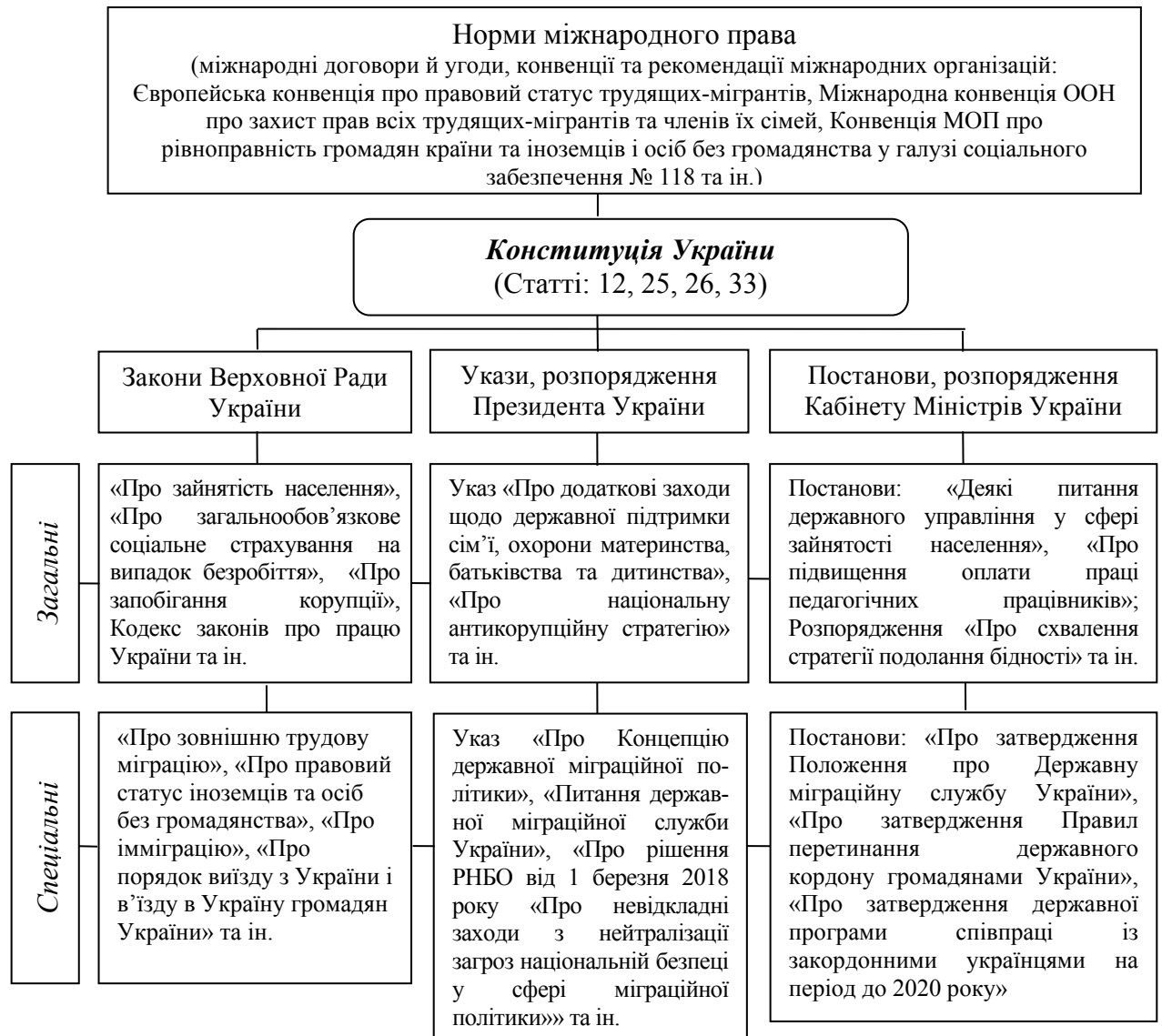

Рис. 2.3. Державні інститути-регулятори міграційної сфери України

* Джерело: побудовано автором

Правове забезпечення соціально-економічної захищеності ВПО відбувається й трансформацією існуючого законодавства України відповідно до виникаючих потреб. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених

осіб» (від 05.03.2015 р.) доповнено Закон України «Про зайнятість населення» (від 05.07.2012 р.) статтею 24, яка визначає заходи сприяння зайнятості ВПО. Крім того, цим законом внесено зміни до окремих статей Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (від 02.03.2000 р.).

Питання реєстрації ВПО, поновлення соціальних виплат, надання їм матеріальної допомоги тощо регламентуються низкою Постанов Кабінету Міністрів України, основними з яких є: «Про облік внутрішньо переміщених осіб» (від 01.10.2014 р. № 509), «Про особливості реалізації прав деяких категорій осіб на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (від 1.10.2014 р. № 531), «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» (від 01.10.2014 р. № 505), «Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей» (від 07.11.2014 р. № 595), «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» (від 05.11.2014 р. № 637), «Деякі питання оформлення і видачі довідки про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції» (від 04.03.2015 р. № 79).

Слід зауважити, що між нормами профільного закону щодо забезпечення прав і свобод ВПО та деякими постановами Кабінету Міністрів України містяться певні розбіжності, які створюють труднощі та обмежують реалізацію прав ВПО. Проте законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (№ 2166, дата реєстрації – 18.02.2015 р.) усуває більшість таких невідповідностей, маючи на меті посилення гарантій дотримання прав і свобод ВПО і спрощення процедури обліку таких осіб. У травні 2015 р. Верховна Рада України прийняла цей законопроект за основу,

що є важливим кроком у процесі формування та вдосконалення чинного законодавства у сфері надання допомоги ВПО.

Проблемі соціально-економічної захищеності ВПО присвячено окремі пункти загальних нормативно-правових документів стратегічного значення. Так, захист прав ВПО визначено одним з головних пріоритетів «Національної стратегії у сфері прав людини» (затверджено Указом Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015). Очікуваними результатами реалізації цієї стратегії є: «реалізація комплексних заходів щодо підтримки та соціальної адаптації громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України; забезпечення реалізації та захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб, задоволення їх освітніх та інших потреб; створення умов для добровільного повернення внутрішньо переміщених осіб на їх попереднє постійне місце проживання» [122].

У Програмі діяльності Кабінету Міністрів України (затверджено Постановою Верховної Ради України від 11.12.2014 р. № 26-VIII) забезпечення соціального захисту, працевлаштування та реінтеграції ВПО визначено одним із важливих напрямів змін у соціальній сфері. Для цього передбачається залучення допомоги від ООН, країн Групи Семи та ЄС.

Створення умов для розв'язання нагальних проблем переселенців визначено одним із найважливіших завдань Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2020 р.) [97]. Для вирішення цієї проблеми, зокрема, планується: створити державний реєстр переселенців; розробити міжрегіональні програми переміщення переселенців на постійне місце проживання в інші регіони; створити спеціальні патронатні служби в місцях найбільшої концентрації переселенців з метою задоволення потреб найбільш вразливих соціальних груп.

Питанню соціального захисту ВПО приділено значну увагу в Плані діяльності Міністерства соціальної політики України на 2015 рік. Міністерством соціальної політики України розроблено «Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України». Метою реалізації цієї програми є: надання соціальної, фізичної, медичної психофізіологічної та матеріальної підтримки ВПО, а також «забезпечення їм належних умов життєдіяльності та стимулювання до повернення на постійні місця проживання на території, де органи державної влади здійснюють свої повноваження у повному обсязі» [110]. Однак цей документ ще перебуває на розгляді у Кабінеті Міністрів України і не пройшов затвердження.

Загалом законодавство України щодо забезпечення прав і свобод ВПО відповідає міжнародним стандартам, зокрема «Керівним принципам з питання про переміщення осіб всередині країни» (прийняті ООН у 1998 р.). Проте існуюча нормативно-правова база потребує гармонізації, узгодження окремих положень та вдосконалення механізмів реалізації основних норм (наприклад, порядок нарахування щомісячної адресної допомоги, процедура отримання соціального житла тощо). Крім того, на сьогодні ще не затвердженою залишається низка важливих документів, як-от: «Комплексна державна програма інтеграції, соціальної адаптації та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб на 2015–2016 роки», «Програма працевлаштування та професійного навчання внутрішньо переміщених осіб на 2015–2016 роки», «Державна програма створення нових робочих місць». Чинна сьогодні «Програма сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року» була розроблена і затверджена ще у 2012 р., тому вона потребує певного коректування відповідно до сучасних викликів і суспільних потреб.

На основі аналітичного огляду національного законодавства можна зробити висновок, що нормативно-правова база регулювання міграційної сфери України не є цілісною, має фрагментарний, дещо формальний характер [175, с. 37]. Деякі прийняті закони (наприклад, «Про трудову міграцію») слід доопрацювати, розробити дієві механізми їх реалізації, а також прийняти низку нових законодавчих актів (зокрема, Закон України «Про основні засади державної міграційної політики України»). Крім того, удосконалення потребує договірне регулювання міграційних відносин з основними країнами призначення мігрантів з України, необхідною є ратифікація низки важливих конвенцій МОП.

2.4. Механізми регулювання міграцій у контексті інтеграційних викликів сучасності

Теоретико-методологічне обґрунтування механізмів регулювання міграцій у контексті інтеграційних викликів сучасності є важливим етапом на шляху до комплексного розуміння обраної проблеми та вибору пріоритетів її вирішення в Україні.

Дослідження теоретико-прикладних основ механізмів регулювання міграцій є актуальним серед учених-міграціологів. Ця тематика охоплює розкриття сутності механізмів, їх класифікацію, висвітлення проблем реалізації в Україні та інших державах, визначення пріоритетів їх удосконалення. Водночас концепт механізмів регулювання міграцій слід розширювати з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків. Це допоможе чітко обґрунтувати необхідність регулювання міграцій та визначити наслідкову ціль кожного регулюючого впливу.

Огляд наукових напрацювань щодо регулюючих механізмів засвідчує недостатній рівень розуміння економістами, демографами, географами базових дефініцій державного управління. Наприклад, у деяких наукових

джерелах ототожнюються поняття політики, управління, регулювання. Авторське бачення розмежування сутності основних гомологічних понять щодо регулювання міграцій відображено на рис. 2.4.

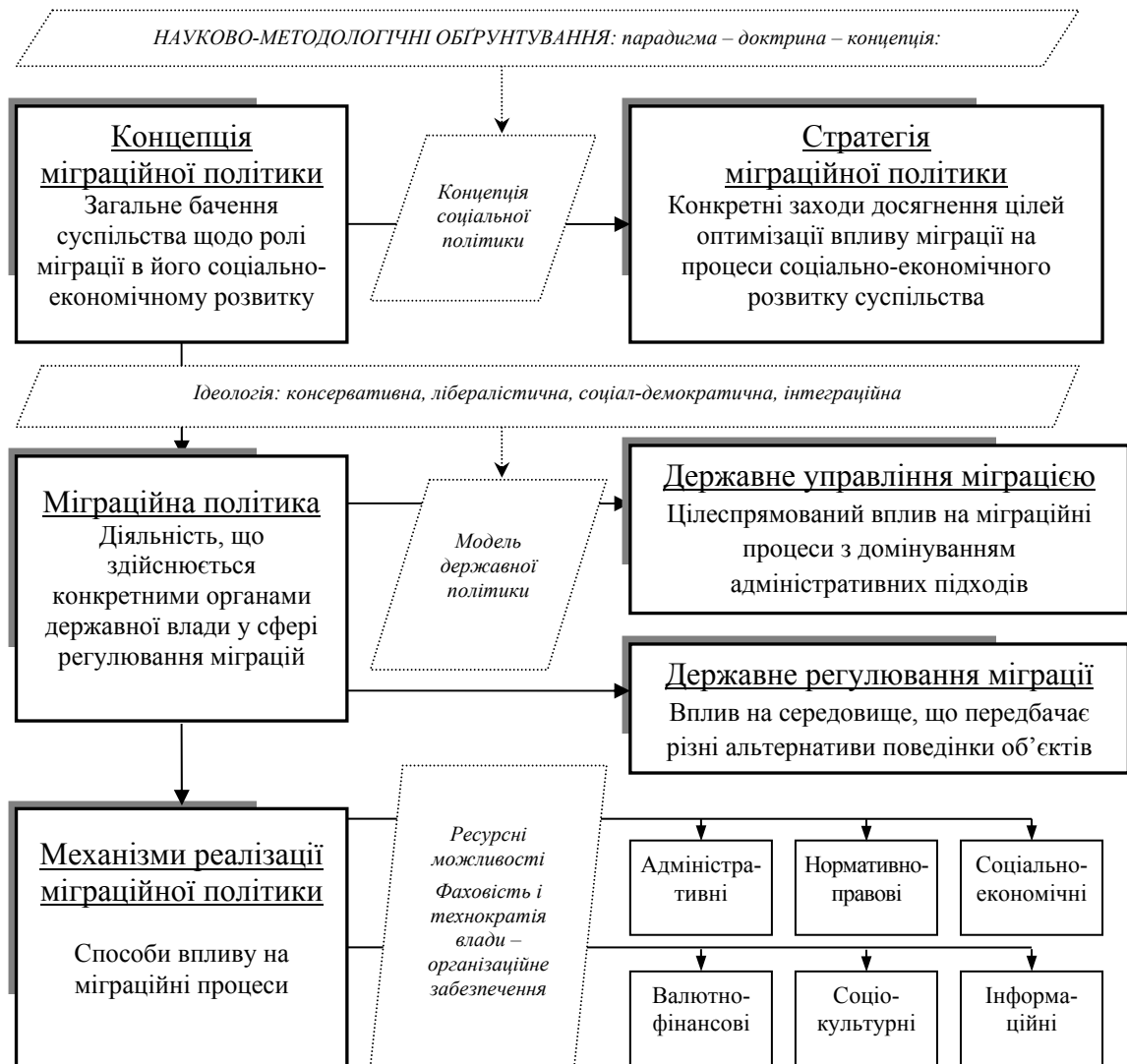

Рис. 2.4. Система інституційного забезпечення міграційних процесів

* Джерело: розроблено автором [176, с. 168]

На рис. 2.4 розкрито теоретичну сутність та деталізовано практичне застосування цих понять. На наш погляд, вихідною управлінською категорією виступає концепція міграційної політики, яка є системою поглядів на зміст й основні напрями діяльності органів державної влади у сфері управління. Вона становить фундамент міграційної політики, визначає

межі правового, економічного та ідеологічного простору, у рамках якого можуть формуватися програмні документи щодо міграції населення та інших напрямів державного регулювання [94, с. 137]. Науково обґрунтована та практично апробована концепція є необхідною, оскільки відсутність у державі власної міграційної концепції і відпрацьованого відповідно до неї правового поля є основною причиною зростання стихійної нерегульованої трудової міграції [138, с. 81].

У контексті нашого дослідження механізм розглядається нами як інструмент, хоча наука державного управління пропонує його інтерпретацію і як способу організації, і як процесу, і як системи. Найбільш складним і концептуальним є системний підхід до вивчення механізму державного регулювання. Він передбачає трактування механізму як системи, яка призначена для практичного здійснення державного управління та досягнення поставлених цілей і становить компонентну структуру. Складовими такої системи є цілі, завдання, принципи, функції, суб'єкти й об'єкти, методи та форми державного регулювання, які у своїй взаємодії та взаємозв'язку зумовлюють політику країни [167, с. 109].

У системному підході акцентується увага на важливості взаємозв'язку механізмів з іншими елементами методології державного впливу на міграцію. Розгляд механізмів як інструменту зумовлений його базовою технічною сутністю (із грец. «μηχανή», що означає знаряддя, пристрій). Такий підхід дає змогу концентрувати увагу на прикладних аспектах впливу на міграційні процеси з цілісним розумінням їх причин та наслідків. Українські вчені, вказуючи на системну сутність механізмів, доволі часто акцентують на практичних формах їх використання. Для прикладу, О. Коротич стверджує, що через їх використання здійснюється практичний, організуючий та регулюючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей для досягнення певної мети, що сприятиме розвитку країни в обраному стратегічному напрямі з дотриманням низки визначальних

принципів [113, с. 79]. Таким чином, розуміння механізмів як інструментів реалізації політики у відповідній сфері (у нашому випадку – міграційній) має цілком практичний характер.

Проаналізувавши результати численних досліджень українських вчених щодо механізмів державного впливу на міграційні процеси, вважаємо за доцільне наголосити на окремих важливих положеннях. Одним із них є висновок про транснаціональність регулювання міграцій. За твердженнями вчених, проблема регулювання міграційних процесів виходить за межі окремих країн і набуває важливого значення, потребуючи формування ефективних механізмів управління ними на транснаціональному рівні [74, с. 255; 155, с.178]. Звідси чітко проявляється інтеграційна функція міграцій, що одночасно вимагає консолідації зусиль для їх регулювання.

Іншим моментом, який ускладнює практику реалізації механізмів, є полігалузева природа міграційної політики. Вона полягає в тому, що міграційна політика фактично є сукупністю взаємопов'язаних напрямів зовнішньополітичної, економічної, демографічної, соціально-інтеграційної, соціально-культурної, правової та інших сфер діяльності держави; вона слугує яскравим прикладом взаємозв'язку і взаємозалежності внутрішньої політики держави із зовнішньою [120; 126].

Ще одним важливим висновком з напрацювань українських науковців є теза про те, що під час регулювання міграцій не слід ігнорувати ринкових процесів. Більше того, як пише А. Шевцов, міграційна політика не повинна порушувати механізмів самоорганізації міграційних процесів, надаючи змогу державі забезпечувати свої соціально-економічні інтереси [169, с. 45]. Наступним важливим моментом є розуміння того, що механізми формуються під дією зовнішніх чинників. Тобто, як правило, їх формування відбувається штучно для досягнення поставлених цілей в процесі впливу суб'єкта на об'єкт [108, с. 4; 158, с. 6].

З наведених вище положень можна сформулювати *імперативи* конструювання і реалізації механізмів регулювання міграцій у сучасному суспільстві, які впливають з його особливостей:

– транснаціональність формування й удосконалення механізмів. Тобто незважаючи на важливість національних і регіональних особливостей регулювання міграцій, слід враховувати глобальні міграційні концепції з дотриманням прав людини і створенням сприятливих умов для людського розвитку (у тому числі з реалізацією права на вільний вибір місця проживання і праці), а також активізувати різні форми міжнародного, транскордонного співробітництва задля консолідації зусиль у виробленні оптимальних підходів регулювання міграцій;

– зіставність із регулюючими підходами суміжних сфер – демографічної, соціальної, економічної, культурної, екологічної тощо. Регулювання міграцій у жодному разі не має суперечити пріоритетам розвитку інших сфер і тим паче шкодити їм. Тобто йдеться про необхідність взаємоузгодження інтересів міграційної та дотичної до неї сфер суспільства;

– відповідність законам ринкового саморегулювання, які за ідеальних умов забезпечують ефективний розподіл ресурсів та вимагають коректування при відхиленні від цільових орієнтирів [99, с. 4];

– цілеспрямоване формування, що передбачає штучне створення задля реального і дієвого впливу на керований об'єкт визначеним суб'єктом.

Подані твердження свідчать про складність регулювання міграцій. Відтак механізми регулюючого впливу мають визначатись з огляду на багатогранність міграції як явища і процесу, що детермінується низкою чинників та характеризується різними наслідками. У цьому проявляється сутність механізмів регулювання міграцій – у *єдності причин та наслідків* міграційних процесів (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Імперативи та об'єкти механізмів державного регулювання міграції

* Джерело: розроблено автором

Згідно з практичним застосуванням, механізми можуть певною мірою ототожнюватися з методами. Однак вони є більш охоплюючими, оскільки передбачають, окрім вказівки на інструмент впливу, визначення причин та наслідків реалізації. Якщо метод є способом впливу на керований об'єкт, то механізм є інструментом, застосування якого обумовлено в причинно-наслідковій єдності та зі спрямованістю на досягнення конкретної цілі.

На рис. 2.5 показано, що держава повинна здійснювати необхідні управлінські заходи не лише безпосередньо на самі міграційні процеси. Механізми регулювання міграційних процесів необхідно застосовувати як на стадії виникнення причин міграції і формування міграційних установок населення, так і на етапі уникнення чи ліквідації негативних наслідків міграції, використання її позитивного потенціалу.

На наш погляд, цілісному баченню системи механізмів регулювання міграційних процесів сприятиме розгляд *підходів до їх класифікації*. Так, теорія державного управління пропонує усталені класифікації механізмів, методів, засобів регулюючого впливу [171, с. 21]:

- за характером впливу: стимулюючі, протидіючі, превентивні, результативні;
- за способом впливу: прямі, непрямі;
- за ситуативним впливом: тактичні, стратегічні, антикризові;
- за наслідками впливу: дієві, результуючі, формальні, псевдоефективні (з прихованим негативним впливом);
- за ресурсним підкріпленням: затратні, оптимальні, ефективні;
- за формою впливу: адміністративні, нормативно-правові, соціально-економічні, фінансово-валютні, соціокультурні, інформаційні.

Крім того, класифікація механізмів регулювання міграційних процесів доповнюється їх розподілом залежно від: напрямів міграції (внутрішня (у тому числі внутрішньорегіональна і міжрегіональна) та зовнішня (у тому числі транскордонна, транзитна); її видів (трудова, освітня, політична тощо); функціональної спрямованості (захист мігрантів, їхніх сімей, міграційний капітал, інтелектуальний потенціал тощо); правового статусу міграції (легальна, нелегальна).

Поширеним є підхід до розрізнення механізмів регулювання залежно від способів впливу – на прямі та непрямі. Пряме регулювання є свідченням активної міграційної політики та передбачає конкретні вимоги до суб'єктів міграції [170, с. 10]. Оскільки нинішній етап розвитку людства декларує право людини на вибір місця проживання і праці, вводячи таким чином людство в «еру вільної міграції», то послаблюється використання механізмів прямого впливу, зокрема протидії, якщо йдеться про легальні форми переміщень [151, с. 131]. Натомість посилюється значущість непрямих способів впливу на міграційні процеси, які проявляються:

– за умови реалізації людиною права на міграцію – у створенні умов її соціально-економічної захищеності та захищеності членів її сім'ї;

– за умови зростання рівня просторової мобільності та готовності емігрувати – у створенні відповідних умов працевлаштування, навчання, надання інших можливостей розвитку;

– за умови низького рівня просторової мобільності (що теж є негативним явищем у сучасних умовах високомобільного населення розвинених суспільств) – у створенні сприятливих передумов адаптації, інтеграції у соціум, що приймає.

В авторському обґрунтуванні системи механізмів регулювання міграційних процесів базовими будуть критерії способу і форми впливу. Їх комбінація дасть змогу максимально окреслити арсенал регулюючого інструментарію, здатного впливати на міграційні процеси відповідно до визначених цілеорієнтирів.

Українські вчені – дослідники механізмів регулювання міграцій – багато уваги приділяють їх класифікаційним розподілам. Однак, на наш погляд, більшої уваги вимагає не стільки групування механізмів, скільки визначення модерних їх видів з метою якнайповнішого охоплення можливостей впливу на міграційні процеси. Для прикладу, І. Романенко розглядає регулювання міграцій у розрізі грошово-кредитних, правових, податкових, фінансових, адміністративних важелів та окремо виділяє державні контракти [155, с. 180]. Інструментарій регулювання міграційних процесів У. Садова та М. Біль подають ширше – у розрізі програмно-нормативних, фінансово-економічних, науково-технічних, соціальних, психологічних, екологічних та зовнішньоекономічних методів [157, с. 324]. Цікавими є висновки Я. Ромашової, яка, окрім класичних економічних, нормативно-правових, адміністративно-управлінських, соціальних регуляторів, виділяє також національно-історичні, культурно-ментальні регулятори і фактори формування громадянського суспільства [156, с. 38].

На нашу думку, національно-історичні, культурно-ментальні регулятори і фактори громадянського суспільства є скоріш за все наслідком впливу інших механізмів, тому ми їх об'єднали в соціокультурну та інформаційну групи. У табл. 2.2 пропонуємо опис системи механізмів регулювання міграцій з уточненням особливостей їх реалізації залежно від способів впливу.

Кожен із механізмів може бути предметом окремого наукового дослідження. Визначальна роль належить ефективності адміністративних механізмів, які свідомо відділено від нормативно-правових, щоб підкреслити їхню специфіку. Саме ця група механізмів визначає міграційний режим тієї чи іншої країни. За змістом це адміністративно-правовий режим, у рамках якого здійснюється регулювання міграційних потоків і попередження незаконного в'їзду іноземців на територію країни [126, с. 89]. Міграційний режим відображає концепцію міграційної політики держави, а дотримання його умов – ефективність її реалізації з відповідністю (адаптивністю) ситуації щодо міграційних процесів.

Особливу увагу варто звернути на ті механізми, які нині насамперед мають актуалізовуватись у системі міграційної політики в Україні. Передусім йдеться про розробку і реалізацію *міграційних програм*. Це надзвичайно потужний механізм регулювання міграцій, метою якого є сприяння впорядкованому, організованому процесу міграції, надання необхідної допомоги її учасникам [45, с. 133]. Необхідність реалізації міграційних програм підвищує можливість їх адаптації до різних проблем та сегментів ринку міграційних послуг. Програмна видова різноманітність є настільки широкою, що підтверджує практику застосування як концептуального, так і сегментного програмно-цільового підходу.

Таблиця 2.2

Система механізмів регулювання міграційних процесів

Група механізмів	Механізми прямого впливу	Механізми непрямого впливу
Адміністративні	<ul style="list-style-type: none"> • Режим перетину кордону і перебування • Система реєстрації мігрантів • Процедури натуралізації, надання статусу біженця • Міграційні квоти • «Зелені», «сині» карти • Міграційні штрафи, депортація 	<ul style="list-style-type: none"> • Додаткові умови при перетині кордону (розмір суми на банківському рахунку, гарантії суб'єкта, що приймає, тощо) • Громадянський контроль
Нормативно-правові	<ul style="list-style-type: none"> • Міграційне законодавство (концепція, стратегії, закони, постанови і т.д.) • Програми (реєміграції, селективного залучення фахівців, соцзахисту і т.д.) • Договірне регулювання (дво- і багатосторонні договори про взаємне працевлаштування, соціальний захист тощо; угоди про малий (прикордонний) рух) 	<ul style="list-style-type: none"> • Законодавство загальної дії, що визначає середовищні умови проживання й розвитку в соціумі, приймає • Регламентовані національним законодавством норми міжнародного права (Конвенція прав людини ООН) • Правова культура
Соціально-економічні	<ul style="list-style-type: none"> • Дозволи на працевлаштування і бізнес для мігрантів • Пільги для роботодавців і бізнесу мігрантів • Соціальні гарантії і допомоги мігрантам та членам їхніх сімей • Пільгові кредити мігрантам • Інфраструктури тимчасового перебування 	<ul style="list-style-type: none"> • Система працевлаштування, навчання і розвитку • Система базового соціального захисту населення • Система неперервного розвитку і навчання • Вартість проживання, у тому числі тарифи комунальних послуг • Субсидіювання • Транспортно-логістичні мережі
Валютно-фінансові	<ul style="list-style-type: none"> • Податок на міграційні перекази • Податок на доходи мігрантів • Митні платежі (перевезення матеріальних цінностей) • Міграційні облігації 	<ul style="list-style-type: none"> • Валютний курс • Податкові ставки • Інвестиційний режим • Кредитні ставки • Бюджетні фінансування соціальної і міграційної політики
Соціокультурні	<ul style="list-style-type: none"> • Інфраструктура розселення • Інфраструктура збереження мовної, культурної ідентичності • Культурно-мистецька співпраця • Заходи інтеграції у соціум, що приймає (мова, традиції, закон) 	<ul style="list-style-type: none"> • Мультикультуралізм • Толерантність • Культурно-мистецька і спортивна активність
Інформаційні	<ul style="list-style-type: none"> • Система обліку мігрантів • Промоція інтересу соціуму, що приймає, до залучення мігрантів • Інформаційна робота з мігрантами та членами їхніх сімей, у тому числі заохочення до легального статусу • Робота з діаспорою 	<ul style="list-style-type: none"> • Промоція можливостей соціуму, що приймає • Соціоб'єднувальні цінності • Інституційна довіра

* Джерело: розроблено автором

На рис. 2.6 зображено типологію міграційних програм, яка розкриває багатогранність регулювання міграційних процесів. В основу типології покладено два аспекти розгляду міграції, як пропонує МОМ: гуманітарна міграція та міграція в цілях розвитку. У першому випадку йдеться про те, що територіальні переміщення, які здійснюються окремими групами людей, потребують міжнародної гуманітарної допомоги. Суть другого підходу полягає в тому, що міграція може сприяти економічному розвитку багатьох країн. Програми соціального захисту мігрантів нами виокремлено окремим третім блоком з огляду на важливість і масштабність діяльності в цій сфері.

Рис. 2.6. Типологія міграційних програм як важливого механізму реалізації міграційної політики

* Джерело: розроблено автором

Ефективність практичної реалізації міграційних програм залежить від якості їх розробки та повноти фінансування. Запорукою результативності

програмно-цільових заходів є достатня мобілізація ресурсів (фінансових, матеріально-технічних, людських, інформаційних) у просторі й часі зі спрямованістю на вирішення конкретної міграційної проблеми. Таким чином, програми є дієвим інструментом вирішення короткочасних негативів, пов'язаних з міграційними процесами, з одного боку, та одним із засобів максимізації вигод – з іншого.

Дуже важливою групою механізмів регулювання міграцій є соціально-економічні. Вони орієнтовані на задоволення потреб мігрантів у праці та одержання таким чином належного доходу. Ефективність міграційної політики держави значною мірою залежить від того, як реалізуються механізми економічного характеру. У рамках поглиблення теорії державного регулювання економіки вчені виділяють такі економічні регулятори: податки, кредити, тарифи, інвестиції, ціни, цінні папери, проценти, резерви, норми і нормативи, амортизаційні відрахування, бюджет, субсидії, програми [98, с. 119]. Більшість із них потрапляє до числа механізмів регулювання міграцій непрямого впливу, адже формують середовищні умови господарювання, зайнятості й розвитку. Стосовно мігрантів прямий вплив мають регулятори, які створюють для них специфічні умови працевлаштування й бізнесу, а також задоволення базових потреб соціальної інтеграції – проживання.

Складнішими і суперечливішими в реалізації є соціокультурні механізми, які найбільшою мірою відображають концепцію міграційної політики соціуму, що приймає, щодо мігрантів. Практика реалізації механізмів цієї групи, як правило, залежить від рівня розвитку соціуму. Наприклад, в окремих державах (Канада й Австралія) мультикультуралізм визнаний однією з найважливіших соціальних цінностей [128, с. 174]. Уряди цих держав не розглядають міграцію як проблему, що становить загрозу територіальній цілісності.

Український соціум, зіткнувшись із проблемою масових внутрішніх міграцій, одразу проявив свою «інфантильність», піддаючись політичним спекуляціям. Практика неадекватного прийняття мігрантів інших держав теж

підтверджує, що соціокультурний простір нашої держави поки що не розвинений достатньою мірою, а міграційна політика, що наразі реалізується, практично не впроваджує дієвих механізмів соціокультурного характеру, які б разом з інформаційним інструментарієм пропагували ідеологію толерантного ставлення до інших національностей з одночасним розвитком соціооб'єднувальних цінностей.

Якщо деталізувати особливості реалізації механізмів регулювання міграцій через призму *інтеграційних процесів*, то тут діє вже згаданий імператив транснаціональності. Адже відомо, що міграція – це глобальна проблема, розв'язання якої можливе тільки за умови поєднання зусиль усієї міжнародної спільноти [155, с. 180]. Це добре розуміють країни ЄС, які серед положень Комунікації Комісії з міграційної політики (2000 р.) говорять про методи «відкритої координації» міграційної політики [123]. Для України інтеграційний контекст регулювання міграцій вимагає видового коригування механізмів. Окрема робота щодо цього вже проводиться – у світлі тривалого процесу євроінтеграції. Що стосується нормативно-правових механізмів, то після тривалих переговорів нарешті діють угоди про малий (прикордонний) рух на всьому західному прикордонні, що фактично «втягнули» постійно проживаюче в 30–50-кілометровій прикордонній зоні населення в режим маятникових міграцій.

На сьогодні недостатньо узгодженими є соціально-економічні механізми регулювання міграційних процесів. Поки що невикористаними залишаються можливості спільного транскордонного програмно-цільового програмування, що дало б змогу залучати фінансові ресурси ЄС для вирішення міграційних питань національного характеру. Практично нинішня міграційна політика обмежується адміністративними і нормативно-правовими регуляторами та не спроможна цілісно охопити весь арсенал регулюючого впливу. Тому в контексті інтеграційних процесів України міграційна сфера повинна стати стратегічним напрямом її міжнародного співробітництва.

Отже, визначення сутності та видова класифікація механізмів державного регулювання міграційних процесів розкрили варіативність їх реалізації залежно від цілі впливу. Для України нині вкрай важливо розширити діапазон способів впливу на міграційні процеси. Регулювання зовнішніх міграцій не повинно обмежуватись адміністративними та нормативно-правовими регуляторами, які далеко не завжди є виконуваними за всіма положеннями. Імміграційний вектор має теж більш диференційовано регулюватись – з розробкою концепції інтеграції мігрантів у соціум, що їх приймає, та обов'язковим розвитком націо- і соціооб'єднувальних цінностей. Якісного покращання вимагає група соціально-економічних механізмів. На сьогодні деякі зарубіжні держави чітко позиціонують свої можливості щодо прийняття мігрантів та мають значно більші ресурси соціального захисту своїх громадян, що перебувають у статусі емігранта (наприклад, Польща чітко визначає обсяги дефіциту праці та кількісний, національний, фаховий склад мігрантів, яких вона прагне залучити [166]). Натомість Україна через численні внутрішні труднощі так і не виробила усталеної системи механізмів регулювання міграцій за різними векторами. Ще складнішою є ситуація щодо їх реалізації в розрізі різних етапів міграційного процесу. Як уже було зазначено, система механізмів регулювання міграційних процесів має диференціюватись, реалізуючись уже при оцінюванні причин міграції та інтенсифікації міграційних процесів. Іншою є специфіка регулювання міграцій при оцінці її наслідків. Для нашої держави наразі необхідно хоча б диференціювати регулюючий інструментарій та подолати формалізм адміністративних і нормативно-правових регуляторів, що часто спостерігається в реаліях українського соціуму.

Висновки до розділу 2

Вивчення інституційних засад формування міграційної політики дозволило зробити такі висновки:

1. Систематизація та уточнення функцій, цілей, завдань міграційної політики й основних принципів її формування дозволило обґрунтувати необхідність введення функції запобігання міграційним втратам, а також доповнення її принципом гнучкості, що передбачає здатність політики змінювати тактичні заходи відповідно до ситуацій, що виникають у глобальному просторі, рекомендацій міжнародних інститутів, адекватно реагувати на нові виклики й проблеми, пов'язані з новітніми світовими процесами. Систематизовано основні цілі і завдання міграційної політики відповідно до сфери та об'єктів регулювання.

2. Аналіз інституційного забезпечення міграційної політики вказує, що воно є неефективним і потребує вдосконалення. В умовах інтенсифікації еміграційних процесів та необхідності регулювання вимушених внутрішніх переміщень населення постає необхідність координації діяльності та посилення взаємодії різних структур, між якими розпорошено функції державного регулювання міграційних процесів. Йдеться про потребу чіткішого розмежування компетенцій окремих інституцій та створення міжвідомчої комісії, певного об'єднувального органу чи підрозділу. Крім того, інтеграційна складова міграційної політики практично не має інституційного забезпечення.

3. Аналітичний огляд нормативно-правової бази міграційної політики дозволяє визначити такі основні напрями її удосконалення і розвитку:

розробка механізмів реалізації закону «Про зовнішню трудову міграцію»; гармонізація законодавства України та країн-реципієнтів українських мігрантів (щодо медичного страхування, пенсійного забезпечення та ін.); удосконалення договірною регулювання соціального захисту мігрантів із фокусуванням першочергової уваги на країнах, де спостерігається найбільша кількість

мігрантів-вихідців з України та країнах прибуття мігрантів до нашої держави; ратифікація Міжнародної Конвенції ООН про захист прав усіх трудящих-мігрантів, а також основних Конвенцій МОП, що стосуються захисту прав мігрантів (№48, 97, 102, 118, 143 та ін.); удосконалення існуючих та розробка нових механізмів реалізації прав і свобод ВПО. Зокрема, найбільш гострою залишається проблема отримання вимушеними мігрантами соціального житла, відсутність порядку відшкодування втраченого приватного житла та матеріальних збитків, заподіяних мешканцям регіонів, де відбувається збройний конфлікт. Актуальною на сьогоднішній день залишається необхідність розробки та прийняття Міграційного кодексу. Цей документ мав би забезпечити цілісний підхід до регулювання міграційних процесів та стати основою стратегічного управління у цій сфері.

4. Здійснено теоретико-методологічне обґрунтування механізмів регулювання міграцій. Зокрема, розкрито сутність механізму як інструменту, застосування якого зумовлено причинно-наслідковою єдністю міграційних процесів та спрямованістю на досягнення конкретної цілі. Сформовано імперативи конструювання і реалізації механізмів регулювання міграцій: транснаціональність, зіставність з регулюючими підходами суміжних сфер, відповідність законам ринкового регулювання та цілеспрямоване формування. Розгляд різних підходів до класифікації механізмів регулювання міграцій уможливив їх систематизацію за основними групами (адміністративні, нормативно-правові, соціально-економічні, валютно-фінансові, соціокультурні, інформаційні) з визначенням механізмів прямого і непрямого впливу у межах кожної групи. Система таких механізмів в Україні перебуває лише на стадії формування.

Основні результати роботи над розділом висвітлено у таких публікаціях автора: [152–154; 171; 176].

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1. Міграційна політика України у вимірі трансформацій міжнародних процесів міграції

Сучасна міграційна політика будь-якої держави є динамічним явищем, яке мусить відповідати на виклики сучасності. Саме трансформація міграційних процесів дає інформацію щодо вибору цілей, пріоритетів, заходів та механізмів реалізації ініціатив. Зупинимось докладніше на аналізі міграційних процесів, що визначають стратегічні вектори розвитку міграційної політики України.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 р. та запровадження демократичних свобод (серед них і свобода пересування) її населення більш активно залучилося до процесів міжнародної міграції. Приєднання сусідніх європейських країн до Шенгенської зони та запровадження візового режиму (2007 р.) дещо сповільнили процеси міжнародної мобільності українських громадян, однак вже у 2011 р. вона знову активізувалась. Зокрема, кількість перетинів кордону громадянами України в напрямі виїзду у 2011 р. вже перевищувала відповідний показник 2007-го та попередніх років і становила 20,3 млн разів [203, с. 37]. Варто зауважити, що зростання транскордонної мобільності українських громадян відбувалося частково й за рахунок перетинів західного кордону, зокрема з Польщею. Так, у 2013 р. вперше спостерігалось перевищення кількості поїздок населення України до Польщі над виїздами до Росії. Після анексії Росією Криму та розгортання нею збройної агресії на Сході України частота поїздок наших громадян до цієї країни значно скоротилася і у 2015 р. становила 4,16 млн разів, а до

Польщі – 9,52 млн разів (близько 40 % усіх закордонних поїздок, здійснених у вказаному році) [209, с. 10].

Загалом за період 2011–2015 рр. дещо скорочувалась географія закордонних поїздок населення України. Зокрема, якщо у 2011 р. українські громадяни відвідали 112 країн світу, то у 2015 р. – 93 [203]. Популярними країнами їх тимчасових поїздок у 2011–2018 рр. були: Польща, Росія, Угорщина, Молдова, Білорусь, Словаччина, Румунія, Туреччина, Єгипет та Німеччина (табл. 3.1). Як свідчать дані табл. 3.1, за аналізований період кількість поїздок скоротилась лише до Росії, натомість значно зросла до Румунії, майже удвічі – до Польщі та деякою мірою – до Угорщини та Німеччини.

Таблиця 3.1

Кількість виїздів громадян України за кордон (розподіл за найбільш відвідуваними країнами), 2011–2018 рр., млн разів

Країна	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього, з них за країнами в'їзду	20,33	21,76	23,99	22,64	23,36	25,23	27,07	27,98
Польща	5,13	5,79	7,02	7,67	9,52	10,13	10,41	10
Росія	5,73	6,1	6,22	4,71	4,16	4,11	4,45	4,2
Угорщина	1,73	1,76	1,9	2,15	2,44	2,9	3,1	3,22
Молдова	2,24	2,18	2,4	2,42	1,73	1,69	1,7	1,67
Білорусь	1,63	1,72	1,78	1,61	1,39	1,19	1,25	1,43
Словаччина	0,43	0,51	0,27	0,66	0,76	0,89	0,86	0,92
Румунія	0,57	0,56	0,8	0,53	4,16	0,92	1,1	1,24
Туреччина	0,66	0,6	0,61	0,48	0,54	0,95	1,21	1,2
Єгипет	0,31	0,3	0,34	0,4	0,35	0,42	0,74	1,13
Німеччина	0,37	0,38	0,38	0,31	0,3	0,3	0,35	0,54

*Джерело: складено автором за даними [203-206]

Активізації розвитку західного напрямку міжнародної мобільності українських громадян частково сприяли угоди про «малий прикордонний рух», які було укладено між Україною і такими державами: Угорщина (2007 р.), Польща (2008 р.), Словаччина (2008 р.) і Румунія (2014 р.). Згідно з цими угодами мешканці прикордонної смуги України мають право в'їжджати без віз до сусідньої держави, заглиблюючись на її територію до 30 км від

кордону (Польща) та 50 км (інші держави). Дослідження свідчать, що більше ніж половина українських громадян, які перетинали кордон з Польщею, є мешканцями прикордоння [201, с. 61]. Крім того, з 2008 р. Польща запровадила низку пільг та візових привілеїв, надаючи «карту поляка» особам, які належать до польського народу. Так, станом на 2014 р. таку карту отримало близько 60 тис. громадян України [201, с. 61].

Після підписання угоди між урядами України та Румунії про місцевий прикордонний рух (2014 р.), у 2015 р. відбулося дуже стрімке зростання кількості перетинів угорського державного кордону українськими громадянами. Зокрема, у 2015 р. воно становило 4,16 млн разів, що майже у вісім разів перевищує відповідний показник попереднього року [203, с. 39]. Потім, у 2016-2018 рр., кількість виїздів становила приблизно 1 млн разів (див. табл. 3.1). Крім того, з 2010 р. в Угорщині діє спрощена процедура отримання громадянства цієї країни. Результатом такої політики стало те, що ця країна на початок 2015 р. отримала 670000 нових громадян, серед яких 94000 – жителі Закарпатської області [227]. Оскільки українські паспорти такі громадяни не здають добровільно, а подвійне громадянство несе в собі низку загроз національним інтересам нашої держави, то на сьогодні гостро постає потреба розробки механізмів обліку та контролю стану громадянства жителів України.

Закордонні поїздки українців за країнами призначення суттєво відрізняються своєю метою. Зокрема, якщо до Польщі і Росії здебільшого їдуть з метою працевлаштування, то до Туреччини та Єгипту – відпочивати. Загалом, за офіційними даними Державної міграційної служби України, більшість поїздок українських громадян має приватний характер. Частка, яку становить ця мета поїздки у структурі виїздів, залишалася незмінною впродовж 2014–2017 рр. і становила приблизно 97 % [205, с. 45].

Якщо останніми роками кількість закордонних поїздок українських громадян постійно зростала, то чисельність відвідувань іноземцями України

у 2011–2013 рр. залишалась майже незмінною і у 2013 р. становила 26,03 млн разів [209]. З початком бойових дій на Сході України у 2014 р. кількість перетинів українського кордону іноземними громадянами скоротилась удвічі і у 2015 р. вже становила 13,02 млн разів [209]. При цьому скорочення відбулося в основному за рахунок туристичних і культурних поїздок. Так, якщо у 2015 р., порівняно з 2011 р., поїздки приватного характеру скоротилися в 1,6 раза, то туристичні – у 9 разів.

Останніх двадцять років Україна традиційно займала четверте-п'яте місце у світі за кількістю емігрантів. Однак, за оцінками ООН, вже у 2015 р та 2019 р. наша держава посіла восьме місце за кількістю населення, яке емігрувало за її межі, та тринадцяте – за кількістю іммігрантів [280]. Це відбулося не за рахунок скорочення еміграції з України чи посилення рееміграційних процесів, а завдяки інтенсифікації еміграційних потоків з Пакистану, Мексики та Китаю. Крім того, за період 2000–2019 рр. помітно зросла еміграція населення зі Сирії, Філіппін та Єгипту. Загалом починаючи з 2005 р. Індія, Російська Федерація, Китай та Мексика стабільно залишаються найбільшими донорами емігрантів у світі. А основними країнами імміграції в останнє десятиліття були США, Німеччина, Саудівська Аравія та Російська Федерація [289]. Зокрема, станом на 2019 р. у США налічувався 51 млн мігрантів, що становило 19 % від загальної кількості мігрантів у світі, у Німеччині та Саудівській Аравії приблизно по 13 млн мігрантів, а у Росії – 12 млн [292, с. 11]. Крім того, за останній період, порівняно з 2000-ми роками, значно зросли імміграційні потоки до Великобританії, Об'єднаних Арабських Еміратів та Іспанії, натомість скоротились до Індії, Пакистану, України та Франції.

За даними Міністерства закордонних справ України, станом на 2016 р. за межами нашої держави офіційно проживало близько 5 млн українців [251]. За переписами інших держав, на їх території нараховується 8,2 млн осіб українського походження [209, с. 17]. Натомість, за різними оцінками фахівців, кількість таких осіб варіює в межах від 12 до 20 млн [191].

Найбільше українців проживає у Російській Федерації (1,93 млн осіб, які ідентифікують себе як етнічні українці), Канаді (1,2 млн осіб) та США (0,9 млн осіб) [191]. Досить значною є українська діаспора також у Бразилії, Молдові, Казахстані, Аргентині та Італії.

За останнє десятиліття значно зросла кількість громадян – вихідців з України, які проживають у країнах ЄС. Якщо у 2008 р. вона становила 666 тис. осіб, то у 2015 р. – уже 905,2 тис. осіб [209, с. 12]. Так само стрімко зростає кількість вперше оформлених дозволів на перебування наших громадян на території ЄС. Якщо у 2008 р. українці отримали 116 тис. таких дозволів, то у 2015 р. – майже півмільйона. За даними Євростату, у 2014–2015 рр. громадяни України отримали найбільшу кількість дозволів на проживання у країнах Євросоюзу, що становило п'яту частину загальної кількості вперше наданих таких дозволів [276]. На другому місці були громадяни Америки (262 тис. дозволів), далі – Китаю (167 тис.), Індії (135,5 тис.) та Сирії (104 тис.). При цьому якщо основною підставою для надання таких дозволів українцям була трудова діяльність (75 % вперше оформлених дозволів, виданих українським громадянам у 2015 р.), то для китайців – навчання (61 %), а марокканців – сімейні обставини (70 %) [276].

Загострення збройних конфліктів у світі спричинило значне зростання кількості заявок на отримання притулку в країнах ЄС за останні роки. Зокрема, у 2015 р. загалом було подано 1,3 млн заявок. Найбільше біженців зафіксовано зі Сирії, Афганістану та Іраку, а вихідці з України подали 21000 заявок [277]. Понад третина прохачів притулку у 2015 р. припадала на Німеччину. Значну кількість заявок зафіксовано також і в Угорщині (14 % усіх заявок), Швеції (12 %), Австрії (7 %), Італії (7 %) та Франції (6 %) [277].

Слід зауважити, що в результаті збройного конфлікту на Сході України відбувається трансформація тимчасової трудової міграції її громадян у постійну (переселенську). Хоча цей процес почався ще до 2014 р., та, за розрахунками експертів, саме через війну на Донбасі кількість зовнішніх

мігрантів, які не повернуться в Україну, збільшилася на 200–300 тис. осіб [228, с. 79].

Водночас аналіз динаміки міжнародної стаціонарної міграції громадян України за останніх вісім років показує, що кількість осіб, які отримали дозвіл на виїзд з України, за період 2008–2014 рр. скоротилася більш ніж удвічі. Починаючи з 2014 р. чисельність таких громадян знову почала зростати і у 2016 р. становила 13,6 тис. осіб (рис. 3.1). Важливо зауважити, що на офіційному сайті ДМСУ до 2016 р. подавалась інформація щодо кількості громадян України, яким видано дозвіл на виїзд за кордон на постійне проживання. А вже за 2017 р. вона називається «оформлено документів для виїзду громадян України за кордон на постійне проживання». Невідомо, чи за останній рік відбулася зміна форми звітності, чи просто словесної форми, але чисельність таких осіб скоротилася майже удвічі.

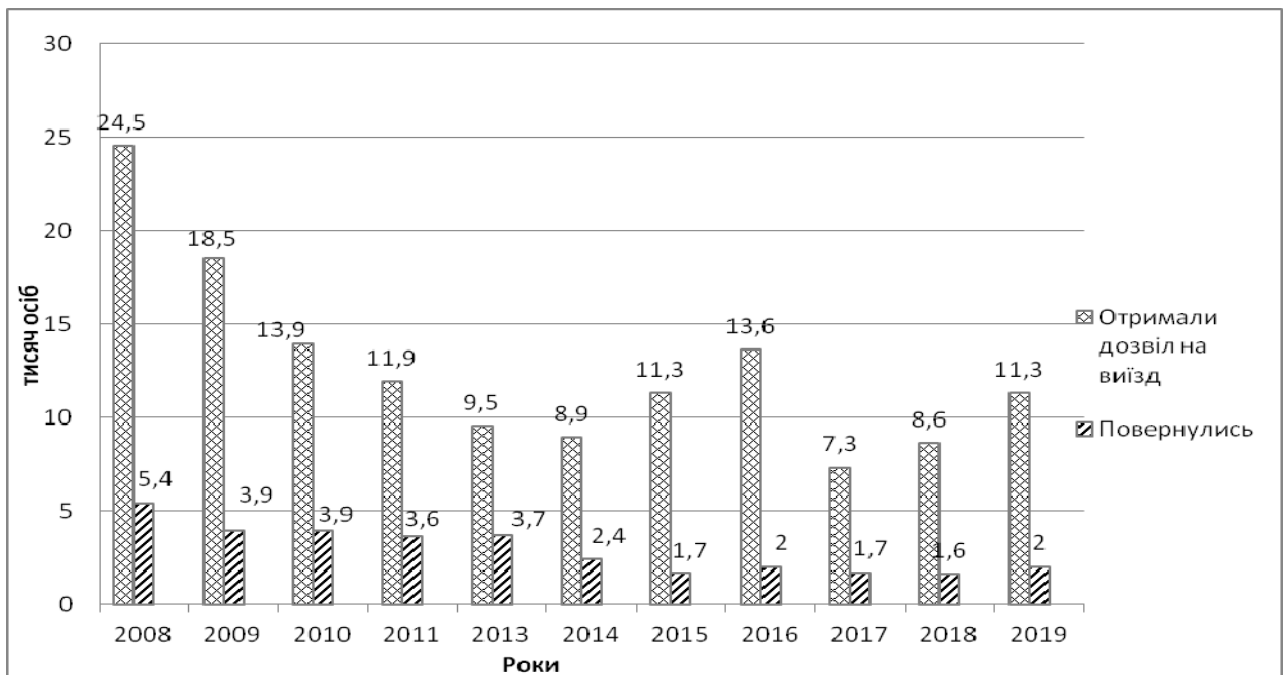

Рис. 3.1. Динаміка міжнародної стаціонарної міграції населення України (2008–2019 рр.).

* Джерело: побудовано автором за даними [258; 196; 187]

За останніх роки також відбувалося скорочення кількості громадян, які повернулись в Україну. Станом на 2019 р. їх було всього 2 тис. осіб, що майже втричі менше, ніж у 2008 р. Найтісніші міграційні зв'язки як у напрямі виїзду, так і повернення наших громадян спостерігаються з Російською Федерацією, США, Ізраїлем, Німеччиною та Молдовою.

Варто зауважити, що існує значна кількість громадян України, які постійно проживають за її межами і набули громадянство іншої держави без офіційних звернень до органів влади і проходження відповідних процедур, тому досі вважаються її громадянами. Відповідно наведені на рис. 3.1 дані не зовсім точно відображають реальну ситуацію в міграційній сфері, однак дають змогу простежити загальні тенденції розвитку процесів міжнародної стаціонарної міграції громадян України. Спрогнозувати можливий розвиток міграційних процесів на найближчу перспективу можна як статистичними методами, так і за допомогою соціологічних обстежень міграційних настроїв населення. Проаналізуємо останні результати обстежень, здійснених відомими інституціями. Наприклад, репрезентативне дослідження соціологічної групи «Рейтинг» (вересень 2016 р.) показало, що кожен десятий житель України має тверде бажання виїхати за кордон на постійне місце проживання. Ще 20 % опитаних проявили позитивне ставлення до виїзду, обравши варіант «скоріше хотіли б, ніж ні» [208]. Таким чином, можна констатувати наявність еміграційних установок у близько 30 % українських громадян. Подібна ситуація вимальовується і за результатами всеукраїнського опитування, проведеного Інститутом Горшеніна у 2016 р. Так, частка осіб, які хотіли б стаціонарно емігрувати за межі України, становить майже чверть її населення у віці понад 18 років. При цьому найбільш привабливими для еміграції країнами є Німеччина, Канада, Польща, США, Росія та Білорусь [208].

Отже, статистична інформація та результати соціологічних обстежень свідчать про зростання масштабів еміграції з України, які у найближчій перспективі не будуть сповільнюватись, якщо не вжити адекватних заходів

державної міграційної та соціально-економічної політики. Натомість імміграція в Україну іноземців відбувається не так інтенсивно. Зокрема, щороку іноземцям та особам без громадянства видають у середньому 20 тис. дозволів на імміграцію. Протягом останніх 16 років (2001–2017 рр.) чисельність іноземців, які мали посвідки на постійне проживання в Україні, постійно зростала (за винятком 2015 р.) (рис. 3.2) і досягла піку у 2019 р. – майже 285 тис. осіб [258]. Більшість іммігрантів (80 %) – вихідці з пострадянських країн. Зокрема, половина іноземців, які постійно проживають на території нашої держави, – це громадяни Росії. Другу за чисельністю групу становлять вихідці з Молдови (5,3 % усіх іммігрантів), далі йдуть представники Вірменії (3,9 %), Грузії (3,2 %), Азербайджану (3,4 %), Білорусі (2,9 %) та Казахстану (1,2 %) [204, с. 58]. Крім того, значну кількість іноземців в Україні становлять також громадяни В'єтнаму, Ізраїлю, Сирії, Польщі та Болгарії.

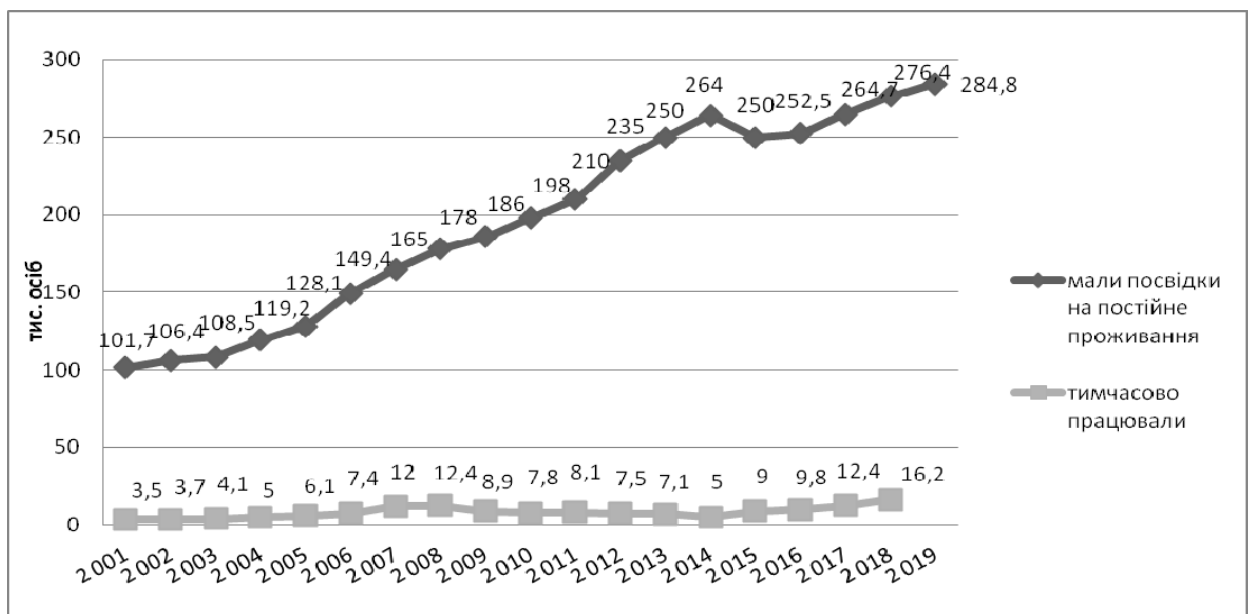

Рис. 3.2. Динаміка кількості іноземців, які мали посвідки на постійне проживання та тимчасово працювали в Україні (2001–2019 рр.)

* Джерело: побудовано автором на основі даних [209, с. 22; 206, с. 62; 258; 290]

В умовах затяжної економічної кризи та високого рівня безробіття праця іноземців в Україні використовується порівняно мало. Залучення іноземної робочої сили в економіку країни ускладнюється й необхідністю

оформлення працедавцями спеціальних дозволів на використання праці іноземців та осіб без громадянства. Зате запровадження з 2015 р. Автоматизованої системи обліку дозволів на використання праці іноземців та осіб без громадянства (АСОДІ) значно полегшує збір і аналіз інформації щодо кількісного, якісного складу та країни походження іноземних працівників в Україні.

Кількість іноземців, які тимчасово працювали в Україні, за останніх 15 років має позитивну тенденцію до зростання. Зокрема, якщо у 2002 р. їх було 3,5 тис. осіб, то у 2017 – у 3,5 раза більше [192]. Пік такої кількості припадав на 2008 та 2017 рр. і становив 12,4 тис. осіб (див. рис. 3.2). Останніми роками дві третини трудових іммігрантів в Україні – це керівники й менеджери, зайняті в оптовій і роздрібній торгівлі, ремонті, а також у переробній промисловості. Більшість працюючих у 2017 р. в нашій країні іноземців становили громадяни Туреччини (2,1 тис. осіб), Росії (1,6 тис. осіб), Білорусі (666 осіб), Азербайджану (647 осіб), Польщі (554 особи), Китаю (511 осіб), Ізраїлю (392 особи), США (372 особи) та Німеччини (353 особи) [192].

Окрему групу іноземців в Україні становлять біженці та особи, які потребують додаткового захисту. Статус біженця надається в нашій державі з 1996 р., а крім того, з 2012 р. – додатковий або тимчасовий захист особам, які цього потребують. Як свідчать дані Державної міграційної служби України, найбільше біженців (за період 1997–2018 рр.) було зафіксовано у 1999 р. – 3356 осіб. Далі відбувалось поступове скорочення їх кількості до 2008 р. до 2201 особи [209, с. 24]. Останніми роками чисельність біженців значно зросла у світі і певною мірою в Україні. На початок 2018 р. кількість іноземців та осіб без громадянства, яких було визнано біженцями, становила 2382 особи і ще 709 визнано особами, які потребують додаткового захисту в Україні [258]. Основними регіонами прийому біженців стали м. Київ та Київська область, де зосереджена майже половина їх кількості, а також Одеська область, яка прийняла понад чверть осіб цього контингенту. Крім

того, значна частка біженців проживає у Львівській, Харківській і Закарпатській областях [189, с. 18]. Серед осіб, які мають статус біженця в Україні, є представники більш ніж сорока країн Азії, Африки та пострадянського простору. Зокрема, якщо до 2000-х років переважали вихідці з Афганістану, то останніми роками – зі Сирії, Вірменії, Азербайджану та Грузії. Водночас можна стверджувати, що кількість біженців в Україні залишається невисокою порівняно з іншими європейськими країнами.

Традиційно Україну зараховують до країн «виїзду», оскільки протягом десяти років (1994–2004 рр.) еміграційні процеси значно перевищували імміграційні. Хоча у 2005–2018 рр. і спостерігається додатне міграційне сальдо, та все ж його значення дуже мізерне, ще й за останніх два роки воно значно скоротилося (рис. 3.3). Крім того, потоки емігрантів невинно зростають, що не дає підстав для прогнозування позитивних тенденцій у міграційній сфері. Найбільший міграційний приріст у 2005–2015 рр. спостерігався в м. Києві, а також у Київській і Харківській областях. Основним регіоном втрати людського потенціалу за рахунок зовнішньої еміграції впродовж аналізованого періоду залишається Закарпатська область. Крім того, значне міграційне скорочення спостерігається в різні роки і у Рівненській, Тернопільській, Львівській та Луганській областях.

Загалом в Україні за роки незалежності найвищий міграційний приріст було зафіксовано у 1992 р., коли він становив 262,1 тис. осіб, а найнижчий вже у 1994 р. (-140,9 тис. осіб) [263, с. 31]. Таким чином, можна констатувати, що на перші роки незалежності України припадає найбільша міграційна активність її населення як у напрямі прибуття, так і вибуття (при цьому домінують пролонговані радянською системою міграційні зміни [181, с. 88]). Уже з 1995 р. спостерігається поступове скорочення і кількості прибулих, і вибулих (див. рис. 3.3). Слід зауважити, що у 2012 р. відбулося різке зростання кількості офіційно прибулих до України за майже незмінної кількості вибулих, що призвело до зростання сальдо міграції до 61,8 тис. осіб. Уже в наступному

році кількість прибулих почала зменшуватись, а останніми роками, відколи почалась війна на Сході України, різко скоротилась. За рахунок цього у 2018 р. міграційний приріст за рахунок міждержавної міграції становив лише 15,1 тис. осіб [220, с. 152]. Загалом за 2012–2016 рр. у всіх регіонах відбулося значне скорочення міграційного приросту населення. А в Одеській області таке скорочення відбулося більш ніж у десять разів: якщо у 2012 р. міграційне сальдо було 10,1 тис. осіб, то у 2016 р. – лише 379 осіб.

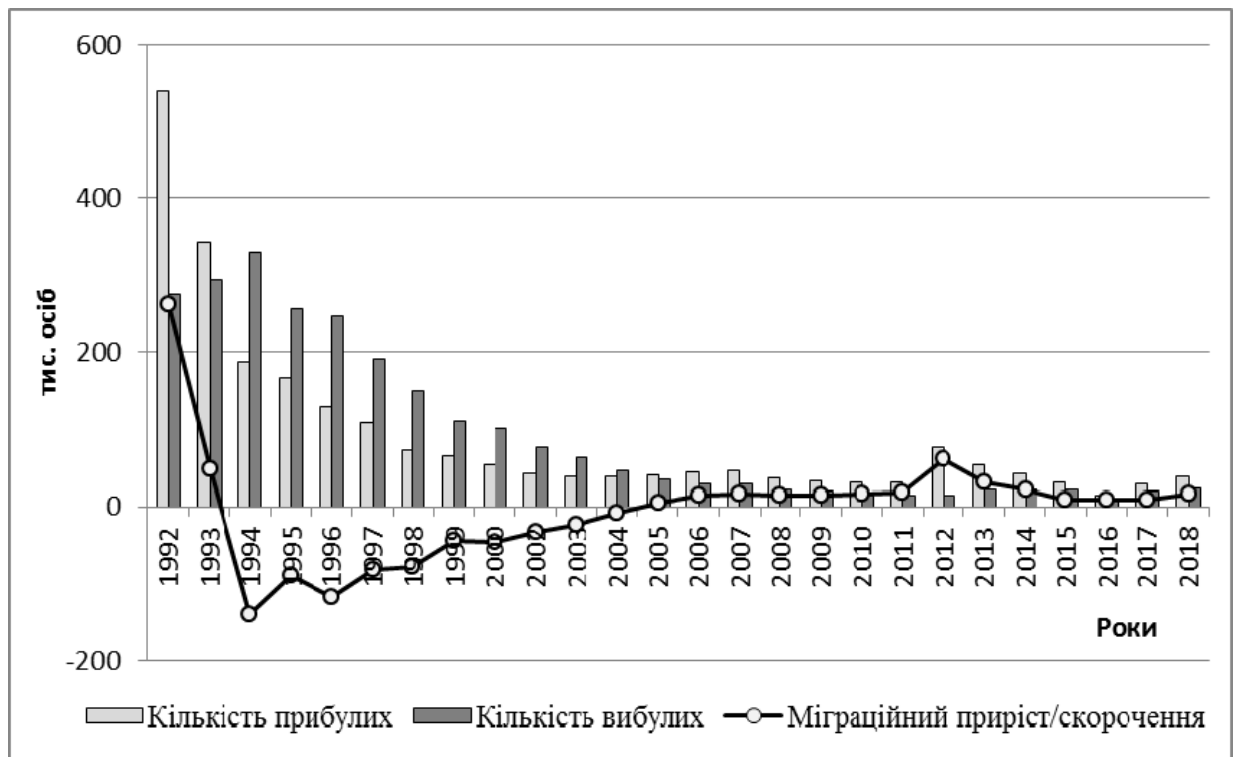

Рис. 3.3. Динаміка міграційного приросту (скорочення) населення в Україні (1991–2018 рр.)

* Джерело: побудовано автором за даними [207; 217, с. 101, 156; 220, с. 152; 241, с. 104]

Найпоширенішою формою міжнародної міграції в Україні є тимчасова трудова міграція її населення. Загалом кількість українських громадян, які час від часу виїжджають на заробітки за її межі, експерти оцінюють у межах від 1,5 до 3 млн осіб [251]. До того ж частка осіб, які планують працевлаштуватись за кордоном (або вже знайшли там роботу), постійно зростає: якщо у 2011 р. вона становила 6 %, то у 2015 р. – 8 % (це більше ніж

3 млн працездатних громадян!) [209, с. 14]. Результати соціологічного дослідження групи «Рейтинг» щодо міграційних настроїв населення України показали, що аж 40 % українців хотіли б знайти роботу за кордоном. Однак варто зауважити, що існує суттєва різниця між висловленим бажанням, позитивним ставленням до трудової міграції та реальною готовністю, чіткими планами щодо працевлаштування за кордоном. Це дуже важливий момент і потребує окремого комплексного дослідження. Крім того, значна поширеність міграційних установок українців має дещо вимушений характер. Тобто вкрай обмежені можливості забезпечення належного рівня життя для себе і своєї сім'ї в межах рідної країни виштовхують значну частину людей за її межі. Однак українцям притаманна прив'язаність до рідної землі, відповідно значна їх частка мріє про повернення на батьківщину. Певним підтвердженням цієї тези слугує проведене нами опитування довгострокових трудових мігрантів, результати якого будуть висвітлені окремо в наступному параграфі, а також низка інших дотичних досліджень. Наприклад, у згаданому нами обстеженні групи «Рейтинг» на запитання «Якби Ви мали постійну роботу за кордоном, чи повернулися би Ви в Україну через деякий час?», лише 8 % респондентів однозначно б не повернулись і ще 9 % – скоріш за все не повернулись б [208].

Оскільки небагато людей звертається по допомогу у працевлаштуванні до відповідних фірм-посередників і немає відпрацьованої комплексної державної системи моніторингу трудової міграції в Україні, то точних даних щодо кількості її учасників на сьогодні немає. Зараз важливим джерелом інформації виступають соціологічні обстеження провідних світових інституцій. Наприклад, результати досліджень, проведених у 2014–2015 рр. Представництвом МОМ в Україні, визначили, що 700 тис. українських громадян за останній рік взяли участь у міжнародній трудовій міграції [210, с. 30]. За результатами модульного вибіркового обстеження, проведеного у 2017 р. органами державної статистики України, кількість осіб, які їздили на тимчасові заробітки за кордон у 2015–2017 рр., оцінюється в 1 млн 303 тис.

[194, с. 4]. Більш ніж удесятеро меншою є кількість трудових мігрантів за даними Державної служби зайнятості, оскільки вона фіксує лише тих осіб, котрі працевлаштовані за кордоном суб'єктами господарювання, що мають ліцензію з посередництва у працевлаштуванні за кордоном. Зокрема, у 2014 р. кількість таких осіб становила 69286, у 2015 р. – 76884, а у 2017 р. зросла на 10 тис. осіб (порівняно з 2014 р.) і досягла майже 80 тис. [192]. Загалом аналіз кількості офіційно працевлаштованих за кордоном громадян України за останніх шістнадцять років показує її дещо нестійку тенденцію до зростання (рис. 3.4). За досліджуваний період ця кількість зросла у 2,5 раза: з 33,7 тис. осіб (2000 р.) до 83,8 тис. осіб (2017 р.). Скорочення обсягів трудової міграції спостерігалось у 2009 ро., після чого вони знову зростали до 2012 р. Цю ситуацію частково можна пояснити глобальною фінансовою кризою 2008 р., що деякою мірою вплинуло на попит розвинутих країн на іноземну робочу силу. Кількість працевлаштованих за кордоном громадян України була найбільшою за аналізований період у 2018 р. і становила 97,1 тис. осіб. Щодо інституцій, які працевлаштовують громадян за кордоном, то їх у 2016 р. налічувалось 359 одиниць, а у 2018 р. – уже 511 [192]. Ці суб'єкти господарювання в основному зосереджені в Одеській області (39 %), решта – у Львівській, Донецькій, Дніпропетровській, Херсонській областях та м. Києві.

Важливо зауважити, що зараз дуже незначна частка трудових мігрантів звертається по допомогу у працевлаштуванні до спеціальних служб-посередників. Це пов'язано як із тим, що ринок міграційних послуг в Україні перебуває лише на стадії свого формування, так і з низкою індивідуальних причин. Крім того, за даними МОМ, лише половина короткострокових трудових мігрантів з України має врегульований статус у країні працевлаштування [210, с. 43]. Результати інших обстежень свідчать, що ця частка ще менша і становить всього лиш третину осіб, котрі працювали за кордоном протягом останніх п'яти років [221]. Тому інформацію про таких мігрантів можна отримати здебільшого за допомогою соціологічних обстежень. Очевидно, дослідження міграційних

процесів потребує комплементарного підходу зі застосуванням різноманітних методів збору інформації.

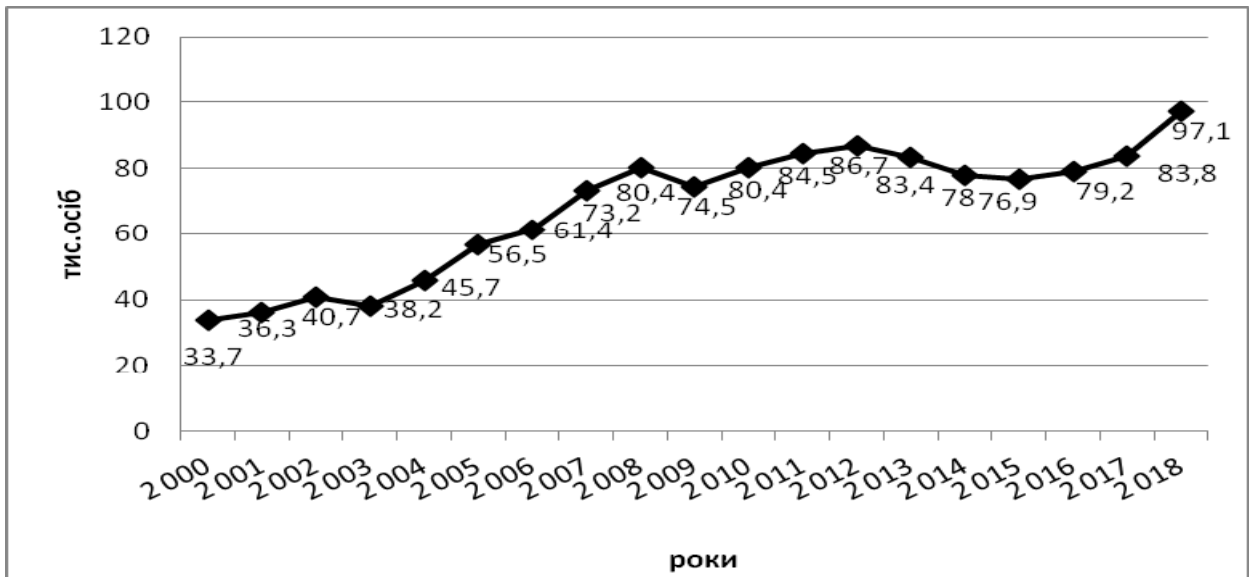

Рис. 3.4. Динаміка кількості громадян України, офіційно працевлаштованих за кордоном, 2000–2018 рр.

* Джерело: побудовано автором за даними [271, с. 70; 192]

За даними вибірових обстежень домогосподарств Представництва МОМ в Україні, більшість трудових мігрантів походить із західних областей України. Рівень участі жителів міських населених пунктів у процесах трудової міграції є дещо вищий, ніж сільських територій. Серед трудових мігрантів переважають особи чоловічої статі віком 30–44 роки. Понад третина українських заробітчан має вищу освіту [209, с. 13]. Значно вищою є частка високоосвічених осіб серед працевлаштованих за допомогою офіційних посередників, яка у 2017 р. становила 48 %, а з професійно-технічною освітою – 37 % [192]. Здебільшого трудові мігранти зайняті на роботах, які не відповідають рівню їх освіти та кваліфікації, що призводить до часткової втрати цього рівня. Однак дослідження свідчать, що з роками, у процесі інтеграції в соціум, що приймає, мігранти рухаються від менш кваліфікованої до більш кваліфікованої роботи, що хоча б частково відповідає їх рівню, який був до виїзду за кордон (або ж здобувають нову

освіту і кваліфікацію). Однак цей процес потребує багато сил, часу і наполегливості, що частково пояснює той факт, що лише чверть українців, котрі проживають за межами своєї батьківщини понад десять років, працюють за професіями з високим рівнем кваліфікації [210, с. 41].

Основними країнами працевлаштування українських громадян за останніх п'ять років були Польща, Російська Федерація, Чехія та Італія. На ці держави припадає більшість (80 %) потоків міжнародної трудової міграції жителів України [209, с. 13]. При цьому тут існує певний регіональний розподіл тих, хто працює за кордоном. Зокрема, жителі західних і центральних областей України здебільшого працевлаштовувались у Польщі, а південних і східних – у Росії. Крім того, Російська Федерація є основною країною призначення для короткострокових трудових мігрантів, а Польща, Чехія та Італія – для довгострокових. Натомість для громадян, які звертались по допомогу до ліцензованих суб'єктів господарювання, основними країнами працевлаштування у 2016 р. стали: Кіпр (22 % усіх працевлаштованих в аналізованому році), Польща (12 %), Німеччина (11,1 %), Велика Британія (11 %), Греція (7,3 %), США (4,5 %) [192]. Загалом, за даними Міністерства закордонних справ України, значна кількість тимчасових трудових мігрантів (вихідців з України) зосереджена в Іспанії (86 тис.), Португалії (42 тис.) та Греції (32 тис.) [191]. Найбільш бажаними країнами для трудової діяльності українців у найближчому майбутньому виявились Німеччина, Польща, Італія та США. Про це засвідчили результати соціологічного опитування трудових мігрантів, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» у грудні 2016 р. [221].

Щодо тривалості роботи українських громадян за кордоном, то, за офіційними даними Державної служби зайнятості України, у 2015–2017 рр. більшість трудових мігрантів (70 %) працювала за межами України до півроку, менше третини – від 6 місяців до 1 року, а решта – зовсім незначна кількість осіб – понад рік [192]. Отже, більшість осіб, які працевлаштовуються за кордоном за допомогою офіційних служб, –

короткострокові трудові мігранти. Натомість репрезентативне опитування домогосподарств та трудових мігрантів, проведене представництвом МОМ в Україні у 2014–2015 рр., показало, що довгострокові мігранти становлять більшість (62 %) зовнішніх трудових мігрантів [209, с. 13].

Основними сферами зайнятості українських громадян за кордоном є будівництво і промисловість (здебільшого для чоловіків), побутові послуги (здебільшого для жінок), а також сільське господарство та ресторанно-готельний бізнес. Будівельні й сільськогосподарські роботи є найпоширенішими секторами зайнятості серед вихідців зі сільських територій, а також серед осіб із низьким рівнем освіти. Загалом сектори зайнятості є схожими як для довго-, так і для короткострокових трудових мігрантів. Крім того, сфери зайнятості трудових мігрантів мають свою специфіку залежно від країни призначення. Зокрема, найбільш поширеною серед українських заробітчанин у країнах ЄС є зайнятість у ресторанно-готельному бізнесі, домашньому догляді та сільському господарстві.

У системі євроінтеграційних прагнень України важливо вивчати й враховувати думки, настрої її громадян. Так, дослідження, проведене у 2015 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно зі соціологічною службою центру Разумкова виявило, що половина населення країни має оптимістичні очікування щодо приєднання України до ЄС. Водночас понад чверть громадян (26 %) вважає, що Україна більше програє, ніж виграє від вступу до Європейської спільноти. Решта опитаних (24 %) вагалась із відповіддю на це запитання [273]. Основними перевагами від набуття членства в Євросоюзі, на думку українців, є: можливість вільно їздити до інших країн (39 %), підвищення життєвого рівня населення (37 %) та доступність отримання освіти у вищих навчальних закладах країн ЄС (34 %). Ще 24 % респондентів висловили сподівання, що вступ до ЄС сприятиме проведенню реформ у нашій державі.

Результати опитування також показали, що запровадження безвізового режиму з ЄС є важливим для більшості населення України (57 %). Однак існують суттєві регіональні відмінності щодо відповідей на це запитання. Якщо безвізовий режим має важливе значення для більшості жителів Заходу (80 %) і Центру (64 %), то на Сході і Донбасі – для меншості (39 %) [273].

Важливо зауважити, що більшість населення країни (73 %) ніколи не побувала ні у країнах-членах ЄС, ні в США чи Канаді. При цьому лише 40 % із них висловили готовність скористатися безвізовим режимом (якщо б його запровадили у 2016 р.) і відвідати якусь із країн Шенгенської зони. При цьому для більшості опитаних основною метою такої поїздки був би туризм.

Динаміка євроінтеграційних настроїв громадян України за 5 років (2011–2015 рр.), представлена соціологічною групою «Рейтинг», демонструє спадну тенденцію їх євроінтеграційних прагнень. Зокрема, пік таких прагнень припадав на 2014 р. і становив 59 % респондентів, а у 2015 р. – уже 51 % [185]. Однак, до кінця 2015 р. цей показник зріс уже до 57 %, далі коливався в межах 50–55 % і станом на 2018 р. становив 53 % [267]. Дещо вищі показники й різкіший спад кількості прихильників євроінтеграції засвідчують результати опитування, проведені інститутом Горшеніна. Зокрема, якщо у 2015 р. частка осіб, які вибрали б Європейський Союз як основний напрям інтеграції своєї країни, становила 62 %, то у 2016 р. – уже 55 % [225]. Важливо зазначити, що дослідження, проведені різними інституціями, хоч і з однаковою метою, не є порівнянними (навіть дещо інше формулювання питання вже значною мірою впливає на результат). Однак огляд і аналіз результатів опитувань з різноманітних джерел є необхідним для виявлення, кращого розуміння існуючих проблем та вироблення відповідних заходів державної політики у різних сферах.

Деякі країни ЄС з певною пересторогою ставились до запровадження безвізового режиму для України через можливе посилення еміграційних потоків з нашої держави. Тому для вивчення цього питання було проведено

певні обстеження. Зокрема, у 2014 р. Центр східних досліджень (Польща) спільно з Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій провели ґрунтовне дослідження на тему: «Прогноз міграції між ЄС, країнами Вишеградської четвірки та Східною Європою: наслідки скасування візового режиму». Його результати дали підстави для висновку, що лібералізація візового режиму може стати лише одним із чинників, що посилять існуючі міграційні тенденції в Україні. Прогнози показали, що кількість мігрантів певною мірою зросте за рахунок легалізації осіб, які вже перебувають на території ЄС, та молоді, яка поїде туди на навчання. Однак до 2026 р. міграційний потік з України має скоротитись [234, с. 2].

Отже, на сьогодні Україна є одним із найбільших донорів людських і трудових ресурсів для пострадянських та європейських країн. Безвізовий режим перетину кордону з країнами ЄС, яке отримали громадяни України у 2017 році, – це базова умова реалізації свободи переміщень та права вибору, а також політичне та ціннісно-ідентифікаційне питання для нашої держави [179, с. 225]. При цьому статистичний та соціологічний аналіз показує, що візовий режим не був і не стане визначальним чинником міграційної поведінки населення. Вимивання людського потенціалу за межі нашої держави має низку негативних наслідків (а іноді й загроз), а також є свідченням недостатньої ефективності міграційної політики. Для розробки відповідних її заходів, необхідно більш детально дослідити фактори і причини зовнішньої міграції.

3.2. Фактори міжнародної міграції населення

Об'єктивною основою формування міграційної політики як на державному, так і регіональному рівні і водночас важливим індикатором ефективності її проведення виступає міграційна ситуація. Загалом міграційна

ситуація відображає стан та загальні тенденції міграційної активності населення певної території за окремий період часу.

Важливим детермінантом міграційної ситуації держави є її геополітичне положення. Україна – друга за площею країна на Європейському континенті, яка лежить на перехресті європейської та азіатської цивілізаційних систем. Так, на заході вона межує з чотирма країнами Європейського Союзу (Польщею, Румунією, Угорщиною, Словаччиною) та Молдовою, а на півночі і сході – з Білоруссю та Російською Федерацією. На півдні територія нашої держави омивається Чорним і Азовським морями. Також сусідами через моря є Грузія, Туреччина та Болгарія. У зв'язку з цим Україна виступає як важливою зоною транзитної міграції, так і територією походження мігрантів здебільшого у Європейській (з ядром у країнах старого ЄС) та Євразійській (центр тяжіння – Росія) міграційних системах. Отже, геополітичне положення нашої держави можна охарактеризувати як досить сприятливе для розвитку інтенсивних міграційних процесів.

Визначальним фактором насиченості міграційних потоків, формування міграційної ситуації, а також важливою підвалиною для прийняття відповідних управлінських рішень та реалізації заходів міграційної політики виступає динаміка демографічних процесів та існуюча демографічна ситуація. Так, аналіз динаміки чисельності наявного населення України за роки її незалежності (1991–2018 рр.) свідчить про розвиток інтенсивних депопуляційних процесів. Зокрема, за останніх 27 років спостерігається скорочення його чисельності майже на 10 мільйонів: з 51,9 млн осіб у 1991 р. до 42,2 млн осіб у 2018 р. [272]. Станом на початок 2018 р. найбільша кількість населення налічується у Донецькій (4,2 млн осіб), Дніпропетровській (3,2 млн осіб), Харківській (2,7 млн осіб), Львівській (2,5 млн осіб), Одеській (2,4 млн осіб), Луганській (2,2 млн осіб) областях та м. Києві (2,9 млн осіб). Найменшими за чисельністю населення є Чернівецька (903,6 тис. осіб) та Кіровоградська (949,8 тис. осіб) області [240, с. 7].

Депопуляція в Україні відбувається як за рахунок еміграції населення за кордон, так і через природне скорочення. Про еміграційні процеси йшлося в попередньому параграфі. Щодо природного скорочення, то через зменшення народжуваності та зростання смертності впродовж останніх 26 років воно суттєво зросло. Так, якщо у 1991 р. цей показник становив -39,1 тис. осіб, то у 2017 р. – уже -210,1 тис. осіб. Найбільше скорочення населення припадає на 2000 рік і становить -373 тис. осіб [214]. Після цього з кожним роком це число поступово зменшується. Станом на 2017 р. у всіх областях України, за винятком Рівненської, Закарпатської областей та м. Києва, спостерігається від’ємний приріст населення. За останніх кілька років найнижчим є цей показник у Дніпропетровській, Харківській та Донецькій областях.

За останню чверть століття відбулося суттєве постаріння населення України. Так, у віковій структурі населення значно скоротилася частка осіб віком від 0 до 14 років: з 21,37 % (1991 р.) до 15,41 % (2017 р.). Водночас зросла частка населення віком 65 років і старших: від 12,26 % у 1991 р. до 16,19 % у 2017 р. Щодо осіб у віці від 15 до 64 років, то їх частка суттєво не змінилася, зрідши від 66,3 % (1991 р.) до 68,4 % (2017 р.) (розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України). Крім того, збільшився й середній вік населення: якщо у 1991 р. він становив 36,7 р., то у 2016 р. – 40,9 р. [184].

Статева структура населення України за роки незалежності практично не змінилася: у 1991 р. частка осіб чоловічої статі становила 46,27 %, а жіночої – 53,73 % загальної чисельності постійного населення; у 2018 р. це співвідношення було 46,33 % та відповідно 53,67 % [214]. Загалом, демографічну ситуацію в Україні експерти оцінюють як критичну, визначаючи дві найсуттєвіші проблеми у цій сфері: надто низький нетто-показник відтворення населення на одну жінку та високий рівень смертності населення (зокрема немовлят) [183, с. 78].

Серед економічних факторів детермінації міграційної ситуації визначальним є рівень оплати праці. При цьому під час дослідження основних причин міграційних рухів населення належить аналізувати як міжрегіональні відмінності в рівнях заробітної плати в межах країни, так і здійснювати їх міжнародні порівняння. Аналіз рівнів номінальної середньомісячної заробітної плати в Україні за останніх 18 років (2002–2019 рр.) показує позитивну динаміку її росту. Зокрема, за аналізований період збільшення відбулося аж у 23 рази. Однак якщо у гривнях спостерігається стрімке її зростання, то дещо по-іншому виглядає динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати в Україні в доларовому еквіваленті (рис. 3.5).

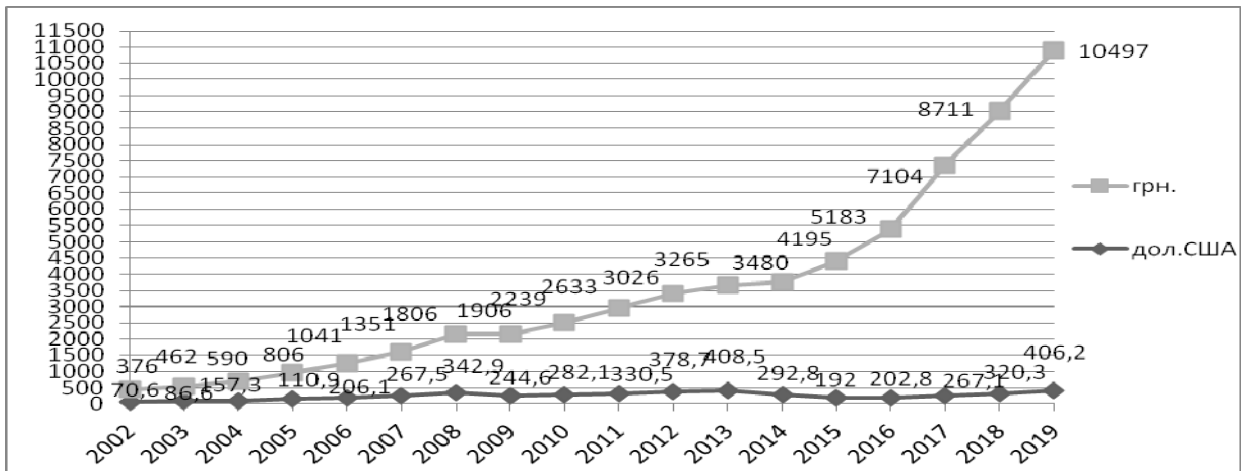

Рис. 3.5. Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати в Україні на одного штатного працівника, 2002–2019 рр. (у гривневому та доларовому еквівалентах)

* Джерело: розраховано та складено автором за даними [249; 226]

Найвищою за аналізований період була зарплата у 2013 р: 408,2 американських доларів. А у 2016 р., після стрімкого зростання зарплати в гривневому еквіваленті, вона становила лише половину суми 2013 року і була на рівні 202,8 дол. Основною причиною цього є падіння курсу гривні в ці роки. За останній період курс стабілізувався, і у 2019 р. зарплата досягла вже 406 доларів за місяць. Однак, враховуючи значний розрив між максимальним

і мінімальним розміром нарахованої зарплати, суттєву різницю в оплаті праці у різних сферах діяльності, відсутність залежності розміру від освітньо-кваліфікаційного рівня працівників та низку інших проблем, оплата праці не виконує своєї основної мотиваційної функції [248, с. 104].

Дані офіційної статистики свідчать, що починаючи з 2001 р. і до 2013 р. включно динаміка реальної заробітної плати показує позитивну тенденцію до зростання (за винятком 2009 р.) [268]. Однак воно відбувалося дуже повільними темпами, тому практично не впливало на підвищення рівня життя населення. А з 2014 р. вже спостерігається зниження реальної зарплати. Так, у 2015 р. вона становила 79,8 % рівня попереднього року. Однак уже у 2016 р. її рівень стабілізувався і залишився майже незмінним, а у 2019 р. – трохи зріс. Таким чином, попри значне зростання розміру номінальної оплати праці за останніх три роки, реальна зарплата знижувалась і тільки за останній рік трішки зросла, оскільки індекс цін на товари й послуги значно перевищує індекс номінальної зарплати.

Отже, попри постійне зростання розміру середньомісячної оплати праці в Україні, купівельна спроможність населення падає. Як свідчать спеціалісти ГО «Публічний аудит», починаючи з 2008 р. ціни на продукти зросли на 270–490 % (залежно від виду). У результаті цього українці можуть придбати в 1,5–2,5 рази менше продуктів, ніж у 2008 р. (рік світової економічної кризи) [197]. Через значне підвищення тарифів на природний газ, водопостачання, електроенергію та зростання цін на продукти і товари першої необхідності за період 2008–2015 рр. витрати населення зросли на 500 % за підвищення доходів лише на 13 % [197]. У результаті цього Україна посіла останні місця серед європейських країн за рівнем купівельної спроможності на душу населення. Зокрема, дослідження, проведене у 2016 р. міжнародною маркетинговою компанією GfK, виявило найвищі показники купівельної спроможності у Ліхтенштейні, Швейцарії та Люксембурзі, а найнижчі – у Білорусі, Молдові та Україні. Для прикладу, після сплати обов'язкових

платежів пересічний українець має у 80 разів менше грошей, ніж мешканець Ліхтенштейну, який у середньому за рік може витратити 63 тис. євро [288].

За самооцінкою домогосподарствами України рівня своїх доходів, на початку 2018 р. вони поділялись на дві великі групи: ті, котрим було достатньо коштів, але заощаджень не робили (49,6 %), і ті, котрі постійно відмовляли собі в найнеобхіднішому, крім харчування (38,1 %) (дод. Е). Частка домогосподарств, яким було достатньо доходів протягом останнього року і вони робили заощадження, становила лише 7,8 %; решті (4,5 %) не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування [245, с. 55]. Аналіз динаміки цих показників за останніх десять років (2008–2017 рр.) показує скорочення частки домогосподарств, які мали можливість робити заощадження, у два рази: з 12,7 % (2008 р.) до 6,2 % (2016 р.) за одночасного збільшення частки домогосподарств, яким не вдавалося забезпечити навіть достатнього харчування, з 2,6 % (2008 р.) до 4,1 % (2016 р.). Крім того, на 11 відсоткових пунктів зросла частка домогосподарств, які змушені були відмовляти собі у найнеобхіднішому: з 32,9 % у 2008 р. до 44 % у 2016 р. Натомість дещо скоротилася кількість господарств, які оцінили свої доходи як достатні, однак заощаджень не робили: з 51,8 % у 2008 р. до 45,7 % у 2016 р. У 2017 р. вперше за аналізований період намітилася тенденція до покращання ситуації (дод. Ж). Однак загалом ці показники підтверджують вже висловлену тезу про погіршення матеріального становища населення України. Така ситуація сприяє формуванню міграційних настроїв населення, і, обмежуючи можливості для формування і відтворення людського потенціалу, знижує його якість. А це, у свою чергу, гальмує процеси адаптації вітчизняної економіки до стандартів і вимог ЄС та перешкоджає успішній євроінтеграції [247, с. 103].

Аналіз динаміки середньомісячної номінальної оплати праці на одного штатного працівника за період 2002–2017 рр. у регіональному розрізі показує, що в Київській, Донецькій, Дніпропетровській областях та м. Києві спостерігається здебільшого вищий її рівень, ніж у середньому в Україні

(дод. З). Найнижчим рівнем оплати праці характеризуються Тернопільська, Чернівецька, Кіровоградська, Житомирська та Чернігівська області. Треба зауважити, що у вказаних областях, окрім Чернівецької, спостерігається також найбільше міграційне скорочення населення (дод. К). Однак не можна стверджувати, що існує прямий істотний зв'язок між рівнем оплати праці та коефіцієнтом міграційного приросту (скорочення) у регіональному розрізі. Очевидно, тут діє низка інших чинників, тому це питання потребує глибшого дослідження.

Загалом нами проаналізовано значення 20 основних факторних ознак у розрізі областей країни у 2004–2018 рр., що можуть, на наш погляд, впливати на міграційну активність населення України та сприяти як посиленню, так і послабленню його міграційної активності. За допомогою методу покрокового включення факторних змінних у модель регресії вдалося побудувати декілька регресійних рівнянь та відібрати чотири найбільш значущі фактори: середньомісячна заробітна плата, що припадає на одного найманого працівника, дол. США, валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, грн., прямі іноземні інвестиції, що припадають на одну економічно активну особу, дол. США, частка населення з грошовими доходами нижче прожиткового мінімуму.

Побудоване рівняння регресії має наступний вигляд:

$$Y=2,4-1,85x_1 - 0,73x_2 -0,07 x_3+0,08x_4 \quad (3.1)$$

Y – коефіцієнт вибуття населення;

x_1 – середньомісячна заробітна плата, що припадає на одного найманого працівника, дол. США;

x_2 – валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, грн.;

x_3 – прямі іноземні інвестиції, що припадають на одну економічно активну особу, дол. США;

x_4 – частка населення з грошовими доходами нижче прожиткового мінімуму.

У першій моделі (табл. 3.2) значення коефіцієнта детермінації $R^2=0,27$ показує, що близько 27 % змін у коефіцієнті вибуття населення певної території можна пояснити заробітною платою. Введення другого фактора, що характеризує валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, призвело до зростання коефіцієнта детермінації до 0,67. Третій фактор покращив регресійну модель, однак незначною мірою. Загалом з табл. 3.2 видно, що четверта модель найкраще описує зміни, які можуть відбуватися у міграційних процесах.

Таблиця 3.2

Регресійний аналіз коефіцієнта вибуття населення в Україні

Модель		B	Std	t (21)	p-level
1	const	2,72	1,24	2,21	0,03
	x ₁	-0,63	0,5	-4,30	0,00
	R ²	0,27			
2	const	3,75	0,74	5,03	0,00
	x ₁	-2,55	0,41	-6,22	0,00
	x ₂	-0,77	0,11	-6,77	0,00
	R ²	0,67			
3	const	2,72	1,05	2,6	0,01
	x ₁	-2,04	0,55	-3,71	0,00
	x ₂	-0,78	0,11	-6,92	0,00
	x ₃	-0,09	0,06	-2,15	0,04
	R ²	0,71			
4	const	2,4	0,99	2,42	0,02
	x ₁	-1,85	0,52	-3,56	0,00
	x ₂	-0,73	0,11	-6,77	0,00
	x ₃	-0,07	0,06	-2,15	0,04
	x ₄	0,08	0,04	2,11	0,04
	R ²	0,76			

* Джерело: розраховано автором [237]

Коефіцієнт детермінації ($R^2=0,76$) показує, що 76% зміни значення коефіцієнта міграційного вибуття за аналізований період обумовлено дією факторів, які увійшли до моделі. Показником тісноти кореляційного зв'язку для регресійної моделі є коефіцієнт множинної кореляції R, який дорівнює 0,87, що свідчить про тісний кореляційний зв'язок між рівнем вибуття населення та змінними рівняння.

У результаті перевірки регресійної моделі на адекватність встановлено, що F- критерій Фішера ($F_{\text{розра.}} = 16,6$) більший, ніж його критичне (табличне) значення ($F_{\text{крит.}} = 2,64$). Таким чином, з надійністю $P = 0,95$ можна стверджувати, що прийнята математична модель адекватна і на її основі можна робити економічні висновки.

Для визначення ступеня вагомості та напряму впливу кожного фактора на варіацію результативної ознаки були обчислені коефіцієнти еластичності, які показали, що при збільшенні на відсоток середньомісячної заробітної плати, що припадає на одного найманого працівника (x_1) і постійному значенні інших факторів, що за нашими розрахунками впливають на міграцію населення, очікується зменшення значення коефіцієнта міграційного вибуття на 3,91 %. Аналогічне зростання значення показників валового регіонального продукту, у розрахунку на одну особу та прямих іноземних інвестицій, що припадають на одну економічно активну особу призведе до послаблення міграційних настроїв у населення на 2,97 % та 0,17 % відповідно.

В той же час зростання на відсоток частки населення з грошовими доходами нижче прожиткового мінімуму ймовірно стане причиною зростання кількості вибулих на 0,05%.

Часткові коефіцієнти кореляції так як і коефіцієнти еластичності підтверджують тезу про те, що саме економічні фактори виступають основними драйверами змін у розвитку міграційної ситуації. Найбільший вплив на зміну значення кількості вибулих мають показники валового регіонального продукту та розмір середньомісячної заробітної плати.

Основним дестабілізуючим фактором виступають матеріальні чинники, зокрема зростання частки населення з грошовими доходами нижче прожиткового мінімуму. Варто зазначити, що негативна дія цих чинників напряму підсилюється нестабільним курсом національної валюти.

Загалом, згідно побудованої регресійної моделі можна зробити висновок, що при зростанні значень всіх факторних ознак на 1% результуюча ознака зменшиться на 7%.

Відомо, що рівень оплати праці в різних країнах має значний вплив на інтенсивність та напрями міжнародної міграції населення. Тому ми проаналізували мінімальний рівень оплати праці України з усіма її країнами-сусідами та країнами, з якими у неї за останні десятиліття склалися найінтенсивніші міграційні зв'язки (рис. 3.6). Як бачимо (див. рис. 3.6), наша держава за цим показником перебуває на передостанньому місці. До 1 січня 2017 р., коли відбулося суттєве підняття мінімальної зарплати, ситуація в Україні була ще критичнішою. А після цього її розмір встановився практично на тому ж рівні, що й у Білорусі та Росії. Станом на 2017 р. найнижчий рівень оплати праці серед п'ятнадцяти взятих до аналізу країн встановлено у Молдові (0,54 дол./год), а найвищий – у Канаді (11,86 дол./год). Одним з основних реципієнтів робочої сили з України є Італія. Однак вона не зображена на рисунку, оскільки в цій країні не встановлюються стандарти мінімальної зарплати, натомість відбувається договірне узгодження її рівня в окремих секторах економіки.

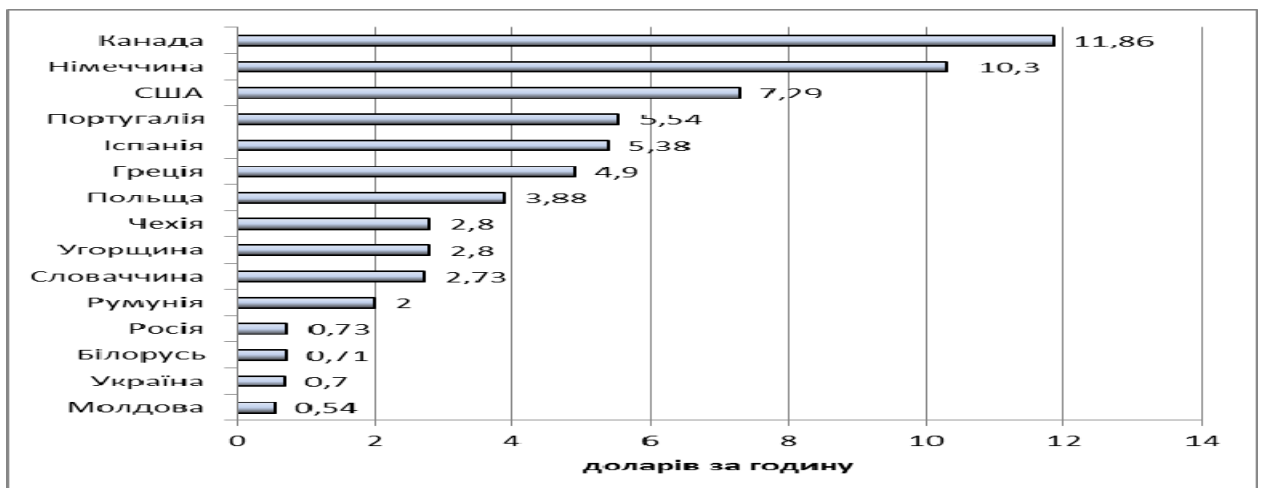

Рис. 3.6. Рівень мінімальної заробітної плати в окремих країнах (станом на 2017 р.)

* Джерело: розраховано і складено автором за даними [286]

Необхідно зауважити, що формальне підняття мінімального рівня оплати праці в Україні (до 3200 грн з 1 січня 2017 р.) не забезпечило покращання життєвого рівня населення. Навпаки, через зростання податкового тиску на працедавців у приватному секторі це спричинило хвилю звільнень працівників і навіть банкрутства малих підприємств, а у державному – масове поширення вимушеної неповної зайнятості (здебільшого у формі переведення працівників на неповний робочий день чи тиждень). Наприклад, в умовах постійного скорочення фінансування державою системи Академії наук більшість працівників була переведена на 0,7 чи 0,5, а деякі й на 0,3 посадового окладу. Це є не лише порушенням прав людини і низки статей міжнародного й українського законодавства, а й значним демотиватором праці, що призводить до руйнування та занепаду української науки.

Ще одним важливим економічним фактором, який суттєво впливає на міграційну ситуацію у тій чи іншій країні, є рівень безробіття. Аналіз динаміки рівня безробіття за методологією МОП за останні 16 років (2002–2017 рр.) показує, що найнижчим він був у 2007 та 2008 рр. і становив 6,4 %, а найвищим – у 2002 р. (10,1 %) та останні чотири роки аналізованого періоду у межах 9,1–9,5 %. Найгіршою на сьогодні є ситуація в Луганській (16,6 %) і Донецькій (14,6 %) областях (дод. Л). Це пов'язано з початком збройної агресії та окупації частини цих областей Росією у 2014 р., що призвело до вимушеного переселення значної частини населення на підконтрольні українській владі території. До 2014 р. в цих областях рівень безробіття був у деякі роки нижчим, а в інші – незначно вищим від середнього показника в Україні. Високий рівень безробіття спостерігається останніми роками також у Полтавській, Кіровоградській, Тернопільській, Волинській та Чернігівській областях. Найкращою є ситуація в м. Києві та Київській області, а також у Харківській, Одеській, Львівській та Дніпропетровській областях. Ці області, окрім останньої, мають також найнижчий рівень зареєстрованого безробіття. Найвищим показником офіційного безробіття за останні чотири роки

вирізняються Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Рівненська та Вінницька області (показники в межах 3–4,5 %). Житомирська область теж мала високі показники рівня безробіття, однак у 2017 р. вони пішли на спад (дод. М).

Загалом рівень зареєстрованого безробіття в Україні за останні 5 років не зазнавав суттєвих змін і на 2017 р. становив 2,1 % [193]. Привертає увагу Закарпатська область, де рівень безробіття (за методологією МОП) за останні десятиліття є вищим, ніж у середньому в Україні. Натомість рівень зареєстрованого безробіття майже удвічі нижчий від середнього показника і у 2017 р. становив лише 1,1 %. Водночас дані офіційної статистики свідчать про суттєве міграційне скорочення в цій області. Таким чином, низький відсоток реєстрації безробітних жителів Закарпатської області в центрах зайнятості можна частково пояснити їх високою міграційною активністю.

Можна припустити, що в регіонах з високим рівнем безробіття спостерігається і значне міграційне скорочення. Аналіз карти України, на якій зображено ці величини (дод. Н), показує, що ця закономірність справджується для більшості регіонів. Наприклад, Луганська і Донецька області, де найвищим є рівень безробіття і найбільше міграційне скорочення, найяскравіше демонструють таку залежність. І навпаки: у Дніпропетровській, Харківській, Київській областях та в м. Києві, де зафіксовано найнижчий рівень безробіття, спостерігається також і найвищий коефіцієнт міграційного приросту. Водночас у Полтавській області зафіксовано вищий рівень безробіття, ніж у середньому в Україні, та при цьому міграційне сальдо є додатним. Така ситуація вказує на дію інших чинників міграції, які потребують глибшого дослідження в кожній області.

Починаючи з 2014 р. рівень безробіття (за методологією МОП) в Україні був майже найбільшим серед усіх країн, з якими вона межує. Вищим цей показник був лише у Словаччині, однак у 2016 р. значно скоротився і становив 9,9 %, що на 0,2 відсоткового пункта більше, ніж в Україні (дод. П, рис. П.1).

У 2017–2018 рр. за розміром безробіття Україна посіла перше місце серед усіх країн-сусідів.

Інакше виглядає ситуація, коли порівняти рівні безробіття України та основних країн призначення її стаціонарних і трудових мігрантів. Так, майже в усі роки аналізованого періоду (2010–2018) наша держава посідає 5-те місце після Італії, Португалії, Іспанії та Греції. Зокрема, у Греції цей показник був найвищим і станом на 2018 р. становив 18,9 % (див. дод. П, рис. П.2). До 2016 р. найнижчий рівень безробіття серед вибраних для аналізу країн спостерігається в Німеччині, де у 2016 р. він становив 4,3 %. У 2018 р. рівень безробіття в Чехії скоротився удвічі порівняно з 2016 р. і став найнижчим поміж одинадцяти аналізованих країн. Однак, на сьогодні за інтегральним показником розвитку ринку праці Україна посідає останні місця, порівняно з країнами ЄС [182, с. 167].

Важливим індикатором рівня життя країни і, водночас дестимулятором міграційних втрат людського капіталу [181], слугує ВВП на душу населення. В Україні він становив 9,283 тис. дол. у 2018 р. [283], і за цим показником вона займала передостаннє місце, випереджаючи лише Молдову (дод. Р, рис. Р.1). Порівняльний аналіз ВВП на душу населення України та основних країн призначення її трудових мігрантів показав, що станом на 2018 р. найбільшим він був у США (62,606 тис. дол.), а в нашій державі – найнижчим (див. дод. Р, рис. Р.2).

Узагальнюючим показником рівня розвитку окремих держав, що поєднує в собі індикатори трьох основних сфер людського життя (рівень доходів, освіти та стан здоров'я), є індекс людського розвитку (ІЛР). За цим показником у 2018 р. Україна посіла 88-ме місце серед 189 країн і територій, його значення становило 0,751. Порівняно з 2015 р., коли наша держава займала 81-ше місце, її позиції дещо погіршилися. Це відбулося в основному через зниження рівня життя населення. Так, за період 1990–2015 рр. за незначного покращання окремих індикаторів, що входять до ІЛР (наприклад, збільшення середньої

кількості років навчання на 2,2 р.), валовий національний дохід (ВНД) на душу населення знизився аж на 31,9 % [180].

Загалом залежно від значення ІЛР країни класифікують на дуже високого, високого, середнього та низького рівня розвитку. Порівняння ІЛР за 2018 р. України з її країнами-сусідами та країнами, які налічують найбільшу кількість українських мігрантів, показує, що наша держава посідає передостаннє місце серед вісімнадцяти взятих для аналізу країн. Більшість із цих країн має дуже високий рівень розвитку, Україна і Білорусь – високий і лише Молдова (яка посідає останнє місце) – середній (рис. 3.7).

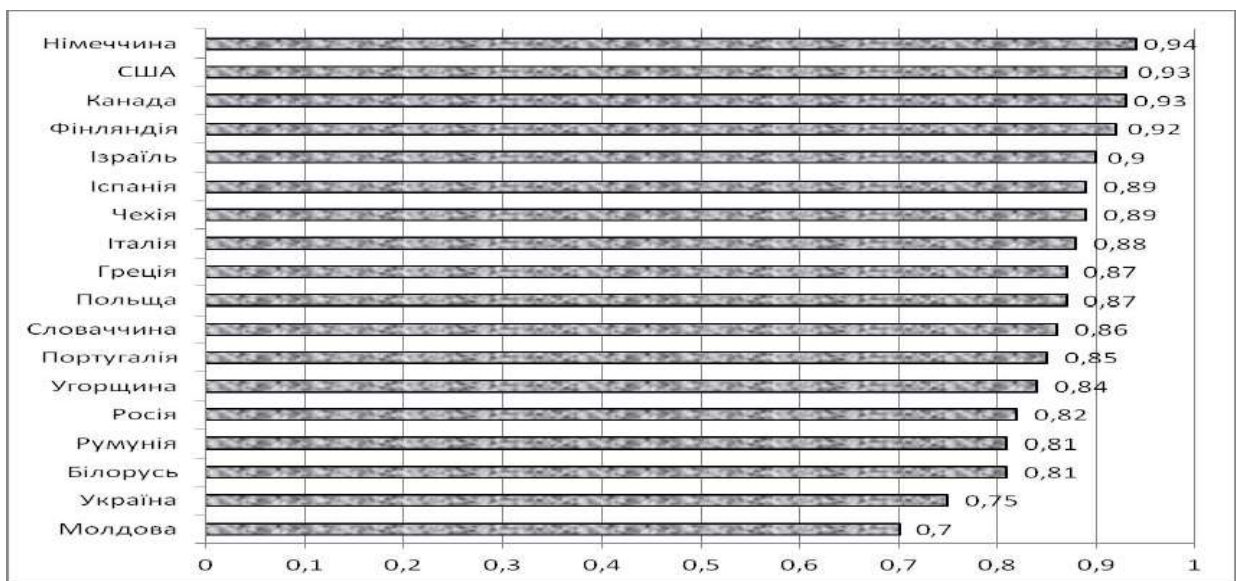

Рис. 3.7. Індекс людського розвитку в окремих країнах світу, 2018 р.

* Джерело: складено автором за даними [284]

Серед глобальних факторів, які суттєво впливають на міграційну ситуацію України, важливе значення має міграційна ситуація у світі та в Європейському Союзі зокрема. Зазначимо, що останніми роками Європа переживає нову міграційну кризу. Це пов'язано зі загостренням ситуації в окремих африканських країнах і на Близькому Сході, у зв'язку з чим з 2010 р. значною мірою почала зростати кількість шукачів притулку. Станом на 2017 р. чисельність осіб, які вимушено покинули свої домівки через переслідування,

конфлікти, насильство чи порушення прав людини, сягнула у світі 68,5 млн (з яких 40 млн – внутрішньо переміщені особи) [279, с. 2].

На середину вересня 2015 р. число мігрантів було найбільшим в історії людства [190]. Таким чином, з 2015 р. Європу охопила найбільша міграційна криза з часів Другої світової війни. Якщо у 2007 р. на отримання політичного притулку до країн ЄС було подано 225 тис. заяв, то у 2016 р. – аж 1,3 млн [274]. За даними ООН, більше ніж половина біженців світу в основному є вихідцями з трьох країн: Сирії, Афганістану та Сомалі. Основними країнами надання притулку у 2017 р. стали: Туреччина (3,5 млн біженців), Пакистан (1,4 млн), Уганда (1,4 млн), Ліван (998,9 тис.) та Іран (979,4 тис.) [279, с. 3]. У межах ЄС головними країнами надання притулку виступають: Німеччина, Швеція, Італія, Франція та Угорщина, в яких було зареєстровано більшість усіх заявок (91 %) [253]. Загалом аналіз розподілу біженців за регіонами світу за всі роки показує, що найбільшу їх кількість приймають Африка і Близький Схід (7,1 млн). Удвічі менше цієї категорії осіб зареєстровано в Азії й Океанії (3,8 млн) та Європі (3,5 млн) і найменше – в Америці (0,75 млн) [253].

Реакцією на міграційну кризу стало те, що вісім країн-членів ЄС скористалися правом відновлення прикордонного контролю на внутрішніх кордонах європейської зони. Це дозволило покращити облік мігрантів та певною мірою полегшило управління міграційними потоками. Зокрема, було здійснено спробу впровадження політики переміщення, що передбачало квотний принцип розподілу біженців між країнами-членами ЄС. Однак реалізацію цієї політики загальмувала відмова Угорщини та Великобританії щодо прийому біженців. Крім того, окремі країни (наприклад, Польща, Франція, Чехія, Словаччина) теж вимагають додаткових консультацій, запровадження ширшого переліку показників, на яких ґрунтується формування квот. Таким чином, хоч мігранти створюють значне фінансове та соціальне навантаження на країни-реципієнти, та все ж основною проблемою тут є не сам факт їх прибуття, а відсутність єдиної політики ЄС, одностайності

країн-членів у вирішенні проблем розселення та адаптації біженців у соціумах, що їх приймають.

Окрім цього, на сьогодні важливою є проблема міграції до Європи вихідців з країн третього світу, яка часто має нелегальний характер. Такі мігранти становлять певну групу «ризикую» в умовах здійснених та можливих терактів (Мадрид, березень 2004 р.; Лондон, липень 2005 р.; Париж, листопад 2015 р.; Брюссель, березень 2016 р.; Манчестер, травень 2017 р.; Лондон, червень 2017 р. і т. д.).

Для ЄС актуальною залишається проблема надмірного притягування мігрантів у групу країн ЄС-15, зокрема з Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Угорщини і Словенії. Найбільше потерпає в цьому сенсі Великобританія. Для нових членів спільноти асоціація посилила міграційні процеси, свідченням чого стало зростання грошових переказів. З результатів аналізу офіційно зареєстрованих грошових переказів мігрантів з країн Балтії, поданих у дослідженні Ю. Курунової, можна побачити збільшення цих потоків після вступу Латвії, Литви й Естонії до ЄС 2004 року: для всіх трьох країн у період 2004–2007 рр. спостерігалось збільшення обсягів грошових переказів, особливо для Литви, з якої виїжджає більше мігрантів у кількісному значенні [198, с. 68]. У результаті в країнах Балтії виявилось зниження рівня безробіття і зростання реальної заробітної плати внаслідок еміграції населення; на мікроекономічному рівні позитивною тенденцією стало поліпшення менеджменту, умов праці і збільшення інвестицій в людський капітал унаслідок дефіциту робочої сили на ринку праці [198, с. 70]. Таким чином, нові асоційовані члени отримали поштовх для розвитку в умовах відкритості міграційного простору та можливостей перерозподілу людських ресурсів відповідно до особистісних потреб і кон'юнктурних особливостей ринків (освітніх, праці). Водночас проблема нерівномірного перерозподілу людських ресурсів залишається актуальною для європейських країн, змушуючи їх проводити селективну міграційну політику, компенсуючи

дефіцит власного трудового потенціалу через імміграцію з «прийнятних» суспільств. Україна, безумовно, належить до кола таких країн. Адже, на відміну від осіб азійського чи африканського походження, українці за своїми соціокультурними, ментальними якостями є близькими до представників європейських соціумів, що значною мірою полегшує їх інтеграцію та асиміляцію.

3.3. Зовнішня міграція економічно активного населення: мотиваційні чинники та перешкоди інтеграції

Розробка дієвих, ефективних заходів міграційної політики щодо сповільнення темпів масового виїзду працездатного населення за межі України першочергово вимагає дослідження та аналізу основних чинників зовнішньої міграції. Загалом розрізняють економічні, екологічні, політичні, релігійні, освітні, культурно-оздоровчі та інші групи міграційних чинників. Серед усього розмаїття останніх у науковій літературі виділяють декілька основних, що є характерними для нашої країни [202]: недостатній розвиток національного ринку праці з високим рівнем безробіття та незадовільними умовами працевлаштування; недосконала система оплати праці (низький рівень, недостатня винагорода за працю висококваліфікованих працівників); несвоєчасність виплат зарплати; обмежені можливості самореалізації інтелектуальної еліти.

Глибше дослідити основні мотиваційні чинники еміграції та проблеми інтеграції українських громадян за кордоном можна за допомогою соціологічних методів. Тому автором у складі робочої групи працівників відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України» було проведено експертне опитування вітчизняних трудових мігрантів. Експерти були залучені до програми дослідження за просторово-часовою ознакою тривалої зайнятості на

закордонних ринках праці (Італія, Португалія, США, Норвегія, Польща, Іспанія, Німеччина). Збір первинної інформації проводили влітку 2013 р. (дод. С).

У дослідженні взяло участь 75 мігрантів різних вікових груп, з яких 1/3 чоловічої і 2/3 жіночої статі. Серед опитаних – 8 % із науковим ступенем. Майже чверть (24 %) мала професійно-технічну освіту, решта – базову або повну вищу. На момент дослідження більшість опитаних мала спеціальний дозвіл на проживання та роботу у країні поточного перебування, 9 % – громадянство.

Отримані результати дослідження дають підстави стверджувати, що мотивація сучасної трудової міграції зумовлена впливом як традиційних, так і нових чинників. У першому випадку суть питання зводилася до з'ясування, що саме спонукало людей особисто, а також їх найближчих родичів, друзів і знайомих до виїзду за кордон. Експертам пропонували вибрати не більше ніж три відповіді з 22 можливих (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Головні мотиви виїзду за кордон українських громадян

Причина виїзду за кордон	Особисто експерта		Найближчих його друзів, знайомих, родичів	
	відсоток спостережень	ранг значущості	відсоток спостережень	ранг значущості
Низький рівень оплати праці	49,3	I	54,7	I
Відсутність роботи, безробіття	25,3	II	44,0	II
Житлові проблеми	22,7	III	26,7	III
Несвоєчасні і неповні виплати зарплати	20,0	IV	13,3	VI
Економічна криза, корупція в Україні	17,3	V	17,3	V
Бажання забезпечити своїм дітям гідний рівень життя	17,3	V	18,7	IV
Прагнення набути нові знання	13,3	VI	5,3	IX
Необхідність сплати боргів, кредитів	10,7	VII	18,7	IV
Возз'єднання сім'ї	10,7	VII	4,0	X
Сприятливі обставини для виїзду	10,7	VII	6,7	VIII
Позитивний досвід рідних, знайомих	6,7	VIII	5,3	IX
Бажання повністю змінити своє життя	5,3	IX	2,7	XI
Низька можливість проф. реалізації	4,0	X	8,0%	VII
Мрія зробити кар'єру за кордоном	4,0	X	5,3	IX

* Джерело: складено автором за результатами експертного опитування [243, с. 19]

Відповіді були переважно стандартні – безробіття, низький рівень заробітної плати, а також несвоєчасні і неповні її виплати. Ці чинники зайняли

три провідні ранги значущості за частотою зафіксованого вибору. Особливо привернули увагу четверта і п'ята рангові позиції, відповідниками яким стали такі мотиви, як «економічна криза, корупція в Україні» і «бажання забезпечити гідний рівень життя своїм дітям». Необхідність виплати боргів і кредитів теж займає четвертий ранг серед причин виїзду близьких друзів експертів. Зате серед їхніх особистих спонукальних причин важливе значення має прагнення отримати нові знання, що є позитивною тенденцією в розвитку мотиваційної сфери мігрантів у контексті формування інформаційного суспільства.

Для з'ясування основних причин міграції скористаємося також результатами панельного вибіркового анкетного опитування, проведеного автором у складі робочої групи відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону (Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України») за сприяння Львівського міського центру зайнятості [237]. Оскільки за кордон здебільшого їдуть особи, які не реалізували себе в межах власної країни, то можна припустити, що найбільш активну групу потенційних мігрантів – «групу ризику» – становлять молоді працездатні громадяни, котрі не мають постійного місця праці. Місто Львів є прототипом тих міграційних процесів, які відбуваються сьогодні в Україні, особливо в прикордонних її регіонах. Крім того, воно виступає важливою транзитною зоною та донором – територією походження мігрантів. Анкетування проводили серед безробітних осіб, які зверталися по допомогу щодо працевлаштування до Львівського міського центру зайнятості у листопаді–грудні 2013, 2014, 2015, 2016, 2018 та 2019 рр. Щороку на основі квотної вибірки розповсюджували по 500 анкет (дод. Т). Основними ознаками відбору були: вік, стать та освіта. Через відсіювання за коректністю заповнення, аналізу підлягало 360 анкет за 2013 р., 400 – за 2014 р., 350 – за 2015, 345 – за 2016, 338 – за 2018 та 384 – за 2019 роки.

Соціально-демографічні характеристики респондентів за досліджувані роки коливалися в межах до 5 %, тому наводимо пропорцію за результатами

2019 р.: 40 % – особи чоловічої статі, 60 % – жіночої. Молодь до 35 років – 40 %, особи середнього віку (35–44 роки) – 27 %, особи старшого віку (45 років і більше) – 33 %. Більшість безробітних мала базову або ж повну вищу освіту (66 %), 26 % – професійно-технічну і лише 8 % – повну середню освіту.

Попри те, що значна частина опитаних не мала досвіду працевлаштування за кордоном, більшість із них все ж спробувала визначити основні причини зовнішньої міграції своїх родичів, друзів чи просто знайомих. Так, основними такими причинами виявився низький рівень оплати праці та відсутність роботи. Ці фактори зайняли дві перші рангові позиції за частотою отриманого вибору за шість досліджуваних років (табл. 3.4). Дані за 2019 рік не представлено у таблиці, оскільки тоді це питання було поставлено у формі відкритого, де респонденти самі вписували, а не обирати запропоновані варіанти відповіді. Попри те, зазначені два чинники теж зайняли дві перші рангові позиції у дослідженні за 2019 рік.

Таблиця 3.4

**Головні мотиви виїзду за кордон українських громадян,
(відсоток спостережень, ранг значущості)**

Причина виїзду за кордон	2013 рік		2014 рік		2015 рік		2016 рік		2018 рік	
	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг
Низький рівень оплати праці	45,4	I	39,8	I	49,4	I	49	I	73,7	I
Відсутність роботи, безробіття	37,8	II	33,8	II	44	II	34,2	II	28	II
Бажання забезпечити своїм дітям гідний рівень життя	19,3	III	13,5	III	9,4	V	11	IV	17,5	III
Житлові проблеми	12	IV	7,5	VI	10,9	IV	9,3	V	12,4	IV
Низька можливість проф. реалізації	11,2	V	9	IV	9,1	VI	13	III	12,1	V
Економічна криза, корупція в Україні	10,9	VI	8,5	V	12,3	III	7	VI	10,7	VI

Джерело: складено автором за результатами соціологічного опитування безробітних (2013–2016 рр., 2018 р.)

Далі найпоширенішими чинниками міграції є: бажання забезпечити гідний рівень життя своїм дітям; економічна криза, корупція в Україні; житлові проблеми (необхідність придбання, ремонту житла); низька можливість професійної реалізації. Показовою є зміна рангу значущості такого чинника, як «економічна криза, корупція в Україні»: якщо у 2013 і 2014 рр. він займав шосте і п'яте місце за частотою отриманого вибору, то у 2015 р. – третє. У 2018 р. ця причина знову зайняла шосту позицію, однак кількість отриманого вибору знизилась несуттєво. Це вказує на загострення проблеми і необхідність її негайного вирішення.

Виявлені нами головні мотиви зовнішньої міграції притаманні не лише населенню Львівської області, а й усїєї України. Зокрема, це підтверджують результатами модульного вибіркового обстеження домогосподарств, проведеного органами державної статистики України у 2017 р. Так, вони засвідчили, що основними причинами пошуку роботи за кордоном нашими громадянами залишається низький рівень оплати праці та відсутність відповідної роботи в Україні [194, с. 20].

Отже, і експертне опитування, і соціологічне обстеження відобразили ситуацію, що склалась у міграційній сфері за останні десятиліття, а саме: превалювання економічних чинників зовнішньої міграції населення України. Водночас необхідно відзначити поступове посилення ролі постматеріальних потреб, зокрема потреби у професійній самореалізації. Крім того, важливо зауважити, що після анексії Росією Криму й розгортання збройної агресії на Сході нашої держави у 2014 р., мотивація міграційної активності населення набула дещо іншого характеру. Згадане вище панельне дослідження було розпочате ще у 2013 р., а його методологія не допускає можливості зміни поставлених питань та запропонованих альтернатив відповідей. Тому це ускладнило вивчення військового чинника в цьому опитуванні. Хоча деякі респонденти дописували «початок війни» як одну з основних причин зовнішньої міграції у 2015, 2016, 2018 та 2019 рр.

У процесі організації та проведення експертного опитування брали до уваги вплив глобальної економічної кризи на самовизначення трудових мігрантів, політичні, загальноцивілізаційні й інші виклики. Саме вони дали підстави говорити про новітні чинники мотивації вітчизняної трудової міграції. Так, на запитання: «Якою, на Ваш погляд, повинна бути середньомісячна заробітна плата в Україні, щоб її громадяни не їхали на заробітки за кордон?» найбільш поширеними виявилися відповіді експертів щодо рівня оплати праці у сумі 700 євро (25 % учасників дослідження) і 900 євро (21,3 % підтверджень). Водночас ми отримали доволі широкий діапазон відповідей (від 400 і до 2000 євро), що породило думку про існування реальної двоїстості ринку праці. Йдеться про те, що серед українських трудових мігрантів укладаються трудові угоди, в основі яких лежать два варіанти мотиваційних установок (окремо для некваліфікованих та кваліфікованих працівників).

Середній «стримувальний» рівень заробітної плати, визначений нами за формулою середнього арифметичного зваженого (у чисельнику підсумовано добутки всіх значень зарплати і частоту підтверджень кожного з них, у знаменнику – загальна кількість осіб, які відповіли на поставлене питання). За отриманими розрахунками, середньомісячна заробітна плата в Україні має становити приблизно 1054 євро (на момент опитування вона становила в середньому 300 євро). Отже, середній рівень місячної зарплати необхідно збільшити не менш як утричі, щоб він став одним з головних стримувальних факторів масового виїзду українського населення на заробітки за кордон.

Окремі дослідження показують, що більшість видів міграції призводить до послаблення існуючих на батьківщині соціальних зв'язків, відносин і таким чином сприяє руйнації соціального капіталу мігрантів [266]. На наш погляд, це стосується передусім офіційних відносин. Щодо соціальних контактів мігрантів на приватному рівні, то результати нашого дослідження показали досить високу їх інтенсивність. Так, абсолютна більшість опитаних (90 %) зазначила, що вони спілкуються зі своїми рідними і близькими щотижня чи щодня (табл. 3.5).

Кількість осіб, котрі рідко спілкуються зі своєю ріднею, і тих, котрі рідко роблять це з друзями, знайомими з України, є однаковою і становить лише 6,7 % учасників опитування. Очевидно, що чим більше часу людина перебуває за кордоном, тим слабшими стають її соціальні контакти з батьківщиною. Ця теза статистично підтверджується під час аналізу парної таблиці частоти спілкування з друзями в розрізі терміну перебування за кордоном.

Таблиця 3.5

Частота та способи контакту мігрантів з батьківщиною,
% до загальної кількості опитаних

Частота контактів	Дивлять-ся укр. телеба-чення	Слухають укр. радіостанції	Читають укр. газети/ портали	Спілку-ються з рідними/ близькими	Спілку-ються з друзями/ знайомими
Ніколи	24	40	5,3	0	1,3
Рідко	29,3	33,4	26,7	6,7	6,7
Декілька разів на рік	5,3	5,3	2,6	0	4
В середньому щомісяця	6,7	8	20	2,7	25,4
Щотижня	8	9,3	26,7	50,6	41,3
Щодня	26,7	4	18,7	40	21,3
Всього	100	100	100	100	100

**Джерело: складено автором за результатами експертного опитування*

Цілком природно, що контактування з рідними є значно інтенсивніше, ніж з друзями. Так, удвічі меншою є частка мігрантів, котрі щодня спілкуються зі своїми друзями, від частки тих, котрі роблять це зі своїми родичами (21,3 %). Попри те, досить значна кількість опитаних (41,3 %) щотижня спілкується з друзями, знайомими і ще чверть – щомісяця. Найбільш поширеним засобом контактування з ріднею та друзями (окрім особистих зустрічей) є Інтернет-ресурси (на нього вказало 66,2 % опитаних) та телефонний зв'язок (29,7 %).

Як показали результати опитування, відносно частими є поїздки українських мігрантів на батьківщину. Так, трохи більше третини учасників дослідження буває в Україні щороку, і ще третина – декілька разів на рік. Водночас майже кожен п'ятий опитаний зазначив, що приїжджає в Україну один раз на два роки, а 8 % – ще рідше.

Можливо, саме тісними соціальними контактами й можна частково пояснити те, що, незважаючи на соціально-економічну кризу, більшість учасників дослідження все ж виявила бажання повернутися на батьківщину. Частка осіб, які висловили твердий намір повернутися в Україну вже найближчим часом, становила 20 %. Кількість мігрантів, що мають намір повернутися згодом (не найближчим часом, а також тих, хто хотів би повернутися, але не бачить для себе жодних перспектив), розподілилася приблизно рівномірно: по 20 %. У 16 % респондентів виникають думки щодо переїзду в Україну, але вони ще остаточно не визначилися зі своїм рішенням, а 12 %, навпаки, більш схильні до того, щоб залишитися жити в країні свого перебування, і тільки 8 % однозначно вирішили не повертатися на батьківщину.

Серед обставин, які могли б спонукати до повернення в Україну трудових мігрантів, вирішальне значення мають економічні фактори (табл. 3.6): поліпшення економічної ситуації в Україні, високий рівень оплати праці, гарантована можливість знайти роботу. Ці чинники рееміграції зайняли перші три рангові позиції як особисто для експерта, так і для його найближчих друзів, родичів, знайомих. Важливими виявились також зміна політичної ситуації в Україні, втрата роботи в країні перебування, а також досягнення мігрантами пенсійного віку і можливість отримувати пенсію, зароблену за кордоном.

Позитивним є той факт, що майже третина мігрантів (32 %) висловила тверде бажання розпочати власну справу в Україні, ще 12 % скоріше схильні до цього наміру, ніж ні. Водночас більшість опитаних (70 %) відзначила відсутність досвіду економічної співпраці з представниками українських підприємств як у них особисто, так і в їхніх знайомих, котрі перебувають за кордоном. Серед найбільш типових проблем, які виникають у процесі співпраці емігрантів з партнерами з української сторони, експерти назвали несприятливу соціально-економічну ситуацію, що склалася в Україні. Частота вибору цього варіанта відповіді серед запропонованих 15 альтернатив становить 23 %. Наступними (за частотою вибору)

проблемами є: низькі темпи роботи, багато зайвих погоджень і бюрократії (12,2 %) та труднощі з отриманням віз (10,1 %). Одиниці експертів (лише 1,4 %) вважають, що в такій співпраці жодних проблем немає.

Таблиця 3.6

**Обставини, які б могли спонукати українських мігрантів
повернутися на батьківщину**

Чинник рееміграції	Особисто експерта		Найближчих його друзів, знайомих, родичів	
	відсоток спостережень	ранг значущості	відсоток спостережень	ранг значущості
Покращання економічної ситуації в Україні	43	I	52	I
Високий рівень оплати праці	32	II	40	II
Гарантована можливість знайти роботу	32	II	33	III
Зміна політичної ситуації в Україні	29	III	25	IV
Сімейні обставини	27	IV	17	VI
Досягнення пенсійного віку. Можливість отримувати в Україні пенсію, зароблену за кордоном	19	V	21	V
Сприятлива ситуація для власного підприємництва	12	VI	9	VIII
Проблеми зі здоров'ям, втрата працездатності	12	VI	13	VII
Втрата роботи у країні перебування	9	VII	21	V

* Джерело: складено автором за результатами експертного опитування

Попри висловлену в процесі дослідження високу готовність мігрантів розпочати власну справу в Україні, учасники опитування виявили досить низький рівень готовності вкладати свої кошти в Україну. Так, майже чверть опитаних заявили, що не мають бажання вкладати кошти в Україну, а 35 % – просто не мають таких коштів. Серед тих, хто все ж має таку готовність, найбільш поширеними способами можливого вкладання коштів (за частотою вибору) стали благодійні внески, грошові вклади в банк та інвестиції у розвиток сільського виробництва.

Окрім збереження соціальних зв'язків, сформованих в Україні, перед новоприбулими мігрантами постає проблема налагодження нових соціально-економічних зв'язків і відносин та успішної інтеграції у суспільстві, що їх

приймає. Досить часто в цьому їм сприяє вже сформована в певній країні українська діаспора, емігрантські осередки та організації. Навіть звичайні, неорганізовані зустрічі мігрантів не лише допомагають уникнути відчуття самотності, соціальної ізоляції, а й часто здатні вирішити низку побутових й економічних проблем новоприбулих. Найбільш поширеними місцями, де найчастіше зустрічаються українці, опитані нами експерти визначили: церковні громади мігрантів, зібрання після богослужінь, магазини зі звичними для українців товарами, а також парки і сквери. Таким чином, церква на сьогодні залишається найважливішим об'єднувальним осередком для мігрантів та покращує їх можливості формування й накопичення соціального капіталу.

Аналітичний огляд літератури щодо організації життя мігрантів у суспільстві, що їх приймає, показує, що в основному проблема пошуку першого місця праці є найпоширенішою серед усіх мігрантів незалежно від країни їх походження та країни призначення. Тому цілком закономірним є той факт, що більшість опитаних визначила допомогу в пошуку роботи та процесі працевлаштування як один із найбільш пріоритетних напрямів роботи емігрантських осередків українців. Цей напрям зайняв I ранг значущості за частотою зафіксованого вибору. Крім того, експерти визначили, що емігрантські організації мали б проводити свою діяльність за такими основними напрямами: юридичне консультування мігрантів щодо їх прав та можливостей (II ранг), а також соціально-психологічна допомога тим, хто перебуває у складній життєвій ситуації (III ранг). Просвітництво (організація суботніх шкіл для дітей мігрантів, забезпечення мігрантів українськими періодичними виданнями, літературою) та культурно-мистецька діяльність (організація свят, концертів, зустрічей, екскурсійних турів тощо) також мали б стати важливими напрямами діяльності таких осередків (на думку експертів).

Експертам пропонували також визначити основні труднощі формування осередків українських емігрантів у країні їх перебування. Так, головною проблемою організації діяльності емігрантських громад, на думку експертів, є

дефіцит часу через надмірну зайнятість. Відомо, що мігрантам іноді доводиться працювати понаднормово чи на кількох роботах для того, щоб не тільки заробити собі на прожиття, а й допомагати родичам в Україні. Оскільки здебільшого за кордоном українська освіта визнається лише формально, частково, взагалі не визнається або ж її якість не відповідає сучасним вимогам світового ринку праці, то, окрім мовних курсів, багато мігрантів відвідує ще й додаткові професійні курси, здобуває освіту чи займається самоосвітою.

З проблемою формування осередків українських емігрантів тісно пов'язана також «пасивна громадянська позиція мігрантів, їх надмірна зосередженість на матеріальних вигодах та зароблянні грошей». Цей варіант відповіді займає другий ранг за частотою зафіксованого вибору. Крім того, були вказані такі проблеми, як соціальна та економічна вразливість, незахищеність мігрантів, а також відсутність серед них громадських лідерів.

Низка досліджень, проведених у різних країнах світу, свідчить, що головною проблемою для іммігрантів, незалежно від етнічної чи расової належності, нині залишається питання входження в соціально-трудова сферу суспільства, що приймає [281]. Йдеться про їх обмежені можливості потрапити на першу співбесіду й отримати перше місце праці за кордоном. Не є винятком і мігранти – вихідці з України. Так, серед основних проблем, які найчастіше виникають в їхньому житті, експерти насамперед відзначили труднощі пошуку першого місця праці та складність зрозуміти й вивчити мову країни перебування (табл. 3.7).

Результати експертного опитування показують, що перед українськими мігрантами досить гостро стоїть проблема повного або часткового невизнання дипломів про освіту, отриманих в Україні, та труднощі працевлаштування загалом. Вирішення цієї проблеми значною мірою залежить від дій української влади, і в цьому напрямі нею вже здійснено низку позитивних кроків. Так, ще у 1999 р. Верховна Рада України ратифікувала Лісабонську Конвенцію про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні. Крім

європейських країн, до Конвенції приєдналися також США, Канада, Ізраїль, Казахстан і Білорусь. У 2005 р. Україна приєдналася до Болонської декларації, що сприятиме її інтеграції в європейський освітній і науковий простір. Крім того, Україною підписано низку двосторонніх угод про взаємне визнання дипломів про освіту. Ще одним позитивним моментом у цьому напрямі стало створення у 2011 р. Національного інформаційного центру академічної мобільності. Окрім інших завдань, центр допомагає випускникам українських закладів вищої освіти пройти процедуру визнання диплома про освіту за кордоном. Запровадження Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS) та додатка до диплома європейського зразка допоможе спростити процедуру визнання українських дипломів про вищу освіту в Європі. Очевидно, що необхідно ще кілька років інтенсивної трансформації освітньої системи України та підписання державою ще низки угод, щоб перелічені заходи дали належний результат і, відповідно, українські громадяни стали повноцінними конкурентоспроможними суб'єктами на світовому ринку праці.

Таблиця 3.7

Проблеми, що найчастіше виникають у житті українських мігрантів за кордоном

Головні проблеми	Відсоток спостережень	Ранг значущості
Труднощі пошуку першого місця праці	50,7	I
Складність розуміти та вивчити мову країни перебування	44	II
Повне/часткове невизнання українських дипломів про освіту	38,7	III
Труднощі працевлаштування загалом	36	IV
Брак юридичних знань для захисту своїх прав як трудового мігранта	20	V
Важка, виснажлива праця	17,3	VI
Самотність, ізоляваність, брак спілкування	17,3	VI
Несправедлива система оплати праці (занижений її рівень, понаднормова праця без додаткової винагороди тощо)	13,3	VII

* Джерело: складено автором за результатами експертного опитування

Наступною за частотою підтверджень виступає проблема браку юридичних знань для захисту своїх прав як трудового мігранта. Це вказує на необхідність удосконалення діяльності консульських установ України. Крім

того, питання поінформованості мігрантів щодо своїх прав і обов'язків багато в чоскандинавських країнах іммігранти мають змогу отримати корисну й необхму залежить від інтеграційної політики суспільства, що їх приймає. Так, у ідну їм інформацію в соціальних службах, на курсах з пошуку роботи, мовних курсах або беручи участь у спеціальних проектах і програмах для новоприбулих іноземців.

Проблеми «важкої, виснажливої праці» та «самотності, ізолюваності, браку спілкування» певною мірою взаємопов'язані і набрали однакову кількість вибору відповідей серед означених альтернатив, зайнявши шосту рангову позицію в ієрархії труднощів, які найчастіше виникають у житті українських мігрантів. Зауважимо, що в результатах відповідей на це запитання спостерігаються певні гендерні відмінності. Так, на важку працю вказала майже третина всіх опитаних чоловічої статі, а частка жінок була втричі меншою. Водночас проблеми самотності й браку спілкування хвилюють жінок удвічі частіше, ніж чоловіків. Такі відмінності можна пояснити соціально-психологічними та індивідуальними особливостями осіб чоловічої і жіночої статі.

На несправедливу систему оплати праці в країні свого перебування (занижений її рівень, понаднормова праця без додаткової оплати тощо) вказало лише 13 % експертів. Решта запропонованих варіантів відповідей на питання щодо проблем, які найчастіше виникають у житті українських мігрантів, не мають суттєвого значення, оскільки кожен із них окремо отримав мізерну кількість вибору. Крім того, слід наголосити, що ніхто з експертів не зазначив про відсутність у них особисто та знайомих їм представників української спільноти труднощів.

Отже, опитування експертів показало, що основні труднощі, які виникають у житті мігрантів – вихідців з України, пов'язані насамперед зі соціально-трудовою сферою. Водночас міжнародні дослідження свідчать, що саме дискримінація виступає однією з найважливіших причин труднощів працевлаштування іммігрантів на ринку праці суспільства, що їх приймає

[282; 291, с. 7; 287]. Тому в дослідженні ставили завдання виявити, яких форм дискримінації за міграційною ознакою доводилося зазнавати особисто експертам чи знайомим їм представникам української спільноти.

Під соціально-економічною дискримінацією мігрантів розуміємо несправедливе, необґрунтовано-вибіркове поводження з ними на підставі расової чи національної належності, яке порушує їхні права, обмежує можливості та ставить їх у нерівне становище порівняно з корінним населенням в процесі працевлаштування, кар'єрного зростання, оплати праці, визначення умов та режиму праці, надання житла тощо. У рамках репрезентованого дослідження передусім зосереджуємо увагу на дискримінації українських мігрантів у соціально-трудої сфері.

Так, за результатами експертних узагальнень, найпоширенішою формою дискримінації українських мігрантів виступає занижена заробітна плата порівняно з іншими корінними жителями або мігрантами з інших країн (рис. 3.8). Наступними проявами дискримінації за частотою вибору запропонованих варіантів стало «обмеження можливостей кар'єрного зростання» та «змушування до понаднормової неоплачуваної роботи». На проблему необґрунтованої відмови в працевлаштуванні та невчасних/неповних виплат заробітної плати вказала однакова кількість експертів, і вона становить 6,7 % опитаних.

Значна кількість осіб – 40 % експертної групи – зазначила, що ні вони особисто, ні знайомі їм представники української спільноти не зазнавали дискримінації за міграційною ознакою у країні свого тодішнього перебування. Слід зауважити, що розгляд цього питання за статевою ознакою не виявив суттєвих відмінностей між групами. Так, відсоток чоловіків, котрі вказали на відсутність дискримінаційного досвіду, становить 44 % серед усіх учасників дослідження чоловічої статі. Серед жіночої статі ця частка становить 38 % осіб.

Внаслідок прямої чи прихованої дискримінації мігрантів на ринку праці суспільства, що їх приймає, вони здебільшого вимушені працювати на

роботах, що не відповідають рівню їх кваліфікації та освіти. Так, опрацьовані результати дослідження свідчать, що половина опитаних мігрантів – вихідців з України мають значно вищий рівень освіти і заслуговують, на їх погляд, на кращу роботу. Ще 22 % учасників опитування вважають, що їхня теперішня робота лише частково відповідає рівню отриманої освіти. Лише кожен п'ятий з опитаних заявив про повну відповідність своєї роботи отриманій освіті.

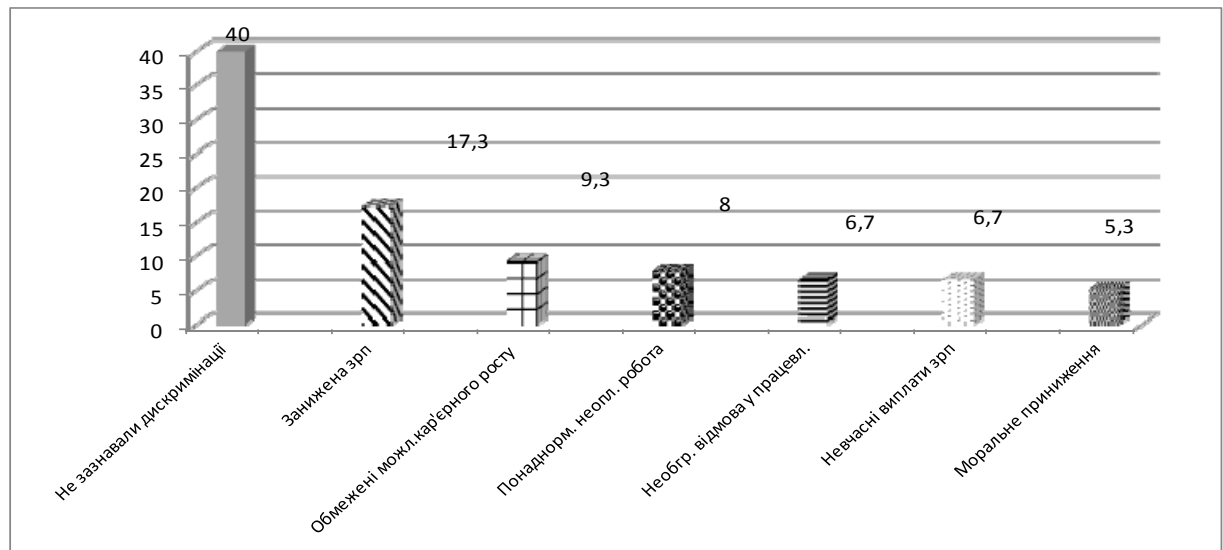

Рис. 3.8. Основні форми дискримінації українських мігрантів за кордоном

Джерело: складено автором за результатами експертного опитування [238, с. 141]

У всіх цивілізованих країнах офіційно іммігрантам задекларовано однакові права та можливості на рівні з корінним населенням, ведеться активна політика протидії дискримінаційним проявам на ґрунті расової чи національної належності, що зумовлює правомірність існування відповідних інституцій для захисту їх прав. Однак, як показують результати експертного опитування, для вирішення своїх проблем лише менше ніж половина українських мігрантів звертається за допомогою до належних структур. Так, найбільша частота звернень зафіксована в соціальні служби та Червоний Хрест. Серед основних видів допомоги, яку отримують українські мігранти за кордоном, можна назвати медичну, соціальну, психологічну, інформаційну і правову.

Отже, результати експертного опитування виявили економічний характер міграції населення України за її межі. Зокрема, найгострішими проблемами є: низький рівень оплати праці, труднощі працевлаштування та високий рівень корупції на всіх рівнях. Водночас значна частина опитаних розглядає можливість відкриття власної справи та готова вкладати свої кошти в Україні.

Слід констатувати, що більшість трудових мігрантів – вихідців з України зазнає дискримінації за кордоном. Здебільшого вона проявляється у несправедливій щодо них системі оплати праці (мається на увазі занижений її рівень, неоплачувана понаднормова робота тощо) та обмежені можливості кар'єрного зростання. Повне або часткове невизнання українських дипломів про освіту певною мірою також можна розглядати як непряму форму дискримінації наших громадян. Результатом застосування дискримінаційних практик у соціально-трудої сфері суспільства, що приймає, є неповне чи неефективне використання людського потенціалу мігрантів. Це завдає збитків як дискримінованій особі, державі-донору, так і реципієнту іноземної робочої сили. Тому вирішення цієї проблеми потребує всебічної координації зусиль та співпраці.

3.4. Внутрішня міграція та вимушені переміщення населення в Україні

Відомо, що всі міграційні потоки поділяються на внутрішні та зовнішні. Внутрішня міграція населення може здійснюватись у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці, області або між ними. Розрізняють внутрішньорегіональну й міжрегіональну її форми. Внутрішня міграція має не менш важливе значення для розвитку країни, ніж зовнішня, і для України може виступати вагомим засобом балансування міграційної політики. Внутрішні міграційні процеси є водночас наслідком і чинником відмінностей

соціально-економічного розвитку регіонів. Хоч така міграція не змінює загальної чисельності населення країни, проте впливає на характер його розміщення, на статево-вікову, професійну структуру жителів окремих регіонів.

В Україні за останні десятиліття внутрішній міграційний оборот населення скоротився у шість разів: з 3 млн у 80–90-х рр. ХХ ст. до півмільйона у 2015 р. [203, с. 26]. Загалом на межі ХХ–ХХІ ст. українські міграціологи відзначають невисокий рівень внутрішньої мобільності населення України (порівняно з розвинутими країнами світу). Зокрема, якщо коефіцієнт внутрішньої міграції на 1000 населення у 2005 р. у США становив 26, Швеції – 20, Великобританії – 19, то в Україні – 15,4 [200, с. 5]. Станом на 2015 р. цей показник в Україні зменшився до 12. Однак все ж внутрішня міграція за обсягом вдесятеро переважає фіксовану міжнародну. Крім того, у 2017 р. Державна служба статистики України вперше за останні роки зафіксувала зростання загального обсягу внутрішньої міграції [205, с. 36].

Результати соціологічного дослідження внутрішньої міграції населення у 139 країнах світу, проведеного Інститутом Геллапа (Gallup) у 2011–2012 рр., показали, що населення Америки є одним із найбільш мобільних у світі. Зокрема, кожен четвертий американець стверджував, що переїжджав у межах своєї країни за останніх п'ять років. Подібні значення показників відзначались і в Новій Зеландії (26 %), Фінляндії (23 %) та Норвегії (22 %) [275]. Найнижчу частку внутрішніх мігрантів (5 %) мають азійські країни, що розвиваються (наприклад, Афганістан, Бангладеш, Пакистан та ін.).

За підрахунками представництва МОМ в Україні, внутрішні трудові мігранти становили у 2014 р. 9 % економічно активного населення. Дослідження цієї організації показало, що найближчого року мають намір здійснити внутрішню міграцію 830 тис. осіб, тому можна очікувати збільшення обсягів внутрішньої міграції приблизно на 50 % [210, с. 36]. Майже половина внутрішніх мігрантів походить із західних областей

України, 23 % – з північних. На східні, центральні й південні регіони припадає 29 % усіх внутрішніх трудових мігрантів [210, с. 36].

Близькими до оцінок МОМ виявилися результати соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України. Він показав, що у 2013 р. поза межами свого населеного пункту на території нашої держави працювало 9 % населення, а у 2015 р. – 10,4 % [231, с. 195; 230, с. 323]. Найвища частка населення, забезпеченого роботою за місцем свого проживання, зафіксована у м. Києві, а найнижча – у сільській місцевості (табл. 3.8). Крім того, лише чверть опитаних столиці повідомили, що не працювали на момент опитування, у той час як у сільській місцевості – майже половина. Такий високий показник незайнятості можна пояснити тим, що до цієї групи, окрім безробітних, увійшли також і непрацюючі пенсіонери, інваліди та домогосподарки [231, с. 195].

Таблиця 3.8

Розподіл працівників за місцем роботи стосовно місця постійного проживання, 2015 р., %

Місце роботи стосовно місця постійного проживання	Усі жителі України	Тип населеного пункту – місця постійного проживання			
		Київ	місто з населенням понад 250 тис. осіб	невелике місто	сільська місцевість
Працюю за місцем проживання	46,1	71	57,7	48,9	33,5
Працюю в іншому населеному пункті в Україні	10,4	3,6	3,4	6,2	19,1
Працюю за межами України	0,7	0,7	0,7	0,8	0,6
Зараз не працюю	41,8	24,6	38,2	44,1	46,8

*Джерело: побудовано автором за даними [230, с. 323]

Аналіз структури міграційних потоків України показав, що з 2000-х рр. на міграцію в межах однієї області припадає більше ніж половина всіх переїздів, а на міжрегіональну – більше ніж третина загального обсягу валової міграції [232]. Основу внутрішньорегіональної міграції становить маятникова трудова міграція сільських жителів, а також виїзд населення зі

сіл та селищ до міст. Столиця України та її обласні центри є основними центрами притягування маятникових мігрантів. Найбільша інтенсивність маяткової міграції населення фіксується у Київській області. За даними обстежень щодо економічної активності населення, які проводять органи статистики, половину всіх маятникових мігрантів становлять жителі Київської області [200, с. 6].

Останніми десятиліттями міграції зі села до міста втрачали характер маятникових, набуваючи незворотного характеру. Зокрема, у 2013 р. 155,8 тис. жителів сільської місцевості переїхало до міст на постійне місце проживання [213, с. 201]. Через міграційні і природні втрати за останнє двадцятиліття чисельність сільського населення скоротилась на 2,5 млн осіб, а з карти України щотижня зникає одне село [269]. Відсутність належних умов життя, освіти і працевлаштування у селі призводить до скорочення сільського населення, яке відбувається в основному за рахунок виїзду молоді. Вона їде до міст, щоб здобути освіту, однак після закінчення навчання здебільшого не повертається до села. Таким чином, протягом десятиліть частка сільського населення у загальній чисельності населення країни постійно скорочувалась. Якщо з проголошенням незалежності України (1991 р.) вона становила 32,5 %, то на початок 2016 р. – 30,8 % [184]. Закономірно, що значний відплив населення зі сільських територій призводить до деградації та вимирання населених пунктів, а в містах, куди прибувають вихідці зі сіл, виникає додаткове навантаження на інфраструктуру. Крім того, відбувається деформація статево-вікової, професійної, соціальної структури населення як регіонів прибуття, так і місць вибуття населення. Тому останніми десятиліттями уряди багатьох країн намагаються сповільнити темпи переміщення населення зі сіл до міст. Зокрема, за даними ООН, якщо у 1996 р. зі 185 країн декларували таку політику лише 38 %, то у 2015 р. – 73 % [280]. Крім того, уряди більшості розвинутих країн докладають значних зусиль для розвитку інфраструктури та

будівель села, стимулюють створення та збереження його промислового виробництва, сприяють реалізації стратегій розвитку сільських територій з метою скорочення факторів, що спричиняють урбанізацію.

Загалом у внутрішньорегіональних переміщеннях переважають жінки (57 %), а чоловіки – у міжрегіональних та міжнародних (72 %) [213, с. 201]. У віковій структурі внутрішніх трудових мігрантів найбільшу частку становлять особи у віці 30–44 роки (41 %). Однак найближчим часом ситуація дещо зміниться. Зокрема, за оцінками Представництва МОМ в Україні, частка молоді віком 18–29 років зросте з 28 % (2015 р.) до 34 % (2016 р.) [210, с. 37].

Аналіз динаміки міграційного сальдо населення сільської місцевості (усі потоки) за період 2002–2015 рр. показує суттєве сповільнення темпів скорочення сільського населення починаючи з 2009 р. Якщо у 2005 р. спостерігався пік такого скорочення і міграційне сальдо становило -51 тис. осіб, то у 2013 р. – лише -3,6 тис. осіб. У 2014 р. в сільській місцевості вперше за аналізований період зафіксовано незначний міграційний приріст, який становив майже 3 тис. осіб, а у 2017 р. – уже 8 тис. осіб [219, с. 119]. На наш погляд, таку ситуацію можна пояснити двома основними причинами: розміщенням ВПО та біженців у сільській місцевості та процесами субурбанізації (наприклад, переселення мешканців великих міст у приватні будинки менших поселень).

Розрахунки І. О. Мостової, здійснені для оцінки міжрегіональних міграцій, показали, що найактивнішими є міграційні процеси між сусідніми областями. Зокрема, коефіцієнт інтенсивності міграційних зв'язків у 2013 р. найвищим був між АР Крим та Севастополем (14,6–9,3), Київською областю та Києвом (6,5–4,5), Волинською та Рівненською (8,7–6,5), Чернівецькою та Івано-Франківською (6,9–6,5) областями [213, с. 202]. Щодо міграційної системи «регіон-столиця», то з Києвом найсильніші зв'язки мала Київська, Житомирська, Черкаська та Чернігівська області [213, с. 202].

Основним реципієнтом міжрегіональних мігрантів є столиця України – місто Київ. При цьому до 2007 р. її роль зростала: міграційний приріст за

рахунок інших регіонів у 1995 р. становив 4,1 тис. осіб, у 2000 р. – 12,9 тис. осіб, а у 2007 р. – уже 24,8 тис. осіб [200, с. 4]. Натомість останніми роками міграційний приріст столиці значно скоротився. Так, якщо у 2005 р. він становив 30,6 тис. осіб (за всіма потоками), то у 2015 р. – удвічі менше: 13,5 тис. осіб [263, с. 31]. Крім того, головними центрами притягування міжрегіональних міграційних потоків стали найбільш урбанізовані, економічно розвинені регіони України, а саме: Київська, Харківська та Одеська області [213, с. 201]. Аналіз динаміки загального коефіцієнта міграційного приросту (скорочення) за останніх 12 років (2007–2018 рр.) виявив, що у вказаних областях він у кілька разів перевищував середні показники України. Зокрема, найбільшим за аналізований період коефіцієнт міграції був у 2012 та 2017 рр. і в середньому в Україні становив 13,5 особи на 10000 наявного населення та відповідно 15,2 особи. У м. Києві міграційний приріст у 2012 р. становив 87,4, Київській області – 50,5, Харківській – 55,1, Одеській – 42,3 особи на 10000 наявного населення (табл. 3.9). У 2015 р. міграційний приріст в Україні був найнижчим за останніх 12 років і становив лише 0,8 особи на 10000 наявного населення. Слід зауважити, що майже у всіх регіонах України у вказаному році він був досить мізерним, здебільшого у проміжку від -1 до +1.

Попри те, що починаючи з 2005 р. й донині в середньому в Україні фіксується міграційний приріст населення (хоч і незначний), у низці областей спостерігається суттєве міграційне скорочення. Зокрема, за останнє десятиліття коефіцієнт міграційного скорочення був найбільшим у східних областях країни (Кіровоградській і Луганській) та на півдні (у Херсонській області) (табл. 3.9). Скорочення населення цих областей відбувалося здебільшого за рахунок внутрішньої міграції.

Таблиця 3.9

**Коефіцієнт міграційного приросту (скорочення населення) за регіонами,
2007–2018 рр. (на 10000 осіб наявного населення)**

Територіально-адміністративне утворення	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	3,6	3,2	2,9	3,5	3,7	13,5	7	5,3	0,8	4,6	15,2	4,4
АР Крим	17,9	17,6	15,4	17,5	18,5	22,4	25,7
<i>Області</i>												
Вінницька	-9,1	-10	-3,3	-2,4	2,9	-2	-4,7	2,1	0,4	-15,7	-29,2	-24,5
Волинська	-1,1	0,8	-2,1	0	6,5	-2,6	3	6,7	0,1	-12	-7,9	-6,6
Дніпропетров-ська	2,5	-5,2	-3,2	-0,1	-0,7	5,7	-1,1	1,3	-0,4	-7,2	74,7	7,9
Донецька	-0,2	-2	-4,1	-2,4	-1,1	-0,2	-7,5
Житомирська	-13,3	-16,2	-11,7	-2,3	-4,3	7,1	-4,2	-3,8	-1	0,5	-7,2	-11,7
Закарпатська	-12,6	-11,1	-9,4	-6,7	-3,7	-4,2	-9,8	-6,8	-1,3	-7,8	-0,8	0,7
Запорізька	-4,8	-2	0,6	1,1	-4,5	6,1	-5,9	-4,8	-0,5	-9,7	-15,7	-12,7
Івано-Франківська	-1,5	-1	-0,8	1,6	3,8	9,8	6,9	9	1,4	0,9	10,6	4,1
Київська	-4,2	7,8	12,4	26,5	50,5	50,5	58,7	64,4	6,5	65,8	175,9	154,1
Кіровоград-ська	-40,1	-38,5	-23,2	-6,6	-14,4	-17,6	-16,7	-8,6	-0,7	0,2	-17,2	-24,1
Луганська	-20,4	-15,5	-11,3	-10,4	-11,7	-6,8	-7,9
Львівська	-4,7	-2,9	-2,1	-3,4	-6,1	4,8	-0,6	6,1	0,5	19,6	10,5	7,5
Миколаївська	-5,3	-9,5	-6	-3,1	-5,5	-8,3	-6,8	5,5	0,2	-12,5	-16,5	-19,5
Одеська	47,3	27,7	23,9	21,3	17,1	42,3	24,1	19,4	0,4	14,2	19,8	32,3
Полтавська	-3,7	-1,8	1,4	0,3	-2,3	1,4	3	7,2	0,7	-1,1	-4,6	0,5
Рівненська	-17,1	-16,3	-12,7	-10,2	-15,6	-12,1	-7,8	-1,3	-0,7	-2,2	-15,7	-19,0
Сумська	-19,3	-11,1	-10,5	-8,4	-7,3	-10,2	-13	-3,6	-0,9	10,4	-6,6	-19,3
Тернопільська	-15,5	-13,5	-11,2	-9,1	-7,7	-4,3	-10,5	0,7	0,2	-14,5	-12,8	0,3
Харківська	14,4	15,8	7,2	6,6	3	55,1	20,4	30,2	1,8	2,9	44,7	16,9
Херсонська	-26,9	-25	-11	-10,5	-10,4	-17,4	-17,8	-8	-0,3	-9,8	-26,1	-21,8
Хмельницька	-12,5	-6	-2,5	-4,5	-8,5	-5,5	-7,2	0,2	-0,1	-14,8	-21,7	-5,2
Черкаська	-2,2	-2,4	2,9	-3,7	2,3	-4,3	-4,4	2,5	-0,1	-16,8	-3,7	-20,3
Чернівецька	6,8	7,3	10,2	7	9,9	18	15,4	15,3	1,1	-5,3	4	2,5
Чернігівська	-9,8	-7,3	1	0,1	3,2	-6,7	-8,6	-3,6	0,1	-8	-20	-18,6
м. Київ	90,9	85	55,5	38	35,8	87,4	64,3	50,2	4,6	45,6	14,4	47,4
м. Севастополь	55,2	62,9	43,6	46,7	40,7	75,1	85,7

* Джерело: складено автором за даними [215, с. 280-281; 216, с. 100; 217, с. 102; 218, с. 116; 219, с. 120; 220, с. 155]

Хоча дані офіційної статистики й свідчать про значне переважання обсягів внутрішньої міграції над зовнішньою, та серед міграційних установок населення домінує орієнтація на закордонні поїздки. Так, результати

дослідження, проведеного у 2015 р. Інститутом соціології НАН України, виявило, що приблизно кожен п'ятий житель України має бажання виїхати з населеного пункту, де він проживає. При цьому до іншої місцевості в межах України висловило бажання переїхати близько 10 % опитаних, а за кордон – удвічі більше (20 %). Досить значною є частка респондентів, котрі ще не знають, куди б переїхали, а половина опитаних заявила, що ніколи й нікуди не виїжджала б [230, с. 325].

Природно, що рівень мобільності молоді є приблизно удвічі вищим, ніж середній показник щодо всього населення України. Про це, зокрема, свідчать результати репрезентативного опитування населення України віком 14–34 роки, проведеного у 2016 р. Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега». Зокрема, на запитання «Чи хотіли б Ви виїхати з Вашого населеного пункту?» ствердну відповідь дало близько 40 % респондентів. виїхати 16 %, а за її межі – 66,6 % тих учасників опитування, котрі висловили. При цьому до іншої місцевості в межах України хотіло б бажання покинути свій населений пункт. Зокрема, найпривабливішими для української молоді є країни Євросоюзу: частка тих, хто хотів би туди поїхати, становить 41 %. Найближчим часом емігрувати з України планує 4 % молодих людей, а поїхати на тимчасові заробітки за її межі – кожен п'ятий учасник дослідження [213].

Починаючи з 2014 р. в результаті анексії АР Крим Росією та збройного конфлікту на Сході України значна частка внутрішніх переміщень населення набула вимушеного характеру. Зокрема, відбувається вимушена міграція населення з окремих територій Донецької (61 % від загальної кількості ВПО), Луганської (35 %) областей та АР Крим (4 %) до інших регіонів нашої держави [196, с. 22]. Станом на вересень 2016 р. в нашій державі було зареєстровано 1,8 млн ВПО, що становить 4 % від загальної кількості населення країни [224]. У кінці 2016 р. Україна посідала дев'яте місце у світі за кількістю ВПО з причини конфлікту чи насильства (табл. 3.10). На кінець 2018 р., за даними Центру моніторингу внутрішніх переміщень Норвезької

ради з питань біженців, кількість таких осіб становила всього 800 тис. Натомість на офіційному веб-порталі Міністерства соціальної політики України подається 1,512 млн осіб [223]. Причиною такої суттєвої різниці в оцінках можуть бути відмінності в методології обліку таких осіб.

Слід зауважити, що Міністерство соціальної політики обліковує всіх, хто звертається з питань виплати пенсій чи соціальної допомоги за новим місцем проживання. Однак сюди зараховано й осіб, які проживають на непідконтрольних українській владі територіях Донбасу і реєструються для отримання соціальних виплат. Через це можна припустити, що показники обсягів вимушених переміщень є дещо завищені. З іншого боку, дослідники окресленої проблематики зауважують, що «офіційні дані істотно применшують масштаби переселення». Частково це пов'язують із тим, що більшість людей, які мали змогу самостійно облаштувати своє життя, ніде не реєструвалися. Крім того, репрезентативні соціологічні опитування переселенців засвідчують, що 15 % із них приховують свій статус від інших або через побоювання за себе чи членів родини, або просто не вважають за необхідне про це говорити.

Таблиця 3.10

Загальна кількість внутрішньо переміщених осіб унаслідок конфлікту і насильства, млн осіб

Країна	Станом на 31.12.2016 р.	Станом на 31.12.2018 р.
Сирія	7	6,119
Колумбія	6,449	5,761
Ірак	3,578	1,962
Судан	3,566	2,072
Нігерія	2,833	2,216
Ємен	2,683	2,324
Конго	1,992	3,081
Південний Судан	1,889	1,869
Україна	1,82	0,8
Афганістан	1,739	2,598

* Джерело: складено автором за даними [278]

Розселення ВПО не відбувається рівномірно і не є достатньо врегульованим процесом. Загалом можна виділити низку факторів, які

впливають на вибір нового місця проживання цієї групи громадян. Насамперед це фінансові можливості самих переселенців, а також наявність родичів, друзів у тому чи іншому регіоні. Крім того, важливою є наявність відповідної роботи чи перспектива її отримати в регіоні-реципієнті. Часто також обирається місце, яке вже знайоме людині (наприклад, де пройшло дитинство, студентські роки, робочі поїздки тощо). Оскільки більшість ВПО сподівалась на тимчасовість свого переселення, то вибір населеного пункту зумовлювався насамперед близькістю розташування до рідної домівки. Тому найбільша кількість переселенців сконцентрована у прилеглих до зони конфлікту територіях та м. Києві, де їх частка у структурі постійного населення регіону становить від 3 до 4,24 %. Зокрема, на початок 2016 р. у контрольованих українською владою районах Донецької та Луганської областей зареєстровано 676533 та 251231 особу, у Харківській області – 212557 осіб, у м. Києві – 127026 осіб. Значну кількість переселенців зафіксовано також у Запорізькій (118878 осіб), Дніпропетровській (76457 осіб) та Київській (48975 осіб) областях [252, с. 9–10]. Ці області прийняли 82 % всіх ВПО. Найменша кількість переселенців сконцентрована у Волинській, Івано-Франківській, Закарпатській, Рівненській, Чернівецькій та Тернопільській областях, де зафіксовано від чотирьох до двох тисяч осіб (дод. У). Здебільшого від небезпеки рятуються молоді матері з дітьми та пенсіонери. Особи чоловічої статі становлять лише п'яту частину переселенців. За приблизними оцінками дослідників цієї проблематики В. Смаль та О. Позняка, більшість ВПО – особи пенсійного віку (60 %), близько 13 % – діти і 4 % – неповносправні особи. Працездатні громадяни становлять лише 23 % [252, с. 90]. Водночас І. О. Мостова частку працездатних громадян оцінює в 50 % [213]. Очевидно, що однозначні висновки й оцінки робити важко через брак і недостовірність даних про цю категорію осіб. Очевидно, ця проблема частково вирішиться зі створенням єдиної інформаційної бази даних. На сьогодні здійснюється робота з програмного забезпечення діяльності цієї бази.

Соціологічні опитування виявили, що третина ВПО хоча б один раз або час від часу їздила на непідконтрольні українському уряду території. Основними причинами таких поїздок були: перевезення речей, підтримування житла в належному стані, а також відвідування родичів (знайомих). Крім того, кожен сьомий учасник опитування повідомив про наявність у його домогосподарстві члена, який повернувся на окуповану територію на постійне місце проживання [222, с. 13].

Якщо добровільна внутрішня міграція спрямована на вирішення проблем працевлаштування, покращання матеріального, соціального становища її учасників, то вимушене переміщення зумовлене причинами зовсім іншого характеру. Зокрема, для вихідців з окупованого Криму найпоширенішими причинами переселення виступають політичні переслідування, психологічний тиск, погрози, несприятлива психологічна атмосфера загалом. Щодо переселенців із Донбасу, то тут ідеться здебільшого про пряму загрозу життю, переслідування, порушення прав людини, відсутність елементарних умов для проживання [211, с. 19]. Вимушена міграція пов'язана з втратою житла, майна, роботи переселенців, тому вона породжує низку соціально-економічних проблем регіонів-реципієнтів та призводить до виникнення явища раптової бідності. За оцінками експертів, лише 10 % сімей із зони конфлікту здатні на сьогодні обійтися без сторонньої матеріальної підтримки. Натомість більшість населення з прифронтових територій вже стала бідною чи потрапила в зону вразливості й потребує державної допомоги [228, с. 97-98].

Соціологічне опитування, проведене МОМ в Україні навесні 2016 р., засвідчує вкрай скрутне матеріальне становище ВПО. Зокрема, його результати показали, що майже кожному другому переселенцю доводиться заощаджувати навіть на харчуванні. Частка осіб, яким вистачає коштів лише на харчування (на інші потреби – ні), становить близько третини опитаних, а тих, кому вистачає і на харчування, і на необхідний одяг, взуття – 19 % [222, с. 6].

Дослідження свідчать, що труднощі з пошуком й отриманням житла є однією з найважливіших і найгостріших проблем переселенців на сьогодні [252, с. 20]. Право ВПО на отримання від держави безоплатного тимчасового житла закріплено у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Однак нині практично відсутній механізм отримання такого житла в користування. На практиці це виявляється у відмові надання житла ВПО через його відсутність [178]. Фактично переселенці змушені забезпечувати себе житлом за свої власні кошти. Зокрема, соціологічні обстеження показують, що більшість ВПО (57 %) живе в орендованому житлі різних категорій, кожен п'ятий – у родичів чи волонтерів і ще стільки ж – у центрах колективного проживання та гуртожитках [222, с. 7]. Дослідження, проведене ГО «Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка» у 2015 р., виявило, що в м. Києві та Київській області безкоштовно отримали від держави житло лише 15 % ВПО [188]. Загалом щодо житлових умов, то тут, за оцінками самих переселенців, здебільшого фігурують три основні проблеми: недостатня його площа, теплоізоляція та опалення.

Щодо вирішення житлових проблем переселенців, важко не погодитися з пропозицією Е. М. Лібанової про доцільність створення двох різних програм залежно від планів на майбутнє цієї групи населення. Очевидно, осіб, які прагнуть повернутись на Донбас, потрібно забезпечити тимчасовим житлом. Натомість людей, які планують залишитись у регіоні-реципієнті, необхідно переселити з місць скупченого розташування в окреме житло. Крім того, важливо здійснити інвентаризацію можливостей надання житла переселенцям за окремими регіонами, а також розпочати процедуру зведення житла для окремих професійних груп у тих місцевостях, де на них зафіксований найвищий попит [199, с. 20].

Оскільки під впливом різних обставин плани ВПО час від часу змінюються, важливим є проведення систематичних соціологічних досліджень. На сьогодні значна частина переселенців прагне повернутись до

рідних домівок. Так, результати соціологічного опитування, проведеного у 2015 р. громадською ініціативою «Восстановление Донбасса» спільно зі соціологічною службою TNS Ukraine, виявили, що кожна друга ВПО планує повернутись на свою «малу батьківщину» [254]. Зрозуміло, що велика кількість опитаних вагається з відповіддю на це запитання, адже нікому не відомо, коли припиняться воєнні дії, відновиться водо- й електропостачання, і взагалі, чи вціліють їхні домівки. Більшість осіб з чіткими намірами повернутись, висловила готовність взяти участь у відновленні зруйнованої інфраструктури Донбасу. Водночас достатньо значна частка планує залишитись у регіоні, що приймає. Зокрема, за даними соціологічних досліджень, у західних областях України вона становить 45% [200, с. 10].

Серед проблем, з якими найчастіше зіштовхуються ВПО, окрім житла, дослідники називають також труднощі з оформленням документів [252, с. 20]. Насамперед це пов'язано як із недосконалістю самої процедури взяття на облік таких осіб, так і з втратою ними основних документів. Крім того, у деяких регіонах (наприклад, Харківській області) зафіксовано зловживання під час надання послуг переселенцям [254].

Ще однією важливою проблемою, яка нині досить гостро постає в регіонах-реципієнтах, є труднощі працевлаштування ВПО. Зокрема, за оцінками ГО «Центр зайнятості вільних людей», рівень безробіття цієї групи населення у 2015 р. становив 21 %, що вдвічі більше від середнього показника в Україні [255]. Передусім така ситуація пов'язана з тим, що у регіонах, які приймають, існує невідповідність між професіями, якими володіють шукачі роботи, та попитом на них. За таких умов важливим є стимулювання перекваліфікації чи здобуття другої освіти. Однак дані свідчать про недостатній рівень професійної мобільності ВПО та їх низьку частоту звертання за допомогою до центрів зайнятості [199, с. 21]. Крім того, результати соціологічних обстежень дають підстави для висновку, що в значній частині переселенців присутні патерналістичні очікування щодо вирішення проблем їхнього

працевлаштування. Зокрема, основним видом підтримки, на який вони розраховують від держави, є пряма допомога у працевлаштуванні. Натомість можливістю перекваліфікації чи започаткування власної справи зацікавлена досить незначна частка досліджуваної групи населення [222, с. 14].

Необхідно також зауважити, що розмір пропонованої переселенцям оплати праці часто не відповідає їх очікуванням і запитам. Зокрема, це можна пов'язати з тим, що рівень середньомісячної зарплати на Донбасі останніми десятиліттями був вищим від середніх показників в Україні [229, с. 164]. Крім того, вирішення проблеми працевлаштування ВПО ускладнюється загальною соціально-економічною кризою в Україні, що супроводжується високим рівнем безробіття та низьким попитом на робочу силу.

Окрім соціально-економічних проблем переселенців, необхідно також досліджувати основні аспекти їх соціокультурної адаптації. Тут, на жаль, панують штучно створювані стереотипи, які стають перешкодою до такої адаптації. Наприклад, досить поширеною серед населення Сходу є думка про те, що російськомовні громадяни чи особи православного віросповідання почувуються у Львові некомфортно, тому переселенці, які надають особливого значення цим питанням, переїжджають здебільшого до Києва [211, с. 27]. Однак соціологи констатують, що безпосереднє спілкування людей з різних регіонів руйнує взаємні стереотипи і сприяє інтеграції українського суспільства [211, с. 27].

Важливим чинником соціокультурної адаптації ВПО є ставлення до них жителів регіонів-реципієнтів. Соціологічні опитування, які проводяться різноманітними організаціями, виявили здебільшого нейтрально-позитивне ставлення населення України до ВПО. Зокрема, дослідження, проведене Київським інститутом соціології у 2016 р., засвідчило також, що таке ставлення за останніх два роки не змінилось у негативному напрямі. При цьому в містах з найбільшою концентрацією ВПО частота виявленого позитивного ставлення є вищою (58 %), ніж у середньому в Україні (43 %).

Натомість нейтральне ставлення в них є нижчим, ніж у середньому в Україні, і становить відповідно 34 % і 47 % [256, с. 6].

Отже, внутрішня міграція на сьогодні є основною формою міграційного руху населення України. Однак вона практично залишається поза увагою держави. Очевидно, що розробка механізмів регулювання внутрішньої міграції можлива на основі оцінки обсягів, форм та складу внутрішніх міграційних потоків. Однак нині такі дані відсутні. Більше того, починаючи з 2013 р. Державна служба статистики вилучила таблиці з даними про міжрегіональні переміщення населення і подає інформацію про міграційний рух населення України лише за всіма потоками, з яких виділяє міждержавну міграцію. Натомість на офіційних сайтах обласних управлінь статистики до 2013 р. міститься інформація про міграційний рух населення лише двох видів: у межах регіону та зовнішня міграція (міжрегіональна та міждержавна разом). А з 2013 р. дані про кількість прибулих, вибулих та міграційний приріст (скорочення) населення кожної області подаються за всіма потоками разом. Таким чином, це фактично унеможлиблює комплексне дослідження внутрішньорегіональних, міжрегіональних та міждержавних переміщень населення за останні роки та вказує на гостру необхідність удосконалення системи статистичного забезпечення державної політики у сфері внутрішньої міграції.

3.5. Проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб у регіонах-реципієнтах

З метою виявлення найгостріших проблем адаптації ВПО у соціумі, який їх приймає, автором у складі робочої групи відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Державної установи «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України» спільно з працівниками Міжнародного благодійного фонду «Карітас України» навесні 2015 р. було

проведено анкетне опитування в окремих регіонах України. Анкети розповсюджували серед повнолітніх осіб, які покинули місця свого постійного проживання через збройний конфлікт та окупацію частини України у 2014–2015 рр. і зверталися по допомогу до регіональних організацій Карітасу України (члени багатодітних сімей, перестарілі особи, неповносправні громадяни або їхні опікуни тощо) [212, с. 54]. Всього опрацьовано 595 анкет (дод.Ф) з різних регіонів України (Волинська, Донецька, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Харківська області та м. Київ). Слід зауважити, що дослідженням охоплено як регіони з найвищою часткою ВПО у загальній чисельності населення області (наприклад, Харківська і Донецька області), так і регіони, де цей показник є найнижчим (наприклад, Львівська та Івано-Франківська області). Порівняльний аналіз результатів дослідження контрастних регіонів підсилює їх наукову значущість.

Результати опитування підтвердили гіпотезу про те, що з окупованої території насамперед виїжджають жінки з дітьми. Взагалі, чоловіки становлять лише 21 % респондентів. Більшість респондентів – молодь (18–34 роки – 44 %) та особи в активному працездатному віці (44 %). Частка осіб пенсійного віку є доволі невисокою (12,1 %). У віковій структурі переселенців більшість становлять молоді особи у віці до 35 років в Одесі (62,5 %) та Запоріжжі (57,3 %). В Івано-Франківську їх частка найменша і становить 32,3 %. Максимальні частки ВПО у віці від 35 до 59 років у Києві (56,4 %) та Івано-Франківську (51,7 %), а мінімальна – в Одесі (25,2 %). Групи осіб передпенсійного та пенсійного віку в структурі ВПО найбільш численними виявились у Харкові (18,3 %), Івано-Франківську (16 %), Краматорську (13,4 %) та Одесі (12,3 %).

Дослідження показало відносно високий освітній рівень вимушених переселенців. Цікаво, що рівень освіти респондентів виявився вищим від середнього показника тих регіонів України, з яких вони виїхали. Так,

закінчену вищу освіту має більше ніж третина ВПО (41,2 %), базову та неповну вищу – відповідно 7,1 % і 5,8 % опитаних. Науковий ступінь здобуло лише 1,5 % респондентів і майже стільки ж навчаються чи вже закінчили аспірантуру (1,4 %). Представники робітничих професій із наявністю професійно-технічної освіти становлять понад чверть опитаних, особи з нижчою кваліфікацією – 17 %.

Більшість учасників опитування – це вихідці з Донбасу (93,3 %). У Донецькій області народилося та/або провело більшу частину свого життя 70 % опитаних ВПО, у Луганській – 24 %. Вимушені переселенці з АР Крим у загальній структурі ВПО становлять менше ніж один відсоток (0,7 %) респондентів, при цьому на час опитування вони проживали в м. Харкові (0,35 %) та Львівській області (0,35 %). Менше ніж 5 % респондентів вважає своєю батьківщиною інші регіони України, трохи менше половини з яких тимчасово в них і проживає.

Аналіз результатів дослідження дозволяє сформулювати основні критерії обрання респондентами регіону тимчасового проживання, якими вони керувались під час прийняття рішення щодо напрямку переїзду. Передусім це: наявність родичів чи знайомих у регіоні-реципієнті; географічна близькість регіону переселення; організований виїзд із території проведення АТО в регіон тимчасового проживання. Інші дослідники, окрім зазначеного, ще вказують на важливість такого чинника, як «наявність роботи, чи перспектива її отримання» [211, с. 22].

Результати опитування показали, що найгострішою проблемою ВПО є відсутність власного житла (84 % опитаних). Майже половина респондентів вказала також на неможливість працевлаштування. Наступними в рейтингу важливості (за частотою вибору) є: брак коштів на найнеобхідніші речі (43 %) та відсутність потрібного одягу (25 %). Отже, відсутність роботи є однією з двох найгостріших проблем ВПО (після житлової проблеми). Так, якщо до переїзду більшість респондентів (70 %) була забезпечена працею, то

на момент опитування – лише 16 %, а понад чверть учасників опитування (28 %) перебувала в активному пошуку роботи (табл. 3.11). Найвищий рівень зайнятості вимушених переселенців зафіксований у Волинській (32 % респондентів цієї області) та Харківській (21 %) областях, а найнижчий – у Запорізькій (8 %). Слід зауважити, що Харківська область належить до регіонів із найвищою часткою ВПО у структурі місцевого населення, а Волинська – із найнижчою [199, с. 16]. Тому можна припустити, що в Харківській області діють відносно ефективні механізми вирішення проблеми працевлаштування вимушених мігрантів. Найнижчу серед досліджуваних областей частку зайнятості ВПО у Запорізькій області, на наш погляд, можна пояснити двома обставинами. Передусім варто врахувати, що цей регіон характеризується високим рівнем безробіття, що особливо ускладнює процеси працевлаштування вразливих груп населення. Крім того, половину опитаних із цієї області становлять особи, які доглядають дітей або неповносправних членів сім'ї. Найбільше осіб, які доглядають дітей, переїхало до Київської області (66 %). Найвищі рівні економічної неактивності з причини віку та стану здоров'я зафіксовано в Івано-Франківській та Донецькій областях.

Обстеження показало, що раптова, незапланована зміна місця проживання призвела до зміни, а здебільшого й погіршення соціального та професійного статусу опитаних. Так, до вимушеного переселення 7,3 % респондентів займали керівну посаду на рівні підприємства (установи) чи його підрозділу, а 2 % були законодавцями чи вищими державними службовцями. Професіонали та фахівці становлять майже чверть усіх опитаних, працівники сфери торгівлі і послуг – 14 %, представники найпростіших професій та різнороби – 7 %, технічні службовці – 5 %. Близько третини респондентів не працювали до того, як змінили місце постійного проживання. Це здебільшого пенсіонери (15 %) та особи, які перебували у відпустці для догляду за дитиною (14 %).

Таблиця 3.11

**Статус зайнятості внутрішньо переміщених осіб на момент дослідження,
2015 р., % опитаних**

Варіант відповіді	Регіональні відділення «Карітас України», області								Відсоток усіх респондентів
	Волинська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська, м. Київ	Донецька (м. Краматорськ)	Львівська	Одеська	Харківська	
Навчається	4,3	1,1	4,5	6,3	2,3	9	6,3	7,5	4,7
Працює	31,9	7,9	13,4	12,5	12,9	17,9	12,5	20,8	16
Шукає місце праці	19,1	25,8	31,3	21,9	29,2	24,4	18,8	29,2	27,5
Доглядає дитину(дітей)	27,7	48,3	20,9	65,6	29,2	41	37,5	20,8	33,9
Доглядає перестарілого / неповносправного члена сім'ї	4,3	4,5	3	0	2,3	7,7	18,8	0,9	3,7
Не працює і не прагне працювати	2,1	2,2	3	0	1,2	1,3	0	0	1,3
Не шукає роботи через пенсійний вік/інвалідність	10,6	14,6	23,9	3,1	20,5	17,9	18,8	18,9	18
Інше	2,2	6,7	3,3	0	3,7	3,8	6,3	6,6	1,4

* Джерело: складено автором за результатами соціологічного обстеження 2015 р [244, с. 177]

Примітка: дехто з респондентів вказав більше, ніж один варіант відповіді, тому сумарний відсоток перевищує 100 %

Аналіз відповідей респондентів на запитання щодо роду їхніх занять до моменту зміни місця проживання в регіональному розрізі показав, що найвищі частки законодавців та вищих державних службовців сконцентровано в Запорізькій, Київській та Волинській областях. Найбільше працівників сфери торгівлі поїхало до Львівської, Донецької та Волинської областей. Щодо пенсіонерів, то їх найвища частка спостерігається у Львівській, Одеській та Донецькій областях.

Порівняльний аналіз статусу зайнятості респондентів до і після переїзду показав подвоєння частки осіб, котрі не працюють через догляд за дитиною (від 14 % до 34 %), а також незначне зростання кількості пенсіонерів (від 15 % до 18 %). Певною мірою це можна пояснити переважанням неповних сімей у типових моделях сімей респондентів, тобто, коли одна жінка здійснила переїзд із кількома дітьми. Крім того, понад третина опитаних вказує на значні труднощі щодо влаштування своїх дітей у дитячі садочки та заклади шкільної освіти. А ще слід взяти до уваги й те, що діти переживають значний психологічний стрес у зв'язку з переїздом і необхідністю адаптації на новому місці, а тому потребують допомоги й більшої уваги, турботи з боку батьків і рідних.

Двомірний аналіз статусу зайнятості респондентів відповідно до їх віку та часток респондентів у категоріях осіб за статусом зайнятості і віковими групами показав, що статус зайнятості ВПО відповідає природним життєвим циклам відповідно до наведеної вище соціально-демографічної структури респондентів. Так, на час опитування 80 % ВПО у віці 15–18 років навчались, а 20 % доглядали дітей чи члена родини, який потребував догляду. Менше ніж третина молоді (28 %) у віці 19–24 роки продовжувала навчання, понад третина (36 %) доглядала дітей, 15 % – працювали, ще 26 % – шукали місце праці. У віковій групі 25–29 років частки працюючих і тих, що шукали роботу, майже однакові і становлять по 20 %. Загалом це характерно лише для цієї вікової категорії ВПО, оскільки у всіх інших частка тих, хто шукає місце праці, перевищує частку працюючих (у вікових групах осіб, старших 40 років, така різниця різко зростає). Також майже однаковими є частки тих, хто навчався, й тих, які не шукали роботи через стан здоров'я (характерно для ВПО у віці 25–39 років). Частка тих респондентів, які навчались, дещо зростає у віці 40–44 роки. Очевидно, що збільшення кількості осіб, які навчались, пов'язане з перекваліфікацією, здобуттям нової спеціальності чи фаху. При цьому варто звернути увагу, що у старших вікових групах ВПО не було виявлено респондентів, які навчались на час опитування. Це можна пояснити тим, що люди старшого віку є менш мобільними, їм важче

пристосуватись до певних змін, засвоїти щось нове. Крім того, можливо, вони не розглядають навчання як один із способів покращання можливостей свого подальшого працевлаштування.

Найвищі частки осіб, котрі доглядали дитину (дітей) чи інших членів сім'ї, які потребують опіки, зафіксовано серед респондентів у віці 25–29 років. У структурі працюючих ВПО найчисленнішою є вікова група 30–39 років (25 %). Цілком логічно, що в структурі тих ВПО, що не шукали роботи через свій вік чи інвалідність, переважають особи у віці 60 років і більше. Вони становили 100 % у категорії переселенців віком 70 років і старші.

Щодо вирішення проблеми власного працевлаштування, то третина респондентів готова й надалі продовжувати пошуки роботи за спеціальністю в межах України. Майже половина опитаних висловила готовність до зміни спеціальності, виду діяльності або проходження курсу спеціальної професійної підготовки чи перепідготовки. Частка осіб, які хотіли б розпочати власну справу, становить 12 %. Виїхати за кордон на постійне місце проживання або на заробітки на тривалий час хотіла б приблизно однакова кількість учасників дослідження – по 5 %, ще 3,3 % їздили б на тимчасові заробітки в інші країни (табл. 3.12). Таким чином, кожен десятий з вимушених переселенців є потенційним зовнішнім мігрантом.

Обстеження показало певні відмінності в способах вирішення проблеми працевлаштування, які обирали респонденти, залежно від регіону їх тимчасового проживання. Так, найбільша серед усіх досліджуваних регіонів налаштованість респондентів на зовнішню трудову міграцію та на відкриття власної справи спостерігається у Львівській області. Так, намір виїхати за кордон на постійне місце проживання висловило 14 % опитаних у цьому регіоні, на тривалий час – 13 %, і ще 4 % обрали варіант тимчасових заробітків в інших країнах. Кожен четвертий учасник опитування у Львівській області хотів би розпочати власну справу для забезпечення себе і своєї сім'ї необхідним доходом.

Таблиця 3.12

Відповіді внутрішньо переміщених осіб на запитання «Що Ви готові зробити, щоб оперативнo вирішити проблему власного працевлаштування?»

Відповідь	Регіональні відділення «Карітас України», області								Відсоток усіх респондентів
	Волинська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська, м. Київ	Донецька (м. Краматорськ)	Львівська	Одеська	Харківська	
Продовжувати активно шукати роботу за своєю спеціальністю в Україні	32,6	35,2	29,1	34,4	40,4	33,3	25	32,10	34,7
Отримати другу спеціальність	19,6	20,5	16,4	15,6	10,9	11,5	6,25	7,50	13,2
Пройти курс спеціальної професійної підготовки чи перепідготовки	17,4	15,9	21,8	9,4	21,2	14,1	12,5	17,90	17,7
Змінити вид діяльності	15,2	10,2	18,2	6,3	17,3	16,7	6,3	11,30	14
Розпочати власну справу	4,3	12,5	12,7	18,8	9	25,6	6,3	9,40	12,3
Переїхати жити і працювати в інший регіон України	2,2	3,4	5,5	0	5,1	2,6	0	8,50	4,5
Їздити на тимчасові заробітки в інші регіони України без зміни місця проживання	2,2	0	1,8	0	1,3	0	0	2,80	0,9
Їздити на тимчасові заробітки в інші країни	0	1,1	9,1	3,1	0	3,8	0	6,60	3,3
Виїхати на роботу за кордон на тривалий час	2,2	2,3	5,5	0	3,2	12,8	0	6,60	4,9
Виїхати за кордон на постійне місце проживання	6,5	2,3	3,6	6,3	2,6	14,1	0	2,80	4,7
Нічого не робити	4,3	0	0	0	6,4	1,3	0	0,90	2,4
Не маю такої проблеми (працевлаштований, пенсіонер тощо)	21,7	37,5	32,7	37,5	33,3	29,5	62,5	41,50	35
Інше	0	3,4	0	3,1	0,6	0	0	0,90	1

* Джерело: складено автором за результатами соціологічного обстеження 2015 р.

Серед запропонованих в анкеті варіантів вирішення проблеми власного безробіття лише 2,4 % всіх опитаних обрало пункт «нічого не робити». Проблема зайнятості є неактуальною для більш ніж половини ВПО, охоплених анкетуванням у м. Одесі. Як уже зазначалось, більшість із них або економічно неактивна за віком чи станом здоров'я, або не має змоги вийти на роботу через необхідність опікуватись дітьми чи іншими членами сім'ї, які потребують опіки.

Найчастішим варіантом вирішення проблеми власного працевлаштування ВПО вважають зміну своєї спеціальності, виду діяльності. Це не стосується лише тих, котрі до переїзду перебували у відпустці для догляду за дитиною (вірогідно, вони й не намагаються знайти місце праці найближчим часом) та відносили себе до професіоналів (лише через їх дещо вищий рівень зайнятості на території тимчасового проживання). Найбільш схильні до відкриття власної справи є колишні: підприємці, керівники (підприємств, підрозділів, заступники керівників підприємств), законодавці та вищі державні службовці. Цікаво, що кожен п'ятий із колишніх законодавців (вищих державних службовців) готовий виїхати за кордон, при цьому лише на тривалий термін, але намірів щодо виїзду туди на постійне місце проживання вони не мають.

Найгострішою проблемою нематеріального характеру, яка найбільше турбує ВПО на новому місці проживання, є відсутність миру в Україні. На неї вказало 84 % опитаних. Ще однією важливою проблемою є неможливість бути разом зі сім'єю (43 %). Вона пов'язана з тим, що часто переїжджають неповні сім'ї – матері з дітьми, рятуючи тих від небезпеки. Важливо зауважити, що такі варіанти відповіді, як «мовні проблеми», «конфесійні проблеми», «прояви агресії зі сторони оточення», «недовірливе ставлення з боку місцевих мешканців» тощо отримали досить мізерну кількість вибору. Такий результат може слугувати одним із підтверджень того, що проблема протиставлення, мовного й ментального конфлікту між жителями Східної і

Західної України є штучно створеною і гіперболізованою в інформаційному просторі [236, с. 123].

Ще одним підтвердженням зробленого висновку слугують відповіді переселенців на запитання «Чи змінилась Ваша думка про мешканців нового регіону перебування?». Частки осіб, які відзначили зміну такої думки (суттєву чи часткову) в позитивному напрямі, й тих, у кого вона не змінилась, а залишилась доброю, розподілились рівномірно – приблизно по 43 %. При цьому частки осіб, які зауважили суттєву зміну думки в позитивному напрямі, найвищими є у Львівській (28 %) та Івано-Франківській (23 %) областях. Вказані області відзначаються також найвищими частками осіб, в яких думка про жителів регіону, що приймає, була і залишилась позитивною. Вони становлять по 55 % респондентів кожної з цих двох областей, у той час як у Волинській – всього 25 %, а в Харківській – 33 %. Однак майже кожен десятий з усіх опитаних ВПО вказав на негативні зміни своєї думки про місцевих жителів. Найбільше таких респондентів у Харківській та Волинській областях – по 19 %.

Позитивним індикатором соціокультурної інтеграції ВПО є те, що значна їх частина відчуває до себе повністю доброзичливе (27 %) або здебільшого доброзичливе (42 %) ставлення з боку місцевих жителів. Майже чверть опитаних оцінює таке ставлення як нейтральне, а 8 % – як здебільшого негативне. Лише 0,3 % респондентів відчували повністю негативне до себе ставлення у соціумі, що їх приймає. Розподіл відповідей на це запитання в регіональному розрізі показав, що частка опитаних, які відчувають до себе повністю позитивне ставлення, вищою є в західних областях України. Натомість у східних – частіше спостерігається нейтральне ставлення місцевих жителів до вимушених переселенців (рис. 3.9).

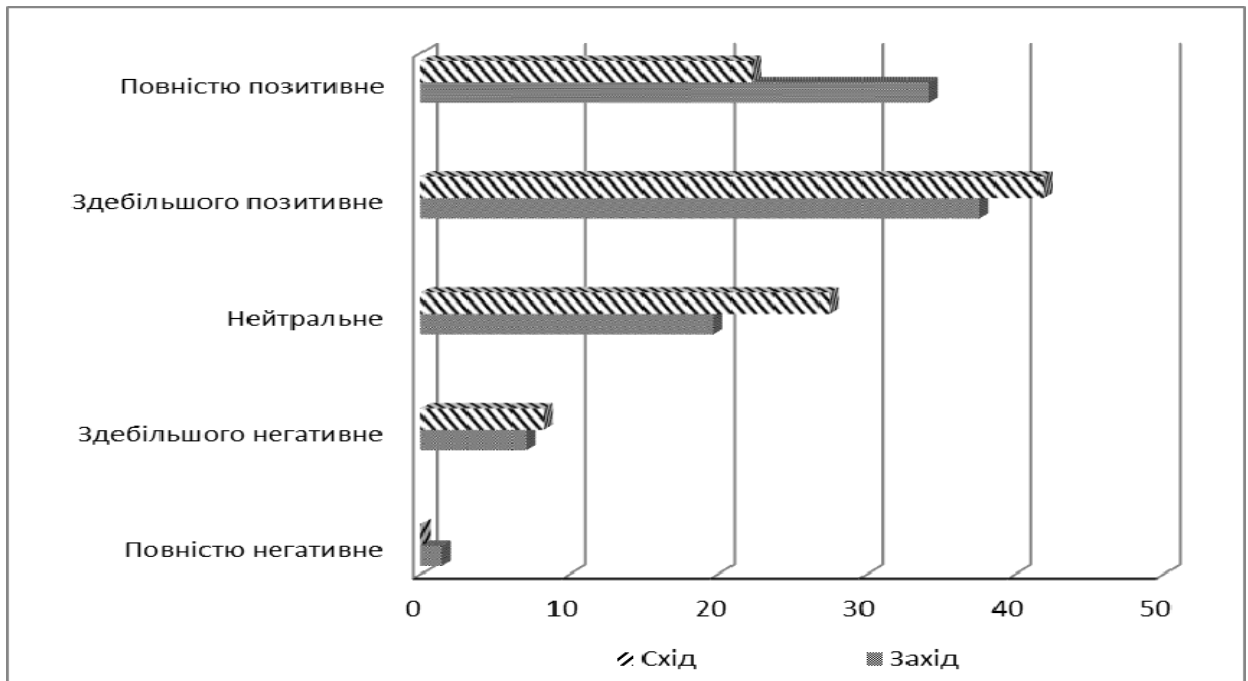

Рис. 3.9. Оцінка респондентами ставлення до них жителів регіону, що приймає, % до опитаних у кожному регіоні

* Джерело: складено автором за результатами соціологічного дослідження 2015 р.

Однією з важливих соціокультурних характеристик ВПО є їх ставлення до держави, її територіальної цілісності, суверенітету. Цю проблему ми спробували дослідити за допомогою визначення позиції респондентів щодо факту приєднання АР Крим до Росії. Три чверті опитаних висловили негативне ставлення, а 17 % залишились байдужими до цієї події. Решта учасників опитування, що становить всього 7 %, позитивно сприйняли цей факт. При цьому найбільшу частку такі респонденти становлять у м. Краматорську (12 % опитаних цього регіону). Водночас у Київській та Одеській областях жоден з учасників опитування не обрав цього варіанта відповіді. Майже кожен третій учасник опитування в Одеській області і кожен четвертий у Харківській продемонстрували байдуже ставлення до анексії Криму. Найменше «байдужих» в Івано-Франківській та Львівській областях. Натомість ці області відзначаються найвищою часткою респондентів, які висловились негативно щодо цієї події. Отже, можна

припустити, що вимушені переселенці обирали регіони, близькі їм за домінуючими світоглядними орієнтаціями і настроями населення.

Підтвердженням цієї гіпотези слугує регіональний розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи вважаєте ви себе віруючою людиною?». Загалом більшість ВПО (87 %) вважає себе віруючими людьми. У регіонах, які відзначаються вищою в Україні релігійністю населення, частка «віруючих» серед вимушених переселенців теж є найвищою і становить 98 % в Івано-Франківській та 97 % у Львівській областях. Якщо загалом 13 % опитаних дали негативну відповідь на це запитання, то в Харківській області вони становлять аж 26 %.

Розробляючи заходи для вирішення найактуальніших проблем ВПО, важливо дослідити і врахувати їх плани на майбутнє. Адже різні моделі поведінки внутрішніх мігрантів потребують відповідних методів регулювання. Так, результати дослідження показали, що понад третина респондентів прагне повернутися на малу батьківщину, а менше ніж третина – не визначилась зі своїми планами на найближче майбутнє. Більше чверті всіх опитаних вимушених переселенців вирішили залишитись у регіоні свого тимчасового перебування. Лише 3 % респондентів мають намір виїхати за кордон. Серед інших варіантів учасники дослідження дописували: «хочу жити в Україні», «повернуся додому за умови повернення відповідних територій до складу України».

Регіональний розподіл відповідей респондентів на запитання щодо їх планів на майбутнє показав, що найвища частка осіб, котрі хочуть залишитись у регіоні свого поточного перебування, виявилась у Київській та Івано-Франківській областях. Вона становить майже половину опитаних у цих областях. Таку ситуацію в Київській області можна пояснити кращими можливостями отримання житла й роботи порівняно з іншими регіонами України. Щодо Івано-Франківської області, то туди переїхала значна

кількість осіб передпенсійного і пенсійного віку, очевидно заздалегідь маючи намір там залишитися.

Результати дослідження показали, що найвища частка осіб, які мають намір повернутися на малу батьківщину, зафіксована в Донецькій (м. Краматорськ, 52 %), Запорізькій (43 %) та Харківській (41 %) областях. Природно, що більшість людей, які не мали жодного бажання змінювати місце свого проживання, рятуючи своє життя, переїжджали в більш безпечні територіально суміжні, близькі регіони, щоб за першої можливості повернутися додому.

Намір виїхати за кордон найбільше респондентів висловило у Харківській (9,4 % опитаних цієї області), Львівській (6,4 %) та Одеській (6,3 %) областях. Географічне положення Одеської і Львівської областей дозволяє зробити припущення, що переселенці розглядають їх як певний трамплін для еміграції за кордон. Щодо Харківської області, то тут, можливо, деяка частка респондентів планує виїхати до Росії. Однак світоглядні орієнтації опитаних у цій області показують, що більшість із них має чітку «проукраїнську» позицію, що дає підстави для висновку про зовсім незначну кількість потенційних емігрантів до РФ. Крім того, аналіз динаміки середньомісячної зарплати за останніх 5 років до початку війни на Донбасі (2010–2014 рр.) показав, що в Донецькій області рівень оплати праці завжди був вищий, ніж у середньому в Україні, у той час як у Харківській, Одеській і Львівській областях, навпаки, нижчий [229, с. 164]. Тому очевидно, що в цих областях частина ВПО не може досягнути бажаного рівня доходу і вбачає вихід у заробітках (а то й виїзді) за межами України.

У програмі соціологічного обстеження було висунуто гіпотезу про існування зв'язку між статусом зайнятості респондентів та їх планами на майбутнє. Зокрема, очікувалось, що більшість осіб, які працювали на момент опитування, будуть прагнути залишитись у регіоні свого поточного перебування. Однак двомірний розподіл та статистичний аналіз відповідей

респондентів на питання щодо їхніх планів на майбутнє залежно від їхнього статусу зайнятості показав помірну силу такого зв'язку (коефіцієнт спряженості становить 0,35). Зокрема, третина тих, хто забезпечені роботою, зазначили, що залишаться в цьому регіоні, а більше третини – ще не визначились. Кожен четвертий із цієї групи опитаних буде прагнути повернутися на малу батьківщину. Таку ситуацію частково можна пояснити тим, що на момент опитування майже половина зайнятих респондентів (48 %) працювала не за тим фахом, який мала до вимушеного переселення, 45 % – за таким самим фахом, але з нижчим доходом, і лише 7 % знайшли роботу відповідно до свого фаху, та ще й з вищим доходом, ніж був за місцем постійного проживання. В інших двох групах існує помітна статистично значуща відмінність у відповідях на аналізоване запитання. Так, більшість тих, хто доглядає перестарілого/неповносправного члена сім'ї (70 %), та осіб, котрі не шукають роботи через пенсійний вік або інвалідність (56 %), висловили своє прагнення повернутися на малу батьківщину.

Результати опитування показали, що рішення ВПО щодо місця майбутнього проживання здебільшого залежить від встановлення миру в Україні (78 %). Крім того, важливе значення для учасників опитування має наявність житла як у регіоні їх теперішнього перебування (17 %), так і у вимушено покинутому ними регіоні (11 %). Власне, це й пояснює, чому третина респондентів не визначилась зі своїми планами на майбутнє. Очевидно, якраз серед цієї групи опитаних більшість хотіла би повернутися додому, однак не бачить, що ситуація покращиться в найближчій перспективі. Підтвердженням цієї тези слугує регіональний розподіл відповідей на це запитання. Так, у регіонах, де зафіксована найвища частка переселенців, які прагнуть повернутися на малу батьківщину, – а це Запорізька, Донецька і Харківська області, – найвищою є частка опитаних, які зазначили, що їх рішення залежить від встановлення миру в Україні – відповідно 87 %, 84 % і 84 % респондентів у кожній області. Водночас у регіонах, де зафіксовано найвищу частку

респондентів, які висловили бажання там залишитися, найменшою виявилася частота вибору варіанта відповіді, що їх рішення щодо майбутнього місця проживання залежить від встановлення миру в Україні. Зокрема, в Івано-Франківській області вона становить 58 %, а у Київській – 61 %. Натомість у цих областях порівняно високою є частка осіб, для яких важливою є наявність житла в регіоні їх теперішнього перебування. Цей варіант відповіді обрало 42 % опитаних у Київській і 38 % в Івано-Франківській областях. Крім того, у цих регіонах порівняно вищою є частка осіб, для яких важливою є наявність місця праці в регіоні їх теперішнього перебування. Так, якщо загалом для всіх опитаних вона становить 8 %, то в Івано-Франківській області – 15 %, а у Київській – 13 %.

На допомогу від держави щодо облаштування житла й побуту в регіоні їх теперішнього перебування сподівається кожен десятий опитаний. Найменше такі очікування висловлюють у Харківській (5 %) і Запорізькій (6 %) областях. Найбільше сподівань на державу покладають респонденти в Івано-Франківській (21 %) та Одеській (19 %) областях. Як уже було зазначено, у двох останніх областях найвищою є частка осіб передпенсійного і пенсійного віку, що частково пояснює встановлені міжрегіональні відмінності у відповідях на аналізоване запитання.

Результати соціологічного обстеження дають підстави зробити висновок, що вимушені переселенці здебільшого обирають регіони, де світоглядні орієнтації більшості жителів відповідають або близькі їм особисто. Цим частково можна пояснити відсутність виражених ознак соціальної напруги, соціокультурних конфліктів між ВПО та населенням регіонів, які приймають. Загалом ставлення ВПО і жителів регіонів, які приймають, здебільшого є взаємно позитивним. Водночас варто зауважити, що в західних областях України найвищими є частки осіб, які відчувають повністю позитивне ставлення місцевих жителів, та респондентів, котрі суттєво змінили свою думку про місцеве населення в позитивному напрямі.

Обстеження уможливило ідентифікацію двох ключових проблем вимушених переселенців, а саме: відсутність власного житла та труднощі працевлаштування. Головні висновки з нашого опитування підтверджуються низкою інших досліджень, проведених різними організаціями в окремих регіонах України [195].

Під час розроблення моделей вирішення найактуальніших проблем ВПО принципове значення мають їх наміри й настрої щодо майбутнього місця проживання. Опитування показують, що більшість із них прагне повернутись до рідних домівок або ж іще не визначилась і тільки чверть ВПО має намір залишитись у регіоні свого поточного перебування. При цьому частка переселенців, які бажають залишитись, зростає зі збільшенням відстані від зони конфлікту. У західних областях України, де частка таких осіб є найвищою, першочергового вирішення потребує проблема раціонального розселення вимушених мігрантів та забезпечення їх постійним житлом. Щодо працевлаштування ВПО, то у цих регіонах доцільним є: надання тимчасових пільг працедавцям за працевлаштування переселенців; створення сприятливих умов для самозайнятості та підприємницької діяльності цієї групи осіб; створення єдиної бази вакансій та шукачів роботи; покращення поінформованість ВПО про можливості працевлаштування в окремих регіонах України та за кордоном. З огляду на те, що майже половина опитаних висловили готовність до зміни спеціальності, виду діяльності, проходження спеціальних курсів, налагодження ефективної системи професійної підготовки і перепідготовки робочої сили може стати дієвим способом покращення можливостей працевлаштування вимушених переселенців.

В областях, де переважає частка ВПО з чітким прагненням повернення на малу батьківщину (Донецька, Запорізька, Харківська області), актуальним є розширення тимчасових форм зайнятості, активізація залучення переселенців до громадських робіт. Враховуючи, що у структурі вимушено переміщених осіб є значна частка жінок з дітьми, які потребують догляду, необхідним є

стимулювання гнучких форм зайнятості (надомна праця, гнучкий графік робочого часу, робота за викликом тощо).

Слід зауважити, що найбільша частка осіб, які хочуть залишитись у регіоні свого нового перебування виявилась серед тих, хто забезпечені роботою. Однак, вона не настільки значна, як очікувалось. Це частково можна пояснити тим, що половина осіб, зайнятих трудовою діяльністю на момент опитування, або працювали не за фахом, або мали нижчий рівень заробітної плати, ніж за попереднім місцем праці.

Висновки до розділу 3

Аналіз міграційної ситуації як важливого індикатора ефективності реалізації міграційної політики на глобальному і національному рівнях дав підстави для наступних висновків:

1. Україна посідає провідні місця у світі за кількістю емігрантів протягом останніх двадцяти років. Хоча з 2005 р. державні органи статистики почали фіксувати міграційний приріст, та він дуже мізерний. До того ж офіційні дані не враховують тих громадян України, котрі отримали право на проживання або й громадянство інших держав, однак не звернулись до відповідних органів влади і не пройшли необхідних процедур. Найбільш поширеною формою міжнародної міграції в Україні є тимчасова трудова. Оскільки небагато людей звертається по допомогу у працевлаштуванні до відповідних фірм-посередників, і немає відпрацьованої комплексної державної системи моніторингу трудової міграції в Україні, то точних даних щодо кількості її учасників на сьогодні немає. Крім того, в останні роки спостерігаються такі негативні тенденції: трансформація тимчасової трудової міграції у стаціонарну; зростання кількості студентів, які здобувають вищу освіту за кордоном, і не планують повертатись в Україну; щорічне зростання частки українських громадян, котрі висловлюють бажання виїхати за кордон.

Хоча євроінтеграція не є визначальним чинником інтенсифікації еміграційних потоків з України, однак підсилює їх. Зростання масштабів еміграції з України у найближчій перспективі не буде сповільнюватись, якщо не застосувати адекватних заходів державної міграційної та соціально-економічної політики.

2. Факторний аналіз та результати соціологічних досліджень дають підстави стверджувати, що причини міграції населення України в основному мають економічний характер. Це означає, що регулюванню трудової міграції мають слугувати в основному соціально-економічні механізми. Зокрема, першочергового вирішення потребують наступні проблеми: наближення соціальних стандартів до європейських норм (перш за все, трьохкратне підвищення мінімальної зарплати та забезпечення своєчасності її виплат); покращення можливостей працевлаштування економічно активного населення; подолання корупції на всіх рівнях суспільства.

3. Проблема дискримінаційних порушень прав мігрантів залишається відкритою і такою, що потребує свого розв'язання під кутом зору різних аспектів: правового, економічного, соціального, інституційного та ін. Найперше слід констатувати, що більша частина трудових мігрантів - вихідців з України зазнають дискримінації за кордоном. Здебільшого вона проявляється у несправедливій щодо них системі оплати праці (мається на увазі занижений її рівень, неоплачувана понаднормова робота тощо) та обмеженні можливостей кар'єрного зростання. Результатом застосування дискримінаційних практик у соціально-трудої сфері приймаючого суспільства є неповне чи неефективне використання людського потенціалу мігрантів. Це завдає збитків як дискримінованій особі, державі-донору, так і реципієнту іноземної робочої сили. Тому вирішення цієї проблеми потребує всесторонньої координації зусиль та співпраці.

4. В Україні спостерігається невисокий рівень внутрішньої міграції населення, порівняно з розвинутими країнами світу. Основними причинами цього є: значні витрати на переселення, висока вартість купівлі й оренди житла, низький рівень доходів населення, залежність доступу до багатьох соціальних послуг від місця реєстрації, труднощі з працевлаштуванням на новому місці. Водночас більшою інтенсивністю відзначається внутрішня маятникова міграція. За останній період міграції зі села до міста втрачають характер маятникових, набуваючи незворотного характеру, що призводить до деградації та відмирання сільських населених пунктів. Крім того, це створює додатковий тягар на інфраструктуру регіонів прибуття сільських жителів, деформує соціально-демографічну структуру населення, посилює дисбаланс його розподілу на території України загалом.

5. Починаючи з 2014 р значна частина внутрішніх переміщень населення набула вимушеного характеру. Зокрема, через агресію Росії проти України та анексію частини нашої території відбувається вимушена міграція мешканців з окремих територій Донецької, Луганської областей та АР Крим до інших регіонів нашої держави. Розселення ВПО не відбувається рівномірно і не є достатньо врегульованим процесом. Більшість цих осіб переїхала до контрольованих українською владою районів Донецької та Луганської областей, а також до Харківської області та м. Києва. Через слабку реалізацію норм законодавства щодо державного забезпечення ВПО безоплатним тимчасовим помешканням, житлове питання залишається найактуальнішим для переселенців.

Основні результати роботи над розділом було висвітлено у таких публікаціях автора: [212; 236–238; 244; 281; 289].

РОЗДІЛ 4

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНАЛІЗУ ОБ'ЄКТІВ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

4.1. Міграційний потенціал населення як об'єкт міграційної політики: концепція, оцінка

Дослідження та аналіз статистики міграційних рухів населення дають змогу ідентифікувати найважливіші проблеми в цій сфері та розробити відповідні заходи міграційної політики щодо їх вирішення. Тобто йдеться в основному про політику реагування. Натомість в умовах демографічної та економічної криз вимогою сьогодення є посилення превентивних заходів державної міграційної політики, спрямованих на збереження, примноження та ефективне використання людського потенціалу держави. Їх розробка та реалізація ґрунтуються не лише на оцінці реальної ситуації в міграційній сфері, а й на виявленні чинників міграційної активності населення, на прогнозах обсягів та основних напрямів міграційних потоків, визначенні місця концентрації майбутніх мігрантів. Тобто йдеться про необхідність дослідження не лише реальної, а й потенційної міграції. На наш погляд, вирішенню цієї проблеми може сприяти вивчення міграційного потенціалу населення.

Слово «потенціал» походить від лат. *potentialis* (можливий), *potential* (сила) і в довідковій літературі визначається як сукупність певних засобів, можливостей у різних сферах життя [37, с. 490]. Такі ресурси можуть бути приведені в дію, використовуватись за відповідних умов, обставин. Взагалі, існує багато різноманітних видів потенціалу: фізичний, економічний, природно-ресурсний тощо. У контексті нашого дослідження ми фокусуємо увагу на потенціалі, носієм якого є людина, тобто людському. У найбільш широкому значенні людський потенціал – це наявне населення певної території з усією сукупністю його характеристик,

таких як фізичний стан, здоров'я, природні здібності, рівень освіти, професійно-кваліфікаційний рівень, рівень культури, структура цінностей, ієрархія потреб тощо.

У контексті економічних досліджень та розробки адекватних рекомендацій щодо вдосконалення міграційної політики важливо сфокусуватися на міграційному потенціалі саме економічно активного населення. Тобто його можна розглядати як одну з характеристик трудового потенціалу. На сьогодні існує багато визначень трудового потенціалу. Однією з найбільш повних і комплексних є дефініція Шаульської Л. В.: «трудоий потенціал – це ресурси праці, які визначають сукупність можливостей населення до активної трудової, підприємницької, інноваційної діяльності в комплексі з умовами та якістю їх використання у сфері праці» [333, с. 103]. Дещо деталізованішим є підхід С. І. Пирожкова, який розглядає трудовий потенціал як «розвинуту у даному суспільстві сукупність демографічних, соціальних і духовних характеристик та якостей трудоактивного населення, котрі реалізувалися або можуть бути реалізовані в межах і шляхом існуючої в суспільстві системи відносин за участю в процесі праці й суспільної діяльності» [327, с. 43]. Цікаве дослідження потенційної міграції населення з Центральної і Східної Європи до країн Європейського Союзу на основі статистичних даних та побудови економетричних моделей здійснено німецькими науковцями на початку 2000-х рр. [335]. Згодом дослідники Міжнародної організації з міграції не лише оцінили масштаби міжнародної потенційної міграції, а й на основі соціологічних досліджень показали різницю між позитивними міграційними установками, конкретними планами та підготовкою до міграції [340].

В Україні методологія аналізу міграційного потенціалу мала свій шлях розвитку. Одне з перших досліджень мало за мету дослідити його через діагностику демографічної ємності території та установок на виїзд. Так, науковці Донецького інституту соціальних досліджень і політичного

аналізу у 2011 р. вивчали міграційний потенціал населення в контексті візової політики країн Європейського Союзу. Зокрема, В. П. Кіпень і М. В. Авксентьев визначають міграційний потенціал як «максимально можливу на даний момент чисельність потенційних мігрантів, які можуть виїхати з країни проживання за умови збереження значущості і структури виштовхуючих і утримуючих чинників» [106, с. 28]. Дослідники зауважують, що цей потенціал може бути реалізований протягом п'яти – семи років, після чого відбувається зміна складу населення та його міграційних установок.

Величина міграційного потенціалу, на думку донецьких вчених, визначається демографічною ємністю й установками на виїзд із держави проживання. Тут варто доповнити, що міграційний потенціал детермінується не лише установками на виїзд, а й загальним рівнем мобільності індивіда. Йдеться про соціально-психологічну готовність, здатність особистості до зміни місця проживання, професії, місця роботи, способу життя загалом. На наш погляд, міграційні установки частіше виникають у мобільних індивідів як похідні від загальної готовності до змін. Крім того, не останню роль у міграційній активності населення та зворотності міграції відіграють ментальні чинники (прив'язаність до рідної землі, культури, патріотизм тощо). Тому зазначені аспекти теж потребують вивчення і врахування під час оцінки величини міграційного потенціалу населення. Отже, важливий вплив на формування міграційного потенціалу мають такі компоненти трудового потенціалу: психофізіологічний (різноманітні здатності і схильності людини, тип нервової системи, стан її здоров'я та ін.), кваліфікаційний та особистісний (ціннісні орієнтації, інтереси, рівень громадянської свідомості тощо) [56, с. 65].

Слід зауважити, що наведена дефініція міграційного потенціалу несе в своїй основі кількісну ознаку і має практичну спрямованість для забезпечення статистичного обліку цього явища. Проте воно, на нашу думку, є недостатньо вичерпним для такої багатогранної категорії. Комплексний

підхід лежить в основі визначення представників львівської школи міграціології: «Міграційний потенціал території – це гранична кількість і якість запасів самовідновлюваних людських ресурсів регіону-донора (їх праці, інтелекту тощо), які можуть бути акумульовані іншим регіоном-реципієнтом за умови збереження основних функцій регіону-донора як територіальної суспільної системи» [46, с. 39]. Близьким до цього є авторське бачення міграційного потенціалу території як складової її людського потенціалу. У широкому значенні його можна визначити як інтегральну сукупність кількісних і якісних характеристик мобільності й мотивацій до зміни місця праці чи проживання економічно активного населення окремої території. Відповідно, компонентна структура міграційного потенціалу, на наш погляд, містить три основні складові: соціально-демографічну, економічну та соціально-психологічну (рис. 4.1).

Соціально-демографічну складову характеризують такі параметри: динаміка відтворення населення, його статево-вікова структура, стан здоров'я, тип населеного пункту, сімейний стан, структура та склад сім'ї (тут важливе значення має наявність та кількість членів сім'ї, що потребують матеріального утримання чи спеціального догляду). Рівень освіти, професійно-кваліфікаційний рівень та його структура також відіграють роль важливих індикаторів міграційного потенціалу населення території. Економічну складову визначає рівень економічної активності населення, його інноваційність, соціальний статус та соціальний капітал, а також рівень доходів та соціально-економічний стан.

Щодо соціально-психологічної компоненти, то її можна охарактеризувати за допомогою рівня мобільності й міграційних установок населення, його ціннісних орієнтацій. Крім того, важливими детермінантами міграційного потенціалу населення території виступають: його ставлення до соціально-економічної і політичної ситуації в регіоні чи державі загалом, оцінка особистих та державних перспектив розвитку, а також рівень довіри до основних соціальних інститутів. Перші дві складові можуть бути

проаналізовані за допомогою даних офіційної статистики. Вивчення соціально-психологічної складової міграційного потенціалу населення певної території вимагає розробки спеціального інструментарію та проведення соціологічних обстежень.

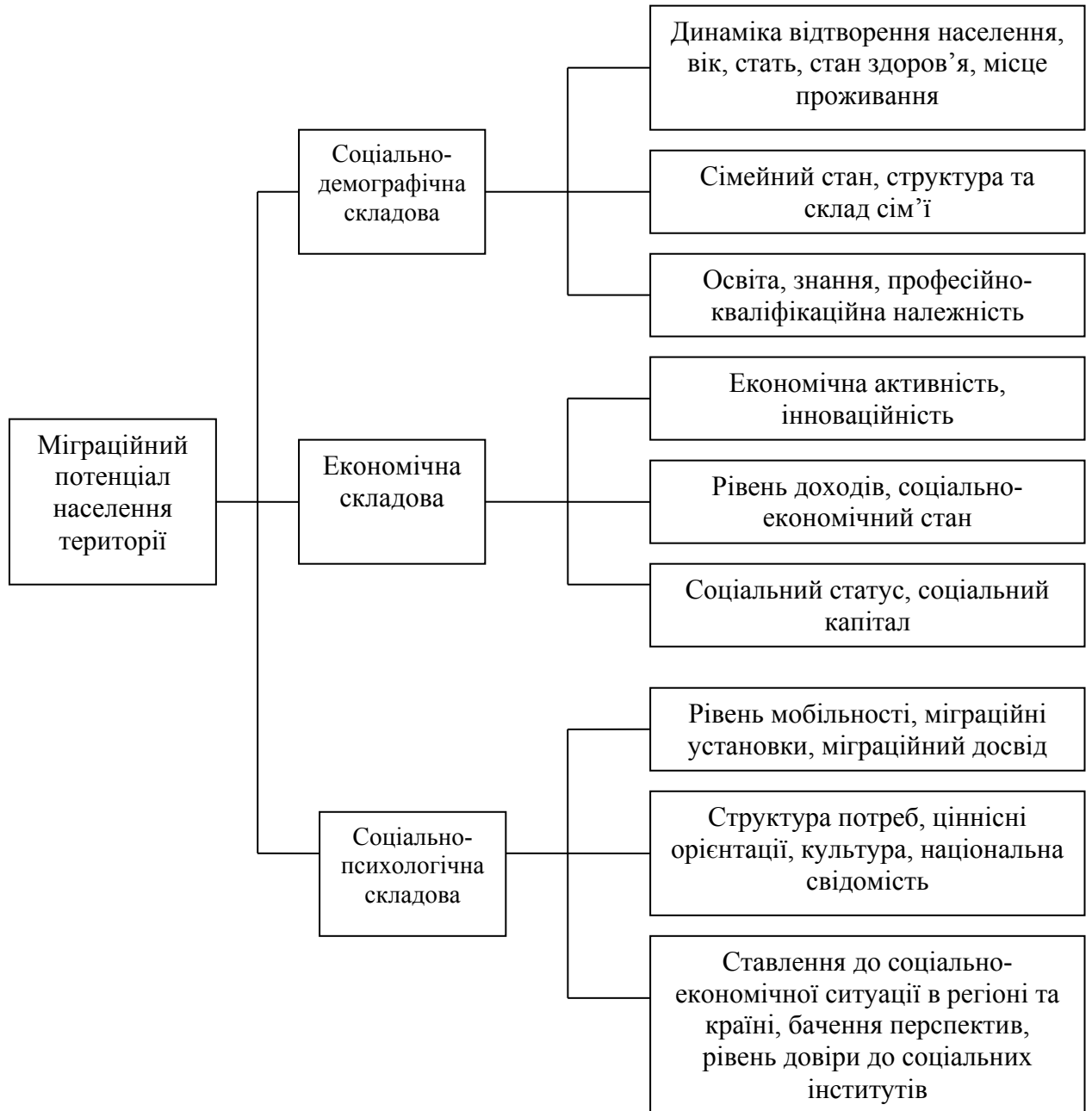

Рис. 4.1. Структура й індикатори міграційного потенціалу населення території

* Джерело: складено автором [321, с.261]

Відомо, що міграційна поведінка особи (міграція чи відмова від неї) значною мірою залежить від її міграційних установок. Міграційна установка – це психологічний регулятор поведінки людини, диспозиція, ставлення до міграції та зміни способу життя. Її можна визначити як схильність (або її відсутність) особи до міграційної активності в певній ситуації чи за відповідних умов. Частка населення з вираженими міграційними прагненнями, що виявляють присутність позитивних міграційних установок, але ще з неприйнятим рішенням щодо міграції, становить ймовірний міграційний потенціал території. Ядром міграційного потенціалу є так звані «тверді» мігранти – особи з наявністю міграційної готовності. На наш погляд, основними її ознаками є психологічний стан готовності людини до виїзду з певного населеного пункту, переселення, прийняте рішення щодо міграції та певні дії, пов'язані з реалізацією цього рішення. Під час дослідження міграційного потенціалу регіону необхідно враховувати частку як «твердих», так і ймовірних мігрантів. Схематичну модель аналізу міграційного потенціалу запропоновано нами на рис. 4.2. Особливу увагу необхідно зосередити на працездатних громадянах, які не мають постійного місця праці, оскільки вони, на нашу думку, становлять найактивнішу групу потенційних мігрантів.

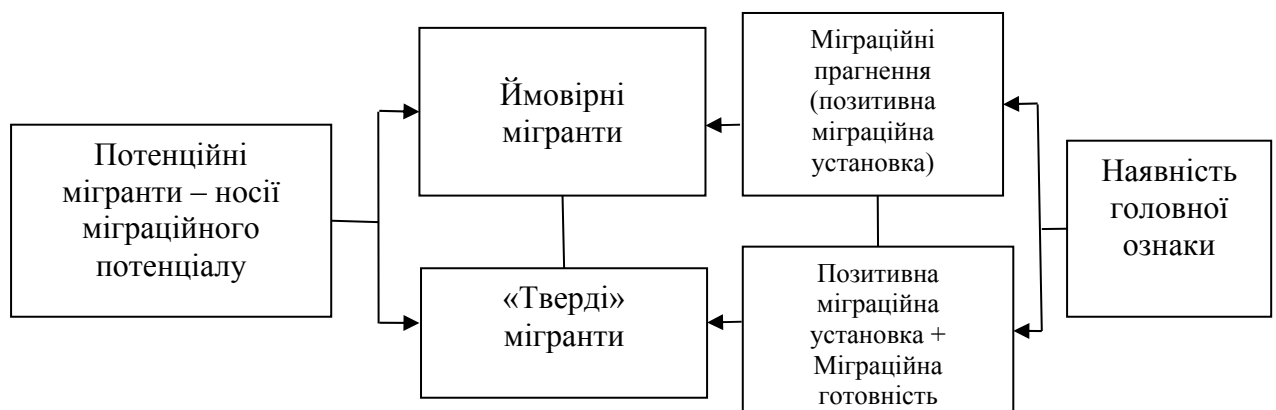

Рис. 4.2. Схема аналізу міграційного потенціалу населення території

* Джерело: складено автором [322, с. 85]

Частку «твердих» мігрантів, які становлять основу, ядро міграційного потенціалу певної території, можна визначити за допомогою репрезентативних соціологічних опитувань. Зокрема, прямі запитання щодо чітких планів працевлаштування чи виїзду за кордон у найближчій перспективі дають можливість хоча б орієнтовно оцінити кількість таких мігрантів. Наприклад, результати всеукраїнських моніторингових соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України дозволяють простежити динаміку частки «твердих» мігрантів у нашій державі за останні 14 років (табл. 4.1). Як бачимо (див. табл. 4.1), упродовж шести досліджуваних років (2004–2012) ця частка залишалася практично незмінною і коливалася в межах 5,3–6,3 % опитаних. У 2013 р. вона майже повернулася до значення 2002 р. (незначно перевищивши його) і становила 7,2 %. У 2015 і 2016 рр. кількість бажаючих працевлаштуватися за кордоном помітно зросла і досягла майже 11 %.

Таблиця 4.1

Розподіл відповідей на запитання «Чи плануєте Ви у найближчий рік поїхати за кордон на тимчасові заробітки?»

Відповідь	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Так	6,9	5,7	6,3	6,1	6,2	6,2	5,3	7,2	7,4	9,9	10,8
Ні	92,7	94,3	93,6	93,6	93,7	92,9	94	91,8	92,4	89,8	88,2
Не відповіли	0,4	0,3	0,1	0,4	0,1	0,9	0,7	1	0,2	0,3	1

* Джерело: [330, с. 506]

Результати опитування безробітних Львівщини (2013–2016 рр., 2018–2019 рр.) показали, що за досліджувані роки частка «твердих» мігрантів має хвилеподібну динаміку. Так, у 2013 р. їх частка становила 19,8 %, а у 2014 р. зменшилася на 6 відсоткових пунктів (рис. 4.3). Проте вже у 2015 р. вона зросла аж удвічі порівняно з попереднім роком, а у 2016 р. знову спостерігається незначне скорочення до 22 % респондентів. На наш погляд, певне зменшення частки «твердих» трудових мігрантів у 2016 р., можливо, частково зумовлене початком хоч і незначного, але все ж зростання економіки України. У 2018 р. знову зафіксовано зростання частки

респондентів, які мають плани щодо працевлаштування за кордоном найближчими роками. Вона становить чверть усіх опитаних. У 2019 році вона залишилась майже незмінною.

Беручи до уваги соціально-політичні події досліджуваного періоду (обрання нового уряду, президента), є підстави припустити, що зниження міграційної готовності населення у 2014 р. зумовлене патріотичними настроями, позитивними очікуваннями змін і сподіваннями на краще майбутнє. Натомість різке зростання міграційних преференцій безробітних у 2015 р. може слугувати індикатором загального розчарування і обманутих надій, а також пов'язане з розпалом воєнних дій на Сході України.

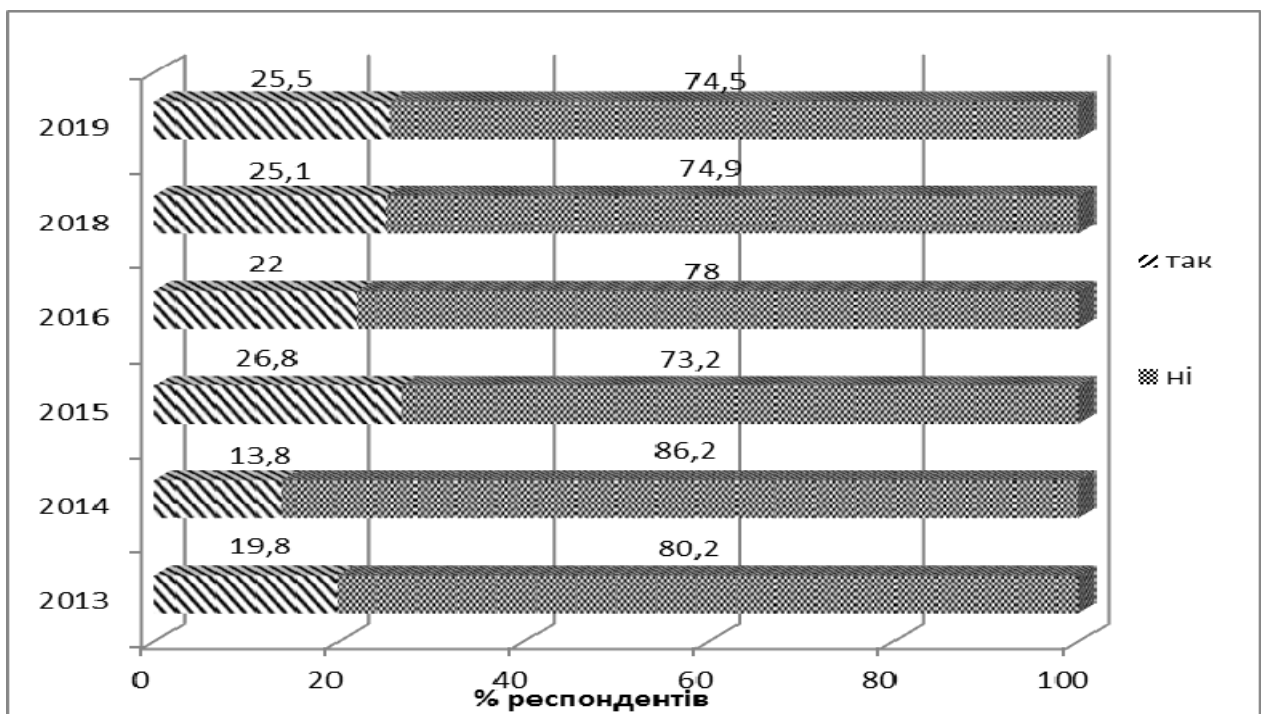

Рис. 4.3. Відповіді на запитання «Чи маєте плани працевлаштування за кордоном у найближчих 5 років?» (за результатами панельного опитування 2013–2016 рр., 2018–2019 рр.)

* Джерело: складено автором

Особи чоловічої статі завжди брали активнішу участь у міграційних процесах, ніж жіночої, не тільки в Україні, а й у більшості країн світу. Тому цілком закономірним виглядає переважання частки чоловіків серед безробітних, котрі висловили готовність до працевлаштування за кордоном у найближчій

перспективі (рис. 4.4). Однак потрібно звернути увагу на важливий момент: суттєве зростання цієї частки у 2015 р. на фоні загального збільшення кількості «твердих» трудових мігрантів та утримання її практично на тому ж рівні у 2016 р. за певного скорочення таких мігрантів. Це нашо вухує на висновок, що певна частка осіб чоловічої статі розглядає міграцію не лише як спосіб виживання чи поліпшення соціально-економічного становища для себе і своєї сім'ї в іншій країні, а й також як спосіб уникнення військової мобілізації. Однак верифікація цієї гіпотези потребує ґрунтовніших, глибших досліджень. У 2018 р. відбулося зростання частки «твердих» мігрантів серед осіб чоловічої статі приблизно на десять відсоткових пунктів порівняно з 2016 та 2015 рр. і аж удвічі порівняно з 2014 р.

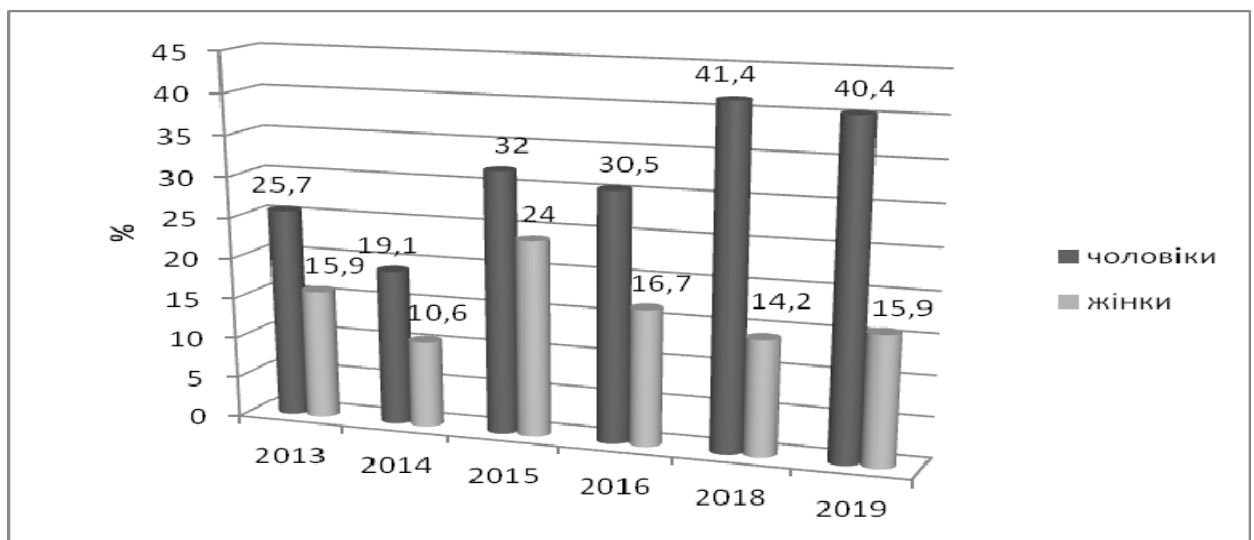

Рис. 4.4. Частка «твердих» трудових мігрантів серед осіб кожної статі, які дали ствердну відповідь на запитання щодо планів працевлаштування за кордоном у найближчі п'ять років (за результатами панельного опитування 2013–2016 рр., 2018–2019 рр.), % *

* Джерело: складено автором

Оскільки міграційний потенціал – це складне, багатогранне і багатовимірне явище, то в процесі його оцінювання не можна обмежуватися лише виявленням частки осіб, які мають твердий намір виїхати за кордон найближчим часом. На наш погляд, міграційний потенціал – це сукупність

кількісних і якісних ознак особи, соціальної групи, населення, які характеризують бажання, готовність і здатність до міграції. Отже, це є відносна величина, яка враховує різний ступінь вираження готовності мігрувати. Тому з метою його вивчення в процесі соціологічного опитування нами було поставлено запитання: «Якщо б у Вас була можливість працевлаштування за кордоном, то чому б Ви надали перевагу?», де пропонувалось шість альтернатив відповіді (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Міграційні преференції безробітних Львівщини

(за результатами панельного опитування 2013–2016 рр., 2018–2019 рр.), %*

Відповідь	2013	2014	2015	2016	2018	2019
Виїхав би на постійне місце проживання за кордон	32,2	23,8	31,4	21,3	23,4	24,7
Виїхав би на кілька років за кордон, щоб підняти своє матеріальне становище	17,2	17,5	18	18,6	16	18,8
Поїхав би на тимчасові заробітки за кордон	7,5	11	10	13,6	21	12,8
Поїхав би за кордон лише з пізнавальною, розважальною метою	14,7	16,5	12,3	12,7	13,9	16,7
Не виїжджав би за кордон	29,2	29,8	26	33,2	24	26,6
Важко відповісти	3,9	1,4	7,5	0,6	1,7	0,4

*Джерело: складено автором

Так, у 2019 р. поїхати за кордон на постійне місце проживання хотіло би майже чверть опитаних. Покращити своє матеріальне становище за рахунок виїзду за кордон на кілька років виявило бажання 18,8 % респондентів, а близько 13% поїхали би на тимчасові заробітки. Таким чином, можна констатувати наявність позитивних міграційних установок у більш ніж половини безробітних. Ще 16,7 % вирушили би за межі України хіба з розважальною чи пізнавальною метою. Водночас важливо зазначити, що більше чверті опитаних не виїжджали б за кордон взагалі, а у 2016 р. вони становили третину опитаних. Варто зауважити, що виявлене небажання їхати за кордон не можна однозначно пов'язувати з любов'ю до рідної землі. Причиною цього може бути стан здоров'я, вік чи соціально-психологічні особливості окремих індивідів.

У разі вибору перших трьох варіантів відповіді (див. табл. 4.2) респонденти мали змогу вписати країну, куди б вони поїхали на тимчасові заробітки, на тривалий час чи на постійне місце проживання. На основі результатів, отриманих за шість років досліджень, ми склали рейтинг країн за частотою вказаного вибору за кожен рік, сформувавши таким чином карту міграційних преференцій незайнятого населення Львівщини (див. дод. X). Так, особи, які прагнули б виїхати за кордон на постійне місце проживання чи на тривалий час, в основному обирали Німеччину, США, Польщу і Канаду (див. дод. X, табл. X.1, X.2). Англія зайняла третю рангову позицію три роки: у 2016 р. як країна призначення для потенційних стаціонарних мігрантів, у 2018 р. – для тривалих мігрантів, а у 2019 р. – для потенційних тривалих та тимчасових заробітчан. У 2018 р. другу рангову позицію в рейтингу країн, куди б поїхали на тривалий час, розділила з Німеччиною й Італія. Найбільш привабливою країною для осіб, які поїхали б на тимчасові заробітки за кордон, стала Польща (див. дод. X, табл. X.3). Вона отримала найбільшу кількість вибору серед цієї категорії опитаних за всі роки дослідження і зайняла відповідно перший ранг значущості. Крім того, країнами «притягування» для потенційних тимчасових заробітчан стали також Німеччина, США, Іспанія. Деякі країни отримували значну частоту вибору лише в один з шести досліджуваних років. Так, у 2016 р. третю рангову позицію з Німеччиною розділила також Англія; другу рангову позицію у 2015 р. зайняла Швеція, а у 2018 р. – Чеська Республіка. Зауважимо, що значна частина учасників опитування (від 9 % і аж до 56 % тих, хто дав ствердну відповідь на поставлене запитання) не вписували жодної країни. Найчастіше не вказували країну призначення особи, котрі поїхали би на тимчасові заробітки за кордон, а найрідше – потенційні стаціонарні мігранти.

Далі ми намагалися з'ясувати, яка ж країна відповідає уяві респондентів про сприятливі умови працевлаштування (табл. 4.3). Показово, що на це запитання не знаходила відповіді майже третина учасників дослідження кожного досліджуваного року. Решта відповідей розпорошилась

у діапазоні близько двадцяти різних країн. Найбільшу кількість вибору отримали Німеччина, США, Канада і Польща, зайнявши чільні місця в системі пріоритетів респондентів. Крім того, часто вказували такі країни, як Італія, Чеська Республіка, Англія, Швейцарія. Останніми роками збільшилася частота вибору нордичних країн, зокрема: Швеції, Данії та Норвегії. Цікаво зауважити, що існує певна частина респондентів, котра сприятливою країною для працевлаштування вважає Україну. Найменше таких осіб було у 2013 р. (3 %), а найбільше – у 2019 р. (9%) та 2014 р. (7 %).

Таблиця 4.3

Відповіді на запитання «Яка країна відповідає вашій уяві про сприятливі умови працевлаштування?»*

Відповідь	2013		2014		2015		2016		2018		2019	
	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%
Німеччина	I	18	II	13	II	14	III	10	I	13	I	17
США	II	14	I	15	I	16	I	15	II	12	III	7
Канада	III	7	III	8	III	8	II	11			II	8
Польща					III	8			III	10		
Не знаю		37		36		28		33		33		36

* Джерело: складено автором

Примітка: у таблиці наведено лише країни, які отримали перші три ранги значущості за відповідний рік; ранги значущості визначено за частотою вибору певної країни; відсотки пораховано до загальної кількості отриманих спостережень

Порівняльний аналіз відповідей респондентів за шість досліджуваних років показав відчутні зміни намірів учасників опитування щодо двох пунктів (див.табл. 4.2). Так, у 2014 р. частка осіб, які висловили бажання виїзду за кордон на постійне місце проживання, знизилась на 10 відсоткових пунктів порівняно з 2013 р. У 2015 р. вона знову зросла майже до показника 2013 р. і становила 31,4 %, у 2016 р. – знову зменшилась, а у 2018 р. збільшилась незначною мірою і стала такою ж, як і у 2014 р. У 2019 році вона становила майже чверть опитаних. Частка осіб, які надали б перевагу тимчасовим заробіткам за кордоном, за перші чотири роки дослідження зросла майже удвічі. У 2018 р. вона вже втричі перевищує відповідний

показник 2013 р., а у 2019 р. знижується на сім відсоткових пунктів і становить 13%. Кількість бажаючих виїхати за кордон на кілька років, щоб покращити своє матеріальне становище, залишилася майже незмінною – у межах 16–19 %. Так само практично не зазнав змін і відсоток респондентів, котрі поїхали б за кордон лише з пізнавальною, розважальною метою. Помітним у 2015 р. є зростання кількості осіб, які вагалися з відповіддю на поставлене запитання. Група осіб, які взагалі не виїжджали б за кордон, найвищою була у 2016 р. і становила третину всіх респондентів.

У зв'язку зі зростанням одних часткових показників міграційного потенціалу і скороченням інших, важко дати загальну оцінку його динаміки. Тому вважаємо за доцільне визначити індекс міграційних прагнень (ІМП), як один із найважливіших індикаторів міграційного потенціалу населення. Для розрахунку пропонуємо таку формулу:

$$I_{\text{МП}} = \sum_{i=1}^m k_i \times \left(\frac{f_i}{N} \times 100\% \right), \quad (4.1)$$

де k_i – вагомість вираження міграційних прагнень (МП), i – ступінь вираження МП; m – кількість показників в оцінюванні МП; f_i – кількість респондентів (населення), які виявляють бажання мігрувати на рівні i ; N – загальна кількість респондентів (населення).

Для знаходження вагомості складових показників вираження міграційного потенціалу k_i (ваговий коефіцієнт) застосуємо формулу Фішбера [294, с. 180]:

$$k_i = \frac{2 \times (m - i + 1)}{m \times (m + 1)}, \quad (4.2)$$

де m – кількість показників в оцінці МП; i – порядковий номер показника за рівнем важливості їх у списку.

У комплексному оцінюванні МП ми використали шість одиничних показників і на основі формули (4.2) знайшли їх вагові коефіцієнти (табл. 4.4). Далі на основі даних панельного дослідження за формулою (4.1) обчислили ІМП за 2013–2016 рр., 2018 р. Результати розрахунків подано в табл. 4.5.

Таблиця 4.4

Ступінь вираженості міграційних прагнень: методика оцінки

Ступінь вираженості міграційних прагнень (МП)	Варіант відповідей в анкеті (одиничні показники в оцінці МП)	Порядковий номер показника за рівнем важливості	Ваговий коефіцієнт k_i
Дуже високий	Виїхав би на постійне місце проживання за кордон	1	0,286
Високий	Виїхав би на кілька років за кордон, щоб підняти своє матеріальне становище	2	0,238
Середній	Поїхав би на тимчасові заробітки за кордон	3	0,191
Нижче середнього	Поїхав би за кордон лише з пізнавальною, розважальною метою	4	0,143
Невизначений	Важко відповісти	5	0,095
Відсутній	Не виїжджав би за кордон	6	0,048

* Джерело: складено автором

Дані табл. 4.5 показують, що МП безробітного населення Львівщини мають хвилеподібну тенденцію розвитку так само, як і частка «твердих» мігрантів. Однак амплітуда коливань ІМП є значно слабшою. Загалом можна зробити висновок, що за досліджуваний період ІМП не зазнав суттєвих змін.

Варто зазначити, що розрахований таким способом ІМП дозволяє здійснити порівняльний аналіз рівня міграційних прагнень за різні роки, чи між різними соціально-демографічними групами. Однак він не дає змоги оцінити його межі і, відповідно, визначити значущість ризиків втрат людського потенціалу певної території. Тому для точнішої, більш повної оцінки середовища формування міграційної політики, на наш погляд, доцільніше розрахувати такий індекс за формулою середнього зваженого. У цьому разі

позначимо індекс абрєвіатурою з латинських літер MDI – the Migration Desires Index [344]:

$$MDI = \frac{\sum_{i=0}^5 i \times f_i}{\sum_{i=0}^5 f_i}, \quad (4.3)$$

де f_i – частота вибору відповідного варіанта відповіді; i – ступінь вираження МП, що відповідає певному варіанту відповіді (оцінка в балах від 0 до 5).

Таблиця 4.5

**Індекси міграційних прагнень незайнятого населення Львівщини
(2013–2016 рр., 2018–2019 рр.), %**

Порядковий номер показника	Добуток вагового коефіцієнта і частки респондентів, які висловили бажання мігрувати на рівні i $k_i \times d_i$					
	2013	2014	2015	2016	2018	2019
1	9,209	6,807	8,981	6,378	6,69	7,064
2	4,094	4,165	4,284	4,427	3,81	4,474
3	1,433	2,101	1,91	2,598	4	2,445
4	2,102	2,360	1,760	1,831	1,99	2,388
5	0,371	0,133	0,713	0,057	0,16	0,029
6	1,402	1,431	1,248	1,642	1,152	1,277
Разом (ІМП)	18,611	16,997	18,896	16,93	17,8	17,677

*Джерело: розраховано і складено автором

Якщо у знаменнику суму частот вибору позначити як N (Number – число, фактично кількість отриманих відповідей), то у розгорнутому вигляді формула (4.3) матиме такий вигляд:

$$MDI = \frac{5f_5 + 4f_4 + 3f_3 + 2f_2 + f_1 + 0f_0}{N}. \quad (4.3a)$$

Згідно з формулою (4.3) кожному із запропонованих варіантів відповіді присвоєно бали від 0 до 5, які вимірюють ступінь міграційного потенціалу, де 5 – максимально високий (характерний для осіб, які прагнуть виїхати за кордон на постійне місце проживання), а 0 – відображає його відсутність (спостерігається у людей, котрі не мають бажання виїжджати за кордон за

жодних обставин). У табл. 4.6 наведено варіанти відповідей, присвоєна їм оцінка в балах, частоти спостережень, що слугують основою для розрахунку індексу, а також результати розрахунків – значення самого індексу за п'ять досліджуваних років.

Таблиця 4.6

Розрахунок індексу міграційних прагнень безробітних Львівщини

Варіант відповідей в анкеті (одиничні показники в оцінці МП)	Оцінка, балів	Частота спостережень					
		2013	2014	2015	2016	2018	2019
Виїхав би на постійне місце проживання за кордон	5	116	95	110	77	79	95
Виїхав би на кілька років за кордон, щоб підняти своє матеріальне становище	4	62	70	63	64	54	72
Поїхав би на тимчасові заробітки за кордон	3	27	44	35	47	71	49
Поїхав би за кордон лише з пізнавальною, розважальною метою	2	53	66	43	44	47	64
Важко відповісти	1	4	3	3	2	6	1
Не виїжджав би за кордон	0	105	119	91	118	81	102
MDI	–	2,8	2,6	2,9	2,5	2,73	2,71

*Джерело: розраховано і складено автором

Далі, у табл. 4.7, запропоновано інтерпретацію значень індексу міграційних прагнень. Результати розрахунків показали, що найнижчими були показники індексу у 2016 р. і становили 2,5 бала (що відповідає середньому його рівню) і у 2014 р. (дещо вище середнього). Найвище значення індексу спостерігається у 2015 р. Така ж тенденція простежується і за використання формули (4.1), тільки різниця між значеннями індексу менш вловима. Слід зауважити, що зменшення значення MDI у 2016 р. може свідчити не лише про послаблення міграційних прагнень населення чи зміну їх міграційних установок, а й про вичерпання (реалізацію) міграційного потенціалу. На жаль, доступні статистичні дані обмежують глибше дослідження цього питання, що послугувало би основою для верифікації висунутих гіпотез.

Таблиця 4.7

Інтерпретація значень індексу міграційних прагнень

Значення індексу	Рівень МП
0	Нульовий (мінімальний)
$0 < MDI \leq 0,5$	Невизначений
$0,5 < MDI \leq 1,5$	Нижчий за середній
$1,5 < MDI \leq 2,5$	Середній
$2,5 < MDI \leq 3,5$	Вищий за середній
$3,5 < MDI \leq 4,5$	Високий
$4,5 < MDI \leq 5$	Критично високий (максимальний)

* Джерело: складено автором

Отже, індекс міграційних прагнень (MDI) є одним з найважливіших індикаторів міграційного потенціалу населення території. Його можна використовувати як з метою дослідження динаміки розвитку міграційного потенціалу за певний період часу, так і для порівняльного аналізу цього показника між регіонами або між окремими соціально-демографічними, економічними, професійними та іншими групами. Значення індексу міграційних прагнень у розрізі різних соціально-демографічних груп наведено в табл. Ц.1–Ц.5 (дод. Ц). Загалом, розрахунки підтвердили висунуті в програмі дослідження гіпотези щодо вищого рівня міграційного потенціалу у чоловіків порівняно з жінками. Особливо помітним був цей розрив у 2015 р., коли спалахнула активна фаза збройного конфлікту на Сході України. Це дає підстави припустити, що деякі особи чоловічої статі розглядають зовнішню міграцію як спосіб уникнення військової мобілізації. Однак це питання потребує окремого, більш детального дослідження. У 2018 р. різниця у значеннях індексу міграційного потенціалу осіб чоловічої і жіночої статі стала ще більшою порівняно з 2015 р. Важливо зауважити, що загальне значення індексу у 2018 р. зросло порівняно з 2016 р. власне за рахунок осіб чоловічої статі. Однак якщо у 2015 р. зростання індексу відбулося завдяки великій кількості чоловіків, які виявили бажання виїхати на постійне місце проживання за кордон, то у 2018 р. – за рахунок стрімкого збільшення бажаючих поїхати на тимчасові заробітки за межі України. Таке зростання може пояснюватись і

запровадженням безвізового режиму з країнами ЄС, що хоч не дає права працевлаштування за кордоном, однак дещо спрощує цю процедуру. Тим більше, що головна країна призначення українських трудових мігрантів, Польща, надає таке право негромадянам ЄС, що перетнули кордон у рамках безвізу.

Віковий розподіл індексу показує, що найвищим він є у молоді до 30 років, досить високим в осіб у віці 31–40 років, після чого помітно знижується далі за віком. Рівень міграційних прагнень осіб до сорока років протягом усього досліджуваного періоду був вищий за середній, тоді як в осіб віком понад п'ятдесят років – середній. Найвищим значення індексу в молоді до тридцяти років було у 2013 р. і становило 3,38 бала. Цікавим є той факт, що значення індексу міграційних прагнень молоді до тридцяти років є високим здебільшого за рахунок значної кількості бажаючих поїхати на тимчасові заробітки за кордон, а представників вікової групи 31–40 років – завдяки продемонстрованому бажанню виїхати на постійне місце проживання за кордон.

Результати панельного опитування дозволили виявити пряму залежність індексу міграційних прагнень від рівня освіти. Так, майже за всі досліджувані роки значення індексу зростає з рівнем освіти: в осіб з повною середньою освітою це значення найнижче, а в осіб з повною вищою освітою – найвище. Винятком став лише 2018 р., коли значення MDI для осіб з повною середньою освітою було максимально високим і становило аж 3,46. Таке стрімке зростання індексу відбулося за рахунок значного збільшення кількості респондентів, які хотіли б виїхати на тривалий час за кордон, щоби поліпшити своє матеріальне становище. Натомість високе значення індексу для осіб з повною вищою освітою здебільшого забезпечують бажаючі виїхати за кордон на постійне місце проживання.

На наш погляд, вплив сімейного стану на рівень міграційних прагнень населення має амбівалентний характер. Адже, з одного боку, необхідність

утримувати сім'ю спонукає багатьох людей до пошуку заробітків за кордоном, водночас для інших, навпаки – наявність сім'ї і прив'язаність до неї слугує гальмівним чинником для таких поїздок. Протягом 2013–2016 рр. та у 2019 р. результати дослідження виявили вищий показник MDI у неодружених респондентів порівняно з одруженими та розлученими. Особливо помітною є ця різниця у 2013 р. Винятком такої закономірності став 2018 р., коли респонденти, які мають сім'ю, показали найвищий рівень міграційного потенціалу. Цікаво, що одружені респонденти частіше виявляли бажання виїхати на постійне місце проживання за кордон, ніж неодружені чи розлучені. Очевидно, що тут здебільшого мався на увазі переїзд цілої сім'ї. Загалом значення ІМП розлучених респондентів є нижчим, ніж інших груп опитаних, за 2016 і 2018 рр. воно дещо зменшилося, а у 2019 р. знову зросло і становило 2,2 бала.

У процесі дослідження ми також намагалися встановити зв'язок між рівнем матеріального стану респондентів та їх міграційними перевагами. За 2013–2015 рр. в осіб, котрі оцінили матеріальний стан своєї сім'ї як вищий за середній, виявився найвищий рівень міграційного потенціалу. Однак уже у 2016 та 2018 рр., навпаки – найнижчий. Можливо, йдеться про вичерпання міграційного потенціалу більш заможної частини населення. У 2019 році значення індексу цієї групи осіб знову зріс і становив 3,04 бала.

Для більш комплексної, глибокої оцінки та отримання повнішої інформації щодо можливих масштабів зовнішньої міграції населення вважаємо за доцільне використовувати не лише прямі показники міграційного потенціалу, а й допоміжні. Про них йтиметься у наступному параграфі.

4.2. Методи непрямих оцінок міграційного потенціалу

Для глибшого дослідження впливу соціально-демографічних характеристик особи на її рішення щодо працевлаштування за кордоном побудуємо регресійну модель на основі одного з етапів (2018 р.) панельного опитування незайнятого населення Львівської області. Оскільки залежна змінна (наявність чи відсутність планів щодо працевлаштування за кордоном) представлена у номінальній шкалі дихотомічного типу, то застосуємо метод логістичної регресії. Загалом, рівняння такої регресії має такий вигляд [316]:

$$P = \frac{1}{1 + e^{-Y}}, \quad (4.4)$$

де P – імовірність події;

Y – лінійне рівняння регресії: $Y = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_nx_n$;

x_i – значення незалежних змінних; b_i – параметри рівняння регресії;

b_0 – вільний член; e – основа натурального логарифма, яка дорівнює 2,7182.

Для розрахунків параметрів регресії використаємо модуль Analyze програми IBM SPSS Statistics, де залежну змінну закодовано: 0 – «респондент не планує виїжджати на роботу за кордон», 1 – «респондент планує виїжджати на роботу за кордон». Відповідно до методу «Forward: LR (Прямий: Максимальної правдоподібності)» у рівняння покроково вводили змінні, починаючи від тих, що мають найбільший вплив на залежну змінну, і закінчуючи тією, котра впливає найслабше.

На першому кроці в модель введено змінну «стать», на другому – «вік» респондента (табл. 4.8). Ще планували ввести «рівень освіти» і «сімейний стан», однак статистичні тести не підтвердили значущості впливу цих змінних на результативну змінну.

Таблиця 4.8

**Логістична регресія готовності працевлаштування за
кордоном залежно від статі та віку**

Модель		B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a	Стать_жін	-1,414	0,264	28,551	1	,000	0,243
	Constant	1,045	0,404	6,954	1	,008	2,843
Step 2 ^b	вік_>35 р.	-0,485	0,176	7,536	1	,006	0,616
	Стать_жін	-1,558	0,276	31,574	1	,000	0,210
	Constant	2,125	0,652	13,724	1	,000	8,369

a. Variable(s) entered on step 1: Стать

b. Variable(s) entered on step 2: вік_катег.

* Джерело: розраховано автором за результатами останнього етапу (2018 р.) панельного опитування незайнятого населення Львівщини

Рівняння регресії має такий вигляд:

$$P = \frac{1}{1 + e^{0,485 \cdot x_1 + 1,558 \cdot x_2 - 2,125}} \quad (4.5)$$

де x_1 – вік, x_2 – стать респондента.

Останній стовпчик табл. 4.8 обчислюється як антилогарифм до параметрів регресії (Exp (B)) і відображає співвідношення шансів щодо наявності міграційних планів досліджуваних груп (OR- odds ratio). Так, з моделі 2 табл. 4.8 слідує, що співвідношення таких шансів між особами жіночої і чоловічої статі становить 0,2. Тобто шанс того, що за кордон поїде жінка, у 5 разів менший (за незмінних параметрів віку). Щодо віку, то шанс того, що особа у віці понад 35 років плануватиме працевлаштування за кордоном, нижчий приблизно на 40 %, ніж для молоді (для осіб однієї статі). Значення коефіцієнтів R-квадрат Кокса і Снелла (Cox & Snell R Square) = 0,606 та R-квадрат Нейджелкерке (Nagelkerke R Square) = 0,657 показують, що від 60 до 65 % ймовірності виїхати для працевлаштування за кордон можна пояснити статтю та віком респондента.

Для оцінки прогностичної здатності моделі побудуємо ROC-криву (Receiver Operator Characteristic) (рис. 4.5). Якість класифікації визначається площею фігури під кривою ROC, яка позначається як AUC (area under curve).

Відомо, що чим вищим є показник AUC, тим вищою є прогностична цінність моделі. При цьому використовується така характеристика якості моделей: від 0,9 до 1,0 – відмінна якість класифікації, від 0,8 до 0,9 – дуже добра, від 0,7 до 0,8 – добра, від 0,6 до 0,7 – середня, від 0,5 до 0,6 – незадовільна. Поріг класифікації (точка усічення cut-off) вибирається довільно. У нашій задачі $AUC = 0,817$, що свідчить про високу прогностичну здатність моделі.

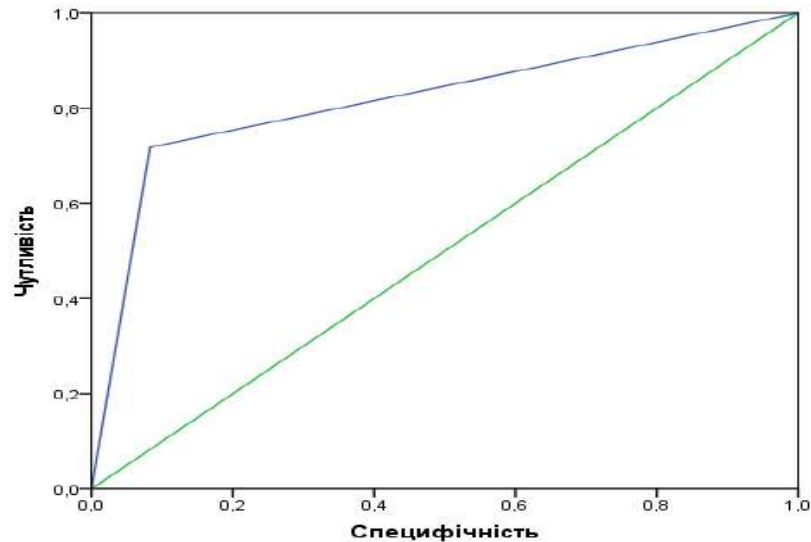

Рис. 4.5. ROC-крива логістичної моделі регресії готовності працевлаштування за кордоном жителів Львівщини залежно від статі та віку

*Джерело: складено автором за результатами останнього етапу (2018 р.) панельного опитування незайнятого населення Львівщини

Дослідження показують, що до зовнішньої міграції людей часто спонукають невдоволення своїм матеріальним становищем, відсутність можливостей, сподівань на працевлаштування, кар'єрне зростання, самореалізацію в Україні. Тому вважаємо, що більш повну, комплексну оцінку міграційному потенціалу населення певної території можна дати на основі аналізу його оціночних суджень щодо окремих аспектів свого життя та бачення перспектив на майбутнє. Так, результати проведеного нами панельного опитування безробітних, про яке йшлося у попередньому параграфі, виявили зовсім мізерний відсоток тих осіб, котрі оцінюють матеріальний стан своєї сім'ї як високий і вищий за середній (табл. 4.9).

Найчастіше опитані визначали його як середній протягом усього досліджуваного періоду (тобто щороку модою для змінної «матеріальний стан» була категорія «середній»). Найгіршою була ситуація у 2015 р., коли ніхто з опитаних не оцінив свій матеріальний стан як високий, водночас аж 10 % вказали, що він у них дуже низький, і ще майже чверть – низький.

Таблиця 4.9

**Оцінка безробітними Львівщини матеріального стану своєї сім'ї
(2013–2016 рр., 2018–2019 рр.)**

Рівень матеріального стану	Оцінка b_i , балів	Частка респондентів, які оцінюють матеріальний стан на певному рівні (i), d_i , %					
		2013	2014	2015	2016	2018	2019
Високий	6	1,1	0,8	0	0,9	0,3	1,1
Вищий за середній	5	3,1	2,8	3,2	4,1	2,1	5,2
Середній	4	43,1	46,8	40,4	42,6	53,3	54,9
Нижчий за середній	3	25	24,5	22,1	27,8	24,3	22,4
Низький	2	20,3	18	24,4	20,3	12,7	14,6
Дуже низький	1	7,5	7,3	10	4,3	7,4	1,8
Середній порядковий бал**	–	3,18	3,23	3,03	3,25	3,31	3,5
Середній центрований бал***	–	-0,32	-0,27	-0,47	-0,25	-0,19	0

*Джерело: розраховано і складено автором

** Середній порядковий бал розраховано за формулою:

$$\left(\sum_{i=1}^6 b_i \times d_i \right) / 100\%,$$

де b_i – оцінка матеріального стану, балів; d_i – частка респондентів, які оцінюють матеріальний стан своєї сім'ї на рівні i .

*** Середній центрований бар – різниця між середнім порядковим балом і півсумою максимального і мінімального балів [308, с. 138].

Для аналізу динаміки матеріального стану незайнятого населення Львівщини розрахуємо середній бал його оцінок за кожний досліджуваний рік за шестибальною шкалою, де 6 відповідає високому рівню, а 1 – дуже низькому (табл. 4.9). Проведені обчислення показали, що середній рівень матеріального стану респондентів отримав невисоку негативну оцінку.

Найнижче значення у 2015 р. що підтверджує раніше зроблений висновок про критичність ситуації цього року. Зазначимо, що саме у 2015 р. нами була виявлена і найвища частка «твердих» трудових мігрантів (див. рис. 4.3). Натомість у 2014 і 2016 рр. рівень матеріального стану (за суб'єктивними оцінками респондентів) був дещо вищим, а міграційна налаштованість, навпаки – нижча. У 2019 р. зафіксовано найвищий за всі досліджувані роки бал, який характеризує матеріальне самопочуття респондентів та нульовий середній центрований бал. Ми отримали такий результат за рахунок того, що саме в цьому році спостерігається найвища частка осіб (більше ніж половина респондентів), які кваліфікують свій матеріальний стан як середній.

Як уже було зазначено, міграційний потенціал особи залежить від оцінки нею власних перспектив та можливостей самореалізації за місцем проживання. Очевидно, що для осіб, які з тих чи інших причин не мають постійного місця праці, але прагнуть його знайти, першочергове значення має бачення можливостей саме у сфері працевлаштування. Так, результати п'ятирічного моніторингу виявили досить незначний відсоток незайнятих громадян, які оцінюють свої шанси на національному ринку праці як дуже добрі (табл. 4.10). Найвищим він був у 2016 р. і становив 5,5 %, а найнижчим у 2015 р. – 2,6 %. Кожен п'ятий з опитаних вважав свої шанси поганими (переважно особи у віці понад 50 років). Однак здебільшого респонденти визначали свої можливості працевлаштування як задовільні (36–51 %) та добрі (25–31 %).

Розрахунок середнього центрованого бала відповідей безробітних за кожен рік не показав суттєвих змін у їхніх оцінках. Так, найвищим виявився результат за 2019 р., який становив 0,67 бала, а найнижчим за 2013 та 2015 рр. – 0,43 бала. Хоча у 2019 р. частка респондентів, котрі оцінюють свої шанси на ринку праці як добрі, була найнижчою майже за весь досліджуваний період, та за рахунок зростання частки осіб, що оцінювали свої можливості як дуже добрі, середній бал був найвищим, порівняно з

попереднім роком. Отже, загалом респонденти вважали можливості свого працевлаштування в Україні задовільними.

Таблиця 4.10

**Оцінка респондентами можливостей свого працевлаштування в Україні
(2013–2016 рр., 2018–2019 рр.)**

Можливості працевлаштування	Оцінка b_i , балів	Частка респондентів, які оцінюють свої можливості на певному рівні (i), d_i , %					
		2013	2014	2015	2016	2018	2019
Дуже добрі	6	4,7	4,3	2,6	5,5	3	8,3
Добрі	5	24,8	30,8	30	28,6	21,6	22,9
Задовільні (середні)	4	39,8	36,8	35,7	41,1	50,6	49
Погані	3	21,2	21,5	21,7	18,4	21,3	17,7
Дуже погані	2	8,4	5,3	8,9	5	3	1,6
Відсутні	1	1,1	1,5	1,1	1,5	0,6	0,5
Середній порядковий бал**	-	3,93	4,04	3,93	4,07	3,99	4,17
Середній центрований бал***		0,43	0,54	0,43	0,57	0,49	0,67

*Джерело: розраховано і складено автором

** Середній порядковий бал розраховано за формулою:

$$\left(\sum_{i=1}^6 b_i \times d_i \right) / 100\% ,$$

де b_i – оцінка матеріального стану, балів; d_i – частка респондентів, які оцінюють матеріальний стан своєї сім'ї на рівні i .

*** Середній центрований бар – різниця між середнім порядковим балом і півсумою максимального і мінімального балів [308, с. 138]

Статистичні тести підтвердили нашу гіпотезу про залежність міграційних преференцій безробітних від оцінки ними власних можливостей працевлаштування в Україні. Зокрема, за результатами дослідження за 2019 рік χ^2 -тест показав, що фактичне χ^2 (67,84) більше від табличного χ^2 (37,65) при $p=0,05$. Значення коефіцієнта взаємної спряженості (0,64) вказує на істотність такого зв'язку. Так, більшість респондентів, які оцінюють свої можливості працевлаштування в Україні як погані і дуже погані, надають перевагу або постійному місцю проживання за кордоном, або тимчасовим заробіткам. Водночас близько половини опитаних, котрі вважають, що мають

добрі і дуже добрі можливості працевлаштування, не виїжджали б за кордон взагалі або ж поїхали б туди лише з пізнавальною чи розважальною метою (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

Залежність міграційних переваг безробітних від оцінки ними власних можливостей працевлаштування в Україні, 2019 р., %

Якщо б у Вас була можливість працевлаштування за кордоном, то чому б Ви надали перевагу?	Оцінка можливостей працевлаштування в Україні						Всього
	дуже високі	добрі	задовільні	погані	дуже погані	відсутні	
Виїхав би на постійне місце проживання за кордон	25	24,4	21,3	29,5	50	100	24,7
Виїхав би на кілька років за кордон, щоб підняти своє матеріальне становище	12,5	18,8	20,2	19,1	16,7	0	18,8
Поїхав би на тимчасові заробітки за кордон	12,5	14,8	10,6	17,6	0	0	12,8
Поїхав би за кордон лише з пізнавальною, розважальною метою	12,5	21,6	18,1	10,3	0	0	16,7
Не виїжджав би за кордон	37,5	19,3	29,8	23,5	33,3	0	26,6
Важко відповісти	0	1,1	0	0	0	0	0,3
Всього	100	100	100	100	100	100	100

*Джерело: складено автором за результатами соціологічного опитування

Кількість осіб, які вважають, що не мають жодних шансів працевлаштування на національному ринку праці, є надто малою. Тому трактування розподілу їх відповідей за міграційними перевагами може привести до хибних висновків.

Крім того, ми намагалися з'ясувати у респондентів, чи вірять вони у покращання можливостей працевлаштування в Україні у найближчий рік. Як бачимо (рис. 4.6), найбільшу частоту вибору на поставлене запитання отримав варіант «швидше ні, ніж так» (відповіді коливаються в межах 31–46 %). Повністю негативну оцінку тенденціям розвитку ринку праці України давала майже чверть респондентів щороку. Найбільше «твердо»

позитивних відповідей було отримано у 2019 р. – 20,1 % опитаних. Натомість тверда негативна оцінка можливостей працевлаштування в Україні на найближчу перспективу отримала найбільшу кількість вибору у 2013 р. (27,8 %), а найменше однозначно негативних відповідей зафіксовано у 2019 р.

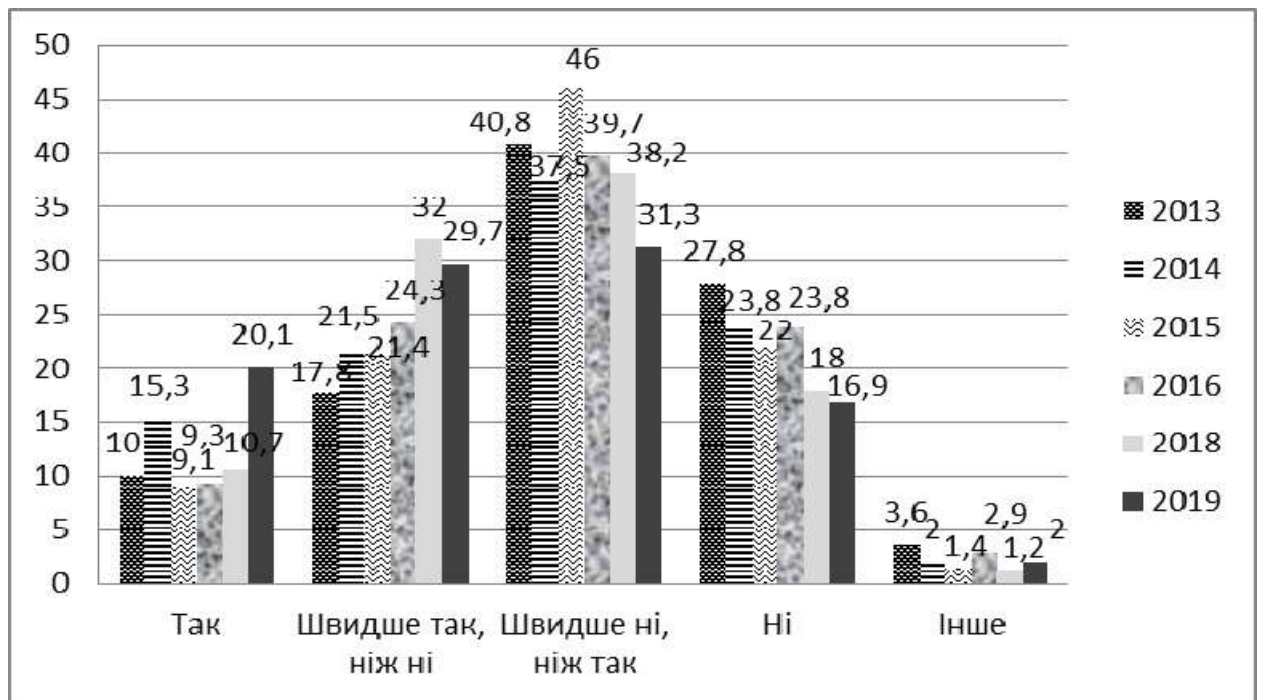

Рис. 4.6. Розподіл відповідей респондентів на запитання, чи відбудеться покращання можливостей працевлаштування в Україні у найближчий рік (2013–2016 рр., 2018–2019 рр.)

* Джерело: складено автором

Для отримання більш чіткого, узагальнювального розуміння позиції респондентів на поставлене запитання розрахуємо баланс їхніх відповідей за кожен рік дослідження (табл. 4.12). Метод «балансу відповідей» показує, чи відбудеться покращання на ринку праці найближчим часом (згідно з оцінками респондентів). При цьому від'ємне значення показника свідчить, що ситуація не покращиться, додатне – покращиться, близьке до нуля – не зміниться.

Таблиця 4.12

Баланс відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, чи відбудеться покращання можливостей працевлаштування в Україні у найближчий рік?»

Варіант відповіді	Шкала оцінки, k_i	Добуток оцінки за шкалою та частки респондентів, які оцінюють можливість на рівні i , $k_i \times d_i$					
		2013	2014	2015	2016	2018	2019
Так	+2	20	30,6	18,2	18,6	21,4	40,2
Швидше так, ніж ні	+1	17,8	21,5	21,4	24,3	32	29,7
Не зміниться	0	0	0	0	0	0	0
Швидше ні, ніж так	-1	-40,8	-37,5	-46	-39,7	-38,2	-31,3
Ні	-2	-55,6	-47,6	-44	-47,6	-36	-33,8
$\sum_{i=1}^5 k_i \times d_i$	–	-58,6	-33	-50,4	-44,4	-20,8	4,8

* Джерело: розраховано і складено автором

Результати розрахунків показали негативний баланс відповідей за весь досліджуваний період, за винятком 2019 р. Тобто, у цілому, за оцінками респондентів (2013–2016 рр. та 2018 р.), у найближчому майбутньому не відбудеться покращання можливостей працевлаштування в Україні. Найбільш песимістичні очікування припадають на 2013 р., що характеризується найнижчим балом (-58,6). Натомість найменш негативними були оцінки респондентів у 2014 р. (-33) та 2018 р. (-20,8). Лише у 2019 році було отримано хоч і невеличкий, але позитивний баланс, що свідчить про зростання оптимістичних очікувань респондентів.

Загалом за результатами опитування можна констатувати наявність у безробітних чіткої позиції щодо пошуку роботи в межах своєї країни. Так, на запитання «Що Ви готові зробити, щоб оперативно вирішити проблему власного працевлаштування?» більшість із них обирали варіант активного пошуку роботи за спеціальністю в Україні (табл. 4.13). При цьому найбільша частка респондентів демонструвала готовність такого пошуку у 2014 р. (76 %), а найменша – у 2016 р. (64,3 %). Тобто можна констатувати, що за

досліджуваний період відбулося певне зменшення частки неомобільних громадян, котрі не хочуть змінювати спеціальності чи виїжджати за межі України. Водночас у 2016 р. зменшилася частка охочих отримати другу спеціальність: з 18,9 % (2013 р.) до 15,1 % (2016 р.). Кожен п'ятий з респондентів висловив готовність пройти курс професійної підготовки чи перепідготовки (за винятком 2018 р.), а ще чверть – взагалі змінити вид діяльності. Досить популярним варіантом відповіді став також намір розпочати власну справу: його обирало від 21,3 % (2014 р.) до 29,6 % (2016 р.) респондентів. Такий результат показує, що стимулювання розвитку підприємництва в регіоні є актуальною альтернативою безробіттю та виїзду за кордон економічно активного населення.

Таблиця 4.13

**Розподіл відповідей на запитання: «Що Ви готові зробити, щоб оперативно вирішити проблему власного працевлаштування?»
(2013–2016 рр., 2018–2019 рр.), % спостережень**

Варіант відповідей	2013	2014	2015	2016	2018	2019
Продовжувати активно шукати роботу за спеціальністю в Україні	70,3	76,0	72,6	64,3	68,6	68
Отримати другу спеціальність	18,9	19,0	16	15,1	16,9	15,6
Пройти курс професійної підготовки чи перепідготовки	21,4	26,5	23,8	21,2	15,1	22,1
Змінити вид діяльності	26,7	22,8	20	26,4	23,7	27,9
Розпочати власну справу	28,9	21,3	23,5	29,6	24	21,4
Переїхати жити і працювати в інший регіон України	4,4	1,5	0,9	3,8	1,2	1,8
Їздити на тимчасові заробітки в інші регіони України	1,4	1,8	1,2	2,3	1,5	1
Їздити на тимчасові заробітки в інші країни	5,8	6,0	8,1	6,1	6,2	4,9
Виїхати за кордон на роботу на тривалий час	9,7	5,8	9,5	6	6,5	4,7
Виїхати за кордон на постійне місце проживання	8,9	7,5	6,8	4,1	3,8	4,2
Нічого не робити	0,3	0,8	0,3	0,6	0,6	0,3
Інше	0,6	0,8	0,3	0	3,8	0,5

* Джерело: складено автором

Примітка: можна було обирати кілька з 11 запропонованих альтернатив, тому частка відповідей у підсумку перевищує 100 %

Зазначимо, що трудова міграція як основний спосіб вирішення проблеми працевлаштування є прийнятною для порівняно невеликої частки опитаних (12 – 16 %). Крім того, за досліджуваний період знизилася частка осіб, які обрали варіант виїзду за кордон на постійно: з 9 % у 2013 р. до 4 % у 2019 р. Найменш популярним способом оперативного вирішення проблеми власного працевлаштування для учасників опитування стали поїздки на тимчасові заробітки в інші регіони України або ж повне переселення в інші регіони. Ці варіанти відповіді отримували від 1 % до 4 % вибору. Така ситуація вказує на низький рівень внутрішньої мобільності населення та на необхідність розробки ефективних механізмів стимулювання внутрішньої міграції як альтернативи зовнішній.

У 2018 р. суттєво збільшилася частка осіб, котрі обирали варіант «інше», де здебільшого траплялись такі відповіді: стан здоров'я утруднює успішність пошуку роботи; до пенсії залишилось небагато; очікую початку сезону (наприклад, на «Лімо»).

Позитивним є той момент, що варіант «нічого не робити» жодного року не отримав й одного відсотка вибору (коливався в межах 0,3–0,8 %). Це може свідчити про активну життєву позицію респондентів та про відсутність у них патерналістичних очікувань. Цю гіпотезу можна частково перевірити за допомогою дослідження найприйнятніших для респондентів механізмів забезпечення їхнього матеріального добробуту. Так, у відповідях на запитання: «Які механізми забезпечення матеріального добробуту для Вас найбільш прийнятні?» більшість респондентів (85–95 %) протягом п'яти років таким механізмом обрала для себе постійну, добре оплачувану роботу в Україні (табл. 4.14). Загалом усі відповіді, які отримали 1 % і більше підтверджень, проранжовано від найбільш до найменш популярних за результатами саме 2019 р., оскільки останній соціологічний зріз, найновіша інформація, як правило, є актуальною і становить науково-практичний інтерес.

Наступним за частотою вибору прийнятним варіантом для респондентів стало відкриття власної справи. При цьому підприємницькі наміри найсильніше були виражені у 2013 р., а потім поступово зменшувались: із 36 % (2013 р.) до 21 % (2018 р.). Робота у кількох місцях зайняла третій ранг значущості (за частотою отриманого вибору) у 2013–2014 рр. та 2019 р. Натомість у 2015–2018 рр. та 2019 р. третє місце посіла «постійна, добре оплачувана робота за кордоном». Показовим є зменшення частки респондентів, які сподіваються на державну підтримку: якщо у 2013 р. їх було 10 %, то у 2019 р. удвічі менше – лише 4,7 %. Водночас цікавим є те, що поряд з пунктом державної підтримки опитані також вказували такі активні заходи, як постійна робота в Україні, зайнятість у кількох місцях чи відкриття власної справи.

Таблиця 4.14

Способи забезпечення матеріального добробуту, найбільш прийнятні для безробітних Львівщини, % спостережень

Варіант відповіді	2013	2014	2015	2016	2018	2019
Постійна, добре оплачувана робота в Україні	94,7	93	91,6	91,3	84,6	85,6
Відкриття власної справи	36,1	26,5	23,9	24,2	21,3	22,5
Робота в кількох місцях	16,1	14	10,1	9	12,1	13,3
Постійна, добре оплачувана робота за кордоном	15,3	11	16,7	12,2	14,2	11
Тимчасові заробітки за кордоном	7,8	5,8	11,5	4,4	12,1	5,7
Здача житла/землі в оренду	6,7	3,8	3,5	3,8	2,7	5
Державна підтримка	10	11,5	6,3	5,8	5	4,7
Використання попередніх заощаджень	4,2	6,5	2,3	3,8	4,7	4,4
Підтримка родичів	6,1	5,8	7,2	2,9	2,7	3,1
Грошові перекази від родичів з-за кордону	1,1	1,3	0,9	0,3	1,8	2,1
Підтримка друзів та знайомих	1,4	1	0,6	0,6	1,5	0,5

* Джерело: складено автором

Примітка: можна було обирати кілька з 14 запропонованих альтернатив, тому частка відповідей у підсумку перевищує 100 %

Тимчасові заробітки за кордоном були найпопулярнішим варіантом відповіді у 2018 р., порівняно з іншими досліджуваними роками. Зокрема, якщо у 2018 р. 12 % респондентів обрали цю альтернативу, то у 2016 р. – лише 4 %. У підсумку можна стверджувати, що понад чверть безробітних у 2018 р. розглядала міграцію як найбільш прийнятний спосіб матеріального забезпечення своєї сім'ї. Для порівняння: частка таких осіб у 2013 р. становила 23 %, 2014 р. та 2019 р. – лише близько 17 %, а у 2015 р. – 28 %. Тобто і в цьому питанні 2015 р. виділяється найбільшою виразністю міграційних настроїв населення.

Значно рідше учасники опитування вказували на такі варіанти: здача житла/землі в оренду, використання попередніх заощаджень, підтримка родичів або друзів, знайомих, грошові перекази з-за кордону. При цьому на продаж власного майна, підтримку недержавних установ чи отримання грошей у кредит, щоб забезпечити свій матеріальний добробут, не наважився практично ніхто з респондентів (ці три варіанти відповіді обрало 0 – 0,4 % респондентів).

Отже, результати моніторингу міграційного потенціалу безробітних показали найнижчий його рівень у 2014 р. Важливо, що такий результат спостерігається на фоні найбільш позитивних оцінок матеріального стану сім'ї респондентів, можливостей їх працевлаштування та більш оптимістичних прогнозів щодо перспектив розвитку національного ринку праці. Як уже було зазначено, таку ситуацію можна пов'язати з перемогою Революції гідності та обранням нового президента та уряду, що свого часу вселяло великі надії. У 2016 р. спостерігається менш виражена, але дещо подібна ситуація – незначне зменшення міграційного потенціалу за одночасного покращання показників оціночних суджень респондентів. Однак, якщо певне зменшення міграційного потенціалу у 2014 р. можна пояснити нематеріальними чинниками, то у 2016 р. воно зумовлене певною стабілізацією економічної ситуації та її незначним покращанням.

Оскільки міграція часто виникає внаслідок депривації певних потреб особистості, то для комплексної оцінки міграційного потенціалу населення пропонуємо застосувати поняття «ціннісно-потребового гапу». Слово «гап» запозичене нами з англійської мови – gap, що означає «розбіжність, розрив». Йдеться про розрив між рівнем бажаного того чи іншого значущого блага та його фактичним задоволенням. На останньому етапі (2019 р.) моніторингового дослідження міграційних настроїв безробітних їм пропонувалось оцінити за п'ятибальною шкалою рівень значущості (де 5 балів – найважливіша, 1 – не має жодного значення) та міру задоволеності (5 балів – повністю задоволений, 1 – зовсім не задоволений) 15 компонент та чинників власної життєдіяльності (питання анкети №15, дод. Т). Підрахунок середнього бала B ($1 \leq B \leq 5$) було здійснено за формулою $B = (5 \times n_5 + 4 \times n_4 + 3 \times n_3 + 2 \times n_2 + n_1) / N$, де n_i – кількість осіб, що визначили значущість/задоволеність перелічених чинників на рівні i , N – загальна кількість осіб, які відповіли на поставлене запитання. Це дозволило проранжувати зазначені чинники від найбільш до найменш значущого.

Результати опитування підтвердили висунуту нами в програмі дослідження гіпотезу про домінування вітальних цінностей в структурі ціннісних орієнтацій безробітних. Так, перші два ранги значущості належать цінності здоров'я (4,76 бала) та сімейного благополуччя (4,61 бала) (рис. 4.7).

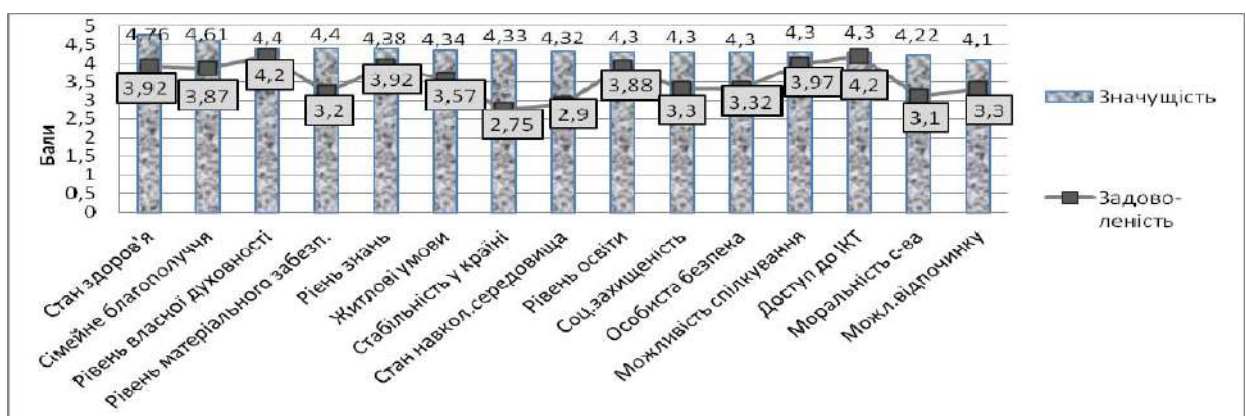

Рис. 4.7. Рівень значущості та міра задоволеності основних компонент та чинників життєдіяльності незайнятого населення Львівської області, 2019 р.

* Джерело: розраховано і складено автором

Гіпотеза про значущість матеріальних цінностей підтвердилася лише частково. Хоча рівень матеріального забезпечення, як і передбачалось, займає провідні позиції в ієрархії цінностей опитаних, однак несподівано ділиться позицією з цінностями, притаманними для розвинутих суспільств інноваційного типу, це – духовність і знання. Так, «рівень власної духовності, моралі» та «рівень матеріального забезпечення» займають третій ранг (4,4 бала), а «рівень отриманих знань» – четвертий ранг (4,38 бала) значущості у відповідях представників незайнятого населення регіону. Значущість інших чинників виявилися майже одного рівня (від 4,34 до 4,3 бала). Дещо менш значущими є моральність суспільства (4,22 бала) та можливості відпочинку, культурного розвитку, організації культури і спорту (4,1 бала).

Слід відзначити високий рівень значущості для респондентів усіх, запропонованих у анкеті цінностей (жодна з них не набрала менше чотирьох балів). Іншою є ситуація з мірою задоволеності. Найвищу рангову позицію тут займають: рівень власної духовності (4,2 бала) та доступ і використання інформаційно-комп'ютерних технологій (4,2 бала). Дещо менш задоволеними, але все ж близькими до 4 балів є: можливість спілкування, соціальні контакти (3,97 бала), стан доров'я (3,92 бала), рівень отриманої освіти (3,88 бала) та сімейне благополуччя (3,87 бала). Найменш задоволеними є (тобто займають найнижчі рангові позиції): стабільність соціально-економічної і політичної ситуації в країні (2,75 бала) та стан навколишнього середовища (2,9 бала). Зазначені чинники є і найбільш неузгодженими, тобто виявлено високий рівень значущості на фоні низького рівня задоволеності. Певний ціннісно-потребовий гап формують також: житлові і побутові умови (3,57 бала), особиста безпека у суспільстві (3,32 бала), соціальна захищеність (3,3 бала) та рівень матеріального забезпечення (3,2 бала). Ці результати вказують на найгостріші проблеми, що можуть стати причиною еміграції населення, а тому потребують відповідних заходів і дій від органів державної та регіональної влади.

Зазначимо, що низький рівень задоволеності окремих компонент життєдіяльності не є однозначним свідченням критичної ситуації. Адже компоненти, в яких низькими є як рівень значущості, так і задоволеності майже не впливають на загальний рівень задоволеності життям і, отже, на поширення еміграційних настроїв населення.

Найбільш узгодженими, збалансованими позиціями значущості та задоволеності основних компонент життєдіяльності особи є: рівень власної духовності, доступ і використання інформаційно-комп'ютерних технологій, можливість спілкування та рівень отриманих знань. Такі результати свідчать, що ціннісно-культурні виміри мобільності мають особливе стабілізаційне й мобілізаційне значення у розвитку українського суспільства.

4.3. Діагностика ефектів зовнішньої міграції населення.

Міграція є невід'ємною частиною сучасного глобалізованого світу, складним суспільним феноменом, який впливає на різні його сфери. Вона має свої позитиви чи негативи як для країн походження, так і призначення мігрантів. Щоб міграція не переросла у проблему для держави, треба виробляти механізми її регулювання, максимізуючи позитиви і мінімізуючи негативи.

Методологічне й інформаційне забезпечення оцінювання наслідків міграційних процесів є основою підвищення ефективності міграційної політики. Результати такої оцінки слугуватимуть передумовою розробки дієвих заходів державної міграційної політики.

Оскільки міграція як складний багатоаспектний феномен торкається різних сфер життя як окремої особи, так і цілого суспільства, то міграційні наслідки не можемо оцінювати лише через призму економічної науки. Їх дослідження потребує комплексного міждисциплінарного підходу. Тому в контексті нашого дослідження поняття «наслідок» та «ефект» вживаємо в

широкому значенні і як синоніми, що позначають результат чогось, консеквент; те, що впливає з чого- небудь. Перелік окремих індикаторів міграційного ефекту наведено у табл. 4.15. Якщо аналізувати міграційні ефекти на рівні регіону чи країни, то їх можна умовно структурувати на чотири основні групи: економічні, соціальні, політичні та духовні. Виділення цих груп ґрунтується на загальноприйнятому класичному поділі суспільства на чотири сфери. Кожна група передбачає аналіз низки індикаторів з метою здійснення комплексного оцінювання наслідків міжнародної міграції населення (див. табл. 4.15). Усі групи наслідків тісно взаємопов'язані. Так, приїзд високоосвічених молодих трудових мігрантів до країни не лише задовольняє попит економіки в робочій силі, не лише сприяє розвитку людського капіталу, інноваційному розвитку, а й покращує демографічну ситуацію, зменшує демографічне навантаження.

Щодо економічних ефектів, то вчені дослідили, що загалом міграція має позитивний вплив на розвиток світової економіки. Хоча мігранти становлять від 3 до 5 % населення світу, та, за підрахунками науковців Глобального інституту МакКінзі, вони продукують майже 10 % світового продукту, збільшуючи глобальний ВВП на 4 %, порівняно з тим, що відбувалося б у світі, де нема міграції [336, с. 55]. При цьому, встановлено прямий зв'язок між рівнем освіти іммігранта та його внесками у державний бюджет країни, що приймає [299, с. 199].

Таблиця 4.15

**Логіка аналізу й оцінювання ефектів міжнародної міграції для країни
(регіону) походження/призначення мігрантів**

Основні групи ефектів	Сфери їх впливу	Індикатори ефекту
1	2	3
Економічні	Ринок праці Добробут населення Економічний розвиток Бізнес-середовище Структура економіки	Рівень безробіття, розмір зарплати, рівень бідності, приріст ВВП, обсяг приватних грошових переказів, споживчий попит, капіталовкладення, кількість суб'єктів господарювання, стартапів, кількість винаходів, патентів, грантів, інноваційна активність та ін.

Продовження таблиці 4.15

1	2	3
Соціальні	Демографічна ситуація Сімейні відносини Безпека	Чисельність населення, демографічні втрати, вікова структура населення, демографічне навантаження, коефіцієнти народжуваності і смертності, кількість розлучень, кількість соціальних сиріт; рівень захворюваності, смертності; рівень освіти; кількість кримінальних справ, відкритих відносно іноземців, кількість іноземців, притягнутих до адміністративної відповідальності; кількість осіб, постраждалих від торгівлі людьми
Політичні	Відносини між країнами походження і призначення мігрантів Вибірчі процеси Політичні суб'єкти Політичний режим Державна політика (міграційна, економічна, соціальна та ін.)	Рівень фальсифікації під час проведення виборів, кількість політичних партій, що представляють інтереси мігрантів, зміна політичних еліт, влади, режимів
Духовні	Культура Релігія	Етнічна та національна структура населення, рівень злочинності, кількість релігійних об'єднань і громад

*Джерело: складено автором

Економічні ефекти міграції мають різне значення для країн, що приймають мігрантів. Для прикладу, звернемо увагу на їх зв'язок із ринком праці та економічним зростанням. Противниками імміграції поширюється й нав'язується думка про те, що імміграція призводить до збільшення рівня безробіття і зниження вартості робочої сили у країні, що приймає. Однак, низка досліджень у різних країнах дає підстави для висновку, що імміграція створює негативний, але дуже незначний вплив на рівень зайнятості й оплати праці. Причиною є те, що іммігранти здебільшого заповнюють інші ніші, ніж корінне населення [342]. Тому вони скоріше доповнюють, ніж конкурують з існуючою в країні, що їх приймає, робочою силою.

Те, який економічний ефект матиме імміграція на країну, яка приймає мігрантів, залежить від ідеології добробуту мігранта країни, що приймає, типу мігрантів (біженці, трудові мігранти, особи, які приїхали через возз'єднання сім'ї тощо), країни їх походження і особистості самого мігранта. Наприклад, у Великобританії 85 % іммігрантів з Польщі й Канади є працевлаштовані, тоді як частка зайнятих трудовою діяльністю для вихідців з Пакистану, Ірану чи Бангладешу становить 50 % [337, с. 24]. Останніми роками окремі європейські країни запровадили політику стимулювання трудової імміграції. Зокрема, особливо активну діяльність у цьому напрямі проводить Польща, чим деякі науковці і пояснюють її економічне зростання. Так, за період 2012–2016 рр. середньорічний приріст ВВП Польщі становив 2,56 %, а в країнах ЄС, які не ведуть такої цілеспрямованої політики щодо залучення іноземної робочої сили у свою економіку – лише 1,12 % [296]. Очевидно, що зайнятість є найважливішою умовою і способом внеску мігранта в економічний розвиток країни, що його приймає. Тому всі зусилля щодо кращої інтеграції мігрантів варто розглядати радше як інвестиції, ніж як витрати. Таким чином, більш ефективна політика інтеграції мігрантів здатна значно збільшити вигоди від міграції.

Економічні ефекти міграційних процесів для країн походження зовнішніх мігрантів пов'язані насамперед із їх грошовими переказами. За даними Світового банку, такі перекази до країн із низьким і середнім доходом у середньому становлять 44 млрд дол. і складають понад 10 % ВВП у 25 країнах, що розвиваються [337, с. 14]. Гроші, які мігранти відправляють додому, отримують в основному члени їхніх сімей, що підвищує доходи та знижує рівень бідності таких сімей і таким чином покращує середні показники добробуту в країні загалом.

Напрями використання коштів, зароблених мігрантами, суттєво відрізняються в різних країнах. Наприклад, грошові перекази від зовнішніх мігрантів становлять 20 % усіх інвестицій у малі підприємства Мексики [296]. Однак у більшості країнах-донорах робочої сили значна

частина переказів йде на чисте споживання, а це стимулює попит, підтримує розвиток місцевого бізнесу, що збільшує кількість робочих місць. Це часто називають «мультиплікативним ефектом» переказів. В Україні він себе проявив у будівельній галузі. Так, у регіонах із високим рівнем трудової міграції спостерігаються вищі показники введення житла в експлуатацію, ніж в середньому в Україні [311]. Ці капіталовкладення спричинили зростання рівня зайнятості, а також попиту на сантехніку, будматеріали тощо.

Дослідження свідчать [194, с. 26], що заробітки наших громадян за кордоном у три-чотири рази вищі від середнього рівня оплати праці в Україні. Згідно з даними МОМ в Україні, майже кожен п'ятий довгостроковий трудовий мігрант має наміри інвестувати в економіку нашої держави. Зокрема, надається перевага інвестиціям у будівництво, туризм та роздрібну торгівлю [209, с. 18]. Натомість факти свідчать, що лише 7-8 % мігрантів вкладають свої кошти у відкриття чи розвиток бізнесу [310]. Таким чином, зароблені кошти, надіслані чи передані в Україну, в основному витрачаються на споживання.

Аналіз офіційних даних Національного банку України про грошові перекази трудових мігрантів, взятих до уваги за останнє десятиліття, показує таку картину: у 2007–2013 рр. обсяги грошових переказів в Україну зросли майже вдвічі і у 2013 р. становили 8,5 млрд дол. США (табл. 4.16). У 2014 р. вони зменшилися на 2 млрд дол. США, однак з 2015 р. знову почали зростати. Навіть у періоди скорочення своїх обсягів, ці перекази продовжували здійснювати вагомий вплив на розвиток економіки України й відповідно на основні макроекономічні показники. Останніми роками обсяги приватних грошових переказів в Україну перевищують обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку нашої держави в декілька разів. Зокрема, у 2018 р. надійшло 2,4 млрд дол. США прямих інвестицій [320], а приватні грошові перекази у чотири з половиною рази перевищували цю суму і становили 10,9 млрд дол. США [319]. Таким чином, фінансові потоки до

України значною мірою формуються за рахунок грошових переказів трудових мігрантів.

Таблиця 4.16

Обсяги приватних грошових переказів в Україну, 2007–2019 рр.

Рік	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Усього надійшло, млн дол. США	4922	6177	5370	5862	7019	7526	8537	6489	6959	7535	9264	11111	12017
Обсяг грошових переказів, % до ВВП	3,4	3,4	4,6	4,1	4,1	4,1	4,5	4,8	7,6	8,1	8,2	8,5	7,8

* Джерело: складено автором за даними [319; 300]

Щодо соціальної групи ефектів зовнішньої міграції населення, то для країн-донорів робочої сили у світі, до яких належить і Україна, актуальним є підрахунок соціально-демографічних втрат. В економіко-демографічних дослідженнях неодноразово робились спроби оцінити наслідки вилучення людини, певних груп чи когорт осіб із соціально-демографічних та соціально-економічних процесів через вимірювання втрат. Для цього розроблено цілу низку методик, що ґрунтуються на оцінюванні економічної вартості життя середньостатистичної особи залежно від її віку, статі, освіти тощо [347]. Основоположною у цій галузі є методика дослідження втрат життя, або здорових років життя, розроблена К. Мюрреєм та А. Д. Лопесом, що з 1993 р. використовується для кількісного визначення загальних втрат здоров'я внаслідок недієздатності у спільних дослідженнях Всесвітнього Банку та ВООЗ [347]. У цій роботі кожна людина розглядається як одиниця, що робить свій вклад у ВВП країни. При втраті цієї людини, через смерть, втраті працездатності через інвалідність тощо, вважається що ВВП недоотримує цієї частки. Для цього використовуються такі усереднені показники як тривалість життя, тривалість економічної активності, розмір заробітної плати/доходу, відсоток податкових надходжень та розмір ВВП. Більш науковообґрунтовані дослідження у обчисленні втрат застосовують

складніші математико-статистичні функції, які враховують ймовірність настання втрати, її частоту та величину залежно від типу реалізованого ризику. Такі оцінки можна застосовувати і при дослідженні втрат, пов'язаних з міграцією населення за кордон.

При розрахунку економічних втрат країни припускають, що працюючи в країні походження людина, окрім сплачених податкових зборів на прибуток, також робить свій вклад у виробництво валового національного продукту. Проте, дослідження свідчать, що значна частина зароблених трудовими мігрантами коштів витрачаються саме в Україні. Щодо характеристики доходів трудових мігрантів до їх виїзду на роботу закордон, останніми роками відбулися деякі зміни. Коли на початку 2000-их років, більша частка трудових мігрантів була безробітною, то за даними останніх досліджень, більшість трудових емігрантів 2015-2017 до виїзду працювали за наймом, але рівень заробітної плати для них був незадовільним [194, с. 22]. Таким чином працюючи до еміграції особи отримували дохід та здійснювали свій вклад у виробництво внутрішнього валового продукту України. Тобто, виїжджаючи за кордон, особа завдає збитків своїй країні у формі недовиробництва ВВП.

За підрахунками економістів, недовиробництво ВВП за 2017 р. складає 16,5 млрд. дол. США, що майже вдвічі більше, порівняно з грошовими надходженнями у країну від трудових мігрантів (9 млрд.дол.США) [309]. Однак, це дещо некоректні дані, оскільки отримані у результаті просто добутку приблизної кількості трудових мігрантів (точної цифри яких ніхто досі не знає) та ВВП на душу населення за 2017 р. При цьому, не враховано, що частина трудових мігрантів були безробітними до того, як поїхали на роботу за кордон, частина мала заробітну плату, значно нижчу середнього рівня. Тобто обчислення міграційних втрат через оцінку недовиробництва ВВП за усередненими показниками є досить проблематичним на сьогоднішній день через брак інформації щодо статусу зайнятості трудових мігрантів до здійснення міграційного переміщення, рівня їх доходів на батьківщині і за кордоном. Крім того, тут вартувало б враховувати також

суми грошових переказів чи коштів, витрачених в Україні і т.д. Тобто необхідним є запровадження моніторингових досліджень проблем трудової міграції, що давали б необхідну інформаційну базу для відповідних обчислень.

Щодо економічних втрат, очевидними є втрати у частині надходжень податків із заробітної плати, та недоотримання частини соціальних внесків. Коли податки ще якимось чином можуть компенсуватися за рахунок грошових надходжень від трудових мігрантів, то недоотримання частини соціальних внесків практично не компенсується.

Міграційні втрати можна також визначити через розрахунок втрат економічної активності. Ми його здійснимо з урахуванням ймовірності зовнішньої трудової міграції (частки економічно активного населення, що перебувало у трудовій еміграції, у загальній чисельності економічно активного населення). Оскільки трудова еміграція може бути різною за тривалістю перебування за кордоном, то доцільним вбачається обчислення річних втрат у людино-роках трудової еміграції:

$$VN_A = N_A \times \sum_{i=1}^n \left(p_i \times \frac{t_i}{12} \right), \quad (4.6)$$

де N_A – наявне економічно активне населення, тис. осіб;

t_i – період перебування у трудовій міграції, місяців, $i \in [1;12]$;

p_i – ймовірність зовнішньої трудової міграції.

На основі даних вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні [304, с. 41] нами розраховано, що у 2010 р. – I половині 2012 р. втрати економічної активності становили приблизно 590 тис. людино-років щорічно, або 2,64 %–2,67 % економічно активного населення країни щорічно (розраховано за даними [302, с. 51]). У 2014–2015 р. у зв'язку із окупацією частини території України та неможливістю проведення там статистичних обстежень й відповідних досліджень величина похибки ще більше зросла. Впродовж 2015–2017 рр. $VN_A \cong 877,8$ тис. людино-років щорічно

(розраховано за даними [194, с. 9]), або від 4,85 % до 4,92 % економічно активного населення (розраховано за даними [303, с. 44]). Зростання втрат зумовлене як зростанням частоти та тривалості трудової еміграції так і зменшенням чисельності економічно активного населення.

Ще одним важливим видом втрат є втрати, пов'язані зі зміною статеві-вікової структури населення та потенційними демографічними втратами через виїзд за кордон на постійне місце проживання молоді, сімей із дітьми, народження дітей за кордоном тощо. Як показує аналіз міграційних процесів, здійснений у розділі 3, чисельність українців, які живуть не в Україні, постійно зростає. Так само зростає чисельність дітей українських емігрантів, що проживають за кордоном. Ймовірність повернення в Україну тих дітей після отримання ними початкової освіти в країні еміграції є значно нижчою від ймовірності повернення самих трудових мігрантів. Оскільки середній вік українського емігранта знижується, то потенційні демографічні втрати зростають. Їх повне обчислення передбачає володіння інформацією щодо соціально-демографічного портрету українців, що проживають за межами батьківщини, а також щодо їхніх намірів повернутися в Україну.

Поряд із демографічними втратами, для країн-донорів робочої сили у світі постає проблема «відпливу мізків». Однак її масштаби не є однаковими для різних країн. Наприклад, відсоток осіб з вищою освітою серед усіх, хто виїжджає з Марокко, становить 65 %, з країн Карибського моря та середньої Америки – 50 %, а з Ірану – 25 % [337, с. 15]. Щодо України, то оцінки експертів свідчать, що у 90-ті рр. ХХ ст. через масову еміграцію та перехід фахівців на низькокваліфіковані роботи вона втратила до 20 % свого інтелектуального потенціалу [310]. Результати вибіркового обстеження державних органів статистики України свідчать, що третина українських трудових мігрантів має повну або базову вищу освіту [194, с. 7]. При цьому лише 26 % заробітчан працюють згідно з отриманою кваліфікацією [194, с. 13].

За оцінками експертів, лише 11 % мігрантів з України працюють у високотехнологічних галузях інших країн [328, с. 15].

Виїзд висококваліфікованих спеціалістів за межі країни погіршує якісний склад зайнятих в її економіці, знижує можливості економічного зростання, інноваційного розвитку та наукового поступу. Крім того, країна-донор несе безповоротні витрати на освіту й підготовку таких фахівців, а також погіршує свою конкурентоспроможність на світовому ринку. Так, за підрахунками фахівців, держава і родина витрачає приблизно 800 тис. дол. на підготовку вченого і 600 тис. дол. – на підготовку фахівця з вищою освітою. А через виїзд науковців за кордон Україна несе збитки в 36 млрд дол. США (без урахування вартості того, що вони могли б виробити чи винайти в межах своєї держави) [317, с. 19].

Одним із важливих факторів інтеграції України у світовий науково-освітній простір стала академічна мобільність, яка здебільшого проявляється через навчання за кордоном. За останні сім років кількість українських студентів, які здобувають вищу освіту за кордоном, зросла вдвічі і на 2017 рік становила близько 70 тис. осіб [324]. Найбільше українців навчається у Польщі, при цьому з роками їх кількість стрімко зростає. Так, дані Центрального статистичного офісу Польщі свідчать, що у 2005–2006 н. р. у польських вишах навчалось 1989 українських громадян, а у 2016–2017 н. р. – уже 35584 особи [312, с. 7]. Якби молодь, котра здобуває освіту за кордоном, поверталась в Україну, то це би тільки сприяло її соціально-економічному й інноваційному розвитку. Однак для багатьох молодих людей освіта за кордоном – це один зі способів покинути рідну землю назавжди. Цьому активно сприяє політика країн, що приймають. Наприклад, з 2014 р. у Польщі набуло чинності законодавство, згідно з яким іноземці, які закінчили заклад вищої освіти в Польщі, мають право залишатися в країні впродовж року для пошуку роботи [312, с. 6]. Результати дослідження Інституту суспільних відносин показали, що лише 7 % українських студентів, які здобувають вищу освіту у Польщі, планують повернутися в Україну, 22 % мають намір

переїхати до інших країн Європи, а третина – залишитись у Польщі [301]. Таким чином, за рахунок надання освітніх послуг окремі країни поповнюють свій інтелектуальний і трудовий потенціал, а країни-донори, у тому числі й Україна, втрачають його.

Вітчизняні науковці стверджують, що жодні грошові перекази не здатні компенсувати Україні збитків, яких зазнає національна економіка через втрату людського потенціалу [296]. Більше того, відомий спеціаліст з міграційної проблематики О. А. Малиновська вважає, що проблема відпливу мізків не вирішується й поверненням мігрантів на батьківщину. Основними причинами цього є: втрата значною частиною мігрантів своєї кваліфікації через виконання ними низькокваліфікованих робіт за кордоном; труднощі або й неможливість використання набутих за кордоном знань і навичок через низку обставин (відсутність відповідних умов, технологій, неналагоджена система визнання іноземних дипломів тощо); повернення мігрантів часто пов'язане із завершенням економічної активності [310]; відсутність ефективної державної політики щодо рееміграції та реінтеграції мігрантів. Водночас нові наукові дослідження в різних країнах світу сприяють зміні однозначно негативного погляду на наслідки відпливу мізків, що дозволяє говорити радше про їх циркуляцію, а не відплив. Так, багато мігрантів, які виїхали у 80-х рр. ХХ ст. з країн, що розвиваються, а у 90-х повернулися, принесли зі собою значні ресурси і знання. Наприклад, 60000 ІТ-спеціалістів, які останніми роками повернулись до Індії зі США та Європи, сприяли помітному розвитку індійської ІТ-галузі, особливо у Бангалорі [339]. Так само успішність розвитку окремих галузей економіки Ізраїлю і Тайваню, яка там спостерігається останнім часом, учені пояснюють відпливом мізків, якого країни зазнали у 80-х рр. минулого століття [337, с.16]. Також у нових публікаціях Організації економічного співробітництва та розвитку наголошується на тому, що повернення мігрантів є вагомим ресурсом для розвитку країн їх походження. Повертанці можуть принести у свою країну

фінансові ресурси, вміння і знання; вони можуть вкладати кошти у започаткування підприємницької діяльності чи самозайнятості. Однак дослідження показують, що пошук роботи є головною проблемою, з якою зіштовхуються реемігранти після повернення на батьківщину [341, с. 32]. Очевидно, що відсутність роботи не дає їм змоги передавати свої знання і застосовувати вміння, які вони здобули за кордоном. Таким чином, повернення мігрантів є недовикористаним ресурсом і його реалізація значною мірою залежить від соціального, економічного та інституційного середовища кайн їх походження. Це актуалізує необхідність для України, як і для інших країн-донорів робочої сили, розробки і реалізації заходів щодо заохочення повернення мігрантів та подальшої успішної їх соціальної, економічної й політичної інтеграції.

Окрім вагомого економічного ефекту, міграція має значний вплив на розвиток духовної сфери як соціуму, що приймає, так і країни походження мігранта. Мігранти сприяють обміну традиціями, ідеями, нормами, цінностями, соціальним капіталом між різними країнами. Однак соціальні, політичні і культурні наслідки міграції є недостатньо вивченими в науковій літературі, крім того, їх набагато важче оцінити, ніж економічні. Проте їх значення не можна недооцінювати, тому культурні й політичні наслідки міграційних процесів потребують окремого ґрунтовного дослідження і врахування в процесі розробки та реалізації заходів міграційної політики щодо максимізації позитивних та мінімізації негативних ефектів міграції.

Історичні факти беззаперечно свідчать про вагомий вплив, який міграційні процеси здійснюють на розвиток політичних сфер різних країн. Наприклад, дослідники стверджують, що еміграція європейців до Америки стимулювала перші політичні реформи в Європі, а масова еміграція зі Східної Німеччини у Західну в останні тижні перед падінням Берлінської стіни прискорила розпад НДР [337, с. 18]. Крім того, мігранти, які засвоїли певні цінності, культуру у більш вільних демократичних суспільствах,

активно сприяють змінам у країнах свого походження як будучи за їх межами (через вільні демократичні канали зв'язку і мовлення), так і повернувшись додому.

Протягом кількох десятиліть вирішальною є роль і підтримка діаспори на шляху України до незалежності, демократії та євроінтеграції. Особливої сили і вираженості така підтримка набула під час Революції гідності (Євромайдану, 21 листопада 2013 р. – лютий 2014 р.). Закордонні українці надавали матеріальну допомогу, проводили масові мітинги, акції, культурні проекти, що допомагало донести світові, що ж насправді відбувалося в Україні. Як влучно зауважила президент Києво – Могиллянської фундації Америки Марта Фаріон, в умовах, коли один уряд розпадався, втікав, а інший лише формувався, діаспора взяла на себе роль «прес-секретаря України, стала малим урядом в екзилі» [306]. Очевидно, акції, які організовувала і проводила українська діаспора, активно підтримувались коротко- і довгостроковими трудовими мігрантами, які на той час перебували за межами України. Це додавало їм масовості, активності і більшої потужності. Таким чином, діаспора і трудові мігранти сприяли перемозі Революції гідності і зміні влади в Україні. Неоціненною також є роль діаспори й трудових мігрантів у підтримці України щодо протидії військовій та інформаційній агресії Росії. Така підтримка проявляється в гуманітарній допомозі воїнам, які захищають незалежність нашої держави на Сході України, культурних проектах, у розвитку й підтримці громадських організацій, в інформаційному висвітленні у світі подій на Донбасі, у сприянні посиленню санкцій проти агресора.

Таким чином, міжнародна міграція населення може мати як позитивний, так і негативний вплив на розвиток суспільства і його членів [345, с. 22] (табл. 4.17).

Таблиця 4.17

Можливі наслідки міжнародної міграції населення

Інституційна одиниця	Позитивні наслідки	Негативні наслідки
1	2	3
Мігрант та його сім'я	Вирішення проблеми безробіття; можливість самореалізації; удосконалення існуючих та набуття нових навичок, досвіду, знань; розширення кола знайомств, культурне збагачення; покращання матеріального становища, житла, якості життя загалом; кращі можливості отримання медичних послуг; оздоровлення та здобуття освіти для всіх членів сім'ї мігранта.	Втрата професійних навичок, кваліфікації – «brain waste» (у разі виконання низькокваліфікованих робіт чи праці не за спеціальністю); погіршення стану здоров'я (у разі понаднормової, важкої праці у шкідливих умовах); зазнання дискримінації, експлуатації, потрапляння у ситуацію торгівлі людьми (у разі нелегальної міграції); соціальне сирітство, що часто призводить до девіантної поведінки дітей; погіршення сімейних відносин, розпад сімей.
Країна походження мігранта	Зменшення рівня безробіття, послаблення напруги на ринку праці; скорочення бідності; підвищення платоспроможного попиту, що стимулює розвиток економіки; грошові перекази, іноземні інвестиції через спільні підприємства, приватні інвестиції в різні суспільні сфери; поширення закордонного досвіду, європейських цінностей, норм та культури праці; поширення інформації про країну-донора, пропагування її національної культури, створення позитивного іміджу та лобіювання її інтересів у світі; формування соціальних мереж, що сприяє торговельним відносинам, створенню дочірніх підприємств тощо.	Демографічні втрати (у разі незворотної міграції); втрати найбільш конкурентоспроможної, продуктивної робочої сили, «відплив мізків»; витрати на освіту осіб, які потім створюють додаткову вартість за межами своєї країни; недоотримання відрахувань до пенсійного та інших соціальних фондів (у разі нелегальної міграції); збільшення демографічного навантаження (у разі повернення мігрантів пенсійного віку)

Продовження таблиці 4.17

1	2	3
Країна, що приймає	Задоволення потреби в робочій силі; збільшення обсягів виробництва; економія витрат на освіту і підготовку спеціалістів; зниження витрат виробництва через використання дешевшої робочої сили мігрантів; покращання демографічної ситуації (у разі незворотної міграції); зростання інноваційного потенціалу суспільства внаслідок омолодження, оновлення й урізноманітнення складу його населення.	Зниження вартості робочої сили; зміна національного складу населення; поширення нових стандартів культури, норм, звичаїв; соціальна дезінтеграція; виникнення соціальної напруги, підвищення ризиків виникнення різноманітних конфліктів; збільшення державних видатків на інтеграцію і соціальний захист мігрантів; порушення соціального порядку, погіршення криміногенної ситуації та зростання терористичних загроз.

* Джерело: складено автором за даними [332, с. 178–179; 314, с. 13–14; 338, с. 105]

Отже, одне й те ж міграційне явище чи процес може мати різні наслідки для різних сторін-учасниць міграційних процесів чи для різних сфер суспільного життя. Настання того чи іншого міграційного ефекту залежить від багатьох факторів. Вирішальне значення тут має тип міграції, зокрема її постійний чи зворотний характер. Наприклад, демографічні втрати несе країна походження мігранта в разі незворотної міграції, а використання нових знань, поширення європейських цінностей забезпечуються в разі зворотної. Крім того, більшість негативних наслідків, передусім для самого ж мігранта, є результатом нелегальної міграції. Усе це вказує на необхідність стимулювання зворотної і циркулярної міграції, заохочення рееміграції та легалізації міграційних процесів.

4.4. Міжпоколінні приватні трансфerti в системі аналізу об'єктів міграційної політики

Взаємодія між поколіннями є однією з найважливіших передумов успішного розвитку суспільства, засобом забезпечення неперервності демографічних процесів, фактором збереження соціально-демографічного й міграційного потенціалу країни. Згода, ступінь гармонії в міжпоколінних зв'язках слугує основним індикатором гуманізації суспільних відносин [318, с. 3], а також одним із важливих інструментів реалізації міграційної політики. Про актуальність проблем міжпоколінних взаємин і їх зв'язку з міграцією свідчить постійна посилена увага до них з боку міжнародних організацій. Так, у 1999 р. за ініціативою ЮНЕСКО було розроблено низку міжнародних програм підтримки досліджень у цій сфері [334]. На Другій всесвітній асамблеї з питань старіння населення (2002 р.) було прийнято програми щодо досягнення солідарності між представниками різних поколінь. Організацією Об'єднаних Націй розроблено концепцію побудови суспільства для людей усіх вікових категорій [315].

Одним з основних способів організації взаємодії між поколіннями є трансфerti (від англ. «*to transfer*» – переносити, переміщати) – передача на добровільній безоплатній основі благ і послуг від представників одного покоління – іншому. Якщо процес передачі здійснюється від представників старшого покоління представникам молодшого, то йдеться про низхідні трансфerti. Якщо ж від молодшого до старшого – висхідні. При цьому кожен із учасників трансфертних відносин може виступати як суб'єктом (донором), так і об'єктом (акцептором) трансфертів [313]. Тобто ті домогосподарства чи особи, що надають трансфerti, є донорами, а ті, що отримують – акцепторами. Зауважимо, що поняття «благо» вживається нами у широкому значенні цього слова, щоб охопити все розмаїття ресурсів, послуг, інформації і навіть зобов'язань, що передаються між представниками різних поколінь.

В Україні окреслена тема має додатковий міграційний контекст. Йдеться про те, що сучасна структура міграційних потоків суттєво детермінована віковою ознакою. У структурі трудових мігрантів лише чверть становлять особи у віці до 30 років, а у віці 40–60 років – майже половину [194, с. 4]. Виникає ситуація, коли міжпоколінні трансферти реалізуються в площині зовнішніх переміщень населення доволі інтенсивно. Звісно, є особливості на індивідуальному, груповому чи суспільному рівні. Так, модель життєвого циклу людини значною мірою визначає інтенсивність, специфіку та напрям трансфертів між поколіннями. Упродовж свого життя людина накопичує ресурси, і, таким чином, її можливості як донора також зростають, а перерозподіл ресурсів відбувається так, що кожне попереднє покоління допомагає наступному, за винятком окремих випадків (інвалідність, поганий стан здоров'я тощо) – тоді напрям трансфертів може змінитись [297]. Емпіричні наукові дослідження показують, що фінансові трансферти частіше передаються від старших до молодших поколінь, незалежно від доходів старших, що слугує частковим підтвердженням даної моделі. Очевидно, що найбільшої підтримки потребують молоді або неповні сім'ї, а також сім'ї, які складаються з перестарілих чи хворих людей.

Важливе значення у збереженні міжпоколінних зв'язків, і зокрема міжпоколінних трансфертів, має багатопоколінна сім'я. При цьому мається на увазі як реальна, так і номінальна (полілокальна) розширена сім'я, яка є спільнотою родичів, котрі належать до різних поколінь, проживають у різних місцях, ведуть роздільне господарство, проте надають один одному соціальну та економічну допомогу, відчують психологічну прив'язаність один до одного, тобто включені до системи внутрісімейної солідарності [307, с. 247].

В Україні сім'я, а з нею міжпоколінна внутрісімейна допомога залишається головним, а в багатьох випадках і єдиним способом підтримки людей. Міжнародні дослідження показують, що українці

частіше, ніж інші європейці, надають фінансову допомогу й підтримку в повсякденних домашніх справах своїм дорослим дітям та онукам. Водночас вони більшою мірою отримують відповідну підтримку від дітей та онуків [298, с. 116]. Частково, з одного боку, це можна пояснити складним соціально-економічним становищем населення, з іншого – неефективністю державної соціальної політики, нерозвиненістю системи надання спеціальної допомоги сім'ям з категорії малозабезпечених. Водночас така ситуація також може слугувати індикатором збереження моральних цінностей та давніх традицій сімейних відносин, притаманних українському суспільству. Підтвердженням цієї думки є результати соціологічних опитувань, які свідчать, що модернізація ціннісних орієнтацій населення України не послаблює значущості сімейних цінностей [323, с. 89; 325, с. 21]. Позитивним є також те, що сім'я і діти є найважливішими цінностями української молоді. Про це свідчать результати моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України за 2009–2014 рр. [271, с. 82]. Репрезентативне опитування, проведене Центром незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» у 2016 р., виявило, що досягнення сімейного щастя є основним життєвим пріоритетом для більшості молодих людей (72 %) [331, с. 6].

Характерною рисою українців завжди було шанобливе ставлення до родини та превалювання сімейних цінностей. Погляд представників інтелектуальної еліти Карпатського регіону на те, як слід вчинити з батьками, які потребують спеціального догляду, загалом відображає дух українських сімейних традицій та моральних засад, особливо збережених у західних областях України (табл. 4.18).

Таблиця 4.18

Розподіл відповідей експертів на запитання: «Як, на Вашу думку, слід вірно вчинити з літніми батьками, що потребують спеціального догляду?»»

Варіант відповідей	Відсоток спостережень
Батько/матір мають переїхати до одного з їхніх дітей, в яких і будуть мешкати	45,42
Хтось із дітей повинен переїхати до батьків і доглядати за ними	15,83
Діти повинні регулярно відвідувати батьків, щоб надавати їм необхідну допомогу	42,50
Необхідно найняти доглядальницю, опікуна	8,33
Необхідно домовитись з сусідами, щоб ті доглядали за батьками, а з їхніми дітьми підтримували зв'язок	2,08
Необхідно відправити батьків у будинок престарілих або інший подібний заклад	1,25
Представники державних, громадських або приватних організацій з надання відповідних послуг мають навідуватись до таких батьків, щоб надавати необхідну допомогу (в т.ч. медичну) та інші послуги	1,67
Інше	0,83

* Джерело: складено автором за результатами експертного опитування 2012 р¹

Примітка: можна було вибрати більше ніж одну альтернативу, тому сумарний відсоток перевищує 100 %

Як видно з табл. 4.18, майже половина опитаних вважає, що батько чи матір, що потребують допомоги, мають переїхати до одного з їхніх дітей. Другим за частотою підтвержень варіантом відповіді стало твердження про те, що діти повинні регулярно відвідувати батьків, щоб надавати їм необхідну допомогу (42,50 %). Найменш популярним варіантом виявився такий, що передбачав переселення батьків до будинку престарілих або іншого подібного закладу (1,25 %).

Загалом, спільне проживання батьків з дорослими дітьми (або ж дорослих дітей з престарілими батьками, прабатьками) можна розглядати як особливий вид допомоги дітям (батькам). При спільному проживанні кількох поколінь в одній сім'ї відбувається дуже тісний емоційний, фінансовий і трудовий міжпоколінний обмін. Тому багатопоколінну сім'ю можна

¹ Восени 2012 року працівниками відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Інституту регіональних досліджень НАН України було проведено опитування представників інтелектуальної еліти чотирьох областей Карпатського регіону (Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької). На основі стратифікаційної двоступеневої вибірки диспропорційного типу за допомогою роздавального анкетування було опитано 325 осіб

тракувати як особливий вид міжпоколінних трансфертів і детальніше досліджувати у зазначеному контексті. Як свідчать результати всеукраїнського соціологічного моніторингу, що проводиться Інститутом соціології НАН України, до 2010 р. складні та трипоколінні сім'ї становили приблизно п'яту частину від загальної кількості всіх типів сімей [329, с. 582]. На жаль, наступні публікації Інституту соціології НАН України, де висвітлено результати соціологічного моніторингу українського суспільства, уже не містять інформації про структуру сім'ї, що унеможлиблює аналіз тенденції її розвитку за останні роки.

Відомо, що в більшості розвинутих західних країн прийнято, щоб дорослі діти проживали окремо від батьків, навіть якщо діти ще не створили своєї сім'ї. Наприклад, у Польщі приблизно 17 % дорослих проживає разом зі своїми батьками [343, с. 64]. На жаль, в Україні інформація щодо структури домогосподарств стосується лише дітей до 18 років. Однак результати соціологічних досліджень дають підстави стверджувати, що частка спільного проживання дорослих дітей із батьками є значно вищою, ніж у середньому в Європі.

Очевидно, що проживання дорослих дітей разом з батьками чи окремо від них здебільшого залежить від забезпечення житлом та рівня доходів сім'ї. Що ж до причин проживання дорослих дітей окремо від батьків, то науковці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України виявили, що основною серед них є наявність у дітей власної сім'ї [323, с. 173]. Другою за значущістю причиною проживання дорослих дітей окремо від батьків є навчання. На наш погляд, причини спільного та окремого проживання сімей різних поколінь потребують глибокого вивчення. Зокрема, доцільно дослідити, яке місце займають традиції, культурні особливості та сімейні цінності в структурі мотивів спільного (окремого) проживання батьків, прабатьків та їх дорослих дітей.

Аналіз останніх публікацій з проблем міжпоколінних приватних трансфертів показав, що за типом ресурсів, які передаються,

найпоширенішим є поділ трансфертів на матеріальні та нематеріальні. Серед матеріальних досліджують фінансові та харчові трансферти, а нематеріальних – трудові та інформаційні. Пропонуємо ширшу й більш детальну класифікацію міжпоколінних приватних трансфертів (рис. 4.8), що уможливить більш повне і багатогранне їх вивчення в подальших емпіричних дослідженнях з окресленої проблематики.

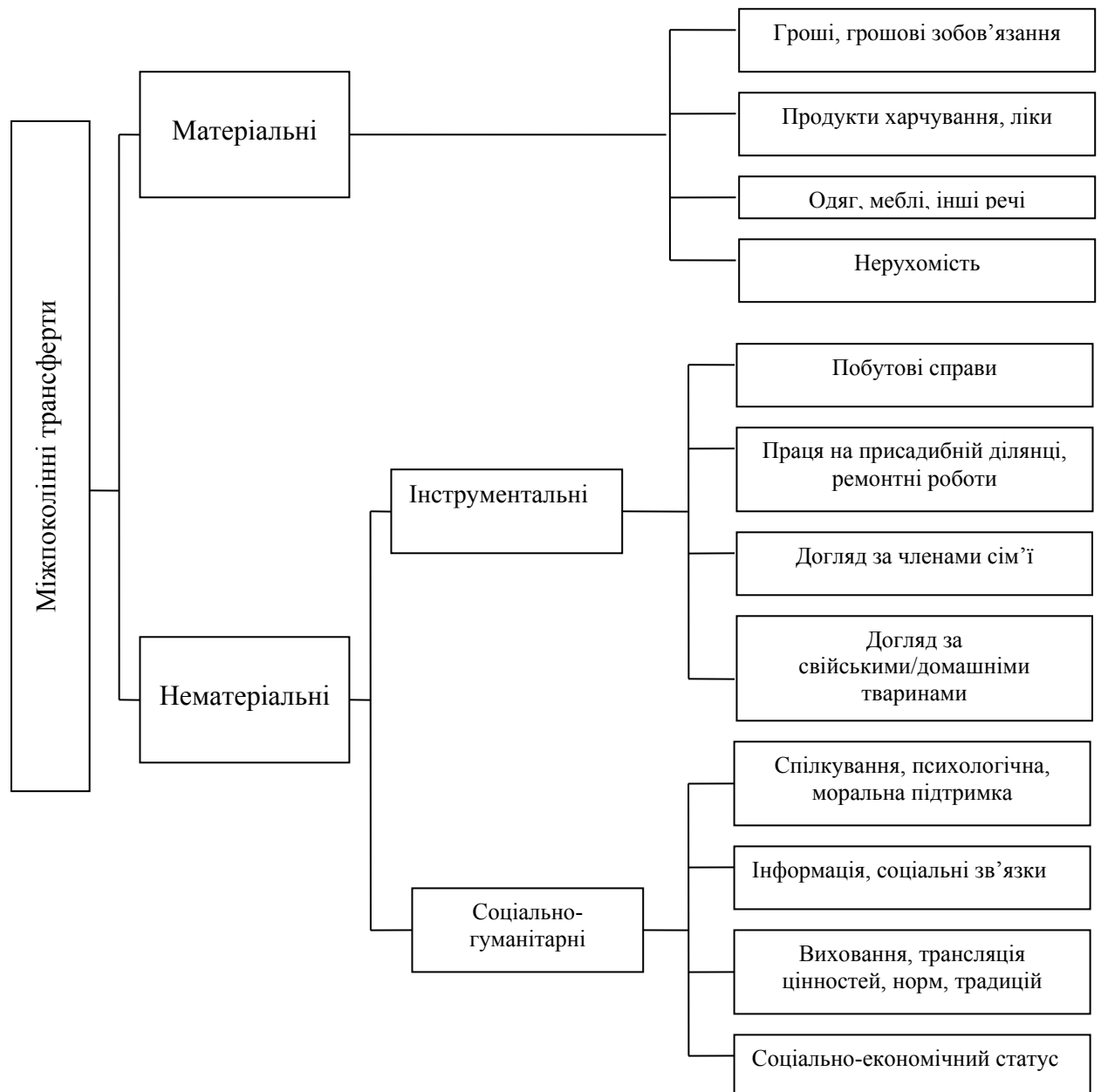

Рис. 4.8. Класифікація міжпоколінних приватних трансфертів за видом наданих/отриманих благ (ресурсів-продукту-послуг)

* Джерело: розроблено автором

Перший блок матеріальних трансфертів становлять гроші, банківські рахунки, фінансові зобов'язання, цінні папери, які передаються представниками старшого покоління молодшому, або навпаки. На наш погляд, сюди можна зарахувати також неоплачені комунальні послуги, чи борги, які діти змушені сплачувати за своїх батьків, або навпаки. Другий блок становить передача продуктів харчування, ліків від представників одного покоління – іншому. Емпіричні дослідження, проведені в Росії, свідчать про те, що найчастіше батьки, які проживають у селах, допомагають продуктами харчування своїм дітям, котрі мешкають у містах. Натомість діти допомагають батькам здебільшого працею, а рідше – грошима [297]. Наступним підвидом матеріальних трансфертів є одяг, меблі й інші речі, які можуть передаватись між поколіннями як форма постійної допомоги, а також як подарунки на свята. Обмін подарунками між представниками різних поколінь є досить поширеним і зовсім не вивченим видом матеріальних трансфертів не лише в Україні, а й за її межами. Ще одним досить суттєвим видом матеріальних трансфертів є передача права власності на землю, житло та іншу нерухомість, що найчастіше відбувається внаслідок успадкування.

Репрезентативні соціологічні дослідження свідчать про те, що приблизно половина осіб, які мають повнолітніх дітей, постійно надають їм матеріальну допомогу (55,6 % респондентів). Близько п'ятої частини опитаних допомагають своїм дітям іноді і така ж частка – не допомагають взагалі. Щодо матеріальної допомоги респондентам-батькам з боку їх дорослих дітей і потреби в такій допомозі, то 46 % респондентів, які постійно отримують матеріальну допомогу від дітей, становлять ті, хто потребує такої допомоги, 48,7 % – ті, хто її не потребує [323, с. 173–174]. Результати зазначеного дослідження не дають можливості проаналізувати детальніше, які саме види матеріальної допомоги надаються і отримуються батьками дорослих дітей.

Аналіз грошових доходів домогосподарств України показав, що в середньому десяту частину в їх структурі становила грошова допомога від

родичів, інших осіб та інші грошові доходи (дод. Ш). Як видно з таблиці зазначеного додатка, найбільшою за останні декілька років є частка грошової допомоги від родичів у Закарпатській, Кіровоградській, Тернопільській та Чернівецькій областях, де вона сягає 15 %. Натомість у Донецькій, Львівській та Харківській областях ця частка є меншою, ніж у середньому в Україні, і мінімальний її рівень становить 5 % [326, с. 94].

Необхідно зауважити, що на сьогодні ні статистичні довідники, ні вибіркові соціологічні обстеження не дають необхідної інформації щодо того, яка частина грошових доходів домогосподарств формується саме завдяки міжпоколінним матеріальним трансфертам. Зате вибіркові обстеження органів статистики щодо трудової міграції в Україні містять дані щодо джерел надходження матеріальної допомоги домогосподарствам із-за кордону, що дає хоча б приблизне уявлення про структуру такого виду міжпоколінних матеріальних трансфертів (табл. 4.19).

Таблиця 4.19

**Домогосподарства за джерелом надходження матеріальної допомоги
з-за кордону, %**

Матеріальна допомога від:	2007	2011	2016
чоловіка, дружини	30,6	28,4	33,7
дітей	21,9	31,4	30,7
батьків	17,5	14	15,1
інших родичів	25,5	28,2	20,1
друзів та ін.	4,5	5,4	5,7

* Джерело: складено автором за даними [304, с. 61; 194, с. 28; 305, с.55]

Примітка: передбачалося декілька варіантів відповідей

Як уже було зазначено, здебільшого матеріальні трансферти як в Україні, так і в багатьох інших країнах мають низхідний характер: відбувається передача благ від старшого покоління – молодшому. Однак у разі надходження матеріальної допомоги з-за кордону ситуація виглядає дещо по-іншому. Так, результати проведених Державною службою статистики України опитувань показують, що майже третина матеріальної допомоги, яку отримують

домогосподарства України з-за кордону, надходить від дітей, а ще третина – від одного з подружжя. Натомість частка матеріальних благ, яку передають батьки дітям, становить від 17,5 % (у 2007 р.) до 15 % (2016 р.) усіх надходжень. Це фактично удвічі менше, ніж передають діти батькам.

Результати зазначеного обстеження також виявили, що досить суттєву допомогу отримують домогосподарства від інших родичів. Так, у 2007 р. частка такої допомоги становила чверть усіх надходжень, у 2011 р. – близько 30 %, а у 2016 р. – п'яту частину. Однак із результатів опитування неможливо з'ясувати, яка ж частка з цих трансфертів належить родичам, що представляють різні покоління (бабусі, племінники, тітки тощо). Попри обмеженість наявної інформації, все ж є підстави для висновку, що більшість матеріальної допомоги, яку отримують домогосподарства з-за кордону, належить до міжпоколінних приватних трансфертів. Відповідно, близько 40 % допомоги надається представниками одного покоління.

Щодо нематеріальних міжпоколінних приватних трансфертів, то тут ми пропонуємо розрізняти інструментальні та соціально-гуманітарні (див. рис. 4.9). До інструментальних трансфертів можна зарахувати допомогу представників старшого (молодшого) покоління молодшому (старшому) у виконанні щоденних побутових справ, роботі на присадибній ділянці, у догляді за дітьми, старшими людьми чи домашніми тваринами. Структуру соціально-гуманітарних трансфертів становить: спілкування між представниками різних поколінь, їх психологічна та моральна підтримка; передача інформації, трансляція цінностей, норм, етнічних традицій, що є невід'ємним елементом духовно-інформаційної мобільності. Професор С. Й. Вовканич визначає духовно-інформаційну мобільність як «перманентний, природний і вільний суспільний процес передавання сучасниками наступному поколінню традиційної інформації (знань, досвіду), яку вони (сучасники), успадкувавши від своїх попередників, зберегли, водночас її примножили...» [295, с. 144]. Завдяки міжпоколінним трансфертам знання, досвід минулого і сучасного стають важливою і

необхідною основою для творення майбутнього соціально-економічного розвитку. Фундаментальна триєдиність «минуле-сучасне-майбутнє» створює підґрунтя для неперервності історичного процесу, збереження національної ідентичності та самобутності української культури.

Нематеріальні трансферти, зокрема передача соціальної інформації, знань, досвіду, культурних надбань, норм, духовних цінностей і традицій, мають визначальне значення для формування й виховання молодого покоління, забезпечують створення духовно-інформаційного і національного простору, сприятливого для повноцінного розвитку нових поколінь. Крім того, передача інформації та духовних цінностей між поколіннями сприяє формуванню національної свідомості та патріотизму, що зменшує еміграційні установки молодого покоління та слугує необхідною мотиваційною основою сумлінної праці на рідній землі.

На наш погляд, до соціально-гуманітарного типу трансфертів можна також зарахувати соціально-економічний статус, передача якого має як низхідний, так і висхідний характер. Йдеться про те, що не тільки діти можуть успадковувати його від батьків і прабатьків, а й батьки відомих і яскравих особистостей теж здобувають новий статус завдяки своїм дітям. Хоча іноді трапляється так, що людина з інтелігентної, заможної сім'ї може деградувати і понизити свій статус, чи навпаки – особа з низькоосвіченої, бідної, а іноді й неблагополучної сім'ї здобуває вищу освіту і підвищує свій соціально-економічний статус. Однак проблеми зміни отриманого від батьків статусу є предметом окремого дослідження, що лежить у площині міжгенераційної мобільності.

Дослідити проблему міжпоколінних приватних трансфертів ми намагалися також і у процесі згаданого в попередніх параграфах моніторингового опитування безробітних м. Львова (2013–2016 рр., 2018–2019 рр.). Так, респондентам було поставлено запитання «Які з наведених нижче видів допомоги Ви регулярно отримуєте від своїх рідних?». У цьому випадку учасники опитування виступали акцепторами трансфертів, а донорами

– батьки, повнолітні діти, дідусі й бабусі чи онуки. Оскільки останні групи донорів отримали зовсім незначну кількість вибору (що першочергово пояснюється віковою структурою більшості опитаних), то аналізу підлягали лише трансферти від батьків. Результати дослідження показали, що до 2016 року чверть опитаних мешкала з батьками, тому акцептувала від них усі види допомоги (табл. 4.20).

Таблиця 4.20

Допомога, яку регулярно отримують безробітні від своїх батьків (у т. ч. від батьків дружини/чоловіка), % спостережень (2013–2016 рр., 2018–2019 рр.)

Вид допомоги та інші варіанти відповідей	2013	2014	2015	2016	2018	2019
Фінансова	40,3	26,8	25,4	21,5	17,5	19,8
Послуги (догляд за членами сім'ї, робота на городі, виконання побутових справ)	17,2	12,5	9,4	9,3	10,1	14,9
Духовна, інформаційна, моральна	32,2	24,3	21,4	27,5	28,7	32,6
Усі види допомоги, оскільки мешкаємо разом	29,2	23	23,7	22,3	15,1	15,7
Не отримую жодної допомоги, бо не маю такої потреби	6,4	3	3,7	3,2	4,4	7
Не отримую допомоги, бо зазначені члени родини не мають такої можливості	7,8	17,3	12,9	12,5	26,9	21,9
Не отримую допомоги, бо у нас так не прийнято (кожен сам за себе)	1,1	4,3	3,1	3,2	5,9	4,7
Не отримую допомоги від зазначених членів родини через їх відсутність	2,8	3,5	3,1	1,7	11,5	6

* Джерело: складено автором за результатами соціологічного моніторингу

Як свідчать дані таблиці 4.20, у 2013 р. фінансові трансферти отримувало аж 40 % респондентів, а духовні – 32 %. У 2014–2016 рр. фінансова та духовна допомога значно скоротилася і була розподілена майже однаковою мірою (від 22 % до 25 %). Загалом у 2019 р. фінансові трансферти скоротилися більше ніж у два рази порівняно з 2013 р. Трансферти у вигляді послуг теж зменшилися: якщо у 2013 р. їх отримувало 17 % опитаних, то у 2018 р. – лише 10 %. У 2019 році частка таких трансфертів зросла і становила майже 15%. Варіант відповіді «Не отримую допомоги, бо у нас так не прийнято (кожен сам за себе)» обрала незначна частка респондентів (у межах від 1 % до 6 %).

На сьогодні практично недослідженою є проблема впливу міжпоколінних приватних трансфертів на формування міграційного потенціалу як на особистісному, так і груповому рівні. На наш погляд, характер такого впливу дуже важко передбачити, оскільки він залежить від самого змісту трансфертів, що передаються. Йдеться про те, що передаватися може не лише матеріальна допомога, а й борги, бідність; не лише позитивні норми, цінності, а й деструктивні тощо. Тому доцільно розрізняти позитивні і негативні трансферти. Однак один і той самий тип трансферту може мати різний соціально-економічний вплив, а також може як стимулювати зростання міграційного потенціалу населення, так і сповільнювати його. У разі стимулювання такий трансферт виступає позитивним каталізатором формування міграційного потенціалу і сприяє його нарощуванню, а в протилежному випадку – негативним каталізатором (інгібітором) і відповідно призводить до його зменшення. Для прикладу, пропонуємо схему можливого впливу матеріальних та інструментальних трансфертів на їх акцепторів та формування в них міграційних установок (рис. 4.9).

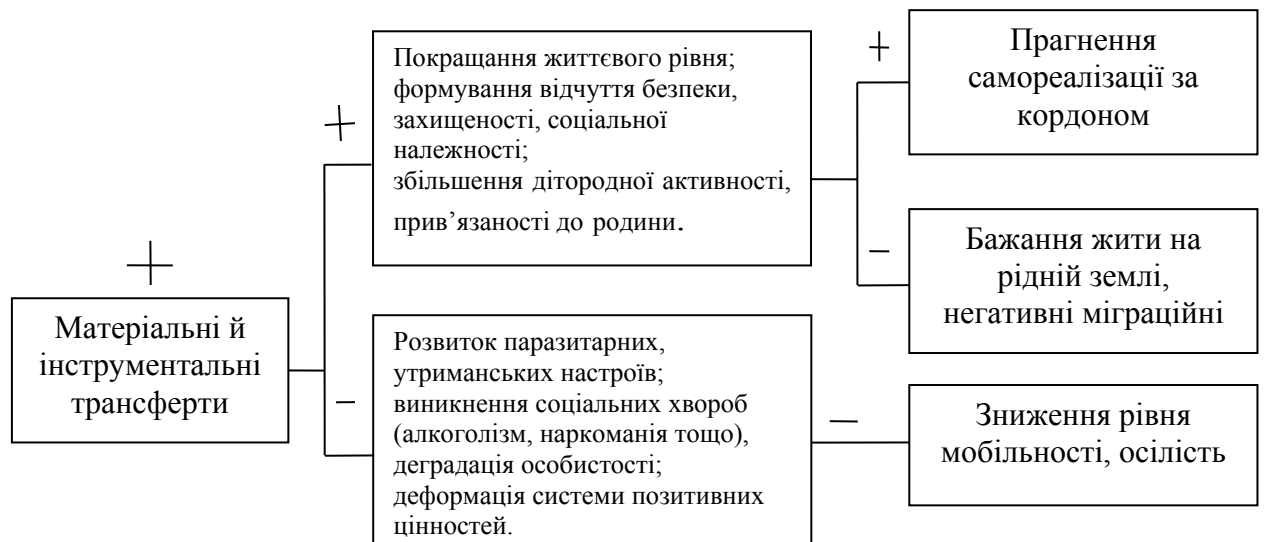

Рис. 4.9. Схема ймовірного впливу матеріальних та інструментальних трансфертів на міграційний потенціал їх акцепторів

* Джерело: розроблено автором [346, с. 74]

Позитивний за своєю природою трансферт може мати як позитивний, так і негативний вплив на його акцепторів, що, своєю чергою, може призвести як до нарощування, так і скорочення їх міграційного потенціалу (рис.4.9). Позитивний вплив трансферту на його акцепторів та нарощування міграційного потенціалу на рисунку позначено знаком “+”, а негативний вплив та скорочення міграційного потенціалу – знаком “-”. Так, здебільшого матеріальна міжпоколінна підтримка забезпечує перерозподіл ресурсів на добровільних засадах, що зменшує рівень бідності, соціальної напруги та невдоволення. Можна припустити, що отримання молодією сім’єю грошової допомоги від своїх батьків може позитивно впливати на репродуктивну активність цієї сім’ї. А тому логічно очікувати, що молода сім’я наважиться на народження другої і третьої дитини з більшою ймовірністю, коли вона має як матеріальну, так і трудову допомогу від батьків і прабатьків, ніж за відсутності такої підтримки. Загалом логічно припустити, що матеріальні трансферти призводять до зниження міграційного потенціалу об’єктів їх отримання. Однак часто потреби вищого порядку (наприклад, професійної, творчої самореалізації) і перешкоди на шляху до їх задоволення в межах країни проживання можуть штовхати деяких осіб до виїзду за кордон, навіть за умови, що ці особи отримують матеріальні і духовні трансферти. Тому не можна стверджувати, що матеріальні та інструментальні трансферти однозначно забезпечать скорочення міграційного потенціалу населення.

Крім того, варто враховувати й те, що навіть позитивні за своєю природою трансферти іноді можуть мати негативні наслідки. Наприклад, постійна суттєва підтримка батьками своїх повнолітніх дітей може сприяти розвитку в них утриманських, паразитарних настроїв і навіть деградації особистості. Здебільшого це стосується дорослих дітей, чиї батьки вже тривалий час проживають за кордоном і регулярно надсилають їм значні суми грошей. Наявність впливових батьків з великою кількістю соціальних зв’язків іноді призводить до деформації системи цінностей у їхніх дітей

(наприклад, небажання вчитися, працювати чи самостійно щось здобувати в житті). І навпаки, негативні за своєю природою трансфerti (борги, бідність, низький соціально-економічний статус) можуть позитивно впливати на соціальний потенціал особистості (мобілізація особистісних ресурсів, активізація трудової діяльності тощо), а надалі – і її безпосереднього оточення. Однак здебільшого необхідність сплачувати борги чи відсутність фінансової допомоги від батьків, за наявної в ній потреби, спонукає членів молодого сім'ї до пошуку додаткових заробітків за кордоном.

Загалом у вітчизняній економічній науці тема міжпоколінних приватних трансфертів є досить новою і практично не розробленою як у теоретичному, так і прикладному аспектах. На основі доступної нам інформаційної бази можна зробити висновок, що в Україні існують інтенсивні потоки міжпоколінних приватних трансфертів. Однак зазначені в цій роботі тези та гіпотетичні міркування щодо можливих впливів міжпоколінних приватних трансфертів на міграційний потенціал їх акцепторів потребують емпіричної верифікації. Зокрема, на наш погляд, доцільно було б запровадити систему моніторингового дослідження домогосподарств, які отримують той чи інший вид трансфертів та міграційних установок їх акцепторів. Порівняльний аналіз міграційних установок населення, яке є акцептором того чи іншого трансферту, з міграційними намірами тих, які не отримують жодної допомоги, дозволив би оцінити превалюючий характер впливу міжпоколінних приватних трансфертів на формування міграційного потенціалу населення та інтенсивність міграційних рухів.

Висновки до розділу 4

Діагностика об'єктів міграційної політики дала змогу зробити такі висновки:

1. Обґрунтовано концепцію моніторингу міграційного потенціалу економічно активного населення як об'єкта міграційної політики. У рамках цієї концепції уточнено зміст поняття міграційного потенціалу, його структуру та індикатори; запропоновано логіко-структурну схему аналізу цього потенціалу; розроблено та розраховано індекс «міграційних прагнень», що враховує різний ступінь вираження міграційних установок населення та дозволяє визначити ризики втрат людського потенціалу певної території, а також здійснити порівняльний аналіз величини потенціалу у різних соціально-демографічних групах чи регіонах та простежити його у динаміці. Розрахунки показали, хвилеподібну динаміку зміни показників міграційних прагнень. За результатами дослідження розроблено карту міграційних преференцій безробітних, що представляє собою рейтинг країн, найбільш привабливих для стаціонарної, тривалої та тимчасової міграції респондентів за п'ять років моніторингу.

2. На прикладі результатів моніторингу незайнятого населення Львівщини проілюстровано застосування непрямих методів вивчення міграційного потенціалу. Зокрема, у результаті побудови моделі логістичної регресії було підтверджено гіпотезу про визначальний вплив соціально-демографічних характеристик особи (вік та стать) на її рішення щодо працевлаштування за кордоном. Крім того, виявлено зв'язок між зміною рівня міграційного потенціалу та оціночними судженнями респондентів щодо свого матеріального стану, перспектив працевлаштування на ринку праці тощо. Застосовано також «ціннісно-потребовий гап», який характеризує розрив між рівнем значущого блага та його фактичним задоволенням. За результати останнього етапу моніторингового дослідження (2019 р.) високий рівень значущості на фоні низького рівня

задоволеності виявлено по двох чинниках: стабільність соціально-економічної і політичної ситуації в країні та стан навколишнього середовища.

3. Запропоновано логіко-структурну схему оцінювання ефектів міжнародної міграції населення для країни (регіону) походження/призначення мігрантів, що передбачає виділення чотирьох груп ефектів (економічні, соціальні, політичні, духовні) із визначенням сфери їх впливу та індикаторів для кожної групи. За цією схемою здійснено короткий аналіз ключових індикаторів впливу зовнішньої міграції населення на розвиток України та інших держав. Зокрема, за запропонованою автором методикою розраховано втрати економічної активності. Обґрунтовано висновок про те, що міжнародна міграція населення може мати як позитивний, так і негативний вплив на розвиток суспільства і його членів, залежно від особливостей державної політики та поведінки сторін-учасниць міграційних процесів.

4. Запропонована у роботі класифікація міжпоколінних приватних трансфертів за видом наданих чи отриманих благ слугує теоретико-методологічною основою для подальших наукових досліджень у цьому напрямку. На основі доступної інформаційної бази зроблено висновок, що в Україні існують інтенсивні потоки міжпоколінних приватних трансфертів. При цьому, переважають низхідні трансферти як матеріальні, так і нематеріальні. Особливістю трансляції таких трансфертів в Україні є спільне проживання дорослих дітей з батьками. Водночас, результати соціологічних досліджень показують, що матеріальні трансферти з-за кордону надходять домогосподарствам від дітей у два рази частіше, ніж від батьків. Запропонована у роботі схема ймовірного впливу матеріальних та інструментальних трансфертів на міграційну активність їх акцепторів показує складність і неоднозначність такого зв'язку. Адже позитивні за своєю природою трансферти можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на саму особистість, яка їх отримує, та на її міграційну активність. Доцільним вбачається запровадження системи моніторингових досліджень

домогосподарств, що отримують той чи інший вид трансфертів, щодо структури витрат та міграційних установок їх акцепторів. Результати такого моніторингу послужать інформаційною основою для розробки превентивних заходів міграційної політики щодо запобігання міграційним втратам та ефективного використання грошових трансфертів мігрантів.

Основні результати роботи над розділом висвітлено у таких публікаціях автора: [321;322; 344–346].

РОЗДІЛ 5

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР

5.1. Інтеграційні драйвери розвитку сучасної міграційної політики

Інтенсифікація міжнародних інтеграційних процесів ставить проблему регулювання міграції населення на наддержавний рівень. Йдеться не лише про розробку спільних міжнародних заходів протидії нелегальній міграції, а й про те, що добробут і стабільність одних держав залежать від ефективності міграційної політики інших. Тому авторитетні міжнародні організації розробляють певні орієнтири, рекомендації щодо формування національних політик у сфері регулювання міграції.

Держави, які ратифікували міжнародні конвенції, визнають пріоритет міжнародного права над національним, орієнтуються на головні принципи міграційної політики, розроблені на міжнародному рівні. Так, у європейських та багатьох інших країнах світу регулювання міжнародної міграції регламентується правовими нормами і правилами, зафіксованими в документах міжнародних організацій, насамперед Міжнародної організації з міграції. Ця провідна міжнародна організація сприяє оперативному реагуванню держав на найгостріші міграційні проблеми та заохочує досягнення поваги до людської гідності мігрантів. Розробляючи узагальнену концепцію державної міграційної політики, Міжнародна організація з міграції акцентує увагу на такому колі проблем: легальна постійна і тимчасова міграція, нелегальна міграція, міжнародна і національна безпека, права людини, інтеграція мігрантів, повернення мігрантів. Експерти МОМ виділяють три найзагальніші і найвагомніші елементи міграційної політики усіх країн прийому мігрантів [74, с. 270]: 1. Політика прийому іноземної

робочої сили повинна відповідати національним інтересам. 2. Потрібна прозора і гнучка політика щодо іноземних працівників, узгоджена з ефективними адміністративними процедурами. 3. Головна мета досягається сприянням міграції висококваліфікованих працівників з одночасною ліквідацією дефіциту робочої сили в сегментах праці, що потребують низької і середньої кваліфікації.

У 2015 р. МОМ представила Концепцію управління міграцією (Migration Governance Framework – MiGOF). Вона містить три основні принципи [402]: відповідність міжнародним стандартам і забезпечення прав мігрантів; формування політики, спираючись на реальні дані та із застосуванням комплексного управлінського підходу; залучення партнерів для вирішення міграційних та інших проблем. Ці принципи покликані сформувати сприятливе середовище, в якому максимізуються позитивні ефекти міграції. Концепція також передбачає досягнення таких цілей [402]: поліпшити соціально-економічний добробут мігрантів і суспільства; ефективно вирішувати проблеми міграційних ризиків, пов'язаних з кризами і вимушеними переміщеннями; забезпечити впорядковану, безпечну і гідну міграцію.

Щоб допомогти урядам практично реалізувати запропоновану Концепцію та оцінити ефективність міграційної політики на національному рівні МОМ розробила 90 індикаторів, які базуються на шести компонентах політики [403]: права мігрантів; комплексність державного підходу; партнерство; добробут мігрантів; протидія міграційним загрозам; безпечна, впорядкована, гідна міграція. У березні 2019 р. Україна затвердила Профіль індикаторів управління міграцією. Очікується, що це покращить можливості міжнародних порівняльних досліджень та аналізу, сприятиме вдосконаленню стратегічного планування у міграційній сфері та підвищенню ефективності міграційної політики загалом.

Важливим способом сприяння міжнародному співробітництву у сфері міграції стало підписання Глобальної угоди про безпечну, впорядковану і

законну міграцію (Global compact for safe, orderly and regular migration, прийнята 19.12.2018 р. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН). Цей документ визначає 23 цілі, досягнення яких забезпечить таку міграцію [398]. Ці цілі можна згрупувати у три імперативи: зменшення негативних факторів, що змушують людей покидати свої домівки; посилення вигоди від міграції; впорядкування міграційних процесів шляхом кращого розуміння самої міграції, проведення більш ефективних міграційних політик та міжнародного співробітництва. Понад 150 країн приєдналися до цього пакту. Україна ж підготувала спільну заяву Міністерства закордонних справ та Державної міграційної служби, у якій йдеться про можливість приєднання нашої держави до цього документа «на іншому етапі за сприятливих умов» [362]. Основним аргументом такого рішення є необхідність вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб, що потребує значних матеріальних ресурсів.

Право вільного пересування займає чільне місце в системі прав і свобод для громадян європейської спільноти. Адже свободу вільного пересування та вибору місця проживання у межах кожної держави закріплено ще 1948 року у Загальній декларації прав людини (ст. 13) [358]. Актуальність вивчення й адаптації досвіду ЄС в регулюванні міграцій важлива для України як у зв'язку з регламентованим вектором євроінтеграції, так і через зростаючі міграційні потоки наших громадян до країн Європейського Союзу.

Ще у 1998 р. Рада Європи ухвалила стратегію управління міграційними процесами, що базується на таких принципах [74, с. 259]:

- ✓ порядок;
- ✓ захист;
- ✓ інтеграція;
- ✓ кооперація.

Запровадження такої стратегії повинно ґрунтуватися на виконанні певних умов. Насамперед усі країни мають виробити концепцію власної політики і дотримуватись її. Така політика повинна бути внутрішньо узгодженою між усіма

гілками влади та суб'єктами, що відповідають за різні аспекти міграції та інтеграції. Крім того, вона повинна бути прозорою, передбачати відкрите обговорення всіх ініціатив і рішень. Узгодження інструментарію регулювання міграції країн ЄС здійснюється також відносно інших європейських країн, що не є асоційованими членами, однак утворюють Європейський економічний простір і можуть входити в зону Шенген (наприклад, Норвегія). І насамкінець, національні політики мають координувати свою діяльність з міжнародними організаціями для забезпечення їхньої максимально можливої узгодженості й гармонізації. Таким чином, важливим завданням національних міграційних політик на сучасному етапі є досягнення внутрішньої (внутрішньодержавної) і зовнішньої (міждержавної, глобальної) когерентності.

Міграційні процеси в межах європейського простору регулюються на основі низки принципів. Зокрема, це базові принципи системності, комплексності, об'єктивності, науковості, перспективності, ситуативності, законності, своєчасності, інноваційності [169, с. 43]. Крім того, важливим є принцип мультикультуралізму, або багатокультурності, реалізація якого значно ускладнюється через масовий наплив біженців. Цей принцип не вимагає асимілювати переселенців і дозволяє існування закритих комун представників певної національної групи. Життя членів таких комун переважно будується в рамках або рідної, або рівноцінної місцевої культури, незалежно від традицій, історії та інших особливостей «нової батьківщини». Багатокультурність тривалий час вважалася найбільш успішною моделлю «мирного співіснування» різних культур в одному суспільстві [354, с. 249–250]. Також поширеним є принцип селективності, який доводить виваженість міграційної політики європейських країн. Цей принцип важливо реалізовувати також і в міграційній політиці України.

Усю сукупність основних принципів міграційної політики ми умовно поділили на дві групи: базові (загальні принципи управління) та спеціальні (притаманні політиці ЄС) (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Система принципів реалізації міграційної політики країн ЄС

* Джерело: розроблено автором за даними [169, с. 43]

Нормативно-правові механізми реалізації міграційної політики ЄС постійно вдосконалюються. Значною мірою це зумовлено вчасною законодавчою реакцією співтовариства на існуючі міграційні процеси й відносини з поступальним накопиченням правових актів, що їх регулюють [385]. Основою міграційного законодавства є Шенгенські угоди («Про відміну паспортного митного контролю між країнами Європейського Союзу», 1985, 1990 рр.), Дублінська конвенція (1990 р.), договори Маастрихтський (1992 р.), Амстердамський (1997 р.), Лісабонський (2009 р.) тощо. Комплексним нормативом, який регламентує правовий режим перетину кордонів ЄС, є Шенгенський кодекс про кордони, укладений 2006 року. Процедурні питання видачі віз регламентує Шенгенська конвенція 1990 р. та Шенгенський візовий кодекс 1999 р. [350].

Керівництво ЄС розмежовує регулювання різних видів міграцій, багато уваги приділяючи біженцям, тимчасово переміщеним особами. Водночас не випускають з уваги мігрантів, котрі перебувають у межах ЄС протягом

тривалого часу. Основним нормативним документом, який визначає їх права, є Директива Ради відносно статусу громадян третіх країн, які довгостроково перебувають на території ЄС, 2003 року. Міграцію з третіх країн регулює Директива Ради 2004 року про дозвіл на перебування, який видається громадянам країн, що не є членами ЄС, які стали жертвами торгівлі людьми або об'єктами дій, що сприяють нелегальній імміграції, і які співпрацюють з компетентними органами. Окрім правового визначення нелегальних форм міграції, цей документ встановлює процедурні норми дозвільної системи перебування в межах ЄС. У ньому містяться положення, які регламентують шестимісячний мінімальний термін дозволу на перебування, упродовж якого особа має право на доступ до ринку праці, навчання, системи соціального забезпечення, програм інтеграції тощо [391].

Показовим нормативом, який демонструє селективний підхід міграційної політики ЄС, є Резолюція Ради про обмеження на допуск громадян третіх країн з метою ведення діяльності на умовах самозайнятості 1994 року, яка регламентує допуск осіб з третіх країн, які підвищують вартість економіки країни, що приймає [393].

Загалом зовнішня міграційна політика Європейського Союзу спрямована на покращання взаємодії між країнами-членами та співпрацю з країнами, котрі не входять до ЄС. Головні засади цієї політики визначено в документі «Глобальний підхід до міграції та мобільності». Він повинен сприяти вирішенню таких однаково важливих завдань: краща організація легальної міграції та зміцнення керованості мобільністю; запобігання та боротьба з незаконною міграцією, викорінення випадків торгівлі людьми та максимізація позитивного ефекту від міграції і мобільності; сприяння розвитку системи захисту мігрантів та зовнішнє розширення політики надання притулку. Повага до прав людини є наскрізним пріоритетом міграційної політики ЄС [397]. Реалізація Глобального підходу відбувається через низку політичних інструментів (двосторонні і регіональні політичні

діалоги і плани дій), правових документів (спрощення візового режиму та реадмісію), дієву підтримку, а також забезпечення доступності програм і проектів підтримки для третіх країн та інших зацікавлених сторін, наприклад, громадянського суспільства та міжнародних організацій.

В умовах зростаючої академічної мобільності молоді країни ЄС утвердили Директиву Ради про умови допуску громадян третіх країн з метою навчання, обміну учнями, неоплачуваного стажування або добровільної служби 2004 року. Цей документ регламентує терміни видачі дозволів на перебування з неекономічною метою та спрощену процедуру отримання віз [390]. Для залучення осіб із високим інтелектуальним потенціалом реалізується Директива Ради відносно допуску громадян третіх країн з метою наукового дослідження 2005 року. Цей документ регламентує укладення між організаціями з країни походження науковця та країнами ЄС угод на термін до 5 років з гарантіями його фаховості. Загалом, визначаючи правові основи взаємовідносин, ця директива приділяє багато уваги їх договірному врегулюванню [392]. Таким чином європейська спільнота намагається запобігти зловживанням громадянами третіх країн щодо спрощеного механізму міграції до країн ЄС в статусі наукового працівника. Так само для стимулювання імміграції висококваліфікованих фахівців діє Директива Ради про умови в'їзду і проживання громадян третіх країн з метою висококваліфікованої роботи по найму 2007 року, яка вводить практику так званих «синіх» карт (за прототипом зеленої карти США). Ця практика передбачає спрощену процедуру цільового залучення фахівців з інших країн до розвитку економіки європейських країн. Однак якщо власник синьої карти впродовж трьох місяців не є працевлаштованим, то це дає підстави для вилучення такої карти.

У 2011 р. прийнято Директиву щодо запровадження єдиного дозволу на працевлаштування і проживання громадян третіх країн на території ЄС, а також спільного списку прав і свобод, якими вони можуть користуватися [394]. Очевидно, країни спільноти прагнуть уніфікувати

систему довгострокового доступу до своїх ринків та інфраструктури громадян інших країн, пропонуючи відповідні умови адаптації.

Окремим нормативним зрізом регулювання міграцій у країнах ЄС є правова протидія нелегальній міграції [373]. У європейському просторі діє низка нормативно-правових документів, які регламентують:

- санкції проти роботодавців, які працевлаштовують нелегальних мігрантів, та перевізників, що таких транспортують;
- процедурні питання та необхідність консолідації зусиль у поверненні нелегальних мігрантів, у тому числі реадмісії;
- процедурні питання та обґрунтування необхідності легалізації нелегальних мігрантів, можливостей натуралізації (практика філіації – спадковість громадянства за правом батьків чи «землі», і оптації – особистісний вибір людини щодо громадянства).

Усвідомлюючи постійно зростаючі імміграційні потоки в європейський простір, що стали закономірною тенденцією в умовах зростаючої та законодавчо підкріпленої просторової мобільності населення, керівництво ЄС періодично переглядає нормативи, які врегульовують «міграційний тиск» з боку окремих країн. Наприклад, у 2012 р. було прийнято Стратегію відповіді ЄС на міграційний тиск. У цьому документі задекларовано збереження права на пересування з одночасною неприпустимістю зловживань з боку громадян третіх країн легальними каналами переміщень; особливу увагу сфокусовано на турецько-грецькому міграційному коридорі [395]. У 2015 р. такий документ прийнято відносно Туреччини. У поточних умовах стрімкого зростання припливу біженців у Європейський економічний простір керівництво інтеграційного утворення регламентує такі кроки врегулювання ситуації з метою поступового долання міграційного тиску [396]:

- 1) запобігання незаконним міграційним потокам – впровадження Глобального підходу до міграції і мобільності (GAMM), прийняття Декларації ЄС–Африка з питань міграції і мобільності 2014 року, розвиток місії загальної

політики безпеки і оборони (CSDP), діяльність європейських офіцерів зв'язку в основних країнах міграції, зниження факторів тяжіння міграції;

2) вирішення нагальних гуманітарних проблем – задоволення невідкладних потреб сирійських біженців через допомогу агентств ООН, Лівану, Йорданії і Туреччини; гуманітарна допомога мігрантам на західному балканському маршруті;

3) збереження життя осіб, які намагаються мігрувати через море, і подолання злочинних мереж – реалізація операцій «Triton», «Poseidon», проведення спеціальних місій;

4) зміцнення зовнішніх кордонів ЄС через посилення ролі і можливостей Frontex (система інтегрованого управління європейськими кордонами), використання нових технологій для прикордонного контролю;

5) зміцнення внутрішньої солідарності і відповідальності – внутрішній перерозподіл мігрантів і біженців, створення «гарячих точок» реєстрації;

6) надання юридичних консультацій;

7) повернення і реадмісія нелегальних мігрантів.

Таким чином, законодавство ЄС чітко прописує механізми міграції, права і можливості мігрантів. Загальні документи, прийняті на рівні керівних структур ЄС, доповнюються національним міграційним законодавством, яке, однак, більшою мірою специфікує міграційний режим на довгострокову перспективу та в розрізі окремих сегментних груп (як правило, за професійною ознакою). Аналіз нормативно-правового забезпечення демонструє чітку врегульованість європейського високомобільного простору у правовій площині. Міграційну концепцію ЄС можна окреслити такими типовими ознаками:

1) орієнтацією на легальні форми міграції, яка не є панацеєю, проте здатна зменшити проблеми ринку праці та сприяти стійкості системи соціального захисту населення [389];

2) селективним стимулюванням довгострокової міграції з подальшим сприянням інтеграції мігрантів у соціум, що їх приймає, возз'єднанню сімей;

3) неприпустимістю дискримінації, порушення прав мігрантів та біженців.

Загалом у Європейському Союзі багато уваги приділяють виробленню спільної імміграційної політики та вирішенню проблем прийому біженців. Суть, головні засади цієї політики дуже вдало, вичерпно характеризує гасло «процвітання, солідарність, безпека», висунуте Європейською комісією і закріплене у Європейському пакті про імміграцію та притулок [363, с. 15].

Отже, імміграційна політика ЄС базується на обмежувальних та контрольних заходах, що реалізуються відповідно до пріоритетів забезпечення внутрішньої безпеки; таку безпеку в рамках ЄС визначено як простір волі, безпеки й права; простір волі характеризується правом вільного пересування, включаючи супровідні заходи щодо оформлення віз, одержання документів і здійснення ефективного прикордонного контролю на зовнішніх кордонах [361, с. 108].

Інституційне забезпечення реалізації міграційної політики ЄС є доволі розгалуженим, хоча функціонально конкретним. Його можна розділити на такі групи (рівні) [367, с. 7–8]:

– перша група – органи загальної компетенції, що беруть участь у регулюванні міграційних процесів поряд з виконанням низки інших своїх повноважень (Рада ЄС, Європарламент, Комісія ЄС, Суд ЄС);

– друга група – спеціалізовані установи, створені на постійній основі з метою впорядкування конкретної сфери діяльності та надання органам загальної компетенції на їхній запит професійних консультацій, у тому числі з міграційних питань (Економічний і Соціальний комітет, Постійний комітет з питань праці, Європейський соціальний фонд тощо);

– третя група – спеціалізовані органи, створені з метою захисту прав людини в межах ЄС, тобто пов'язаних із вторинним правом Євросоюзу в регулюванні міграційних процесів (Європейський омбудсмен зі своїм апаратом);

– четверта група – органи та міжурядові групи, спеціально створені для вирішення окремих аспектів міграційної політики у межах ЄС (Спеціальний комітет експертів з юридичних аспектів територіального притулку, біженців та осіб без громадянства, Спеціальна група з міграції, Група Треві, Європейське агентство з управління оперативним співробітництвом на зовнішньому кордоні, Фонд повернення, Європейський фонд допомоги біженцям, Європейська агенція підтримки притулку та ін.).

У табл. 5.1 відображено основні інструменти регулювання міграційних процесів у країнах ЄС, які тісно взаємодіють і взаємоузгоджуються між собою. У нормативах ЄС йдеться про необхідність обміну статистичною інформацією щодо структури й динаміки міграції, розподілу витрат на депортацію, інші форми співпраці. Це також є свідченням належного рівня інтегрованості європейських суспільств та їх державно-владних механізмів.

Ключовим інструментом регулювання міграції у межах ЄС безумовно є *візовий режим*. Типологія віз є доволі розгорнутою залежно від характеру міграції, її сегментної специфікації [368]: транзитна, віза короткострокового перебування або поїздки, колективна віза, віза довгострокового перебування, віза з обмеженою територіальною сферою дії, віза, видана на кордоні.

Специфічним інструментом селективного стимулювання імміграції є система *синіх карт*. Вона орієнтована на середньострокове залучення (від 3 місяців) висококваліфікованих фахівців у визначені сфери під конкретне робоче місце, яке, як правило, є незмінним (якщо особа від нього відмовляється, то вона повертається на батьківщину, хоча є практика надання права на зміну місця праці власникам синіх карт). Країни спільноти самостійно визначають сфери цільового залучення, оминаючи ті, в яких необхідно розвивати власний кадровий потенціал (насамперед це охорона здоров'я та освіта). Для прикладу, для громадян України активну промоцію синіх карт здійснює влада Чехії. Як визначено чеським законодавством, синя карта видається працівникам з вищою спеціальною чи вищою освітою з

дотриманням вимог: 1) укладення трудового договору з працівником на строк не менше 1 року із зазначенням тривалості робочого тижня, передбаченої законом; 2) заробітна плата працівника (місячний або річний оклад) згідно з договором повинна мінімально в 1,5 раза перевищувати розмір середньої заробітної плати в Чехії, встановленої міністерством праці та соціального захисту [378].

Таблиця 5.1

Пріоритети регулювання міграційних процесів у країнах ЄС

Напрямок	Основні регулюючі інструменти
Базове регулювання міграцій	Візовий режим (Шенген), система візової підтримки; шенгенська інформаційна система (SIS, SIS-II); візова інформаційна система (VIS); Система спільної охорони зовнішнього кордону і патрулювання на Середземному морі (EUROSUR, FRONTEX); система EURODAC (для шукачів притулку); міграційні квотування; система дозволів на перебування
Соціальний захист мігрантів і біженців	Мережа закладів тимчасового притулку; пакет базового соціального захисту (разова соціальна допомога, системні соціальні виплати); забезпечення житлом (центри, приватні будинки), медичним обслуговуванням (невідкладні допомога й лікування), продуктами харчування й одягу, доступом до освітніх послуг для дітей
Цільове стимулювання імміграції	Система синіх карт; спрощена процедура прийому з третіх країн – працівників сфери науки, освіти, некваліфікованих сезонних працівників; організаційні форми транскордонного співробітництва (кластери, бізнес-інкубатори, євро регіони); спрощений режим перетину кордону в рамках малого прикордонного руху
Стимулювання рееміграції	Виплата матеріальної компенсації тим, хто повертається в країну свого походження; підвищення кваліфікації та перекваліфікація в регіоні повернення; створення нових робочих місць у регіоні походження мігрантів; економічна допомога країнам масової еміграції; забезпечення «циркуляції мізків»; визнання документів про освіту і вчені звання; обмеження терміну перебування в країні-реципієнті
Протидія нелегальній міграції	Досконалий прикордонний контроль; суворі міри покарання для нелегальних мігрантів, у т.ч. депортації; договірні узгодження реадмісії, реінтеграції мігрантів; санкції проти роботодавців і перевізників, що працевлаштовують/перевозять нелегалів; кримінальна відповідальність за працевлаштування неповнолітніх осіб-мігрантів; процедура легалізації нелегальних мігрантів; угоди про взаємне працевлаштування; візове обслуговування на основі запрошень на роботу; дозвільна система терміну і місця проживання
Інтеграція у соціум, що приймає	Комплексні програми адаптації та інтеграції зі забезпеченням доступу до освітніх, медичних, соціальних послуг, участі в культурному та політичному житті; професійне навчання; сприяння працевлаштуванню

* Джерело: розроблено автором за даними [383].

Так само уряд Німеччини з 2012 р. практикує сині карти. Більше того, якщо її власник 3 роки працює на постійній основі і не звертається за

соціальною допомогою, він має право на постійне місце проживання. Звідси випливає, що практика синіх карт орієнтована на високооплачувану зайнятість та підсилює європейські орієнтири на селективне залучення кращих іноземних фахівців, ще більше розвиваючи внутрішнє конкурентне середовище на ринку праці.

Значну увагу в ЄС приділяють проблемам, пов'язаним з інтеграцією мігрантів. Так, у 2004 р. Європейська рада затвердила Спільні базові принципи політики інтеграції іммігрантів. Суть їх полягає у такому [363, с.30–31]: інтеграція є динамічним, двостороннім процесом взаємного пристосування іммігрантів та мешканців країн-членів; імміграція передбачає повагу до базових цінностей ЄС; працевлаштування є ключовою умовою інтеграції і вирішальним фактором забезпечення участі іммігрантів у суспільстві, їхнього внеску в суспільство і очевидності цього внеску для інших його членів; базові знання мови, історії, законодавства суспільства, що приймає, необхідні для інтеграції іммігрантів, а надання мігрантам доступу до таких знань є важливим елементом успішної інтеграції; освіта є вирішальною для підготовки іммігрантів, передовсім їх нащадків, до більш активної ролі в суспільстві; доступ іммігрантів до суспільних інституцій та послуг нарівні з місцевими жителями є основою інтеграції; спілкування, постійні контакти іммігрантів та місцевих громадян є фундаментальним механізмом інтеграції; різноманітність культур та релігій гарантована Хартією фундаментальних прав і має забезпечуватися, якщо це не суперечить іншим правам чи національному законодавству; участь самих іммігрантів у демократичному процесі та у формуванні інтеграційних політик, особливо на місцевому рівні, сприяє інтеграції; включення питань інтеграції в галузеві політики на всіх рівнях – важлива складова формування та реалізації політики інтеграції.

З метою реалізації цих принципів у 2005 р. було вироблено Спільний порядок денний щодо інтеграції, розрахований до 2010 р., що передбачав створення певних структур та здійснення конкретних дій, спрямованих на

інтеграцію іммігрантів. У документі особливо підкреслювалося, що основні зусилля щодо інтеграції мігрантів мають прикладатися на місцевому рівні.

У 2010 р. на міністерській конференції у Сарагосі було представлено основні орієнтири та індикатори для розробки політики інтеграції мігрантів на національному рівні країн-членів ЄС. Зокрема, було запропоновано чотири ключові сфери інтеграції з низкою показників щодо кожної з них [189]: працевлаштування (рівень безробіття, працевлаштування, економічної активності мігрантів), освіта (найвищий рівень освіти, відсоток учнів з найнижчими показниками у читанні і математиці серед п'ятнадцятирічних осіб, частка населення віком 30–34 роки із середньо-професійною освітою, чисельність осіб, які покинули навчання), соціальне включення (середній рівень доходу мігрантів, частка населення на межі бідності, суб'єктивна оцінка стану здоров'я, частка власників нерухомості), активна громадянська позиція (частка мігрантів, які отримали дозвіл на проживання, громадянство, частка мігрантів, котрі займають виборні посади на місцевих рівнях).

Важливим інструментом ЄС у системі сприяння рееміграційним процесам стало створення програм добровільного повернення, які фінансувались спеціально сформованим у 2008 р. Європейським фондом повернення [379, с. 40]. Цей фонд спрямовував кошти для стимулювання добровільного повернення мігрантів у країни їх походження або в інші країни, які готові їх прийняти. Діяльність цього фонду спрямована на мігрантів, які не мають законних підстав для перебування на території ЄС (наприклад, мігранти з неврегульованим статусом, біженці, особи, які очікують надання їм статусу біженця тощо). Особам, які надали згоду на добровільне повернення, як правило, надається фінансова допомога.

Рівень розвитку країн ЄС, що є заслугою грамотного керівництва та конкурентного середовища, дає змогу залучати і вміло мобілізувати значні обсяги ресурсів для вирішення міграційних питань, чого Україна поки що не

має. Водночас міграційна політика ЄС дає нашій державі значні можливості – стосовно адаптації кращого досвіду, орієнтації на високі соціальні стандарти, а також мобілізації ресурсів (передусім фінансових) з метою вирішення гострих соціальних питань, пов'язаних з міграцією. Це дозволяє реалізувати програму Східного партнерства, яка має вагоме значення для європейської спільноти (першочергово – у геополітичному плані).

Україна постійно розвиває середовище взаємодій з європейською владою задля спільного врегулювання міграційних питань:

– в Угоді про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС та їх державами-членами 1998 року визначено неприпустимість дискримінації громадян України, працевлаштованих у ЄС на законних підставах, необхідність договірного регулювання щодо соціального захисту мігрантів;

– у Стратегії інтеграції України до ЄС 1998 року, план щодо реалізації якої затверджувався щорічно, вказано на необхідну спроможність нашої держави вирішувати міграційні питання з конкретизацією низки заходів формування відповідних середовищних умов;

– у Плані дій у галузі юстиції та внутрішніх справ між Україною та ЄС 2001 року погоджувались спільні заходи щодо боротьби з нелегальною міграцією, створення міграційної служби, адаптації законодавства до європейських стандартів;

– у Плані дій «Україна – ЄС» 2005 року розширено перелік пріоритетів співпраці у міграційній сфері, доповнюючи ті, які вже визначено в Угоді про партнерство і співробітництво;

– в Угоді між Україною та ЄС про спрощення візового режиму та про реадмісію 2007 року передбачено уніфікацію процедурних питань щодо видачі віз та зменшення кількості документів, що подаються для цього;

– в угодах про малий прикордонний рух (2007–2009 рр.) регламентовано право на спрощений режим перетину кордону зі сусідніми країнами: Польщею, Угорщиною, Словаччиною;

– в Угоді про внесення змін до Угоди між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз 2012 року розширюється перелік категорій осіб, що мають право на спрощений режим перетину кордону;

– в Угоді про безвізовий режим України з ЄС громадянам України, які є власниками біометричних паспортів, надається право в'їзду до країн ЄС на термін до 90 днів протягом півроку без попереднього оформлення віз.

Виходячи з поточних умов, європейська міграційна політика – це своєрідний виклик для України. Основою міграційної політики країн-членів ЄС так чи інакше є комплекс непрямих методів, що забезпечують розвинуте ринкове середовище, привабливе для проживання й розвитку особистості. Наша держава, формуючи європейсько-українську міграційну мережу, перетворюється суто в донора дешевої робочої сили, втрачаючи колосальний людський потенціал. Неефективне використання міграційного потенціалу лише ускладнює соціально-економічне становище нашого суспільства. Сприятливі середовищні умови цільової імміграції в ЄС призвели до того, що нині виявляються тенденції не лише особистісної, а й корпоративної міграції: під таким видом міграції розуміємо переміщення осередків організаційної (комерційної чи некомерційної) діяльності з однієї країни в іншу, в якій попередньо могли знаходитись окремі підрозділи (філії). Яскравим прикладом нинішньої корпоративної міграції для України є переміщення бізнесу у сфері ІТ. Починаючи з 2014 року декілька ІТ-компаній переїхали в європейські держави «цілим штатом». Наприклад, йдеться про переведення 500 співробітників ІТ-компанії «Luxoft» у Болгарію у травні 2014 р., чи половини штату ІТ-компанії «Cogniance» з м. Києва у м. Варшава та ін.

Щодо зростаючого ризику корпоративної міграції, залишаються високими міграційні установки громадян України на зайнятість і здобуття освіти в європейських країнах. За результатами дослідження з питань міграції та торгівлі людьми компанії GfK Ukraine, підготовленого для

Представництва МОМ в Україні у 2015 р., якщо у 2006 р. 59 % респондентів стверджувало, що ніколи б не хотіли працювати за кордоном, то у 2015 р. їх частка скоротилася до 44 %. Найбільш привабливими країнами для роботи за кордоном є Німеччина, Польща та Італія, причому особливо стрімко зросла привабливість Польщі [357]. Тобто європейські держави фігурують як топові серед тих, які найбільше притягують мігрантів з України, що зумовлюється геополітично-просторовими та економічними факторами.

У будь-якому разі, ефективна міграційна політика ЄС змушує українське суспільство розвивати внутрішнє середовище та адаптуватись до кращих європейських стандартів. З аналізу основних напрямів реалізації міграційної політики ЄС можемо дійти висновку, що для України, яка прагне залишитися конкурентоздатним соціально-економічним суб'єктом у розвинутому європейському просторі, потрібно вдосконалювати регулюючі підходи щодо міграції населення за такими пріоритетними напрямками:

– по-перше, в соціоекономічному контексті – із забезпеченням синергетичної взаємодії між міграцією та розвитком [363, с. 16];

– по-друге, у світоглядно-аксіологічному контексті – з поширенням непрямих методів регулювання міграцій в умовах зростаючого рівня просторової мобільності населення і сприйняттям міграції як можливості задоволення потреб у кращих умовах для особистісного розвитку;

– по-третє, у контексті соціально-економічної захищеності – з удосконаленням політики соціального захисту та створення умов трудової й академічної мобільності з взаємним визнанням дипломів, досвіду працевлаштування, мобільністю пенсій.

На наш погляд, фокуси адаптації європейського досвіду для України можна показати в розрізі концептуальних, стратегічних і практичних кроків (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

**Адаптація європейського досвіду регулювання міграції населення
до вітчизняних умов**

Концептуальний фокус	Стратегічний фокус	Практичний фокус
Бачення міграції як потенціалу розвитку за умов чіткого регулювання та послаблення негативних міграційних ефектів	<ul style="list-style-type: none"> - Повніше використання міграційного капіталу (досвід, знання, фінансові заощадження); - протидія міграційним втратам унаслідок освітньої та трудової міграції; - забезпечення системи циркулюючої міграції 	<ul style="list-style-type: none"> - Законодавча адаптація; - розвиток системи «розумного кордону»; - дотримання стандартів соціального захисту; - формування ринку міграційних послуг

** Джерело: розроблено автором*

Отже, євроінтеграція для України – це водночас, виклики, нові можливості, необхідність та орієнтир для удосконалення міграційної політики. Загалом, інтеграційні процеси, впливаючи на міграцію населення, ставлять нові завдання перед міграційною політикою. Водночас, необхідність сприяння інтеграційним процесам та досягнення стану інтегрованості нашої держави (внутрішньої і зовнішньої) теж спонукає до вирішення низки проблем. Перелік ключових завдань, які постають перед міграційною та іншими напрямками державної політики в системі інтеграційних процесів, зображено на рисунку 5.2.

Європейський вектор зовнішньої інтеграції є обґрунтованим вибором України. Інтеграція з ЄС постає довгоочікуваним шансом здобуття економічної і політичної незалежності з формуванням інноваційно орієнтованої економіки та громадянського суспільства. Наразі міграція є індикатором відставання нашої держави від стандартів розвинених економік країн ЄС та вимушеною реакцією населення на неможливість розвитку особистісного трудового потенціалу в рідній країні. Через це розвиток міграційної політики в Україні має постійно узгоджуватися з європейськими практиками. В її основі має лежати система непрямого управлінського інструментарію, орієнтована на соціальних захист мігрантів, підтримку

циркулюючих міграцій та протидію надмірним міграційним втратам з балансуванням потреб регіональних економік до трудоресурсної забезпеченості.

Рис.5.2. Ключові завдання міграційної політики в системі інтеграційних процесів України

* Джерело: розроблено автором

Для посилення внутрішньої інтеграції українського соціуму необхідно активізувати міжрегіональну співпрацю та внутрішню міграцію населення, скоординувати діяльність усіх органів влади, відновити законність і порядок, довіру до основних соціальних інститутів, виховувати у молодого покоління почуття національної свідомості, соціальної солідарності і відповідальності та ін.

Важливим напрямом міграційної політики є забезпечення успішної інтеграції зовнішніх мігрантів, внутрішньо переміщених осіб та поверненців

у соціум, що приймає. Для цього першочергово необхідно забезпечити їм рівні права, можливості, порівняно з місцевим населенням, сприяти їх працевлаштуванню, вивченню мови і т.д.

Виконання усіх зазначених вище завдань, окрім іншого, потребує застосування інноваційних інструментів реалізації міграційної політики. Одним з таких інструментів, на наш погляд, може слугувати *превентивний міграційний менеджмент*. Основними складовими концепції такого менеджменту є: суб'єкти, функції, інформація. Коло суб'єктів міграційного менеджменту включає не лише державні інститути, а й міжнародні та низку недержавних структур, які прямо чи опосередковано впливають на міграційні процеси. Через функції формування, планування та організування міграційної політики менеджмент сприяє її розвитку в системі інтеграційних процесів. Необхідною умовою успішності реалізації цих функцій є належне інформаційне забезпечення.

Ключовим принципом міграційного менеджменту є положення про те, що добре керована міграція може приносити користь усім (країні-донору, країні-реципієнту та самому мігранту). Для того, щоб зробити міграцію більш вигідною, передбачуваною і керованою необхідно посилити превентивні (запобіжні) заходи міграційної політики. Застосування превентивного менеджменту передбачає не лише підвищення безпеки на кордонах, покращення інституційного, організаційного та кадрового забезпечення міграційної політики. В умовах посилення євроінтеграційних процесів, що супроводжується інтенсифікацією еміграційних потоків з України, актуалізується необхідність розширення функціонального призначення міграційної політики. Зокрема, йдеться про превентивну функцію – функцію запобігання негативним наслідкам міграції та міграційним втратам, про що детальніше йтиметься у наступних параграфах.

Реалізація завдань міграційної політики, які виникають в умовах інтеграційних процесів України, потребує також взаємодії міграційної

політики з іншими важливими напрямками державної політики, а також удосконалення її концептуальних основ. Зокрема, ключові з перелічених вище завдань повинні знайти відображення у базовому документі, що визначає основні принципи та орієнтири формування міграційної політики – Концепції державної міграційної політики України.

5.2. Концептуальні основи формування та реалізації державної міграційної політики України

Враховуючи зауваження до чинної Концепції державної міграційної політики України, висловлені в експертному середовищі [29, с. 425–426], та базуючись на проведених дослідженнях, пропонуємо ключові моменти удосконалення цього документа. Так, Концепція визначає мету, засадничі принципи, актуальні цілі й завдання, а також стратегічні напрями і механізми реалізації державної міграційної політики України.

Концепція розроблена відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють міграційну і пов'язані з нею сфери, у взаємозв'язку зі Стратегією національної безпеки України, Стратегією сталого розвитку «Україна–2020» й іншими документами стратегічного значення, а також зі загальноприйнятими принципами і нормами міжнародного права та міжнародними зобов'язаннями України.

Реалізація цієї Концепції має сприяти вирішенню найгостріших проблем, пов'язаних з міграцією населення, забезпечити ефективне державне регулювання міграційних процесів.

У Концепції має бути подано визначення таких основних понять [374, с. 340–342]:

Міграція – просторове переміщення населення в межах однієї країни (між населеними пунктами) або з однієї країни в іншу, яке може мати

постійний (переселення) чи тимчасовий (маятникова, сезонна/періодична/циклічна, епізодична) характер.

Міграційні процеси – процеси, пов’язані з прибуттям, вибуттям, рухом населення між населеними пунктами чи державами, а також його адаптацією до соціуму, що приймає.

Мігрант – особа, що здійснює чи вже здійснила міграцію. За територіальною ознакою існує дві групи мігрантів: зовнішні (перетинають кордони країни) та внутрішні (перетинають внутрішні адміністративні кордони).

Трудова міграція – переміщення людей з однієї країни в іншу (зовнішня трудова міграція) або в межах країни з перетином адміністративно-територіальних меж (внутрішня трудова міграція) з метою здійснення оплачуваної економічної діяльності (на постійній, сезонній чи тимчасовій основі).

Державна міграційна політика – це цілеспрямована діяльність органів державної влади щодо регулювання міграційних процесів та пов’язаних із ними чинників для сповільнення втрат населення, оптимізації його кількісного, якісного складу і розміщення в системі забезпечення потреб економіки людськими ресурсами, поліпшення демографічної ситуації, а також з метою підвищення якості життя населення, посилення національної безпеки, захисту національних інтересів та досягнення міжнародних стандартів.

Внутрішньо переміщена особа (ВПО) – громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, вимушена покинути місце свого постійного проживання, але залишається у межах країни. Причиною такого переміщення може бути необхідність уникнення наслідків збройного конфлікту, надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, тимчасова окупація, переслідування, повсюдні прояви насильства, порушення прав людини.

Інтеграція в суспільство – динамічний, двосторонній процес взаємного пристосування новоприбулих осіб (іммігрантів, реемігрантів, репатріантів, внутрішньо переміщених осіб) та соціуму, що приймає. Інтегрована особа (група осіб) здобуває ті самі права і обов'язки, що й решта членів суспільства, стає його частиною, повноправним і активним суб'єктом.

Інтеграція суспільства – процес об'єднання основних його елементів в одне ціле, зміцнення зв'язків між ними. Інтегроване суспільство характеризується стабільністю, міцністю, нормативністю, безконфліктністю, упорядкованістю, стійкістю, рівновагою, а також солідарністю і високим рівнем довіри його членів між собою та до основних соціальних інститутів.

Національна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів держави та її громадян від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Національні інтереси України – збереження державного суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності державного кордону України; встановлення верховенства права; забезпечення економічного розвитку держави, високого рівня життя і соціальної захищеності її населенню; підтримання внутрішньої стабільності, злагоди й інтегрованості суспільства; формування спроможності протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам; зміцнення фізичного та морального здоров'я нації, розвиток її духовного, інтелектуального потенціалу.

Після визначення основних понять у Концепції необхідно подати коротку, але комплексну інформацію щодо середовища формування державної міграційної політики України.

Протягом останніх двадцяти років Україна посідає перші місця у світі за кількістю емігрантів. Хоча з 2005 р. державні органи статистики почали фіксувати міграційний приріст, та він дуже мізерний. До того ж офіційні дані не враховують тих громадян України, котрі отримали право на проживання або й громадянство інших держав, однак не звернулись до відповідних органів влади і не пройшли необхідних процедур.

Найпоширенішою формою міжнародної міграції населення України на сьогодні є тимчасова трудова міграція. Кількість громадян нашої держави, які час від часу виїжджають на заробітки за її межі, оцінюється в межах від 1,5 до 3 млн осіб. Третина українських трудових мігрантів має повну або базову вищу освіту. Водночас лише чверть усіх заробітчани працює відповідно до отриманої кваліфікації. Соціологічні опитування свідчать про постійне зростання частки осіб, які планують виїхати за кордон на постійне місце проживання або на тимчасову працю.

Значна частина трудових мігрантів – вихідців з України – зазнає дискримінації за кордоном. Здебільшого вона проявляється у несправедливій щодо них системі оплати праці (занижений її рівень, неоплачувана понаднормова робота, неповна виплата зароблених коштів) та обмеженні можливостей кар'єрного зростання. Повне або часткове невизнання українських дипломів про освіту теж певним чином дискримінує наших громадян у деяких країнах.

Однією з головних проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, є те, що значна частина трудових мігрантів влаштовується на роботу нелегально. Це, з одного боку, позбавляє їх соціальних гарантій і перешкоджає реалізації ними основних своїх прав, а з іншого – завдає значних економічних втрат нашій державі.

У зв'язку з воєнними діями на Сході України, складною соціально-економічною ситуацією в державі, частішають випадки трансформації тимчасової трудової міграції у постійну (переселенську). Стрімко зростає кількість вперше оформлених дозволів на перебування наших громадян на території ЄС. Здебільшого основною підставою для надання таких дозволів українцям була трудова діяльність. Крім того, відбулося значне зростання кількості заявок українських громадян на отримання притулку у країнах ЄС.

В останнє десятиліття стрімко зросла кількість студентів, які здобувають освіту за кордоном. Найбільше українців навчається у Польщі.

Однак лише незначна частка таких студентів повертається в Україну. Політика країн, які приймають (особливо сусідньої Польщі), активно сприяє тому, щоб не тільки залучити молодь з інших країн до навчання, а й залишити найбільш здібних і талановитих студентів у себе після закінчення ними навчального закладу. Таким чином, наша держава втрачає найактивнішу, найперспективнішу частину людського потенціалу. Водночас в Україні не розроблено адекватних механізмів, які б заохочували студентів, трудових мігрантів, закордонних українців повернутися на рідну землю. Крім того, недостатньою мірою налагоджено зв'язки, співпрацю і підтримку української діаспори, мало використаним залишається її потужний економічний, інтелектуальний і культурний потенціал.

Зростання масштабів еміграції з України, яке спостерігається в останній період, у найближчій перспективі не буде сповільнюватись, якщо не застосувати адекватних заходів державної міграційної та соціально-економічної політики. Натомість імміграція в Україну іноземців відбувається не так інтенсивно. Зокрема, щороку іноземцям та особам без громадянства видають у середньому 20 тис. дозволів на імміграцію. Станом на 2018 р. на офіційному обліку перебувало 265 тис. іммігрантів. Здебільшого це вихідці з Азії і Африки, а також з бідніших республік Російської Федерації. Найбільше їх проживає у Харківській, Одеській областях та в м. Києві. Окрему групу становлять біженці та особи, які потребують додаткового захисту, кількість яких в Україні з кожним роком зростає. Останнім часом це в основному вихідці з Азербайджану, Вірменії, Грузії та Сирії. Збільшення припливу іноземців зі суттєво відмінного культурно-ціннісного середовища може становити певний виклик для соціуму, що їх приймає, і вимагає адекватних заходів держави щодо регулювання міграційних потоків та розробки ефективних механізмів інтеграції іммігрантів.

Хоча кількість іноземних громадян, які тимчасово працювали в Україні, з кожним роком зростає, та все ж їх праця використовується

порівняно мало. Це пов'язано як із недостатніми темпами розвитку економіки, низькими зарплатами, так і з необхідністю оформлення працедавцями спеціальних дозволів на використання праці іноземців та осіб без громадянства.

Внутрішня міграція населення теж має важливе значення для розвитку країни, а для України вона ще й може виступати вагомою альтернативою зовнішній. Однак порівняно з розвинутими країнами світу, в Україні спостерігається невисокий рівень переселенської активності населення в її межах. Основними причинами цього є: значні витрати на переселення, висока вартість купівлі й оренди житла, низький рівень доходів населення, залежність доступу до багатьох соціальних послуг від місця реєстрації, труднощі з працевлаштуванням на новому місці. Водночас більшою інтенсивністю відзначається внутрішня маятникова міграція. Основними центрами притягування маятникових мігрантів є Київ та обласні центри України. Головними реципієнтами міжрегіональних потоків населення є столиця, а також найбільш урбанізовані, економічно розвинені області: Київська, Харківська й Одеська.

Окрім маяткової трудової міграції, за роки незалежності в Україні набула поширення також сезонна, вахтова або й довготривала внутрішня трудова міграція. Однак лише п'ята частина таких мігрантів працює офіційно, що позбавляє їх можливості повною мірою реалізувати свої трудові права та отримати належні соціальні гарантії.

За останній період міграції зі села до міста втрачають характер маятникових, набуваючи незворотного характеру, що призводить до деградації та відмирання сільських населених пунктів. Крім того, це створює додатковий тягар на інфраструктуру регіонів прибуття сільських жителів, деформує соціально-демографічну структуру населення, посилює дисбаланс його розподілу на території України загалом.

Починаючи з 2014 р., у зв'язку з анексією АР Крим Російською Федерацією та розгортанням військового конфлікту на Сході України, значна

частка внутрішніх переміщень населення набула вимушеного характеру. Зокрема, відбувається вимушена міграція жителів з окремих територій Донецької (61 % від загальної кількості ВПО), Луганської (35 %) областей та АР Крим (4 %) до інших регіонів нашої держави. Загалом було зареєстровано 1,8 млн ВПО, що становить 4 % від загальної чисельності населення країни [371, с. 397].

Розселення ВПО не відбувається рівномірно і не є достатньо врегульованим процесом. Більшість цих осіб переїхала до контрольованих українською владою районів Донецької та Луганської областей, а також до Харківської області та м. Києва. Значну кількість переселенців зафіксовано також у Запорізькій, Дніпропетровській та Київській областях. Ці області прийняли 82 % усіх ВПО.

Оскільки вимушена міграція пов'язана з втратою її учасниками житла, майна, роботи, то вона призводить до поширення раптової бідності, а також створює низку проблем побутового, соціально-економічного характеру регіонам-реципієнтам. Через слабку реалізацію норм законодавства щодо державного забезпечення ВПО безоплатним тимчасовим помешканням, житлове питання залишається найактуальнішим для переселенців. Окрім цього, проблеми з оформленням документів та працевлаштуванням переміщених осіб теж вимагають негайного вирішення. Таким чином, внутрішня добровільна і вимушена міграція потребують низки активних заходів державної міграційної політики відповідно до планів і програм національного та регіонального розвитку. На сьогодні в Україні практично відсутня політика інтеграції як іммігрантів, так і ВПО, що перешкоджає реалізації їх позитивного потенціалу й створює низку проблем на індивідуальному, регіональному та національному рівнях.

Державна міграційна політика України має базуватись на таких *принципах*:

- верховенство права;

- врахування і дотримання загальноприйнятих міжнародних стандартів, нормативно-правових актів, а також рекомендацій міжнародних організацій;
- гарантія й захист основних прав і свобод людини;
- неприпустимість будь-яких форм дискримінації;
- повага до особи мігранта, врахування його потреб;
- диференційований підхід до регулювання міграційних потоків залежно від соціально-демографічних і професійно-кваліфікаційних характеристик суб'єктів міграційних процесів;
- захист державної безпеки та національних інтересів;
- узгодженість, взаємодія міграційної політики з іншими сферами державного управління;
- партнерство, координація і співробітництво всіх гілок влади на державному, регіональному та місцевому рівнях; залучення неурядових організацій, наукових кіл до вирішення актуальних проблем, пов'язаних з міграцією, розвиток інститутів соціального партнерства і громадянського суспільства;
- співпраця й координація діяльності з іншими країнами, міжнародними організаціями та інтеграційними утвореннями щодо вирішення актуальних міграційних проблем;
- гнучкість – здатність державної політики змінювати тактичні заходи відповідно до ситуацій, які виникають у внутрішньому і глобальному просторі, рекомендацій міжнародних інститутів, а також уміння адекватно реагувати на нові виклики і проблеми, пов'язані з внутрішніми та світовими процесами;
- наукова обґрунтованість заходів міграційної політики.

Мета, цілі і завдання є ключовими питаннями будь-якої політики і міграційної зокрема. Однак, як уже зазначалося раніше, у базовому документі, який покликаний закладати концептуальні основи державної

політики у міграційній сфері – Концепції державної міграційної політики (від 30.05.2011) – немає ні чітко сформульованого визначення самої суті міграційної політики, ні її мети і цілей. На наш погляд, *метою державної міграційної* політики на сучасному етапі має бути: оптимізація міграційних та пов'язаних із ними процесів, явищ, що сприятиме соціально-економічному і демографічному розвитку держави, посиленню національної безпеки, захисту національних інтересів України.

За напрямками регулюючого впливу міграційна політика поділяється на зовнішню і внутрішню. Ключові питання зовнішньої політики стосуються імміграції, еміграції й транзиту. Об'єктами регулювання внутрішньої політики є міграційні переміщення населення у межах країни. Сюди також належать проблеми, пов'язані з до- та післяміграційними процесами, що включають: адаптацію, інтеграцію мігрантів та внутрішньо переміщених осіб у соціум, що їх приймає; рееміграцію та реінтеграцію; чинники, що спричинюють міграцію. Врахування цих моментів забезпечить комплексність визначення пріоритетних *цілей і завдань* державної міграційної політики України. З огляду на інтенсифікацію міжнародної міграції населення, а також на новітні виклики та загрози територіальній цілісності країни в умовах гострих геополітичних протистоянь, перша ціль міграційної політики має полягати у посиленні державної безпеки та захисті національних інтересів України.

Досягнення цієї цілі передбачає вирішення наступних завдань: посилення прикордонного контролю; поліпшення міжнародного співробітництва щодо протидії нелегальній міграції і транзиту, зокрема це стосується виявлення нелегальних мігрантів та сприяння їх добровільному поверненню до країн свого походження; удосконалення системи обліку осіб, які в'їжджають на територію України; підвищення ефективності візових інструментів та можливостей консульських установ щодо запобігання нелегальній міграції; формування обґрунтованих імміграційних квот, залучення іноземців до роботи в Україні, виходячи з економічної доцільності й потреб ринку праці.

Україна, як демократична, соціальна держава, повинна забезпечити правову, соціально-економічну захищеність людини і громадянина як учасника міграційних процесів. Це і становить суть другої цілі міграційної політики.

Для забезпечення правової та соціально-економічної захищеності українських громадян за кордоном необхідно: підвищити обізнаність населення про можливості легального працевлаштування за кордоном та можливі ризики нелегального; продовжити практику підписання угод щодо соціальних гарантій та пенсійного забезпечення українських трудових мігрантів з країнами їх масового перебування; забезпечити реалізацію вже підписаних угод; активізувати переговори та укладення двосторонніх угод з країнами-реципієнтами щодо визнання документів про освіту, професійну кваліфікацію, водійських посвідчень тощо; інституційно зміцнити дипломатичні представництва України у країнах, де зосереджена найбільша кількість вихідців з нашої держави; налагодити систему правової, соціальної та інформаційно-консультаційної допомоги мігрантам через дипломатичні та консульські установи України за кордоном; запровадити практику обов'язкового соціального страхування українських громадян перед виїздом на роботу за кордон; заохочувати участь трудових мігрантів у системі добровільного пенсійного страхування.

Захист прав іноземців в Україні передбачає: протидію всім формам дискримінації та посилення відповідальності за прояви расизму й національної нетерпимості; забезпечення доступу іноземних громадян та осіб без громадянства до медичних, соціальних й освітніх послуг; врегулювання правового статусу нелегальних мігрантів, які тривалий час прожили на території України, зайняті трудовою діяльністю (або мають інші законні джерела доходів), не вчиняли кримінальних дій і не становлять загрози національній чи громадській безпеці; удосконалення процедури надання статусу біженця; забезпечення належних умов проживання шукачам захисту та біженцям.

Зростання масштабів еміграції з України, яке спостерігається в останній період, у найближчій перспективі не буде сповільнюватись, якщо не застосувати адекватних заходів державної міграційної та соціально-економічної політики. Тому пріоритетною ціллю міграційної політики, яка має бути концептуально закріплена на державному рівні, є: збереження і примноження людського потенціалу України.

Основними шляхами досягнення третьої цілі є:

- скорочення еміграції;
- стимулювання зворотної і циркулярної міграції;
- заохочення рееміграції та репатріації;
- сприяння імміграції представників окремих груп населення з-за кордону.

Скорочення еміграції насамперед передбачає вплив на чинники, що її викликають. Для цього необхідно запровадити цілісну систему моніторингу з метою дослідження стану міграційних процесів, а також виявлення міграційних настроїв населення й головних чинників еміграції. На сьогодні першочергового вирішення потребує проблема удосконалення системи оплати праці та покращання можливостей працевлаштування на національному ринку праці.

Поряд з економічними, необхідно також застосовувати й духовні чинники, здатні вплинути на міграційну поведінку населення. Зокрема, доцільно посилити національно-патріотичне виховання дітей і молоді у закладах дошкільної, шкільної та вищої освіти; стимулювати створення і підтримувати розвиток громадських організацій національно-патріотичного спрямування; сприяти розвитку українського кінематографа та книговидавництва.

Стимулювання зворотної і циркулярної міграції, рееміграції та репатріації передбачає: налагодження каналів передачі необхідної інформації мігрантам та закордонним українцям; розробку спеціальних заохочувальних заходів, програм для повернення українців з-за кордону; допомогу реемігрантам, тимчасовим трудовим мігрантам у пошуку прийняттого місця праці чи започаткуванні

власної справи; створення спеціальних центрів адаптації та допомоги поверненням; формування сприятливих умов для взаємних відвідин циркулярних мігрантів і їхніх родин; укладання угод з основними країнами-реципієнтами в напрямі покращання можливостей тимчасового працевлаштування українських громадян за кордоном; посилення співпраці з організаціями мігрантів; здешевлення грошових переказів мігрантів з-за кордону; розробку заохочувальних заходів для вкладення мігрантами своїх коштів в Україні; звільнення від сплати мита або надання митних пільг на ввезення особистих речей чи обладнання для започаткування власної справи мігрантами, що повертаються; стимулювання діяльності громадських організацій, орієнтованих на надання соціальних послуг реемігрантам.

Для забезпечення зворотності українських студентів, які здобувають освіту за кордоном, необхідно розробити спеціальні програми сприяння поверненню і працевлаштуванню молоді, насамперед у регіонах, де кількість таких студентів найбільша.

Політика сприяння імміграції має ґрунтуватися на селективному підході. Для цього необхідно: спростити процедуру імміграції та натуралізації для іноземців українського походження, для осіб, які мають родичів в Україні або приїхали з близьких за культурою країн; скасувати дозвільну систему працевлаштування та розробити механізми заохочення для висококваліфікованих закордонних фахівців, у роботі яких зацікавлені працедавці; створити можливості і стимули для подальшого проживання іноземних успішних студентів після завершення ними навчання в Україні.

Наступною ціллю міграційної політики є оптимізація міграційних рухів з метою забезпечення сталого соціально-економічного розвитку та інтегрованості українського суспільства, покращання добробуту населення. Для її досягнення першочергово необхідно вирішити такі завдання: зменшити перешкоди внутрішнім переміщенням населення; створити сприятливі умови для реалізації права на свободу пересування; посилити

міжрегіональний людський обмін і співробітництво, розробити заходи стимулювання внутрішньої міграції населення; поліпшити соціальну інфраструктуру сільських територій та їх транспортне сполучення з районними центрами; мотивувати оптимальне розміщення ВПО та іммігрантів, керуючись потребами окремих регіонів та принципом соціально-економічної доцільності; сприяти трудовресурсному забезпеченню розвитку економіки України та окремих її регіонів.

Оскільки інтеграційна складова міграційної політики є практично не розробленою в Україні, тому серед пріоритетних цілей має бути й та, що стосується ефективної інтеграції, реінтеграції зовнішніх трудових мігрантів, закордонних українців, іммігрантів, біженців та внутрішньо переміщених осіб у соціум, що приймає.

Реалізація цієї цілі передбачає: удосконалення механізму надання інформаційно-консультаційної, правової допомоги особам, які приїхали в Україну вперше чи повернулися сюди після тривалого перебування за кордоном, а також ВПО; удосконалення нормативно-правових основ інтеграції мігрантів; запровадження системи моніторингу потреб новоприбулих осіб; розробку загальнодержавних і регіональних програм інтеграції та реінтеграції для відповідних категорій населення; сприяння працевлаштуванню зовнішніх трудових мігрантів, закордонних українців, іммігрантів, біженців та ВПО; розробку системи пільг та дешевих кредитів для реемігрантів та осіб українського походження, які бажають відкрити власну справу в Україні; запровадження державних курсів з вивчення української мови, культури та історії з можливістю дистанційного навчання; розробку заходів щодо адаптації дітей певних категорій населення до навчально-освітнього процесу в Україні; формування толерантного ставлення місцевого населення до новоприбулих осіб у регіонах, що приймають.

Концепція передбачає такі *механізми формування й реалізації* державної міграційної політики України:

- 1) подальше вдосконалення законодавства України щодо регулювання всіх типів міграції населення та пов'язаних із нею чинників відповідно до необхідності вирішення й запобігання найгострішим проблемам у міграційній сфері, з урахуванням внутрішньої й світової міграційної, демографічної й соціально-економічної ситуації, міжнародних зобов'язань України й норм міжнародного права;
- 2) розвиток міжнародного співробітництва України щодо регулювання міграційних процесів, удосконалення методик збору інформації та уніфікація відповідних статистичних показників відповідно до міжнародних стандартів;
- 3) врахування завдань державної міграційної політики у стратегіях і програмах національного і регіонального розвитку;
- 4) створення та забезпечення реалізації спеціальних програм і планів щодо вирішення актуальних проблем, які виникають у міграційній сфері (наприклад, щодо інтеграції іммігрантів, стимулювання зворотної міграції, реінтеграції українських мігрантів тощо);
- 5) врахування основних завдань державної міграційної політики під час формування державного і місцевих бюджетів; концентрація всіх видів ресурсів на вирішенні пріоритетних завдань державної міграційної політики України;
- 6) формування пріоритетних напрямів та розробка заходів державної міграційної політики з урахуванням міграційної ситуації та специфіки розвитку окремих регіонів;
- 7) модернізація та реорганізація спеціальних відомств з метою забезпечення більш комплексного й ефективнішого регулювання міграційної сфери;
- 8) поліпшення співпраці органів влади, державних установ, відомств різного рівня і сфер впливу між собою, а також з неурядовими інституціями з метою регулювання міграційних процесів і пов'язаних із ними чинників;

- 9) проведення моніторингових досліджень міграційної ситуації, впливу міграційних процесів на різні сфери суспільного життя;
- 10) стимулювання, розвиток і підтримка наукових досліджень у сфері міграції населення.

Порівняльний аналіз основних положень чинної Концепції державної міграційної політики та документа, запропонованого нами, наведено у табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Порівняльний аналіз чинної та запропонованої автором Концепції державної міграційної політики (МП) України

Назва розділу, основні положення	Наявність, перелік та зміст окремих пунктів	
	чинна Концепція	авторський проект Концепції
1	2	3
Загальні положення	Ця Концепція визначає напрями, стратегічні завдання державної міграційної політики України, принципи і пріоритети діяльності державних органів у сфері міграції, напрями вдосконалення її законодавчого та інституціонального забезпечення, а також механізми реалізації Концепції.	Ця Концепція визначає мету, засадничі принципи, актуальні цілі й завдання, а також стратегічні напрями і механізми реалізації державної міграційної політики України.
Визначення основних понять	Немає	Подається визначення таких понять: «міграція», «міграційні процеси», «мігрант», «трудова міграція», «державна міграційна політика», «внутрішньо переміщена особа», «інтеграція в суспільство», «інтеграція суспільства», «національна безпека», «національні інтереси».
Сучасний стан міграційних процесів	Коротко названо 5 факторів, що зумовлюють необхідність удосконалення системи державного управління міграційними процесами. Акцентовано лише на проблемах зовнішньої міграції.	Здійснено комплексний аналіз проблем еміграції, імміграції, внутрішньої добровільної та вимушеної міграції.

Продовження таблиці 5.3

1	2	3
Зasadничі принципи державної міграційної політики України	Немає	Визначено 9 принципів, серед яких: верховенство права; захист державної безпеки та національних інтересів України; повага до особи мігранта, врахування його потреб тощо.
Мета державної міграційної політики України	Немає (лише вказано, на що спрямована Концепція)	Оптимізація міграційних та пов'язаних із ними процесів, явищ, що сприятиме соціально-економічному і демографічному розвитку держави, посиленню національної безпеки, захисту національних інтересів України
Напрями	У цій рубриці наведено аж 13 пунктів, серед яких є не лише напрями, а й завдання (напр., «створення умов для свободи пересування») та механізми реалізації політики (напр., «удосконалення законодавства...»).	Визначено загальні напрями, зміст яких у далі конкретизовано у цілях і завданнях.
Цілі	Немає чітко визначених цілей	Визначено 5 пріоритетних цілей
Завдання	Визначено 23 завдання, серед яких є «удосконалення законодавства», «розробка програм», що належить до механізмів реалізації концепції. Є завдання, що видаються недоречними у документі концептуального характеру, зокрема: «визначення переліку обставин, за яких може здійснюватися спрощений прикордонний контроль»	У межах досягнення кожної з 5 цілей визначено низку завдань стратегічного характеру, які надалі повинні бути конкретизовані у плані реалізації Концепції
Механізми реалізації міграційної політики	Визначено механізми реалізації МП у сфері виїзду та в'їзду в Україну її громадян, у сфері імміграції, а також щодо тимчасового в'їзду в Україну іноземців та осіб без громадянства.	Визначено 10 механізмів формування і реалізації державної міграційної політики, серед яких: подальше вдосконалення законодавства України щодо регулювання всіх типів міграції населення та пов'язаних із нею чинників; модернізація і реорганізація спеціальних відомств; поліпшення співпраці органів влади, державних установ, відомств різного рівня і сфер впливу між собою, а також з неурядовими інституціями тощо.

Продовження таблиці 5.3

1	2	3
Заходи з реалізації Концепції	Ті самі тези, що є серед завдань, подаються і в цій рубриці (напр., удосконалення законодавства у сфері міграції).	Немає

* Джерело: складено автором за даними [112]

Модель формування і реалізації міграційної політики під впливом інтеграційних процесів зображено на рис. 5.3. Потреба і самі процеси внутрішньої та зовнішньої інтеграції країни ставлять певні виклики перед її міграційною політикою, несучи в собі, водночас, можливості, стимули для її розвитку. Якщо якісь проблеми ще перебувають поза полем зору міграційної політики, то вони ініціюються. Далі формуються відповідні цілі і завдання, з дотриманням низки принципів. На етапі формування міграційної політики важливим завданням міграційного менеджменту є врахування потреб та узгодження інтересів основних учасників міграційних процесів і відносин. Якщо йдеться про міжнародну міграцію, то це країна-донор, країна-реципієнт і сам мігрант.

На рисунку 5.3 наведено не повний перелік цілей і завдань міграційної політики, а лише основні з них, які потрібно реалізовувати поступово і поетапно та у подальшому формувати нові. За допомогою низки спеціальних механізмів (нормативно-правових, адміністративних, соціально-економічних, валютно-фінансових, соціокультурних та інформаційних) міграційна політика не лише регулює міграційні процеси, а й впливає на міграційні чинники. Така політика запобігає негативним міграційним ефектам та має приводити до конкретних позитивних результатів. У свою чергу, ці результати впливають на розвиток та успішність інтеграційних процесів. Розробка й успішна імплементація превентивних заходів міграційної політики потребують удосконалення її інформаційної, інституційної, організаційної бази та належного матеріально-технічного забезпечення.

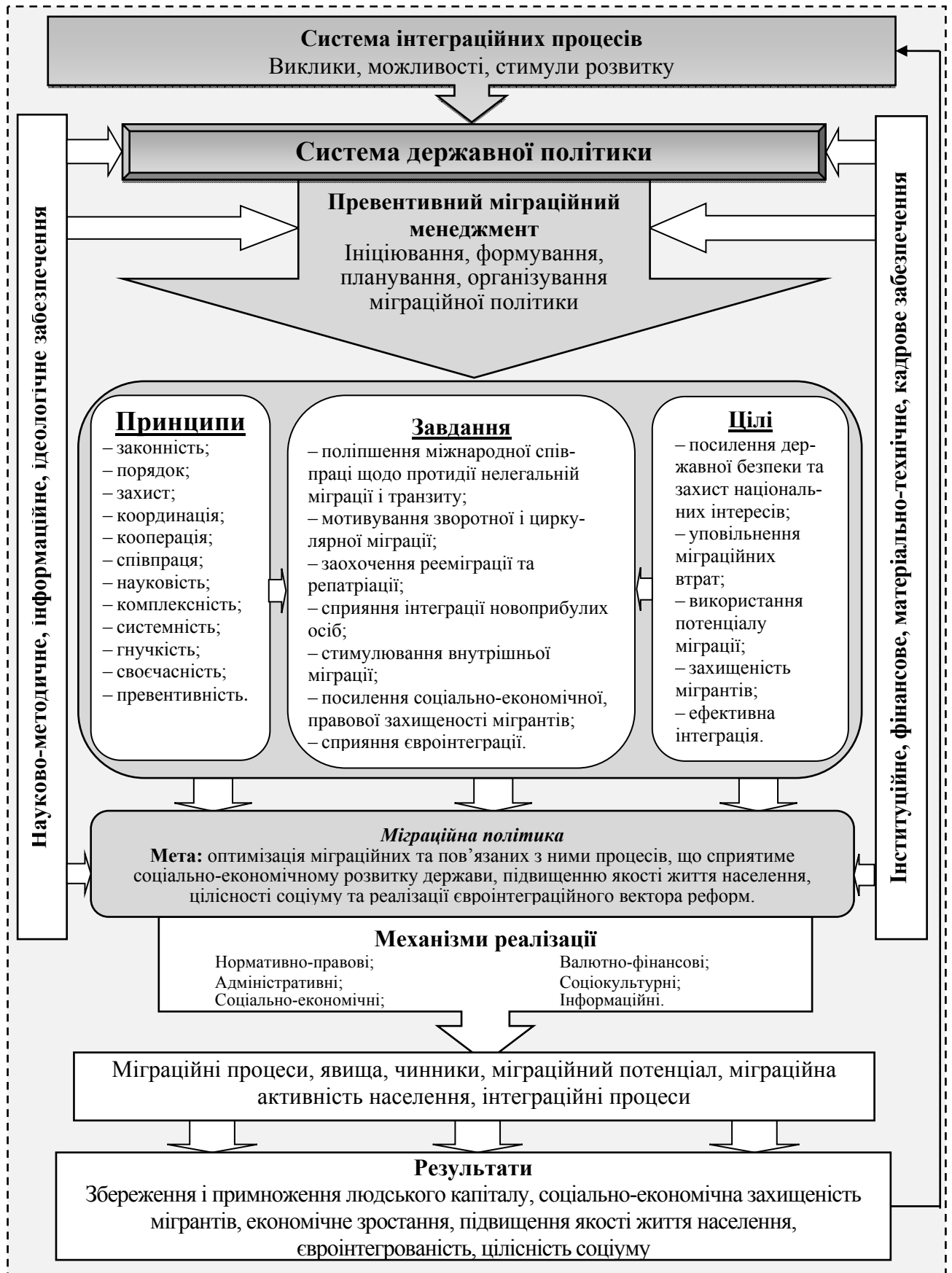

Рис. 5. 3. Міграційна політика в системі інтеграційних процесів України

Джерело: розроблено автором

5.3. Реалізація принципу «міграція для загального блага» як пріоритет міграційної політики держави

Протягом багатьох років Міжнародна організація з міграції проводить ефективну діяльність у сфері міграційного менеджменту у близько 160 країнах світу під девізом: «Міграція для загального блага» [401]. Тобто МОМ дотримується принципу, що гуманна і впорядкована міграція приносить користь мігранту та суспільству. Для реалізації цього принципу Україна, як і інші держави-члени ООН, має проводити активну політику щодо максимізації вигод та мінімізації негативів, пов'язаних з міграцією населення. Про необхідність зміцнення позитивів міграції неодноразово йшлося у спеціальних звітах і промовах очільників ООН. Зокрема, Антоніу Гутерреш у звіті «Реалізація цілей міграції на благо всіх» запропонував три ідеї щодо принципів майбутньої міграційної політики. Однією з них є необхідність визнання і зміцнення вигод від міграції як для приймаючої країни, так і для країни походження мігрантів [399].

Процес здійснення міграційної політики з метою підсилення корисних та послаблення негативних ефектів міграції ми зобразили у вигляді блок-схеми на рис. 5.4. Аналіз та оцінювання наслідків міграційних процесів необхідно проводити окремо для основних інституційних одиниць, які прямо чи опосередковано залучені до міграційних процесів. Такими одиницями виступає мігрант, його сім'я, країна його походження та соціум, який приймає. Аналітичний огляд окремих груп ефектів та їх індикаторів було розглянуто у попередньому розділі.

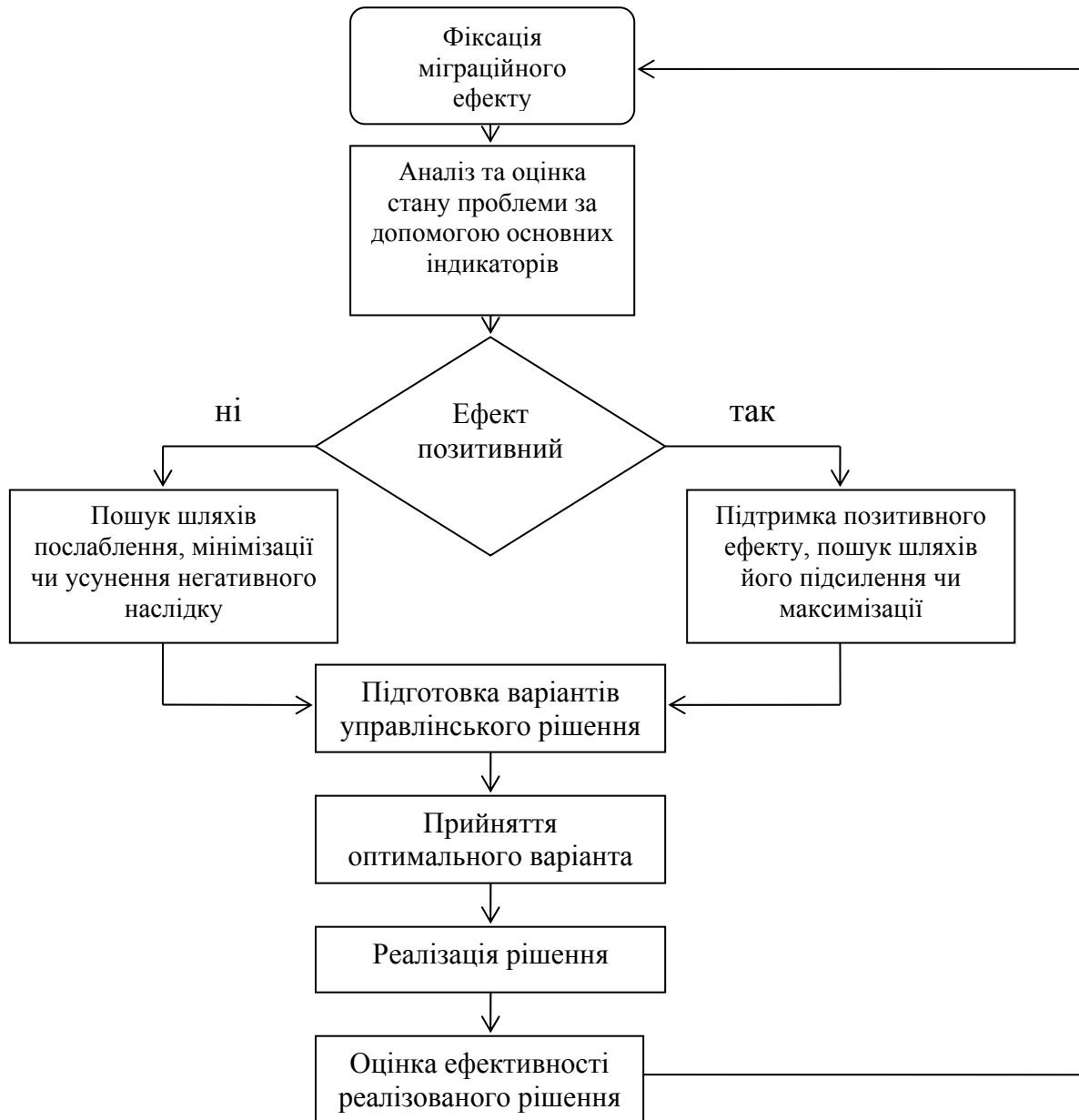

Рис. 5.4. Блок-схема здійснення міграційної політики з метою максимізації позитивних ефектів від міграції

* Джерело: складено автором

Варто зазначити, що багатьом міграційним ефектам не можна дати однозначно позитивної чи негативної оцінки, навіть коли аналіз стосується однієї і тієї ж інституційної одиниці. Тому схему слід розуміти трохи ширше, а саме: якщо спостерігаються одночасно позитивний і негативний ефекти певного міграційного наслідку за окремими індикаторами, то позитивний –

підтримують і максимізують, водночас намагаючись мінімізувати негативний. Наприклад, одним з найбільш вагомих позитивних наслідків міжнародної міграції є грошові перекази трудових мігрантів. Вони зменшують рівень бідності й підвищують загальні показники добробуту певного регіону чи країни. Зокрема, приклади багатьох країн свідчать, що збільшення суми переказів від одного мігранта на 10% здатне знизити рівень бідності на 3,5% . Водночас, ці надходження сприяють зростанню цін на житло і дещо посилюють інфляцію, через те, що здебільшого витрачаються сім'ями мігрантів на споживання. Тому, очевидно, що, з одного боку, позитивним є зростання грошових переказів з-за кордону і їх необхідно заохочувати. Водночас, для зменшення їх негативних наслідків важливо розробляти заходи щодо ефективного використання міграційного капіталу, зокрема стимулювати його залучення в різні сектори економіки (особливо у вторинний – виробничий та четвертинний – економіку знань).

Емпіричні дослідження у більш ніж ста країнах, що розвиваються, показали, що від 35 до 75% грошових переказів відправляються туди мігрантами неформальними каналами [408] (перезвозяться особисто, передаються через друзів, знайомих, водіїв та кур'єрів). Аналіз динаміки обсягів приватних грошових переказів в Україну за 2008-2018 роки (за даними НБУ [300]) показав, що частка неформальних трансфертів становить близько 50%. Отже, передумовою успішності заходів державної політики, спрямованої на максимізацію позитивного ефекту від грошових надходжень мігрантів, є спрямування їх офіційними каналами.

Найбільш поширеним офіційним каналом у світі є міжнародні оператори грошових переказів (Money transfer operator). Тут найпотужнішим лідером виступає компанія «Western Union», що охоплює 26% ринку трансфертних фінансових послуг [29, с. 207]. Крім того, до першої п'ятірки провайдерів за обсягом переказів належать: UAE Exchange, MoneyGram, RIA, Transferwise [406]. За даними НБУ, найбільш популярними в Україні є

Western Union (59% грошових переказів в Україну у 2018 р.), MoneyGram (23 %) та IntelExpress (8 %) [351].

За даними Світового банку, середня вартість переказів, станом на 2017 рік, становила 7,45 % від суми переказу [409. с. 1]. Найдорожчими залишаються послуги банків, вартість яких становить 11,18%. Майже вдвічі дешевшою є вартість грошових трансфертів, здійснених за допомогою операторів грошових переказів (6,32%) та поштових служб (6,57%) [409. с. 12]. Мобільні оператори на сьогоднішній день є найдешевшим типом провайдерів послуг щодо грошових переказів (2,87%) [409. с. 12]. Слід зауважити, що за останні роки середня вартість грошових переказів у світі поступово знижується через зростання конкуренції та тиск «Великої двадцятки»(G20) і ЄС. Ці інституційні об'єднання ставлять собі за мету здешевити перекази до 5 % та 3 % відповідно [406].

Очевидно, що здешевлення грошових переказів є надзвичайно важливим, але все ж не достатньо дієвим заходом, здатним спрямувати кошти мігрантів офіційними каналами. На наш погляд, в Україні хоча б на перший період доцільно застосувати адресні механізми стимулювання надходжень від мігрантів. У багатьох країнах уже успішно діють такі практики. Так, аналіз зовнішньої міграційної політики у 150 країнах світу показав, що 42 % держав використовують один чи більше заходів щодо заохочення надходжень від своєї діаспори. Зокрема, 26 % урядів застосовують політику щодо зниження вартості грошових переказів, 21 % мають систему пільг чи звільнень від сплати податків, розроблену спеціально для своєї діаспори, ще 21 % надають преференції своїй діаспорі у наданні кредитів чи розподілу ліцензій [410. с. 7].

Практика окремих країн показує успішність запуску депозитно-накопичувальних банківських послуг як важливого джерела залучення коштів мігрантів у розвиток країни їх походження [352]. Зокрема, накопичувальні рахунки для мігрантів формуються під певні проекти (купівля житла, здобуття освіти чи започаткування власної справи) [29. с. 211]. Крім того, збільшенню

надходження грошей з-за кордону сприятиме встановлення вигідного для мігрантів чи представників діаспори обмінного курсу, розвиток нових каналів грошових переказів, страхування цих переказів та запровадження різних державних програм, спрямованих на соціально-економічний захист мігрантів (наприклад, страхових, кредитних, пенсійних тощо).

Спрямувати кошти мігрантів на розвиток економіки України можна також за допомогою спеціальних заходів кредитної та цінової політики, як це практикують інші країни. Наприклад, у Єгипті та Молдові з метою стимулювання розвитку сільського господарства встановлено пільгові ціни на купівлю землі мігрантами [29. с. 212].

Одним із найперспективніших способів залучення коштів з-за кордону вважають міграційні облігації (спеціальні державні цінні папери, які уряд розміщує серед мігрантів та діаспори). Власники облігацій мають право отримати готівку за першою вимогою, крім того їм пропонуються вигідні відсотки та обмінні курси. На сьогодні таким механізмом скористалось більш як 20 країн світу. Особливо успішним виявився досвід Ізраїлю та Індії, яким за 60 років вдалось отримати 40 млрд. доларів від своїх мігрантів [366. с. 118]. Як правило, залучені таким способом кошти держави використовують для покращання соціальної інфраструктури, спеціальних проектів розвитку освіти, житла, системи охорони здоров'я, фінансування державного боргу та ін. Загалом, прив'язка облігацій до конкретних суспільно важливих проектів і програм збільшує шанси залучення коштів з-за кордону.

За підрахунками фахівців, запровадження міграційних облігацій в Україні дозволило б залучати до 4 млрд. доларів США щорічно [366. с. 119]. Однак на сьогодні ринок міграційних облігацій у нашій державі ще не сформовано. Ця проблема піднімається лише окремими фахівцями, навіть не дійшовши до стадії широкого обговорення та диспуту.

Ще одним способом спрямування заощаджень мігрантів на розвиток країни чи регіону їх походження є співпраця уряду з об'єднаннями діаспори.

Однією із найбільш відомих схем є Мексиканська програма «Тres por Uno» (Три до одного). Так, сума грошей, яку колективно надсилають мігранти для підтримки проектів локального розвитку, потроюється шляхом фінансування з республіканського, штатних та муніципальних бюджетів [341, с. 238]. Протягом останніх двадцяти років за допомогою цієї програми в інвестиційні проекти було залучено 500 млн. американських доларів [29, с. 213].

Дослідження свідчать, що більшість трудових мігрантів (близько 70%) здійснюють свої перекази для підтримки чоловіка/дружини/дітей і, водночас, майже половина – з метою накопичення заощаджень в Україні [210, с. 56]. Тому, для продуктивного використання переказів доцільним вбачається вплив з боку держави на способи заощаджень домогосподарств – реципієнтів цих переказів. Тут йдеться про необхідність стимулювання депозитів і вкладів у банки України, підвищення їх надійності та, відповідно, рівня довіри до них з боку населення. Враховуючи, що більшість коштів, отриманих з-за кордону, витрачається на щоденне споживання та купівлю товарів тривалого користування [304, с. 93], важливим є вплив на споживчу поведінку одержувачів переказів, що передбачає популяризацію товарів вітчизняного виробництва та створення привабливих пропозиції для їх купівлі [29, с. 209]. Крім того, для продуктивного використання переказів необхідно стимулювати інвестиції домогосподарств (які отримують ці перекази) у перспективні сфери економіки, а також у розвиток людського капіталу, зокрема в освіту та охорону здоров'я.

Загалом, можна виокремити два напрями політики, пов'язаної з грошовими переказами мігрантів (рис.5.5): політика, спрямована безпосередньо на самі перекази та механізми їх передачі; політика щодо використання переказів.

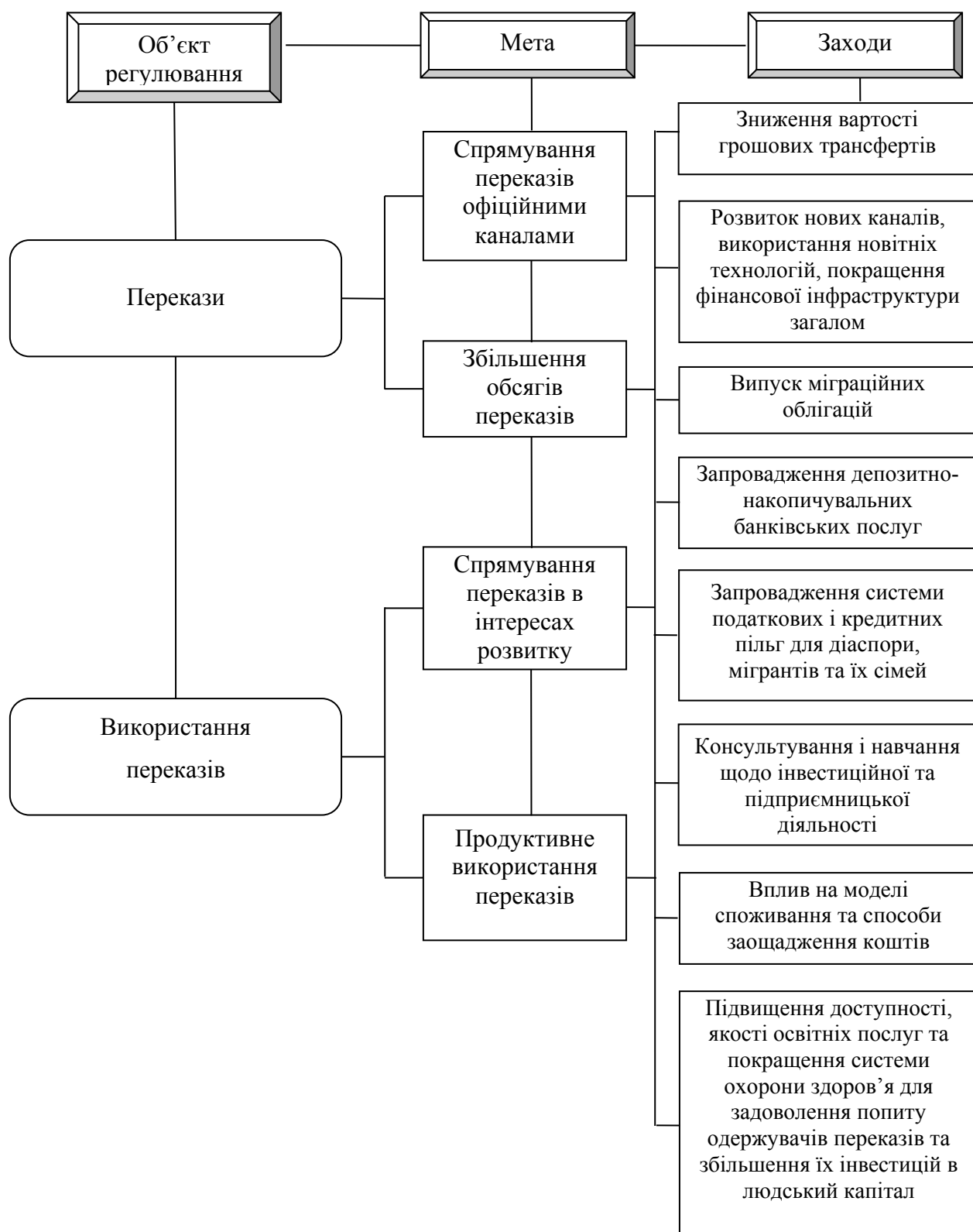

Рис. 5.5. Напрями та заходи державної політики щодо грошових переказів мігрантів

*Джерело: складено автором

У межах першого напрямку метою державної політики може бути спрямування переказів через офіційні канали чи збільшення їх обсягів. Другий напрям політики може бути націлений на скерування переказів в інтересах розвитку регіону (країни) походження мігрантів, а також продуктивне їх використання. Основні заходи, які застосовує держава для досягнення відповідної мети, нами систематизовано на основі розглянутого вище досвіду окремих країн та власних міркувань (рис. 5.5). Ці заходи є досить взаємопов'язані і реалізація одного з них може сприяти досягненню не однієї, а кількох цілей. Наприклад, запровадження випуску міграційних облігацій під конкретні суспільно значущі проекти збільшує обсяги переказів і, водночас, спрямовує їх в інтересах розвитку країни чи регіону походження мігрантів.

Важливо зауважити, що фінансовий та інвестиційний клімат має значний вплив на те, яким чином будуть використані надходження від мігрантів [341, с. 228]. Отже, максимізація позитивного ефекту від грошових переказів мігрантів потребує комплексного підходу, що передбачає не лише запровадження спеціальних заходів державної міграційної, фінансової, податкової, кредитної та ін. політики, а й формування сприятливого макроекономічного середовища загалом (скорочення інфляції, детінізація економіки, покращення умов для розвитку підприємництва та інвестиційної діяльності тощо).

Ще одним важливим способом реалізації принципу «міграція для загального блага» є забезпечення належного соціального захисту мігрантів. Право на соціальний захист є одним із фундаментальних прав, що закріплено у Загальній декларації прав людини (стаття 25) [358]. Водночас, за оцінками експертів, менше половини населення світу (45 %) охоплено хоча б однією схемою соціального захисту [411, с. 9] і лише 23 % усіх міжнародних мігрантів у світі мають легальний статус і повний доступ до системи соціального забезпечення країни призначення [411, с. 85]. Беручи до уваги, що у 2017 році налічувалось 258 млн міжнародних мігрантів [407], можна

підсумувати, що близько 200 млн з них мали неповний, або взагалі відсутній соціальний захист. Основними причинами цього є зайнятість мігрантів у неформальному секторі економіки, жорсткі вимоги доступу до системи соціального захисту країни призначення (напр., щодо національності, громадянства, тривалості перебування чи праці на її території), процедурні, документаційні та інші адміністративні бар'єри.

Вирішення проблеми соціального захисту мігрантів не лише мінімізує ризики, пов'язані з міграцією, але й посилить її позитивний вплив. Адже участь у системі соціального захисту сприяє кращій інтеграції мігрантів у соціум, а також його інтегрованості і стабільності загалом (шляхом зменшення соціальної нерівності та напруги). Крім того, охоплення цією системою впливає на підвищення продуктивності праці мігрантів, скорочує неформальний сектор зайнятості, знижує рівень бідності та сприяє економічному розвитку не лише країни-реципієнта, а і країни-донора.

Світова спільнота визнає, що у довгостроковій перспективі міжнародні мігранти вкладають у програми соціального захисту країн призначення (шляхом сплати податків чи прямих внесків) більше, ніж отримують при виплаті допомоги [411, с. 94]. Тому експерти відділу соціального інклюзивного розвитку ООН пропонують країнам-реципієнтам пом'якшити умови доступу мігрантів до програм соціального захисту [407, с. 2] (скоротити мінімальні вимоги до терміну перебування в країні чи тривалості трудового стажу, послабити зв'язок між наявністю громадянства чи імміграційним статусом та правом на соціальне забезпечення, спростити документацію та інші адміністративні бар'єри). Беручи до уваги, що багато мігрантів час від часу залишаються без роботи, важливо забезпечити їх доступ до систем соціального захисту, які фінансуються податками (а не внесками), що дозволить гарантувати захищеність їх доходів та запобігти бідності [407, с. 2]. Таким чином, з позиції міжнародних стандартів, країни, що приймають, повинні розширити існуючу систему соціального захисту на

трудоу мiгрантiв, зробити її бiльш доступною для них на принципі рiвностi з громадянами своєї країни.

Оскiльки в бiльшостi країн iснує вимога мiнiмального перiоду працi чи перебування на їх територiї, який дає право доступу до основних заходiв соцiального захисту, то це обмежує права короткотермiнових мiгрантiв. Тому вони здебiльшого змушенi зберiгати членство у системi соцiального страхування своєї країни, а також, при можливостi, брати участь у спецiально створених програмах. Наприклад, останнiми роками у Канадi запроваджено систему соцiального захисту сезонних сiльськогосподарських працiвникiв, що поширюється на трудоу мiгрантiв нарівнi з канадськими працiвниками (включно з медичною допомогою) [400, с. 33].

Однiєю з важливих причин недостатньої соцiальної захищеностi працiвникiв-мiгрантiв (або i її вiдсутностi) у країнi призначення є брак двостороннiх механiзмiв координацiї соцiального захисту. Вирiшенню цiєї проблеми сприяє пiдписання дво- та багатостороннiх договорiв та угод. Такi угоди покликанi не допустити як подвiйної сплати (коли працiвниковi доводиться платити в обох країнaх внески до пенсiйних систем), так i її вiдсутностi. Однак, часто такi договори стосуються лише окремих категорiй мiгрантiв (пенсiонерiв, студентiв, висококвалiфiкованих працiвникiв тощо), або ж не охоплюють усi види соцiального страхування.

Україна уклала мiжнароднi угоди щодо соцiального забезпечення з країнaми СНД, Угорщиною та Румунiєю на базi територiального принципу (виплату пенсiй здiйснює держава, на територiї якої проживає одержувач; враховується трудовий стаж, набутий на територiї будь-якої країнi-учасницi угоди) [370]. Пiсля 1995 року вiдбулися значнi змiни в системi соцiального забезпечення країн-пiдписантiв, що значно ускладнило реалiзацiю встановлених механiзмiв соцiального забезпечення громадян. Тому цi угоди на сьогоднiшнiй день необхідно переглянути.

Більш ефективним інструментом соціального захисту населення є його врегулювання за пропорційним принципом (кожна країна призначає і виплачує пенсію відповідно до набутого на її території трудового (страхового) стажу). На сьогоднішній день такі угоди Україна уклала лише з вісьмома державами: Болгарією, Естонією, Іспанією, Латвією, Литвою, Португалією, Словаччиною та Чехією [400, с. 40]. Позитивним є те, що ці угоди покривають майже усі види соціального страхування (безробіття, хвороба, материнство, медичне, пенсійне та ін. забезпечення). При цьому, призначені виплати продовжують виплачуватися мігрантові, навіть у випадку його повернення на батьківщину.

Згідно з Законом України «Про зовнішню трудову міграцію» (стаття 8), трудові мігранти можуть брати участь у системі державного страхування України на добровільних засадах [143]. Оскільки зовсім незначна їх частка використовує це право, то необхідно проводити відповідну інформаційну та мотиваційну політику. Крім того, доцільно розглянути можливості адаптації досвіду тих країн, котрі створили спеціальні фонди добробуту для трудових мігрантів (*special overseas workers' welfare funds*). Внески у ці фонди можуть робити самі працівники, працедавці, органи державної влади, рекрутингові компанії чи інші зацікавлені інституції. Наприклад, пенсійна схема для трудових мігрантів Шрі-Ланки формується з їх внесків та субсидується урядом (60 % витрат) [407, с. 3]. Щоб заохотити до активної участі у функціонуванні таких фондів, уряд Індії, наприклад, доплачує грошову премію на накопичувальні рахунки тих осіб, котрі регулярно роблять внески на визначену суму [380, с. 47].

В умовах збільшення масштабів еміграції населення з України, трансформації тимчасової її форми у постійну (переселенську) та слабкої урегульованості міграційних процесів виникає проблема втрат людського потенціалу країни. Зокрема, серйозну загрозу подальшому розвитку нашої держави становить проблема інтелектуальних втрат (*brain drain*). Можливі

заходи міграційної політики, спрямовані на вирішення цієї проблеми, було класифіковано фахівцями МОМ під рубрикою «Six Rs» [412, с. 9] (шість «р»):

1. Повернення мігрантів до країни походження (return).
2. Обмеження міжнародної мобільності як для власних так і закордонних працівників (restriction).
3. Вербування міжнародних мігрантів (recruitment).
4. Компенсація втрат людського капіталу (reparation).
5. Використання ресурсу експатріантів (resourcing).
6. Утримання через політику освітнього сектора та економічний розвиток (retention).

Обмеження міжнародної мобільності та вимога компенсації витрат на підготовку спеціалістів суперечать законам ринкових відносин та засадничим принципам розвитку демократичного суспільства, а також євроінтеграційним намірам України. Тому ці дві опції (друга і четверта) не є прийнятними для нашої держави. В умовах обмежених фінансових і технічних можливостей залучення висококваліфікованих спеціалістів з-за кордону поки що є малоперспективним заходом міграційної політики України. Натомість, доцільною вбачається розробка мотиваційних механізмів щодо повернення висококваліфікованих спеціалістів та створення сприятливих умов для їх утримання. Реалізація цих заходів повинна відбуватись на фоні покращення безпекової ситуації, утвердження верховенства права, забезпечення доступності житла, розвитку економіки, покращення середовища розвитку науки та освіти загалом. Однак, цього можна досягти у довготривалій перспективі.

Досить реалістичним і необхідним заходом політики щодо збереження і примноження людського капіталу держави є використання ресурсу мігрантів та діаспори. Йдеться про створення міжнародних підприємств, виконання спільних проектів, організації тренінгів, виступів, лекцій вихідців з України, які бажають поділитися здобутими за кордоном знаннями і вміннями, застосувати їх для розвитку своєї батьківщини. Більше того, в

умовах євроінтеграції та інтенсифікації міжнародної міграції населення України, актуалізується необхідність зміни підходу від «втрати мізків» («brain drain») до «обміну та циркуляції мізків» («brain exchange and circulation») [412, с. 18]. Україна, як підписант Генеральної угоди з торгівлі послугами (GATS – General Agreement on Trade in Services), повинна докласти зусиль, щоб повніше використовувати потенціал четвертої моделі надання послуг (присутність фізичної особи). Адже ця модель є одним із найперспективніших шляхів розвитку циркулярної міграції.

Ще одним способом збереження людського капіталу може стати участь України у глобальному партнерстві кваліфікацій (GSP – Global Skill Partnership). Суть його полягає в тому, що країна призначення надає фінансове і технічне забезпечення для підготовки потенційних мігрантів і формування у них певних вмінь у країні їх походження. Країна-реципієнт отримує мігрантів саме з тими кваліфікаціями, яких потребує. Країна-донор надає згоду забезпечити підготовку таких осіб і, водночас, отримує підтримку на підготовку «немігрантів», формуючи у них ті вміння, які необхідні на національному ринку праці. Таким чином, дві лінії підготовки («home» track and «away» track [388, с. 1]) за рахунок країни призначення сприяють тому, що країна-донор не стільки втрачає, скільки нарощує свій людський капітал.

Міграційні втрати людського потенціалу є одним із найбільш вагомих негативних наслідків зовнішньої міграції населення, що не лише становить загрозу національній безпеці держави, але і її подальшому існуванню загалом. Вирішення цієї проблеми потребує комплексного підходу, який викладено нами у наступному параграфі.

5.4. Концепція «інгібування міграційних втрат» людського потенціалу як складова превентивного міграційного менеджменту

Інтенсифікація процесів еміграції населення України, значна частина якого є високоосвіченими людьми репродуктивного віку, призводить до значних втрат людського потенціалу та негативних наслідків у соціально-економічній сфері. Ситуація вимагає від держави розробки та реалізації відповідних заходів. Зокрема, на наш погляд, одним із пріоритетів державної міграційної політики на сучасному етапі може стати доктрина «інгібування міграційних втрат» людського потенціалу держави [375, с. 243]. Термін «інгібування» у перекладі з лат. *inhiber* означає «утримувати», «сповільнювати» [37, с. 260]. У контексті нашого дослідження інгібіторами виступають заходи міграційної політики держави та інших галузей державного управління, які сприяють скороченню темпів та масштабів еміграції населення. При цьому важливо, щоб дія інгібіторів не обмежувала права людини на вільний вибір місця проживання та свободу пересування. Результати аналізу соціологічних обстежень мотиваційних чинників еміграції, рееміграції чи внутрішньої мобільності населення слугують важливою передумовою пошуку засобів («інгібіторів»), здатних ефективно покращити ситуацію в міграційній сфері.

На рис. 5.6 схематично зображено основні напрями забезпечення реалізації зазначеного пріоритету міграційної політики держави. Їх можна поділити на загальні і спеціальні. Окремий загальний блок, який не передбачає розробки спеціальних заходів міграційної політики, однак впливає на міграційну сферу, зображено на рисунку вгорі. Зрозуміло, що ефективна соціально-економічна та інші сфери політики держави, створення сприятливих умов для життя, розвитку і самореалізації населення сприяють зменшенню його міграційного потенціалу. Більше того, європейський досвід свідчить, що покращання у сфері захисту прав людини та загального

економічного становища країни-донора робочої сили автоматично сприяє поверненню трудових мігрантів на батьківщину [404, с.137]. Отже, політична стабільність, економічне зростання, що є основою для підвищення рівня реальної заробітної плати, покращання можливостей працевлаштування на національному ринку праці, створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва тощо здатні не лише сповільнити темпи відпливу людських ресурсів за межі країни, а й сприяти поверненню довготривалих трудових мігрантів.

Рис. 5.6. Способи інгібування міграційних втрат людського потенціалу України

* Джерело: складено автором [372, с.81]

Із цим загальним блоком тісно пов'язана група спеціальних заходів державної політики, спрямованих на скорочення темпів еміграції населення. Зокрема, за допомогою моніторингових досліджень необхідно виявляти чинники міграції з метою подальшого впливу на них. Про важливість регулювання чинників міграції свідчить і Глобальний договір про безпечну, впорядковану та законну міграцію, де серед інших визначено ціль: «звести до мінімуму негативні чинники і структурні фактори, які змушують людей покидати країни свого походження» [398]. Реалізація цієї цілі є дуже актуальною для України та становить одне із найважливіших завдань превентивного міграційного менеджменту.

Дослідження показали, що вагомим чинником зовнішньої міграції населення України є незадовільний рівень оплати праці. Тому важливо визначити розмір середньомісячної зарплати, який був би здатний стримати зовнішню трудову міграцію. Однак нам не вдалося знайти науково обґрунтованих досліджень чи розрахунків, які б давали відповідь на це запитання.

Ще у кінці 2017 р віце-прем'єр-міністр України Г. Зубко. зазначив, що зарплата в розмірі 16 тисяч гривень здатна втримати робочу силу в Україні [360]. Наприклад, у Польщі працівник з України отримує в середньому 800–1000 євро, що відповідає 25–30 тисячам гривень. Результати вибіркового обстеження трудової міграції, проведеного у 2017 р. Державною службою статистики України, дозволили визначити середньомісячний заробіток одного трудового мігранта, який становив 722 дол. США (для порівняння: середньомісячна зарплата одного штатного працівника в Україні на той період – 203 дол. США) [194, с. 26]. Досягнути такого ж рівня в нашій державі вдасться нескоро, однак Г. Зубко вважає, що зменшення різниці між рівнем оплати в Україні та у європейських державах все ж сприятиме скороченню потоків трудової еміграції [360].

Для з'ясування оціночних суджень щодо цієї проблеми представників «групи ризику» щодо трудової міграції (незайнятого населення Львівської області) нами було поставлене запитання «Яким, на Ваш розсуд, має бути рівень середньомісячної заробітної плати в Україні, щоб стримував зовнішню трудову міграцію (у євро)?». Загалом щороку ми отримували доволі широкий діапазон відповідей: від 400 і до 2000 євро. Це свідчить про наявність серед респондентів представників різних сегментів ринку праці, а також про різний рівень особистісних потреб і запитів. Якщо аналізувати останні результати опитування (2018 р.), то найбільшу частоту вибору (28 %) отримала зарплата в діапазоні 1001–1200 євро. На другому місці за частотою вибору став діапазон 801–1000 євро (20 %). Відповіді респондентів розподілились приблизно по 10 % на три варіанти відповіді: 401–600 євро, 601–800 євро та 1201–1400 євро. Решта варіантів відповіді було розпорошено по 2–6 %.

З метою розробки пропозицій щодо регулювання чинників міграційної політики в Україні, котрі лягли б в основу діяльності органів державної влади, нами розраховано середнє значення рівня заробітної плати, здатне вплинути на зниження міграційного потенціалу населення. Середню зарплату (\bar{Y}) було визначено за формулою середньої арифметичної зваженої:

$$\bar{Y} = \frac{\sum(Y_i \times f_i)}{N},$$

де в чисельнику підсумовано добутки всіх значень зарплати (Y_i) на частоту вибору кожного з них (f_i – frequency), а у знаменнику – кількість осіб, котрі відповіли на запитання. Так, середній «стримувальний» рівень заробітної плати, визначений нами на основі результатів опитування 2018 р., становить приблизно 1066 євро. Приблизно таку ж суму було отримано нами і внаслідок опитувань 2013–2016 рр. (табл. 5.4). Експертне опитування осіб з тривалим міграційним досвідом, про яке йшлося в попередніх параграфах, дозволило знайти усереднений розмір бажаної заробітної плати, який теж був близький до результатів моніторингового дослідження і становив 1054 євро. Перевівши розмір середньомісячної заробітної плати у євро відповідно до курсу валют кожного року, нам вдалося виявити такі розбіжності: якщо у

2013 р. реальна зарплата була меншою від бажаної у 3,5 раза, то у 2014 р. – уже в 4,5 раза, а у 2015 р. – аж у 6,3 раза. У 2016 р. середній рівень заробітної плати зріс за незначного падіння курсу гривні (див. табл. 5.4), тому розрив між реальною і бажаною зарплатою трохи скоротився (до 5,9 раза). У 2018 р. за суттєвого зростання зарплати (до 8711 грн/міс.) такий розрив вже становив 4 рази. У 2019 році вказаний розрив скоротився вже до трьох разів. Отже, на 2015 р. припадає найбільший ціннісно-потребовий «гап» (розрив), що відобразилося на зростанні міграційного потенціалу населення.

Таблиця 5.4

Середньомісячна заробітна плата (реальний і бажаний рівень)

Рік	Середньомісячна заробітна плата, грн	Середньомісячна заробітна плата, євро	Середньомісячна заробітна плата, євро (бажаний рівень)	Довідково: Курс гривні щодо євро (середній за рік) грн/євро
2013	3265	307,7	1075	10,61
2014	3480	221,4	1000	15,72
2015	4195	173,1	1095	24,23
2016	5183	183,2	1073	28,29
2018	8711	271	1066	32,14
2019	10497	363	1184	28,95

* Джерело: складено автором за результатами соціологічного моніторингу та за даними [226; 249]

Оскільки євро є однією з найстійкіших та основних резервних валют у світі, то ми порахували середнє значення «стримувального» рівня заробітної плати за шість років дослідження саме в цьому еквіваленті. Результатом стала сума 1062 євро. Цікаво, що професор Ю. Звягільський дійшов висновку, що для забезпечення розширеного відтворення робочої сили зарібок кожного працюючого члена сім'ї має становити 1087,57 євро/міс. [359, с. 83]. Це нашоухує на висновок про те, що рівень заробітної плати, який забезпечує розширене відтворення робочої сили (орієнтовно 800–1000 євро) здатний також зменшити потік еміграції працездатного населення України за її межі. Досягнення такого рівня видається практично не

можливим без активізації інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, що у свою чергу потребує імплементації нових підходів до управління інноваційними процесами [348, с. 60].

Натомість на сьогодні заробітна плата забезпечує не більше 21 % відтворення робочої сили [381, с. 161]. Однією з вагомих причин настільки низького рівня оплати праці в Україні є сировинна модель економіки, що здешевлює вартість робочої сили. Так, у 2017 р. частка заробітної плати у собівартості продукції в Україні становила 7 %, а в європейських країнах – 35–40 % [369]. Крім того, значною є різниця у рівнях оплати праці за галузями економіки, а співвідношення у посадових окладах рядових працівників та керівників іноді становить 1 до 200 [369]. Таким чином, актуальним завданням на сьогодні є не механічне збільшення розміру заробітної плати, а комплексне вдосконалення всієї її системи у супроводі успішності проведення економічних реформ. Зокрема, йдеться про необхідність збільшення частки переробної та наукомісткої продукції у структурі ВВП України. Подальше реформування заробітної плати має відбуватися у контексті реалізації концепції гідної праці [356] та зі створенням можливостей запровадження на великих підприємствах грейдової системи оплати праці [355, с. 116]. Більше того, змін потребує не лише оплата праці в Україні, а й ціла система мотивації праці. Йдеться про те, що євроінтеграційні процеси загострюють необхідність формування нової соціально-економічної мотивації конкурентоспроможної праці якісно нового рівня [376, с. 113].

Ще одним вагомим мотиваційним чинником міграції населення України за кордон тривалий час були високий рівень безробіття, погані можливості працевлаштування та самореалізації. Вирішити цю проблему пропонувалося за рахунок створення нових робочих місць. Загалом, створенню нових робочих місць сприятиме відновлення та підтримка розвитку найперспективніших галузей економіки на інноваційній основі (інформаційні технології, фармацевтична галузь, машинобудування, харчова

промисловість тощо). Це може відбуватися такими способами: державне асигнування окремих суб'єктів господарювання чи галузей виробництва (субвенції, субсидії, дотації тощо); створення сприятливого інвестиційного клімату; науково обґрунтована система надання податкових пільг та кредитів; сприяння функціонуванню існуючих і створення нових економічних кластерів. Важливо зауважити, що розробка й реалізація механізмів державної підтримки окремих підприємств чи галузей має відбуватися з врахуванням і дотриманням норм, принципів та обмежень, передбачених Угодою Світової організації торгівлі про субсидії і компенсаційні заходи, а також спеціальною Угодою про сільське господарство.

Зниженню рівня безробіття в Україні та покращанню умов працевлаштування має сприяти використання державною політикою комплексного механізму стимулювання зайнятості населення. Стимулюючі заходи повинні бути спрямовані на всіх суб'єктів ринку праці, щоб інспірувати їх соціально-економічну активність, котра призведе до зниження рівня безробіття, розширення і оптимізації сфери зайнятості. Модель такого механізму зображено на рис. 5.7.

Серед основних заходів стимулювання зайнятості населення чільне місце належить фінансово-кредитним та податковим механізмам. Зокрема, йдеться про цільове бюджетне фінансування, пільгове кредитування, система податкового стимулювання, цільове субсидування створення нових робочих місць та розвитку підприємництва загалом. Очевидно, що така політика має проводитись на основі селективного підходу (через проведення тендерів, різних конкурсів і доборів). При цьому переваги в отриманні допомоги та сприянні від держави повинні отримувати суб'єкти господарювання, які діють у межах пріоритетних галузей економіки регіону, спроможні зберегти й створити нові робочі місця, а також залучити до праці соціально вразливі верстви населення.

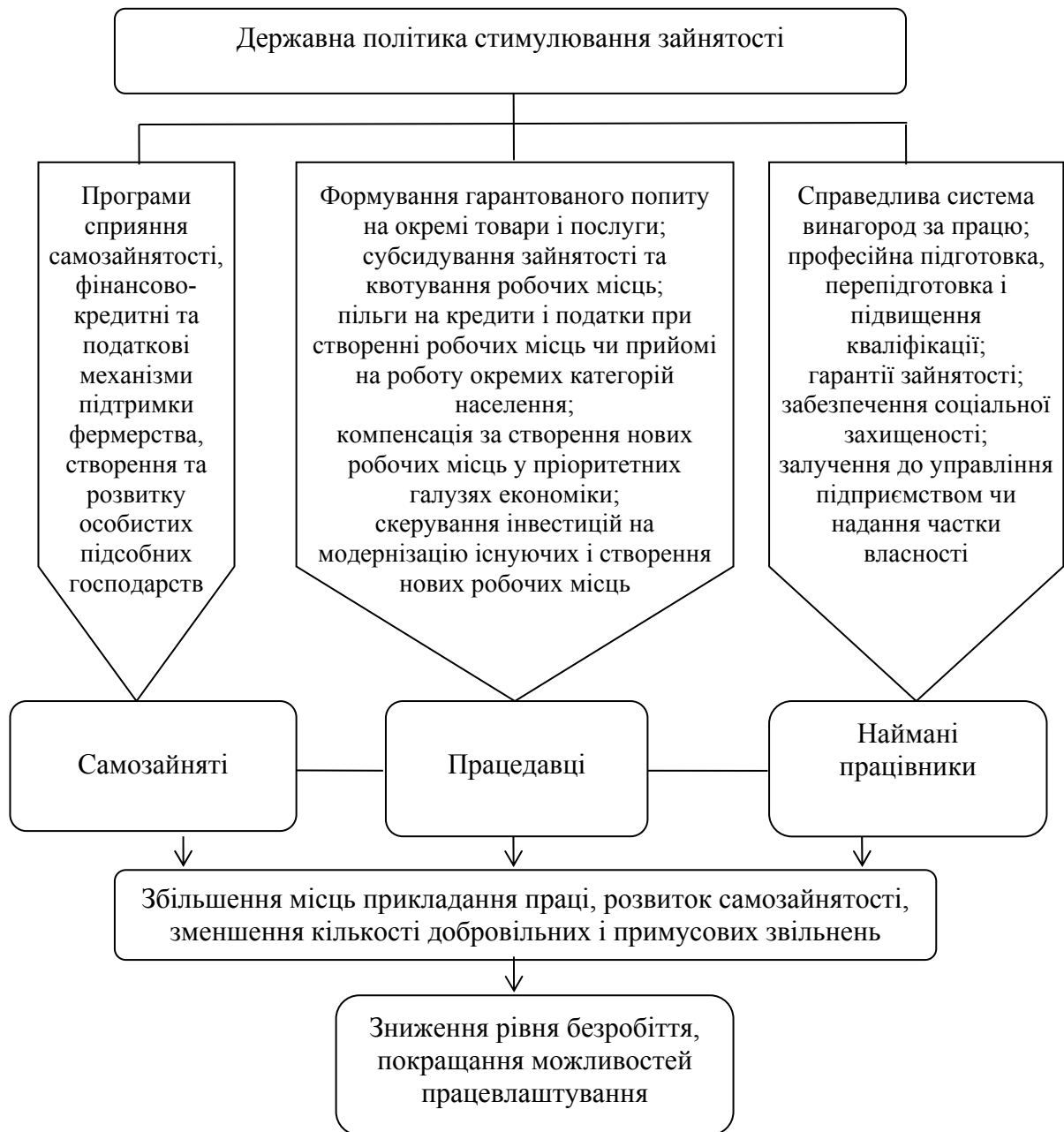

Рис. 5.7. Механізм стимулювання зайнятості як складова реалізації міграційної політики держави: суб'єктний підхід

* Джерело: складено автором

В умовах гострої необхідності реалізації політики стимулювання зайнятості, з одного боку, та обмежених можливостей державного й місцевих бюджетів – з іншого, постає необхідність пошуку і залучення інших джерел фінансування (різноманітні фонди, банки, емісія цінних паперів тощо). Це,

своєю чергою, вимагає створити ефективні нормативно-правові механізми для залучення та ефективного використання вкладених коштів, сформувати сприятливе середовище для збільшення надходжень від вітчизняних та іноземних інвесторів. Крім того, удосконалити систему фінансового забезпечення стимулювання зайнятості здатний успішний розвиток новітніх фінансових технологій. Зокрема, йдеться про можливості фінансування стартап-компаній, малого й середнього бізнесу за допомогою краудфандингової платформи, фандрейзингу чи системи шерінгового кредитування, а це потребує реформування фінансової системи та застосування нових підходів до регулювання фінансового сектору України.

Загалом покращити ситуацію у сфері зайнятості дозволить: державна підтримка самозайнятості, малого і середнього бізнесу; сприяння розвитку гнучких форм зайнятості (зайнятість неповний робочий день чи тиждень, гнучкий графік роботи, надомна праця, сезонна і тимчасова робота, лізинг персоналу, фрілансинг, аутсорсинг тощо); зменшення податкового навантаження на фонд оплати праці та індивідуальні доходи громадян; організація регіональними центрами зайнятості громадських та інших тимчасових робіт.

У деяких розвинутих країнах (США, Німеччина, Японія) малий бізнес забезпечує виробництво більше половини ВВП [405, с. 173]. У нашій державі його роль недооцінюється, існує низка перешкод його розвитку. Зокрема, суттєвого удосконалення потребує дозвільна система діяльності підприємств, а також податкова політика України, яка на даний момент перешкоджає ефективному розвитку підприємництва та призводить до тінізації окремих його секторів [349, с. 262-263].

Крім того, вирішенню проблем зайнятості в Україні сприятиме також збалансування попиту і пропозиції робочої сили в трьох основних аспектах: професійно-кваліфікаційному, територіальному та якісному. Подоланню професійно-кваліфікаційних дисбалансів сприятиме підвищення якості

освіти; посилення співпраці й узгодження інтересів, потреб ринку освітніх послуг та ринку праці. Для цього необхідним є створення системи сталих зв'язків між системою освіти та працедавцями на основі державно-приватного партнерства [384, с. 28]. В умовах формування економіки знань важливого значення набуває випереджувальна підготовка кваліфікованих робітників і спеціалістів для обслуговування сучасних технологій [377, с. 321].

Проблему територіальної невідповідності розміщення вакантних робочих місць та незайнятого населення можна вирішити посиленням співпраці між службами зайнятості різних областей, поліпшенням інформаційного забезпечення процесу працевлаштування, комплексу заходів держави щодо сприяння внутрішній мобільності населення, а також активної політики місцевих органів влади щодо посилення привабливості окремих регіонів.

Розширення можливостей вибору та зростання запитів незайнятого населення щодо майбутнього місця прикладання своєї праці посилює якісний дисбаланс попиту і пропозиції робочої сили. Вирішенню цієї проблеми сприятиме підвищення рівня заробітної плати, забезпечення своєчасності її виплат, збагачення змісту праці та покращання її умов. Поряд з тим, актуальним завданням на сьогодні є розробка ефективних механізмів взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг у напрямку підвищення рівня кваліфікації та конкурентоспроможності економічно активного населення [386, с. 272].

Інгібування міграційних втрат може відбуватись як завдяки скороченню еміграції населення, так і через забезпечення її зворотності. Очевидно, що як у першому, так і в другому випадку йдеться не про адміністративні, заборонні заходи, а про необхідність використання певних мотиваційних механізмів. Зворотна міграція може бути здійснена одноразово у формі повернення тривалих трудових мігрантів, стаціонарних мігрантів чи представників діаспори (рееміграція і репатріація). Проблема повернення мігрантів тісно пов'язана з успішністю реалізації загального блоку заходів державної політики щодо створення сприятливих умов для життя, навчання і самореалізації особистості

та блоку ідеологічного забезпечення цього процесу (рис. 5.7). До спеціальних заходів належить розробка й ефективна реалізація програм щодо заохочення до повернення мігрантів на батьківщину та їх подальшої інтеграції у соціумі, що приймає. Програми репатріації та рееміграції можуть розроблятися як для окремих соціально-демографічних груп (наприклад, для молоді, пенсіонерів, одиноких матерів тощо), так і для представників певних професійних груп, потреба в яких найгостріше відчувається на національному чи регіональних ринках праці (наприклад, для лікарів, інженерів, програмістів чи інших висококваліфікованих спеціалістів). Крім того, поверненню мігрантів сприятимуть такі заходи державної політики: організація мовних курсів на безоплатній основі; сприяння у здобутті освіти, перекваліфікації, працевлаштуванні чи відкритті власної справи; надання пільг, допомоги чи одноразових виплат репатріантам та реемігрантам (наприклад, компенсація витрат на переїзд, облаштування житла, митні пільги на ввезення майна, податкові пільги на відкриття власної справи тощо).

У багатьох країнах світу вже існує багатий досвід успішної політики повернення мігрантів, який Україні доцільно було б врахувати під час розробки власних механізмів вирішення цієї проблеми. Так, у Польщі з 2008 р. розроблено комплексну програму повернення, яка складається з кількох блоків, що стосуються різних груп заходів (інформаційна кампанія; допомога у працевлаштуванні; усунення перешкод для повернення; вирішення проблем освіти мігрантів тощо) [29, с. 240]. У деяких країнах впроваджують програми за окремими напрямками задоволення потреб реемігрантів. Наприклад, у Греції діє спеціальна житлова програма, що передбачає певні пільги (звільнення від податків, вигідні умови іпотеки) при купівлі житла за іноземну валюту. Крім того, тут також створюють спеціальні школи для дітей, котрі повертаються з-за кордону, надаються кредити на вигідних умовах та пропонуються інвестиційні проекти для зворотних мігрантів [29, с. 235]. Особливо корисним для України є вивчення досвіду незаможних країн (наприклад, Албанії, Молдови, Грузії), які

проводять активну політику реінтеграції поверненців. Зокрема, прикладом може слугувати використання в цих країнах уже наявних інститутів міграційної політики та розвиток координації їх роботи з метою реінтеграції мігрантів; окремі заходи щодо найбільш вразливих категорій мігрантів; включення підтримки реінтеграції у національну стратегію розвитку [29, с. 242–246].

На важливості використання фінансово-економічних механізмів повернення українських емігрантів наголошує А. Гайдуцький. Аналізуючи досвід різних країн, учений стверджує, що стимулювання грошових переказів, інвестиційної й підприємницької активності мігрантів стане передумовою для повернення самих мігрантів [352].

Особливої уваги з боку держави потребує українська молодь, оскільки останнім часом усе більше її представників їде здобувати вищу освіту за кордон, а повертається лише незначна частина. Так, останні соціологічні дослідження свідчать, що третина українських студентів прагне після завершення навчання працевлаштуватися в Польщі, а ще кожен п'ятий – планує емігрувати до іншої країни [312, с. 10]. Цьому активно сприяє імміграційна політика Польщі. Так, з 2014 р. іноземці-випускники польських вищих навчальних закладів мають можливість упродовж року залишатися в країні для пошуку роботи [312, с. 6]. Така ситуація актуалізує необхідність розробки спеціальних програм щодо повернення талановитої молоді, які були поширеними у 60-х рр. ХХ ст. у Туреччині, Індії, Південній Кореї тощо [353, с. 24]. При цьому не слід зосереджуватися лише на матеріальних і недооцінювати важливість морально-духовних інгібіторів. Наприклад, важливе значення тут має продумана інформаційна політика держави (внутрішня і зовнішня), культурно-просвітницька робота з учнівською та студентською молоддю, патріотичне виховання молодого покоління тощо.

Сприяти реалізації зазначених вище заходів і програм мало б створення відповідного органу виконавчої влади, відповідального за роботу з мігрантами та діаспорою. Одним із найважливіших завдань цього органу має стати розробка та

реалізація програм і спеціальних заходів щодо повернення мігрантів та закордонних українців. На доцільності створення нового органу наголошують й авторитетні фахівці у царині міграційної проблематики [352; 364, с. 144].

Ще одним важливим способом сповільнення темпів міграційних втрат є стимулювання циркулярної міграції, яка передбачає наявність часового обмеження на перебування і працю за кордоном, повторюваність міграційних поїздок впродовж певного періоду часу, добровільність та легальність [365, с. 97]. Концепція циркулярної міграції посіла важливе місце у формуванні спільної міграційної політики ЄС ще у 2005 р. Оскільки циркулярна міграція відбувається відповідно до міжнародних домовленостей (контрольовано і організовано), то її розглядають як дієву альтернативу нелегальній міграції [365, с. 97]. Формування моделі циркулярної міграції першочергово передбачає: укладення відповідних угод з країнами-реципієнтами робочої сили; удосконалення системи пенсійного забезпечення трудових мігрантів із залученням країн працевлаштування мігрантів; налагодження системи тісної співпраці з мігрантами під час їх перебування за кордоном. Відомий фахівець з питань державного управління та міграційної проблематики О. А. Малиновська вважає, що систематичній циркулярній міграції сприятиме узаконення системи подвійного громадянства [365, с. 101]. Крім того, сприятливим середовищем для функціонування моделі циркулярної міграції є інтеграційні утворення (наприклад, СНД, ЄС, АТЕС та ін.), у межах яких існує менше адміністративних перешкод (наприклад, відсутність візового режиму), краще налагоджені інфраструктурні та соціально-економічні зв'язки, спрощена система прикордонного контролю між державами-учасниками певного об'єднання.

Загалом можна стверджувати, що модель циркулярної міграції є вигідною для всіх інституційних одиниць міграційного процесу – «triple-win solution» [387, с. 1] (рішення «потрійного виграшу»). Зокрема, країні походження мігранта вона дозволяє отримати грошові перекази зароблених

за кордоном коштів, запобігти безповоротній втраті людських ресурсів, а також забезпечити «циркуляцію мізків» (brain circulation) та «збагачення мізків» (brain gain) [365, с. 99]. Країна призначення забезпечує потребу ринку праці в робочій силі за рахунок працівників з-за кордону і водночас уникає багатьох негативних наслідків, пов'язаних зі стаціонарною міграцією (наприклад, значні витрати на інтеграцію мігрантів, їх соціальне забезпечення, соціальна напруга у суспільстві у зв'язку з сегрегацією чи сепарацією представників певних міграційних груп тощо). Для самого мігранта циркулярна міграція дає можливість легального працевлаштування, соціальної захищеності, вищій рівень оплати своєї праці, ніж на батьківщині, а також набуття нових знань, корисного досвіду. Крім того, така модель міграції розширює свободу вибору особи місця перебування, отримання соціальних благ і послуг, витрачання зароблених коштів, а також запобігає руйнації соціальних контактів та сімейних відносин.

Насамкінець важливо зауважити, що стимулювання зворотної і запровадження моделі циркулярної міграції можливе й актуальне за умови, що самі мігранти виявляють зацікавленість, бажання до того, щоб повернутись на Батьківщину. Дослідження показують, що більшість українських мігрантів підтримує тісні сімейні, соціальні контакти з Україною, пов'язує з нею своє майбутнє і виявляє бажання повернутися до рідних домівок [382, с. 9].

Оскільки внутрішня міграція може стати вагомою альтернативою виїзду населення за кордон [200, с. 3], то сприяння її врегульованій активізації може виступити ще одним із важливих шляхів інгібування міграційних втрат людського потенціалу. Першим кроком на шляху до реалізації особою свого права на вільне пересування та вільний вибір місця проживання має стати усунення основних об'єктивних бар'єрів. Зокрема, йдеться про необхідність спрощення системи реєстрації за місцем проживання та послаблення її прив'язки до можливості отримання

новоприбулими особами, членами їх сімей соціальних гарантій та адміністративних, освітніх й інших послуг. Ще одним бар'єром розвитку внутрішньої міграції населення (особливо тимчасової трудової) є транспортне сполучення та мережі, які потребують суттєвого вдосконалення. Значною перешкодою для реалізації стаціонарної внутрішньої міграції часто постає проблема недоступності житла. Її вирішення потребує науково обґрунтованої політики поетапного здешевлення вартості житла, удосконалення системи іпотечного житлового кредитування, надання кредитних пільг, виплат для окремих категорій мігрантів (наприклад, ВПО, висококваліфікованих спеціалістів та ін.) на придбання житла.

Сприяти підвищенню внутрішньої мобільності має тісніша співпраця регіональних служб зайнятості, покращання доступності інформації на ринку праці, агітаційно-роз'яснювальна робота у регіонах виходу мігрантів. Створення економічних кластерів чи формування окремих потужних суб'єктів господарювання потребує залучення значної кількості працівників до певних регіонів. За таких обставин доцільною вбачається розробка і реалізація механізмів активізації внутрішньої тимчасової трудової міграції або ж програм безповоротної трудової міграції. Важливою їх складовою є система пільг, що передбачає безкоштовний переїзд і перевезення майна мігранта, звільнення від сплати податків на певний період, грошова допомога сім'ї мігранта, кредити на зведення чи купівлю житла тощо.

Дію всіх зазначених соціально-економічних інгібіторів міграційних втрат людського потенціалу може посилити ефективна державна гуманітарна політика. Окрім іншого, така політика мала б забезпечити духовно-патріотичне виховання молоді, поширення національних цінностей на гуманістичній основі, сприяти інтеграції українського суспільства та спонукати його членів до праці і діяльності на благо держави.

Висновки до розділу 5

Обґрунтування євроінтеграційних імперативів розвитку міграційної політики та превентивного міграційного менеджменту дало підстави для таких висновків:

1. Механізми і практики, які розроблено та застосовуються у Європейському Союзі для регулювання міграції населення, слугують орієнтиром удосконалення міграційної політики України. Аналіз таких механізмів дозволив визначити шість пріоритетів регулювання міграційних процесів у країнах ЄС та виокремити основні регулюючі інструменти по кожному з них. Фокуси адаптації європейського досвіду для України показано у розрізі концептуальних, стратегічних і практичних кроків. Крім того, сформульовано основні завдання міграційної політики в системі інтеграційних процесів України. Їх реалізації має сприяти інноваційний інструмент міграційної політики – превентивний міграційний менеджмент.

2. Як важливий спосіб удосконалення інституційного забезпечення міграційної політики запропоновано авторський варіант Концепції державної міграційної політики України, у якій, на відміну від нині діючої, враховано необхідність регулювання вимушених переміщень населення; здійснено комплексний аналіз проблем еміграції, імміграції, внутрішньої добровільної та вимушеної міграції; чітко визначено основні поняття, мету, пріоритетні цілі і в межах кожної – низку завдань, засадничі принципи міграційної політики України.

3. Розроблено модель формування міграційної політики на основі оцінювання ефектів міграційних процесів. Метою такої політики є максимізація позитивних і мінімізація негативних наслідків міграції в контексті реалізації принципу «міграція для загального блага». Запропоновано шляхи удосконалення механізмів грошових переказів мігрантів з-за кордону та можливості їх ефективного використання в інтересах розвитку. Обґрунтовано,

що удосконалення системи соціального захисту мігрантів не лише мінімізує ризики, пов'язані з міграцією, але й посилить її позитивний вплив.

4. Комплексний підхід до вирішення проблем масової еміграції економічно активного населення з України представлено у вигляді концепції «інгібування міграційних втрат». Вона передбачає три основні способи досягнення мети: скорочення темпів еміграції, стимулювання зворотності зовнішньої міграції та посилення внутрішньої міграції населення. Серед чинників регулювання міграційних процесів проаналізовано два основних: зайнятість та заробітна плата. Очевидно, що ними не вичерпується багатогранне мотиваційне поле особистості. Однак вирішення хоча б цих двох ключових проблем здатне покращити ситуацію у міграційній сфері. Загалом, вирішення проблеми міграційних втрат потребує активних заходів не лише міграційної політики, а й низки інших напрямків державного регулювання.

Основні результати роботи над розділом висвітлено у таких публікаціях автора: [371–375].

ВИСНОВКИ

У дисертації розроблено новий напрям наукових досліджень міграційної політики, основу якого складає концепція превентивного міграційного менеджменту. Його застосування передбачає розвиток методології діагностики реалізації міграційної політики на засадах положень інституційної теорії та концепції інгібування міграційних втрат, що слугує базою для подальшого удосконалення міграційної політики в євроінтеграційній перспективі. Проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1. Узагальнено, систематизовано та розвинуто понятійно-термінологічний апарат дослідження міграційної політики. Зокрема, з позицій міграціології розроблено логіко-структурну схему, що дає змогу розкрити суть міграції як територіальної форми руху населення, а також виокремити основні її види. Розглянуто основні підходи до класифікації факторів міграції, а також розмежовано поняття «умова», «фактор», «причина». Сформована модель міграційного процесу уможливорює аналіз основних стадій потенційної міграції (міграційні установки, міграційна готовність та підготовча діяльність до здійснення міграційного переміщення). Це забезпечить розробку конкретних заходів міграційної політики, що відповідають певній стадії міграційного процесу, та підвищить її ефективність.

Аналіз визначень самого терміну «політика» з позицій суспільних наук та дефініцій міграційної політики, які є у науковій літературі, допоміг виокремити три взаємопов'язані підходи до трактування цього поняття (інфлюативний, інструментальний, інтерактивний). Це дало змогу сформулювати його авторське розуміння. Так, державна міграційна політика – це цілеспрямована діяльність органів державної влади щодо регулювання міграційних відносин, процесів і явищ, їх чинників, націлена на запобігання негативним наслідкам та використання потенціалу міграції в умовах реалізації євроінтеграційного вектора реформ. Міграційна політика є

важливим елементом системи соціально-економічної політики держави, реалізується у співпраці з міжнародними інститутами та за допомогою спеціальних заходів покликана сприяти соціально-економічному розвитку країни, підвищенню якості життя населення й цілісності соціуму.

2. На основі відстеження еволюції теоретичних підходів до вивчення міграції населення виокремлено головні причини міграції та сформовано основні сценарії міграційної політики у межах кожного з них. Це слугуватиме методологічною основою для пояснення міграційних процесів, що відбуваються сьогодні в Україні, для розробки рекомендацій щодо вдосконалення державної міграційної політики. В умовах глобалізації дієвою є теорія глобального міграційного менеджменту, однак не втрачають своєї актуальності та методологічної значимості й інші теорії (притягування-виштовхування, синтетична, інституційна та ін.).

3. Виокремлення зовнішньої і внутрішньої інтеграції, а також дослідження цього поняття у трьох ракурсах (інтеграція суспільства, інтеграція в суспільство та інтеграція в суспільстві) дало змогу сформулювати модель системи інтеграційних процесів у їх основних видах та формах. Це послужило основою для удосконалення інтеграційної парадигми розвитку міграційної політики.

Встановлено, що під впливом процесів глобалізації та міжнародної інтеграції відбувається збільшення кількості мігрантів, зростання кількості країн їх походження та посилення міжконтинентального характеру переміщень, з'являються нові форми міграції населення, змінюється соціально-демографічна структура міграційних потоків (збільшується частка жінок, дітей та підлітків). Крім того, відбувається поступове зміщення центру регулювання міграції на наддержавний рівень. Загалом, вплив інтеграційних процесів на формування та розвиток міграційної політики показано за допомогою трикутника. Він демонструє, що інтеграційні процеси взаємопов'язані з міграційною політикою як прямо, так і опосередковано (через міграційні процеси).

На основі дослідження основних варіантів адаптації іммігранта у суспільстві, що приймає (інтеграція, асиміляція, сепарація/сегрегація, маргіналізація), розроблено схему цього процесу. Аналіз місця людини у суспільстві (незалежний індивід, індивід як частина спільноти та індивід як елемент соціальних відносин і зв'язків) уможливив виокремлення трьох груп моделей політики інтеграції мігрантів: ліберальну, комунітарну й інтеракційну. Встановлено, що інтеракційна модель є оптимальною і найбільш бажаною для формування міграційної політики держави, оскільки поєднує кращі елементи існуючих моделей.

4. Розвинуто методологію інституційного аналізу формування та реалізації міграційної політики. Так, систематизація та уточнення функцій, цілей, завдань міграційної політики й основних принципів її формування допомогли обґрунтувати необхідність введення превентивної функції – функції запобігання міграційним втратам, що сприятиме реалізації засад превентивного міграційного менеджменту. В умовах інтеграційних процесів перелік принципів міграційної політики слід доповнити принципом гнучкості, що передбачає здатність політики змінювати тактичні заходи відповідно до ситуацій, що виникають у глобальному просторі, рекомендацій міжнародних інститутів, адекватно реагувати на нові виклики й проблеми, пов'язані з новітніми світовими процесами.

На основі аналізу існуючого інституційного забезпечення міграційної політики в Україні зроблено висновок про його неефективність і необхідність удосконалення. В умовах інтенсифікації еміграційних процесів та необхідності регулювання вимушених внутрішніх переміщень населення постає необхідність координації діяльності та посилення взаємодії різних структур, між якими розпорошено функції державного регулювання міграційних процесів. Йдеться про потребу чіткішого розмежування компетенцій окремих інституцій та створення міжвідомчої комісії чи певного об'єднувального органу, підрозділу, основним завданням якого має стати

регулювання міграційних процесів. Аналітичний огляд нормативно-правової бази міграційної політики дав змогу визначити основні напрями її удосконалення і розвитку. Встановлено неефективність і неактуальність існуючої Концепції державної міграційної політики України та обґрунтовано необхідність розробки нової редакції цього документу.

Розкриття сутності механізму регулювання міграції дало змогу сформулювати імперативи його конструювання і реалізації: транснаціональність, зіставність з регулюючими підходами суміжних сфер, відповідність законам ринкового саморегулювання та цілеспрямоване формування. Усе різноманіття механізмів регулювання міграції систематизовано за такими групами: адміністративні, нормативно-правові, соціально-економічні, валютно-фінансові, соціокультурні та інформаційні. У межах кожної групи виокремлено механізми прямого і непрямого впливу, що може слугувати основою для визначення діапазону розширення способів та інструментів регулювання міграційних процесів в Україні.

5. Аналіз основних тенденцій зовнішньої міграції населення України показав, що в умовах глобалізації та євроінтеграції масштаби еміграції зростають. На сьогодні Україна є одним із найбільших донорів людських ресурсів для пострадянських та європейських країн. Стрімко зростає кількість вперше оформлених дозволів на перебування наших громадян на території ЄС: якщо у 2008 році українці отримали 116 тис. таких дозволів, то у 2015 році – майже 500 тис. Водночас, скорочується чисельність громадян, які повертаються в Україну: якщо у 2008 році їх налічувалось 5,4 тис. осіб, то у 2017 році – лише 1,7 тис. осіб. Крім того, в останні роки спостерігається трансформація частини тимчасової трудової міграції у стаціонарну. Таким чином, міграційна ситуація в Україні є критичною і слабо регульованою, що свідчить про неефективність міграційної політики, інформаційне забезпечення якої є теж вкрай незадовільним.

6. У результаті побудови регресійної моделі встановлено, що на еміграцію населення впливають такі фактори: середньомісячна заробітна плата (дол. США), валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу (дол. США), прямі іноземні інвестиції, що припадають на одну економічно активну особу (дол. США), частка населення з грошовими доходами нижче прожиткового мінімуму (%). Результати соціологічних досліджень підтвердили здебільшого економічний характер міграції населення України. Це означає, що регулюванню міграції мають слугувати в основному соціально-економічні механізми. Зокрема, першочергового вирішення потребує проблема реформування системи оплати праці та покращення можливостей працевлаштування економічно активного населення.

7. Аналіз тенденції внутрішньої міграції населення показав, що за останні десятиліття внутрішній міграційний оборот скоротився у 6 разів: з 3 млн в середньому на рік у 1980-х–1990-х роках до 0,5 млн у 2015 році. Україні, порівняно з розвинутими країнами світу, притаманний невисокий рівень внутрішньої мобільності населення. Попри те, внутрішня міграція за обсягом в десять разів переважає фіксовану міжнародну. Найбільш інтенсивною є внутрішня маятникова міграція. За останній період міграції з села до міста втрачають характер маятникових, набуваючи незворотного характеру, що призводить до деградації та відмирання сільських населених пунктів. Починаючи з 2014 року у результаті анексії АР Крим Росією та розгортання збройного конфлікту на Сході України значна частка внутрішніх переміщень набула вимушеного характеру. Станом на 2016 рік у нашій державі було зареєстровано 1,8 млн внутрішньо переміщених осіб, що становило 4% від загальної кількості населення країни. За результатами авторського соціологічного дослідження встановлено, що головними проблемами вимушеної міграції є труднощі з пошуком й отриманням житла та роботи її учасниками. Запропоновано основні шляхи вирішення цих проблем, залежно від намірів ВПО щодо майбутнього місця проживання.

8. Обґрунтування концепції моніторингу міграційного потенціалу економічно активного населення дало змогу запропонувати методологію його оцінювання як об'єкта міграційної політики. Зокрема, розроблено та розраховано індекс «міграційних прагнень», що враховує різний ступінь вираження міграційних установок і дає змогу визначити потенційні міграційні втрати певної території, а також порівняти міграційний потенціал різних соціально-демографічних груп чи регіонів та дослідити його зміни у часі. Розрахунки виявили високі значення цього показника у 2013 та 2015 роках, а найнижчі – у 2014 та 2016 роках. За результатами дослідження розроблено карту міграційних преференцій безробітних, що представляє собою рейтинг країн, найбільш привабливих для стаціонарної, тривалої та тимчасової міграції респондентів. Оцінювання можливих масштабів та напрямків зовнішньої міграції населення є важливою інформаційною базою превентивного міграційного менеджменту.

9. Уточнено суть та запропоновано класифікацію міжпоколінних приватних трансфертів. На основі доступної інформаційної бази зроблено висновок, що в Україні існують інтенсивні потоки міжпоколінних приватних трансфертів. При цьому, переважають низхідні трансферти як матеріальні, так і нематеріальні. Особливістю трансляції таких трансфертів в Україні є спільне проживання дорослих дітей з батьками. Водночас, результати соціологічних досліджень показують, що матеріальні трансферти з-за кордону надходять домогосподарствам від дітей у два рази частіше, ніж від батьків. Запропонована у роботі схема ймовірного впливу матеріальних та інструментальних трансфертів на міграційну активність їх акцепторів показує складність і неоднозначність такого зв'язку. Адже позитивні за своєю природою трансферти можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на саму особистість, яка їх отримує, та на її міграційну активність.

10. Аналіз механізмів і практик, які розроблено та застосовуються у Європейському Союзі для регулювання міграції населення, допоміг

визначити шість пріоритетів такого регулювання (базове регулювання, соціальний захист мігрантів і біженців, цільове стимулювання імміграції, заохочення рееміграції, протидія нелегальній міграції, інтеграція у соціум, що приймає) та виокремити основні регулюючі інструменти по кожному з них. Фокуси адаптації європейського досвіду для України показано у розрізі концептуальних, стратегічних і практичних кроків. Визначено основні завдання міграційної політики в системі інтеграційних процесів України. Застосування превентивного міграційного менеджменту сприятиме успішній реалізації превентивної (запобіжної) функції міграційної політики та забезпечить вигоду від міграції для країни-донора, реципієнта та мігранта.

11. Комплексний аналіз проблем, пов'язаних з міграцією та її регулюванням, дав змогу визначити засадничі принципи, актуальну мету, пріоритетні цілі й завдання міграційної політики України. Ці концептуальні положення, які розроблено з урахуванням необхідності регулювання вимушеної внутрішньої міграції, а також важливості сприяння внутрішнім та зовнішнім інтеграційним процесам, є важливою основою удосконалення інституційного забезпечення міграційної політики України.

12. Запропонована у роботі логіка аналізу міграційних ефектів, а також розробка блок-схеми здійснення міграційної політики допоможуть використати потенціал міграції та мінімізувати її негативні наслідки в контексті реалізації принципу «міграція для загального блага». Запропоновано шляхи удосконалення механізмів грошових переказів мігрантів з-за кордону та можливості їх ефективного використання в інтересах розвитку. Обґрунтовано, що удосконалення системи соціального захисту мігрантів не лише мінімізує ризики, пов'язані з міграцією, але й посилить її позитивний вплив. Визначено напрями вирішення проблеми соціального забезпечення трудових мігрантів з України.

13. Запропоновано концепцію інгібування (уповільнення) міграційних втрат, спрямовану на вирішення проблеми масового виїзду економічно

активного населення за межі України. Вона передбачає розв'язання таких основних завдань: скорочення темпів еміграції, стимулювання зворотності зовнішньої міграції та посилення внутрішньої міграції населення як альтернативи виїзду за кордон. У межах кожного з них запропоновано відповідні заходи державної політики. Зокрема, одним із шляхів скорочення темпів еміграції має стати запровадження системи моніторингу чинників зовнішньої міграції населення та розробка на цій основі ефективних механізмів її регулювання. Посилити дію соціально-економічних інгібіторів, забезпечити успіх економічних реформ повинна активна інформаційна, освітня, культурна політика, національно-патріотичне виховання молоді, просвітницька та роз'яснювальна робота з усім населенням країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Список використаних джерел до розділу 1

1. Балян А. В. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу (на прикладі прикордонних регіонів України та Угорщини). Ужгород: Ліра, 2005. 320 с.
2. Блинова М. С. Современные социологические теории миграции населения: автореф. дис. ... канд. соц. наук. Москва, 2008. 29 с.
3. Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі: монографія. Херсон: РІПО, 2011. 486 с.
4. Бондаренко К. І. Соціокультурні чинники формування міграційної політики в суспільстві, що трансформується: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2008. 20 с.
5. Василенко П. В. Зарубежные теории миграции населения. *Псковский регионологический журнал*. 2013. № 16. С. 36–42.
6. Вербовий М. Доктринальні засади міжнародної трудової міграції. *Демократичне врядування: науковий вісник*. 2011. Вип. 7. URL: <http://www.lvivacademy.com/visnik7/fail/verbovyj.pdf>.
7. Внутрішньо переміщені особи. *Управління Верховного комісара ООН у справах біженців*: офіц. веб-сайт. URL: <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/2-uncategorised/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi>.
8. Вовканич С. Й. Аксіологія вибору вектора інтеграції України. Львів: ІРД НАН України, 2013. 36 с.
9. Войтович Р. В. Глобальна інтеграція як нова форма суспільного розвитку. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10vrvfsr.pdf>.
10. Гаврилюк О. В. Теоретичні та методологічні підходи до вивчення сучасних глобальних регіональних тенденцій. *Регіональна економіка*. 2012. № 3. С. 7–15.
11. Гіденс Е. Соціологія / пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник. Київ: Основи, 1999. 726 с.

12. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование: монография / под науч. ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. Киев: КНЭУ, 2013. 466 с.

13. Глокализация. URL: <http://dictionary-economics.ru/word/> Глокализация.

14. Головатий М. Ф. Політична психологія: підруч. для студентів вищих навч. закладів. Київ: МАУП, 2006. 400 с.

15. Денисенко М. Б., Ионцев В. А., Хорев Б. С. Миграциология. Москва: Изд-во МГУ, 1989. 96 с.

16. Дослідження з питань інтеграції, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації різних категорій мігрантів. Київ: Представництво МОМ в Україні, 2014. 104 с.

17. Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Вид. центр «Академія», 2000. Т. 1. 864 с.

18. Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Вид. центр «Академія», 2001. Т. 2. 848 с.

19. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 4: Галузеве управління / наук.-ред. колегія: М. М. Іжа (співголова) та ін. 648 с.

20. Євроекономічна інтеграція України: навч. посіб. / Л. І. Михайлова, Н. В. Волченко, Т. О. Зінчук, С. М. Кваша. Київ: Центр учбової літ., 2013. 136 с.

21. Западнюк С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку / наук. ред. Л. Г. Руденко. Київ, 2011. 240 с.

22. Іванкова-Стецюк О., Кісь Р. Основні риси української трудової міграції. *Трудова міграція як інструмент інтернаціоналізації*: збірка матеріалів комплексного дослідження трудової міграції та ринків праці (Іспанія, Італія, Молдова, Україна, Російська Федерація). Львів: Друкарські куншти, 2010. С. 173–216.

23. Інформація щодо укладення угод про вільну торгівлю з перспективними торговельно-економічними партнерами України.

Міністерство закордонних справ України: офіц. веб-сайт. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/trade-agreements>.

24. Кельник А. В. Регулирование внутренней миграции населения в аспекте регионального развития Республики Беларусь. Минск: Беларус. навука, 2012. 161 с.

25. Кукурудза І. І., Ромащенко Т. І. Україна у світових процесах трудової міграції: монографія. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. 252 с.

26. Ляшчева С. А., Хот З. З. К вопросу о социокультурной интеграции мигрантов. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология. Юриспруденция, политология, культурология.* 2012. № 4(108). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-sotsiokulturnoy-integratsii-migrantov>.

27. Мазурок П. П., Сардар'ян Л. С. Концептуальні основи сучасних інтеграційних процесів в умовах глобалізації світової економіки. *Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ.* 2010. № 1(21). С. 3–8.

28. Майданік І. П. Теоретичні підходи мікрорівня до вивчення трудових міграцій. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».* Філософія. Психологія. Педагогіка. 2006. № 3. URL: http://novyn.kpi.ua/2006-3/05_Maidanik.pdf.

29. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с.

30. Массей Д. Синтетическая теория международной миграции / пер. англ. А. Н. Каменского и И. В. Ивахнюк. *Мир в зеркале международной миграции.* Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / гл. ред. В. А. Ионцев. Москва: МАКС-Пресс, 2002. Вып. 10. С. 161–174.

31. Мельниченко О. Теоретичні засади регуляторного впливу держави на трудову міграцію. *Публічне управління: теорія та практика:* зб. наук. праць. Харків, 2010. С. 125–130.

32. Менеджмент європейської економічної інтеграції: підручник / за ред. С. М. Писаренко. Київ: Знання, 2012. 373 с.

33. Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти: довідник / В. С. Кравців та ін. Львів: Ін-т регіон. досліджень НАН України, 2009. 228 с.
34. Мнацаканян М. О. Глобализация и национальное государство: три мифа. *Социс.* 2004. № 5. С. 137–142.
35. Моисеенко В. М., Чудинковских О. С. Теория человеческого капитала и исследования миграционных процессов в России. *Проблемы прогнозирования.* 2000. № 4. С. 124–137.
36. Населення України. Трудова еміграція в Україні. Київ: Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. 233 с.
37. Новый словарь иностранных слов: близко 40000 слов / за ред. Л. И. Шевченко. Київ: АРІЙ, 2008. 672 с.
38. Олефір В. І. Державна міграційна політика України (організаційно-правовий аспект): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2005. 36 с.
39. Орехова Т.В. Транснаціоналізація економічних систем в умовах глобальної інтеграції: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.02. Донецьк, 2008. 39 с.
40. Палагнюк О. В. Теорії та аналітичні моделі дослідження міжнародної міграції. URL: <http://nauka.zinet.info/20/palagnyuk-o.php>.
41. Петрова Т. П. Механизм миграционного обмена: методы исследования / отв. ред. В. В. Оникиенко. Киев: Наук. думка, 1991. 140 с.
42. Питухина М. А. Миграционная политика России: теория и особенности реализации: автореф. дис. ... д-ра полит. наук. Санкт-Петербург, 2016. 52 с.
43. Політологічний енциклопедичний словник: навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів / відп. ред. Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін. Київ: Генеза, 1997. 400 с.
44. Преображенская Н. М. Философские аспекты миграционных процессов. *Вестник Московского университета.* 2004. № 5. С. 76–90.
45. Пуригіна О. Г., Сардак С. Е. Міжнародна міграція: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 312 с.

46. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / наук. ред. У. Я. Садова. Львів: Ін-т регіон. досліджень НАН України, 2011. 528 с.
47. Риндзак О.Т. Міграційна політика Норвегії та її перспективи Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації: монографія / ред. : У. Я. Садова ; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2011. С. 438–449.
48. Риндзак О.Т. Міжнародна економічна інтеграція у системі чинників державної міграційної політики. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Електронне наукове фахове видання Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. 2015. Випуск №3. С. 655–660. URL: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/136.pdf>.
49. Риндзак О.Т. Моделі політики інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство. *Економіка та держава*. 2014. №11. С.72–75.
50. Риндзак О. Т. Політика інтеграції мігрантів: теоретичний аспект. *Молодий вчений*. 2015. №2(17). Частина III. С. 29–33.
51. Риндзак О. Т. Теорії міграції населення – основа удосконалення міграційної політики України / *Економіка: сучасні проблеми та перспективи розвитку*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17–18 квітня 2015 р.). Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2015. С. 77–81.
52. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2 (17). С. 127–139. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1189>.
53. Рыбаковский Л. Л. Миграция населения. Три стадии миграционного процесса. Очерки теории и методов исследования. Москва: Наука, 2001. 114 с.
54. Садова У., Князев С., Селещук Г. Міграціологія: історія, теорія, перспективи розвитку. *Львівська суспільно-географічна школа: історія, теорія, українознавчі студії*: матеріали Всеукр. наук. конф. з участю закордон. учених, присвяч. 70-річчю кафедри економічної і соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка (м. Львів, 19–20 лист. 2015 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 432–440.
55. Садова У., Семів Л. Регіональні ринки праці: аналіз та прогноз / відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній. Львів, 2000. 264 с.

56. Семів Л.К. Проблеми інтеграції внутрішньо переміщених осіб у Україні в світлі наукових підходів до дослідження. *Регіональна економіка*. 2016. № 1. С. 59–69.
57. Социальная политика. Энциклопедия / под ред. Н. А. Волгина, Т. С. Сулимовой. Москва: Альфа-Пресс, 2006. 416 с.
58. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму / О. Г. Злобіна та ін.; за наук. ред. О. Г. Злобіної. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2016. 276 с.
59. Соціологія: підруч. для студентів вищих навч. закладів / за ред. В. Г. Городняненка. Київ: Вид. центр «Академія», 2002. 560 с.
60. Старинська Т. Проблеми операціоналізації понять у контексті дослідження міграції населення. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2010. № 3. URL: <http://social-science.com.ua/article/293>.
61. Сторонянська І. З. Міжнародне міжрегіональне співробітництво: на прикладі Західного регіону України. Львів, 2002. 210 с.
62. Сторонянська І., Шульц С. Міжрегіональна інтеграція в Україні: монографія / Ін-т регіон. досліджень НАН України. Львів, 2007. 292 с.
63. Темірова І. Ю. Трансформація імміграційної політики Португалії. *Економічний часопис-XXI*. 2011. № 11–12. URL: <http://soskin.info/ea/2011/11-12/201112.html>.
64. Тиндик Н. П. Адміністративно-правовий механізм регулювання міграції в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Ірпінь, 2009. 40 с.
65. Узун Ю. В. Моделі міграційної політики в контексті геополітичної трансформації Євразії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 89–93.
66. Філіпенко А. Природа та особливості сучасного міжнародного інтеграційного процесу. *Економічний часопис – XXI*. 2003. № 4. URL: <http://soskin.info/ea/2003/4/20030401.html>.
67. Філософський словник соціальних термінів. Вид. 3-тє, допов. / під заг. ред. В. П. Андрущенко. Харків: Р.И.Ф., 2005. 672 с.

68. Франко І. Захар Беркут. Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці. Київ: Дніпро, 1974. 170 с.
69. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. Киев: Наук. думка, 1979. 146 с.
70. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. 744 с.
71. Юдина Т. Н. Миграция: словарь основных терминов: учеб. пособие. Москва: Изд-во РГСУ; Акад. Проект, 2007. 472 с. URL: <http://voluntary.ru/dictionary/949/word/klasifikacija-migracii>.
72. Юдина Т. Н. О социологическом анализе миграционных процессов. *Социс.* 2002. № 10. С. 102–109.
73. Юдина Т. Н. Социология миграции: учеб. пособие для вузов. Москва: Акад. Проект, 2006. 272 с.
74. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі. Рівне, 2009. 476 с.
75. Berry J. W. Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology: an International Review.* 1997. No. 46(1). P. 5–34.
76. Cassarino J. P. Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. *International Journal on Multicultural Societies.* 2004. Vol. 6, No. 2. P. 253–279.
77. Górny A., Kaczmarczyk P. Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych. *Working Papers. Seria: Prace migracyjne.* 2003. Nr 49. 92 s.
78. Haas H. Migration Transitions. A Theoretical and Empirical Inquiry into the Developmental Drivers of International Migration. *International Migration Institute. Working papers.* 2010. Paper 24. 49 p.
79. Hatland A., Kuhnle S., Romøren T. (red.). Den norske velferdsstaten. 4 utgave. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2011. 365 s.
80. Held Tobias, Conrad Christian. The Politics of International Migration and its Management Conception. URL:

<https://migrablog.wordpress.com/2014/10/08/the-politics-of-international-migration-and-its-management-conception-3/>.

81. Kjeldstadli K. *Sammensatte samfunn. Innvandring og inkludering*. Oslo: Pax Forlag, 2008. 294 s.

82. Melding til Stortinget nr. 6 (2012–2013). *En helhetlig integreringspolitikk. Mangfold og fellesskap*. Oslo: Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartement, 2012. 150 s.

83. Migrant Integration Policy index. URL: <http://www.mipex.eu/methodology>.

84. Migrant Integration Policy Index 2015 / T. Huddleston, Ö. Bilgili, A. L. Joki, Z. Vankova. Barcelona; Brussels: CIDOB and MPG, 2015. 45 p.

85. Migration Governance Framework. The essential elements for facilitating orderly, safe, regular and responsible migration and mobility of people through planned and well-managed migration policies. International Organization for migration. Council, 106th Session C/106/40. URL: <https://governingbodies.iom.int/system/files/en/council/106/C-106-40-Migration-Governance-Framework.pdf>.

86. Okólski M. Migracje a globalizacja. *Globalizacja od A do Z* / E. Czarny (koord. naukowa). Warszawa: Narodowy Bank Polski, 2004. S. 199–232.

87. Rugkåsa M. *Likhetens Dilemma. Om sivilisering og integrasjon i den velferdsambisiøse norske stat*. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2012. 210 s.

88. Ryndzak O. Theoretical and methodological foundations of migration processes researches / Formation strategy of economic structures: the tools and practices: [Collective monograph] / edited by A. Berezin, M. Bezpartochnyi. Riga: «Landmark» SIA, 2016. P. 82 – 90.

89. Sandbæk M. L., Tronstad K. R. Hovedtrekk ved integreringspolitikken i Norge, Sverige, Danmark, Storbritannia, Frankrike og Canada. *Fafo-notat*. 2011. № 18. 36 s.

90. Steinkellner A. Norges innvandrere – både høyt og lavt utdannet. *Samfunnsspeilet*. 2012. № 5. URL: <http://www.ssb.no/utdanning/artikler-og-publikasjoner/norges-innvandrere-baade-hoyt-og-lavt-utdannet>.

91. Støren L. Unge innvandrere i utdanning og overgang til arbeid. *NIFU Rapport*. 2010. № 45. 84 s.

92. Tapinos G., Delaunay D. Can one really talk of the globalisation of migration flows? *Globalisation, Migration and Development*. Paris: OECD, 2000. 200 p.

93. Theories of International Migration: a Review and Appraisal / Douglas S. Massey et al. *Population and Development Review*. 1993. Vol. 19, No. 3. P. 431–466.

Список використаних джерел до розділу 2

94. Бублій М. П. Методологічні засади формування міграційної політики в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 131–139. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdy_2009_2_17.pdf.

95. Бурбак: Україна потребує єдиного центру держполітики з питань трудових мігрантів. URL: https://ukr.lb.ua/news/2018/05/14/397570_burbak_ukraina_potrebuie_iedinogo.html.

96. Войтко С. В., Мельниченко А. А. Управління трудовими ресурсами: навч. посіб. Київ: НВП «Інтерсервіс», 2016. 160 с.

97. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2020 р. № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

98. Державне регулювання економіки / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога; за ред. д-ра екон. наук, проф., акад. АН Вищої школи України І. Р. Михасюка. Львів: Укр. технології, 1999. 640 с.

99. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / С. М. Чистов та ін. Київ: КНЕУ, 2000. 316 с.

100. Європейська інтеграція. *Державна прикордонна служба України*: веб-сайт. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/vropeyska-agenciya-z-pitan-upravlinnya-operativnim-spivrobitnictwom-na-zovnishnih-kordonah-derzhav-chleniv-vropeyskogo-soyuzu-frontex/>.

101. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 24.11.1977 р.: ратифіковано Законом України від 16.03.2007 р. № 755-V.

URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_307.

102. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р.: ратифіковано Законом України від 14.09.2006 р. № 137-V. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

103. ЄС підписав угоду про безвізовий режим для України. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina-es-podpisali-soglashenie-bezvizovom-1494944142.html>.

104. Загальна інформація. *Державна міграційна служба України*. URL: <https://dmsu.gov.ua/pro-dms/zagalna-informacziya.html>.

105. Казьміркевич П., Львова О., Чумак В. Координація міграційної політики України: уроки Польщі. Київ, 2009. 55 с.

106. Кіпень В. П., Авксентьєв М. В. Міграційний потенціал України. Донецьк: Схід. вид. дім, 2011. 128 с.

107. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-08. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

108. Козак І. І. Удосконалення організаційного механізму державного управління аграрним сектором (на прикладі Львівської області): автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Львів, 2006. 20 с.

109. Комірна В. В., Чуприна О. О. Концептуальні основи міграційної політики. *Економічний простір*. 2013. № 74. С. 102 – 111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есpros_2013_74_13.

110. Комплексна державна програма щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, в інші регіони України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1094. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248739241>.

111. Конституція України: прийнята 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

112. Концепція державної міграційної політики: схвалено Указом Президента України від 30.05.2011 р. № 622/2011. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>.

113. Коротич О. Механізм державного управління: проблеми теорії та практичної побудови. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2006. № 3. С. 79–84.

114. Курилич М. Деякі теоретичні підходи до удосконалення міграційної політики України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 5(55). С. 166–181.

115. Максименко С. В. Миграционная политика современного государства (концептуально-правовой анализ). Одесса: Астропринт, 2009. 464 с.

116. Малиновська О. А. Інституційне забезпечення міграційної політики держави: пропозиції до вдосконалення: аналітична записка. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/3343/>.

117. Малиновська О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави: аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/357/>.

118. Малиновська О. Щодо необхідності розробки і затвердження нової редакції концепції державної міграційної політики України: аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1762/>.

119. Махонюк О. В. Формування та розвиток ринку міграційних послуг в Україні: дис...канд.екон.наук. Вінниця, 2019. 253 с.

120. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика: енциклопедія / упоряд. Ю. І. Римаренко; за ред. Ю. І. Римаренка. Київ: Довіра, 1998. 912 с.

121. Міжнародна конвенція ООН про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей від 18.12.1990 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_203.

122. Національна стратегія у сфері прав людини: затв. Указом Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364>.

123. Оврамець М. А. Діяльність керівних органів ЄС у сфері контролю міграцій. URL: <http://www.kytmu.edu.ua/>.

124. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>.

125. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

126. Палагнюк О. Зміст та функції державної міграційної політики України. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2013_2_10.

127. Перелік політичних партій, які зареєстровані станом на 01 січня 2020 року. Міністерство Юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4561>.

128. Петрова Я. В. Міграційна політика сучасної держави: сутність та шляхи впровадження. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Питання політології*. 2008. № 796, вип. 11. С. 169–177.

129. План діяльності Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України на 2017 плановий рік та 2018–2019 бюджетні періоди, що настають за плановим. URL: <http://mtot.gov.ua/wp-content/uploads/Strateg.plan-2017.pdf>.

130. Положення про Державну міграційну службу України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 360. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF>.

131. Положення про Державну службу зайнятості України: затв. Указом Президента України від 14.06.2019 р. № z0733-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0733-19#Text>.

132. Положення про Міністерство внутрішніх справ України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України 28.10.2015 р. № 878. (редакція від 30.08.2019 р.). URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248608057>.

133. Положення про Міністерство закордонних справ України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 р. № 281 (редакція від 19.01.2019 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text>.

134. Положення про Міністерство культури та інформаційної політики України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2019 р. № 885 (редакція від 16.05.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text>.

135. Положення про Міністерство освіти і науки України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. № 630 (редакція від 08.07.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text>.

136. Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 459 (редакція від 03.07.2020 р.). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/634/2011>.

137. Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію: від 20.11.2009 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_990.

138. Приймак В. Трудова мобільність населення України і регіональні ринки праці. *Регіональна економіка*. 2001. № 4. С. 76 – 82.

139. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.

140. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.

141. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III. URL:

<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

142. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.

143. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 р. № 761-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-viii>.

144. Про основні засади державної міграційної політики України: проект Закону України від 14.07.2010 р. URL: <http://www.zakonoproekt.org.ua/zakon.aspx?mid=81>.

145. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 29.08.2019 р. № 19-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-IX#Text>.

146. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

147. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII (редакція від 03.07.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.

148. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР (редакція від 20.03.2020) URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>.

149. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення державної підтримки українців за кордоном від 14.03.2019 р. № 10153. *Верховна Рада України: офіц. веб-портал*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=65678.

150. Протокол про співробітництво між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Міжнародним центром розвитку міграційної політики від 24.01.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927_001-19.

151. Регіональні соціально-економічні дослідження міграційних питань: ретроспектива та сучасні підходи / Р. Т. Теслюк, М. М. Біль, О. В. Махонюк, І. Є. Бараняк. *Регіональна економіка*. 2014. № 3. С. 131–141.
152. Риндзак О. Т. Державна міграційна політика в контексті пріоритетів національної безпеки України. *Економіка України*. 2016. № 12. С. 72–81.
153. Риндзак О. Т. Інституційне забезпечення міграційної політики в системі інтеграційних процесів України / International Scientific-Practical Conference Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization: Conference Proceedings. January 29, 2016. Klaipeda: Baltija Publishing. P.234–237.
154. Риндзак О. Т. Нормативно-правовий механізм регулювання міграції населення: напрямки модернізації / International Scientific Conference Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies: Conference Proceedings, Part II, January 27, 2017. Kielce, Poland: Baltija Publishing. P. 87–89.
155. Романенко І. О. Механізм регулювання міжнародною трудовою міграцією в умовах глобалізації. *Міжнародна економічна політика*. 2012. Спец. вип.: у 2 ч. Ч. 1. С. 177–183.
156. Ромашова Я. В. Міграційна політика на шляху до створення елементів своєї інституціональної системи. *Вісник Національного технічного університету «ХПИ»*. Темат. вип.: Технічний прогрес і ефективність виробництва. 2012. № 4. С. 32–40.
157. Садова У. Я., Біль М. М. Проблеми нормативно-правового забезпечення регулювання міграційних процесів в Україні. *Форум права*. 2010. № 1. С. 323–330.
158. Сидорчук О. Г. Механізми формування соціального капіталу (державно-управлінський аспект): автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Львів, 2007. 24 с.
159. Статут Міжнародної організації з міграції: прийнято Україною від 11.07.2002 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/989_001.

160. Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 р. № 879. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF>.

161. Стратегія державної міграційної політики на період до 2025 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 482-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>.

162. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: затв. Указом Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615/98>.

163. Супруновський А. І. Проблеми формування міграційної політики України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 401–406.

164. Ткаченко Л. Г. Проблеми соціального забезпечення українських трудових мігрантів. *Демографія та соціальна економіка*. 2009. № 1(11). С. 71–79.

165. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: ратифіковано Законом України від 10.11.1994 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

166. Українцям у Польщі можуть дати право на постійне проживання: *ЗІК*: веб-сайт. URL: http://zik.ua/news/2016/01/29/ukraintsyam_u_polshchi_mozhut_daty_pravo_na_postiynne_prozhyvannya_667188.

167. Чечель О. М. Принципи та механізм державного регулювання економіки. *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Державне управління*. 2013. № 2. С. 103–111.

168. Чорна В. О. Принципи і методологія побудови механізму регулювання міграцій. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Соціологія*. 2010. Т. 146, вип. 133. С. 118–121.

169. Шевцов А. Л. Державне регулювання міграційних процесів як основна функція міграційної політики. *Держава та регіони. Сер.: Державне управління*. 2013. № 3. С. 41–46.

170. Шиманська О. П. Формування міжнародних економічних відносин управління процесом трудової еміграції в умовах України: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Тернопіль, 2003. 20 с.

171. Bil M., Ryndzak O. Mechanism of migration regulation: structural and functional approach. *Perspectives – Journal on economic issues*. 2018. № 2. P.14–27. URL: <http://perspectives-ism.eu/full/p182-s014.pdf>.

172. Decent work. Topics. ILO home. International Labour Organization. URL: <https://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm>.

173. Frontex. European border and coast guard agency. URL: <https://frontex.europa.eu/about-frontex/vision-mission-values/>.

174. International Center for Migration Policy Development. About us. URL: <https://www.icmpd.org/about-us/>.

175. Ryndzak O. Legislative basis of the migration policy of Ukraine / Actual problems of economics, management and law in modern social and economic environment: Collection of scientific articles. Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2015. P.34–38.

176. Ryndzak O.T., Bil M.M. Mechanisms of migration processes regulation: theoretical aspects. *Journal Association 1901 “Sepike”*. 2016. Edition 12. P.167–171.

Список використаних джерел до розділу 3

177. Акулич В. Рынок труда: в ловушке низкооплачиваемой занятости, безработицы и бедности. URL: <http://ekonomika.by/ekonomika-belarus/sostoyanie-rynkov-i-institutov/rynok-truda-v-lovushke-nizkooplachivaemoj-zanyatosti-bezrobotitsy-i-bednosti>.

178. Аналіз проблем реалізації прав ВПО. *Восток SOS*: веб-сайт. URL: <http://vostok-sos.org/problem-idp/>.

179. Біль М. Просторова мобільність населення: теорія, методологія, практика: монографія. Львів: ПАІС, 2018. 392 с.

180. Блерта Чела. Індекс людського розвитку: Україна падає, що робити. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/ourperspective/ourperspectivearticles/2017/04/13/-html>.

181. Гальків Л.І. Оцінка втрат людського капіталу: теорія, методологія, практика. Львів: ІРД НАН України, 2011. 444 с.

182. Грішнова О.А., Рісний О.П. Інтеграція українського ринку праці з європейським: загрози та перспективи (оцінка на прикладі країн Східної Європи). Демографія та соціальна економіка. 2017. №3 (31). С. 162-173. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2017.03.162>.

183. Грішнова О.А., Харазішвілі Ю.М. Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. №2 (36). С. 65-80. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2019.02.065>.

184. Демографічний паспорт території. Україна. *Державна служба статистики України*: офіц. веб-сайт. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm.

185. Динаміка євроатлантичних настроїв громадян. *Соціологічна група «Рейтинг»*: веб-сайт. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_evroatlanticeskikh_nastroeniy_grazhdan.html.

186. Динаміка міграції в Україні: де живе найбільше переселенців. *Слово і діло: аналітичний портал*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/11/13/infografika/suspilstvo/dynamika-mihracziyi-ukrayini-zhyve-najbilshe-pereselencziv>.

187. Дозволи на постійне проживання за кордоном отримали торік майже 12 тис. українців – МВС. URL: <http://www.mogpod.com/index.php?newsid=280>.

188. Дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку». URL: <http://www.uisr.org.ua/news/104.html>.

189. Дослідження з питань інтеграції, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації різних категорій мігрантів. Київ: Представництво МОМ в Україні, 2014. 104 с.

190. Європейська міграційна криза. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Європейська_міграційна_криза.
191. Закордонні українці. Українська громада у країнах світу. *Міністерство закордонних справ України: офіц. веб-сайт*. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/ukrainians-abroad>.
192. Зареєстрована трудова міграція. Аналітична та статистична інформація. *Державна служба зайнятості України: офіц. веб-сайт*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68>.
193. Зареєстроване безробіття населення за регіонами. Архів за 2008 – 2017 роки. Ринок праці. Регіональна статистика. *Державна служба статистики України: офіц. веб-сайт*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
194. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження): стат. бюл. Київ: Держстат України, 2017. 36 с.
195. Індекс інтеграції внутрішньо переміщених осіб. *Аналітичний центр CEDOS: веб-сайт*. URL: <https://cedos.org.ua/uk/vpo-integration-index>.
196. Інформаційний бюлетень Державної міграційної служби за 2014 рік. Київ, 2015. 66 с.
197. Купівельна спроможність українців все більше падає. URL: https://antikor.com.ua/articles/70185-kupiveljna_spromohnistj_ukrajintsiv_vse_biljshe_padaje.
198. Курунова Ю. О. Міжнародна міграція робочої сили як чинник економічного розвитку країн (на прикладі міграційних потоків між ЄС і Україною): дис. ... канд. екон. наук. Одеса, 2015. 216 с.
199. Лібанова Е. М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 8 жовтня 2014 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2014. № 12. С. 15–24.
200. Малиновська О. Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в Україні в умовах політичних та соціально-економічних загроз: аналітична

записка. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/vnutrishnya_migratsia-45aa1.pdf.

201. Малиновська О. А. Зовнішня міграція громадян України в контексті скасування візового режиму поїздок до ЄС. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3. С. 59 – 67.

202. Марчук А. В. Причини та основні мотиви міграції робочої сили в світі та Україні. URL: http://www.confcontact.com/20110629/1_marchuk.php.

203. Міграційний профіль України (2011–2015). Київ: Держ. міграційна служба України, 2016. 73 с.

204. Міграційний профіль України за 2016 рік. Київ: Держ. міграційна служба України, 2017. 98 с.

205. Міграційний профіль України за 2017 рік. Київ: Держ. міграційна служба України, 2018. 88 с.

206. Міграційний профіль України за 2018 рік. Київ: Держ. міграційна служба України, 2019. 94 с.

207. Міграційний рух населення у 2016 році. *Державна служба статистики України*: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

208. Міграційні настрої населення України. *Соціологічна група «Рейтинг»*: веб-сайт. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/migracionnye_nastroeniya_naseleniya_ukrainy.htm.

209. Міграція в Україні: факти і цифри / упоряд. О. Малиновська. Київ: Представництво МОМ в Україні, 2016. 32 с.

210. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їх впливу на розвиток в Україні. Київ: Представництво МОМ в Україні, 2016. 116 с.

211. Міхеєва О., Серєда В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. *Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні*: зб. аналіт. матеріалів. Львів: Галицька вид. спілка, 2015. С. 9–49.

212. Моніторинг соціокультурних виявів міграції в умовах євроінтеграційних процесів України: регіональний аспект. Методичні рекомендації [редкол.: д.е.н., проф. Садова У. Я., к.ф.-м.н., доц. Оліскевич М.О., к.е.н. Риндзак О.Т. к.е.н. Андрусин Н.І.]. НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього». Львів, 2015. 54 с.

213. Мостова І. Мобільність та міграційні настанови української молоді – дослідження «Цінності української молоді – 2016». URL: <http://omega-research.com.ua/mobilnist-ta-migraciyni-nastanovi/>.

214. Населення (1990 – 2018). Населення та міграція. Демографічна та соціальна статистика. Статистична інформація. *Державна служба статистики України*: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

215. Населення України за 2013 рік: демографічний щорічник / відп. за вип. Г. М. Тимошенко. Київ: Держстат України, 2014. 296 с.

216. Населення України за 2014 рік: демографічний щорічник / відп. за вип. Г. М. Тимошенко. Київ: Держстат України, 2015. 118 с.

217. Населення України за 2015 рік: демографічний щорічник / відп. за вип. М. Б. Тімоніна. Київ: Держстат України, 2016. 120 с.

218. Населення України за 2016 рік: демографічний щорічник / відп. за вип. М. Б. Тімоніна. Київ: Держстат України, 2017. 134 с.

219. Населення України за 2017 рік: демографічний щорічник / відп. за вип. М. Б. Тімоніна. Київ: Держстат України, 2018. 138 с.

220. Населення України за 2018 рік: демографічний щорічник / відп. за вип. М. Б. Тімоніна. Київ: Держстат України, 2019. 188 с.

221. Настрої серед українців-заробітчан. *Соціологічна група «Рейтинг»*: веб-сайт. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_sredi_ukraincev-zarobitchan.html.

222. Національна система моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. Київ, 2016. 14 с. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_nms_r1_ukr.pdf.

223. Обліковано 1512042 переселенців. *Міністерство соціальної політики України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/16505.html>.

224. Обліковано 1785740 переселенців. *Міністерство соціальної політики України*: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>.

225. Общественно-политические настроения населения Украины. URL: http://institute.gorshenin.ua/programs/researches/2654_obshchestvennopoliticheskie.html

226. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період). *Національний банк України*: офіц. веб-сайт. URL: http://www.bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls.

227. Офіційно: громадянство Угорщини отримало близько 94000 закарпатців. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/105782>.

228. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / Е. М. Лібанова та ін.; за ред. Е. М. Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 363 с.

229. Праця України у 2014 році: стат. зб. / Держстат України, відп. за вип. І. В. Сенік. Київ: Консультант, 2015. 280 с.

230. Прибиткова І. Пересувні ринки праці за доби незалежності України та міграційні плани українців. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*: зб. наук. праць / гол. ред.: В. Ворона, М. Шульга. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2015. Вип. 2 (16). С. 316–327.

231. Прибиткова І. Структура міграційних потоків і пересувні ринки праці в Україні. *Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2013. С. 190–197.

232. Прибыткова И. М. Трансформация структуры миграционных потоков в Украине и их динамика в условиях мирового финансового кризиса. *Демоскоп Weekly*. 2013. № 563–564. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0563/analit01.php>.

233. Проблеми в адаптації ВПО (інфографіка). *Громадський холдинг «Група впливу»*: веб-сайт. URL: <https://www.vplyv.org.ua/archives/1208>.

234. Прогноз міграції між ЄС, країнами Вишеградської четвірки та Східною Європою: наслідки скасування візового режиму. Київ: Ін-т екон. досліджень та політ. консультацій, 2014. 184 с.

235. Рабочая сила Республики Молдова: занятость и безработица в III квартале 2018 г. *Национальное бюро статистики Республики Молдова*: веб-сайт. URL: <http://www.statistica.md/newsview.php?l=ru&idc=168&id=6193>.

236. Риндзак О.Т. Соціокультурні аспекти інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіональному вимірі. *Регіональна економіка*. 2016. №3(81). С.120–127.

237. Риндзак О.Т. Фактори і мотиви зовнішньої міграції населення України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2018. Вип. 1 (18). <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2018/18rotmnu.pdf>.

238. Риндзак О.Т. Чинники еміграції та проблеми інтеграції українських мігрантів за кордоном. *ScienceRise*. 2014. Том 2(2). С.138–142.

239. Ринок праці України. Архів. Доповідь. Зайнятість та безробіття. Ринок праці. Демографічна та соціальна статистика. Публікації. Статистична інформація. *Державна служба статистики України: офіц. сайт*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

240. Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2018 року: стат. зб. / відп. за вип. М. Б. Тімоніна. Київ: Держстат України, 2018. 345 с.

241. Романюк М. Д. Міграційні загрози національній безпеці України: сучасні виклики, проблеми подолання. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3(25). С. 99–111.

242. Савина Т. Фактическая безработица в 17 раз выше официальной. URL: <https://www.kp.by/daily/26907/3952453/>.

243. Садова У.Я., Риндзак О.Т. Мотиваційні чинники трудової міграції в експертних оцінках / Проблеми зовнішньої міграції України та інших

пострадянських держав: матеріали засідання круглого столу / Члени редколегії: М.І. Флейчук, У.В. Щурко, Н.І.Черкас, О.Б. Василиця. Львів: Сполом, 2014. С.18–20.

244. Садова У. Я., Риндзак О.Т., Андрусин Н.І. Актуальні проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб: регіональний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. №3(28). С.171-185. doi: 10.15407/dse2016.03.171.

245. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2018 року): стат. зб. Київ: Держстат України, 2018. 78 с.

246. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. Архів за 2008–2016 роки. Доходи та умови життя. Демографічна та соціальна статистика. Статистична інформація. *Державна служба статистики України*: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

247. Семикіна М. В., Мельнік А. В., Кабай В. О. Деформація мотиваційних чинників у сфері праці як передумова формування міграційних настроїв вітчизняних працівників. *Вісник Черкаського університету. «Економічні науки»*. 2017. № 4 (частина 1). С. 95–106.

248. Семикіна М.В., Мельнік А.В., Кабай В.О. Мотиваційні чинники використання людського капіталу в умовах євроінтеграції. *Innovates and information technologies in education. Monograph. Edited by Aleksander Ostenda and Tetyana Nestorenko. Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts Katowice School of Technology. Monograph 18*. 2018. С. 97–111.

249. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року. Архів. Оплата праці та соціально-трудова відносина. Ринок праці. Демографічна та соціальна статистика. Статистична інформація. *Державна служба статистики України*: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

250. Середньомісячна заробітна плата за регіонами за період з початку року. Архів. Заробітна плата та стан її виплати. Ринок праці. Регіональна

статистика. Багатогалузева статистична інформація. Статистична інформація. *Державна служба статистики України*: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

251. Скільки українців живе та працює за кордоном – МЗС. URL: <https://ukr.media/ukrain/266250/>.

252. Смаль В., Позняк О. Дослідження «Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах». За матеріалами Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей. Київ, 2016. 93 с.

253. Солодько А., Фітісова А. Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики. URL: <http://www.cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky>.

254. Социологическое исследование «Индекс комфортности переселенца». *Общественная инициатива «Восстановление Донбасса»*: веб-сайт. URL: <http://restoring-donbass.com/nashi-proekty/indeks-komfortnosti-pereselentsa/21034-sotsiologicheskoe-issledovanie-indeks-komfortnosti-pereselentsa/>.

255. Соціально-економічне становище вимушено переміщених осіб (на прикладі клієнтів ГО «Центр зайнятості вільних людей», які звернулись до організації у 2015 році). URL: http://www.czvl.org.ua/blog/wp-content/uploads/2016/05/CZVL_research.pdf.

256. Ставлення населення України до внутрішньо переміщених осіб з Донбасу та Криму. Результати опитування громадської думки. Київ: Агентство ООН у справах біженців, Київ. ін-т соціології, 2016. 40 с.

257. Стан інтеграції та соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні на прикладі дослідження в Одеській області / К. Карагяур, О. Виноградова, А. Бондаренко, М. Бадер. *Вечерня Одесса*. 2018. № 32-33. URL: <http://vo.od.ua/rubrics/pravo-i-nalogi/40136.php>.

258. Статистика з основної діяльності ДМС України. *Державна міграційна служба України*: офіц. веб-сайт. URL:

<https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani/statistika-z-osnovnoj-diyalnosti.html>.

259. Статистичний збірник «Регіони України». 2009. Ч. 1 / за ред. О. Г. Осауленка. Київ: Держкомстат України, 2009. 369 с.

260. Статистичний збірник «Регіони України». 2010. Ч. 1 / за ред. О. Г. Осауленка. Київ: Держкомстат України, 2010. 368 с.

261. Статистичний збірник «Регіони України». 2012. Ч. 1 / за ред. О. Г. Осауленка. Київ: Держкомстат України, 2012. 310 с.

262. Статистичний збірник «Регіони України». 2014. Ч. 1 / за ред. О. Г. Осауленка. Київ: Держкомстат України, 2014. 299 с.

263. Статистичний збірник «Регіони України». 2016. Ч. 1 / за ред. І. М. Жук. Київ: Держстат України, 2016. 299 с.

264. Статистичний збірник «Регіони України». 2017. Ч. 1 / за ред. І. Є. Вернера. Київ: Держстат України, 2017. 323 с.

265. Статистичний збірник «Регіони України». 2018. Ч. 1 / за ред. І. Є. Вернера. Київ: Держстат України, 2018. 315 с.

266. Степанова О. В. Накопичення соціального капіталу в системі інтеграції мігрантів. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=960>.

267. Суспільно-політичні погляди населення України: опитування IRI. *Соціологічна група «Рейтинг»*: веб-сайт. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_vzglyady_naseleniya_ukrainy_opros_iri.html.

268. Темпи зростання/зниження номінальної та реальної заробітної плати. *Державна служба статистики України*: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

269. Україна 2020: демографічний та міграційний виміри безпеки. Київ: Укр. ін-т публіч. політики, 2016. 20 с.

270. Уровень безработицы населения по субъектам Российской Федерации. Трудовые ресурсы. Официальная статистика. *Федеральная*

служба государственной статистики: веб-сайт. URL: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/trud/tab_trud6.htm.

271. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді: щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / редкол.: І. О. Жданов та ін.; Держ. ін-т сімейної та молодіж. політики. Київ, 2016. 200 с.

272. Чисельність населення. Населення та міграція. Демографічна та соціальна статистика. Статистична інформація. *Державна служба статистики України:* офіц. веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

273. Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства. *Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва :* веб-сайт. URL: <http://dif.org.ua/article/yak-ukrainsi-rozumiyut-evrointegratsiyu-ochikuvannya-ta-nastroi-suspilstva>.

274. Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex. Annual aggregated data (rounded): EUROSTAT. URL: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do>.

275. Esipova N., Puglieses A., Ray J. 381 Million Adults Worldwide Migrate Within Countries. URL: <http://www.gallup.com/poll/162488/381-million-adults-worldwide-migrate-within-countries.aspx>.

276. Eurostat newsrelease 211/2016 – 27 Oktober 2016. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7715617/3-27102016-BP-EN.pdf/ca706fa0-14fc-4b71-a2e2-46b2b933f8f8>.

277. Eurostat recorded in 2015 a record number of applications for asylum in the EU. URL: <http://ukr.obozrevatel.com/news/53810-evrostat-zafiksuvav-u-2015-rotsi-rekordnu-kilkist-zayavok-na-pritulok-u-es.htm>.

278. Global Internal Displacement Database. Internal Displacement Monitoring Centre. URL: <http://www.internal-displacement.org/database>.

279. Global trends. Forced displacement in 2017 / UNHCR. The UN Refugee Agency. Geneva, 2018. 76 p.

280. International Migrant Stock 2019. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. URL: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp>.

281. Jeleyko I.V., Ryndzak O.T. Ukrainian immigrants in Portuguese labor market. *Ekonomické Rozhl'ady - Economic Review*. 2016. Volume 45, Issue 4. C.463–477.

282. Kvam B. Integrering av innvandrere i arbeidslivet. URL: <http://www.arbeidslivinorden.org/artikler/insikt-og-analyse/innsikt-og-analyse-2001/article.2013-07-04.1815697062>.

283. List of countries by GDP (PPP) per capita. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(PPP\)_per_capita](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(PPP)_per_capita).

284. List of countries by Human Development Index. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_Human_Development_Index.

285. List of countries by unemployment rate. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_unemployment_rate.

286. List of minimum wages by country. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_minimum_wages_by_country.

287. Oreopoulos P. Why Do Skilled Immigrants Struggle in the Labor Market? A Field Experiment with Thirteen Thousand Resumes. *American Economic Journal: Economic Policy*. 2011. Vol. 3, issue 4. P. 148–171.

288. Purchasing power on the rise in central and eastern European countries. *GfK press release*. November 8, 2016. URL: https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/country_one_pager/GR/documents/20161125_PR_GfK-Purchasing-Power-Europe_Greece_2016-English.pdf.

289. Ryndzak O. International migration of Ukrainian population: development trends and perspectives under the conditions of European integration processes / Transformation of international economic relations: modern challenges, risks, opportunities and prospects: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi, in 3 Vol. / ISMA University. Riga: «Landmark» SIA, 2017. Vol.3. P.118–126.

290. Solop A. The measurement of external labour migration in Ukraine in the framework of labour force survey. URL: [https://www.unece.org/fileadmin/DAM/](https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.10/2016/wshp_G/3_Solop__Ukraine._ENG.pdf)

[stats/documents/ece/ces/ge.10/2016/wshp_G/3_Solop__Ukraine._ENG.pdf](https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.10/2016/wshp_G/3_Solop__Ukraine._ENG.pdf).

291. Tronstad K. R. Opplevd diskriminering blant innvandrere med bakgrunn fra ti ulike land. *Rapporter*. 2009. № 47. 30 s.

292. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. *International Migration 2019: Report* (ST/ESA/SER.A/438): New York. 2019. 78 p.

293. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. *Policies on Spatial Distribution and Urbanization: Data Booklet* (ST/ESA/SER.A/394). 2016. URL: <https://esa.un.org/poppolicy/publications.aspx>.

Список використаних джерел до розділу 4

294. Бізнес-статистика: навч. посіб. / С. О. Матковський та ін. Київ: Алерта, 2016. 280 с.

295. Вовканич С. Й., Риндзак О. Т. Активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку. Львів: ІРД НАН України, 2006. 186 с.

296. Гайдуцький А. Міграноміка ХХІ століття. Як Україні подолати вплив людського капіталу. URL: https://dt.ua/macrolevel/migranomika-hhi-stolittya-256261_.html.

297. Гладникова Е. В. Обзор подходов к исследованию частных межпоколенных трансфертов. *Демоскоп*. 2012. № 521–522. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2012/0521/analit01.php>.

298. Головаха Є., Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження 2005 – 2007». Київ: Ін-т соціології НАН України, 2009. 118 с.

299. Грішнова О. А. Глобальний перерозподіл людського капіталу в контексті інноваційного розвитку: проблеми і напрями їх вирішення. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*: зб. наук. праць. Маріуполь: ПДТУ, 2008. С. 198–201.

300. Грошові перекази. *Національний банк України*: веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208355>.

301. Дослідження: 7% українських студентів у Польщі планує повернення в Україну (19.06.2018). *Польське радіо*: веб-сайт. URL: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/369033>.

302. Економічна активність населення України 2012: статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. Київ: Державна служба статистики України, 2013. 204 с.

303. Економічна активність населення України 2017: статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 205 с.

304. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні. Будапешт: МОП, 2013. 96 с.

305. Зовнішня трудова міграція населення України. Київ: Укр. центр соц. реформ, Держкомстат України, 2009. 118 с.

306. Качкан А. Як українська діаспора виборювала незалежність України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27926212.html>.

307. Козаченко О. О. Сучасна українська багатопокілінна сім'я: занепад чи розквіт? *Вісник Львівського університету. Сер. соціол.* 2010. Вип. 4. С. 246 – 253.

308. Крамченко Л. І. Статистика ринку товарів і послуг : [навч. посібник]. – 2-ге вид., виправл. та доп. Львів : Новий Світ-2000, 2007. 296с.

309. Куц О. Скільки грошей могли б приносити Україні українці, які виїхали на заробітки? Ми порахували. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/skilky->

hroshei-mohly-b-prynosyty-ukraini-ukraintsi-iaki-vyikhaly-na-zarobitky-my-porakhuvaly-460240.html.

310. Малиновська О. Наслідки міжнародної міграції населення України та політико-управлінські дії щодо їх врегулювання: аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/562/>.

311. Малиновська О. Перекази мігрантів з-за кордону та можливі заходи щодо їх заохочення та ефективного використання: аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1276/>.

312. Малиновська О. Сучасна міграція українців до Польщі та пов'язані з нею виклики: аналітична записка. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrats_Pol-fbd2a.pdf.

313. Миронова А. Внутрисемейные межпоколенные трансферты в России. *Демоскоп*. 2012. № 521 – 522. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2012/0521/tema01.php>.

314. Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2015. 252 с.

315. ООН и вопросы старения. URL: <http://www.un.org/russian/esa/social/ageing/child&youth.html>.

316. Паклин Н. Логистическая регрессия и ROC-анализ – математический аппарат. URL: <https://basegroup.ru/community/articles/logistic>.

317. Полковиченко С., Курочка В. «Відплив умів» з України як загроза національній безпеці. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2016. № 4 (8). С. 16–22.

318. Постникова М. И. Психология отношений между поколениями в современной России: автореф. дисс. ... д-ра психол. наук. Санкт-Петербург, 2011. 53 с.

319. Приватні грошові перекази. *Національний банк України*: веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208357>.

320. Прямі іноземні інвестиції в Україну. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/>.

321. Риндзак О.Т. Миграционный потенциал населения Карпатского региона Украины. Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. 2013. № 6. С.260–266.

322. Риндзак О. Т. Міграційний потенціал незайнятого населення в системі єроінтеграційних перетворень регіональних ринків праці України (на прикладі м. Львова). Регіональна економіка. 2015. №2. С. 83–89.

323. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / Е. М. Лібанова та ін.; Ін-т демографії та соц. досліджень НАН України. Київ: Основа-Принт, 2009. 248 с.

324. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. Аналітичний центр CEDOS: веб-сайт. 2017. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypy>.

325. Становище сімей в Україні (за підсумками 2000–2009 років): щорічна державна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики. Київ: М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, 2010. 226 с.

326. Статистичний щорічник України за 2016 рік / за ред. І. Є. Вернера. Київ: Держстат України, 2017. 610 с.

327. Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості / під заг. ред. М. І. Долішнього, С. М. Злупка. Ужгород: Карпати, 1997. 422 с.

328. Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 3 липня 2013 р. Київ: Парламент. вид-во, 2014. 96 с.

329. Українське суспільство 1992 – 2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2010. 636 с.

330. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 3 (17) / гол. ред.: В. М. Ворона, М. О. Шульга. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2016. 550 с.

331. Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища української молоді / Н. Дмитрук та ін.; М-во молоді та спорту України. Київ, 2016. 91 с.

332. Чорна В. О. Динаміка міграційних процесів в Україні: соціологічний аналіз. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер.: Соціологія. 2015. Т. 258, вип. 246. С. 175–180.

333. Шаульська Л.В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України Інститут економіки промисловості. Донецьк, 2005. 502 с.

334. Alan Hatton-Yeo, Tochio Ohsako (eds.). Intergenerational Programmes: Public Policy and Research Implications an International Perspective. URL: www.unesco.org/education/uie/pdf/intergen.pdf.

335. Alvarez-Plata P., Brücker H., Siliverstovs B. Potential Migration from Central and Eastern Europe into the EU-15 – An Update. *Report for the European Commission, DG Employment and Social Affairs*. Berlin: DIW, 2003. URL: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3400&langId=en>.

336. Bughin J., Manyika J., Woetzel J. People on the move: global migration's impact and opportunity. Report McKinsey Global Institute. New York, 2016. 136 p.

337. Hegertun N., Eggen Ø. Internasjonal migrasjon – en reise mot utvikling? Civita-rapport. Oslo, 2017. 64 s.

338. Hnatkivskyy B. Labour migration and its impact on Ukraine's economic development. *International Business and Global Economy*. 2015. No. 34. P. 103–111. doi: 10.4467/23539496IB.13.008.3981.

339. India's brain gain: fewer than 200 IIT graduates went abroad last year. URL: <http://timesofindia.indiatimes.com/city/mumbai/indias-brain-gain-fewer-than-200-iit-grads-went-abroad-lastyear/articleshow/56578855.cms>.

340. Laczko F., Tjaden J., Auer D. Measuring Global Migration Potential, 2010–2015. Data Briefing Series of IOM's Global Migration Data Analysis Centre. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/gmdac_data_briefing_series_issue_9.pdf.

341. OECD. Interrelations between Public Policies, Migration and Development. Paris: OECD Publishing, 2017. 282 p. doi: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264265615-en>.

342. OECD. Migration policy debates. Is migration good for economy? May 2014. URL: <https://www.oecd.org/migration/OECD%20Migration%20Policy%20Debates%20Numero%202.pdf>.

343. Piotrowska M., Kośny M. Economic Transition and Intergenerational Mobility in Poland. *Economics and Sociology*. 2017. № 10(3). S. 59–71. doi: 10.14254/2071-789X.2017/10-3/4.

344. Ryndzak O. Evaluation of a population's migration potential as an important component of migration policy. *Economies*. 2019. №7(3), 72. URL: <https://www.mdpi.com/2227-7099/7/3/72> doi:10.3390/economies7030072.

345. Ryndzak O.T. Evaluation of consequences of external migration as a necessary precondition of effective migration policy / Imperatives of development of civil society in promoting national competitiveness: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference. Volume I, December 13–14, 2018. Batumi, Georgia: Publishing House “Kalmosani”, 2018. P. 20–22.

346. Ryndzak O. Intergenerational private transfers in the system of factors of population's migration activity. *Annals of Marketing Management & Economics*. 2019. Vol.5, №1-2. P.67–77. URL: http://amme.wne.sggw.pl/wp-content/uploads/AMME_2019_n1_2_67.pdf.

347. The global burden of disease. Summary / edited by Cristopher J.L. Murray. Boston: Harvard University, 1996. 43 p.

Список використаних джерел до розділу 5

348. Безгін К.С. Імплементация нелінійної парадигми інноваційного менеджменту. *Економіка України*. 2017. №9. С.59–71.

349. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: Монографія. Львів: Арал, 2008. 386 с.

350. Візова політика: Представництво Європейського Союзу в Україні.
URL: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/travel_to_eu/visa_code/visa_code_uk.htm.
351. Віннічук Ю. Найпопулярніші платіжні системи України. *Бизнес цензор*. 12.04.2019.
352. Гайдуцький А. Боротьба за мігрантів. Україні приготуватися. URL: https://dt.ua/internal/borotba-za-migrantiv-ukrayini-prigotuvatisya-289703_.html/?action=sort&sort=popular&slice=0&limit=20/.
353. Гнатюк Т. О. Добровільна зворотна міграція: досвід країн ЄС та перспективи України. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія*. 2011. Т. 175, вип. 163. С. 22–25.
354. Дергач А. В. Досвід країн ЄС в управлінні міграційними потоками. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Сер.: Управління*. 2013. Вип. 3. С. 247–252.
355. Дороніна О.А. Проблеми та перспективи використання грейдової системи оплати праці у сучасній кадровій політиці. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2011. №4(49). С. 113–116. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2011_4%281%29__26.
356. Дороніна О.А. Управління заробітною платою на підприємстві в контексті реалізації концепції гідної праці. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2013. № 778. С. 35–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2013_778_7.
357. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, 2015 р.: підготовлено GfK Ukraine для Міжнародної організації з міграції, Представництво в Україні. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf.
358. Загальна декларація прав людини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015/.

359. Звягільський Ю. Л. Рівень заробітної плати – індикатор ефективності програми економічних реформ. *Економіка України*. 2013. № 9(622). С.73–84.

360. Зубко Г. Зарплата у розмірі 16 тисяч гривень дасть можливість втримати людей в Україні. URL: https://lb.ua/news/2017/12/22/385598_gennadiy_zubko_zarplata_rozmiri.html/.

361. Костенко В. О. Актуальні проблеми міграційної політики та підходи до їх вирішення на прикладі Європейського Союзу. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 106–114.

362. Костюченко І. Україна заявила свою позицію щодо пакту ООН з міграції. *Українські національні новини*. 10 грудня 2018 р. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1767029-ukrayina-zayavila-pro-svoyu-pozitsiyu-schodo-paktu-oon-z-migratsiyi>.

363. Малиновська О. А. Міграційна політика Європейського Союзу: виклики та уроки для України. Київ: НІСД, 2014. 48 с.

364. Малиновська О. А. Політика сусідніх країн щодо співвітчизників як інструмент поповнення людських ресурсів: виклики та уроки для України. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 3(28). С. 138–146.

365. Малиновська О. А. Циркулярна міграція – політична мода чи перспективна модель міграційного менеджменту? *Демографія та соціальна економіка*. 2011. № 2 (16). С. 95–104.

366. Махонюк О. В. Міграційні облігації як інструмент неінфляційного фінансування національної економіки: приховані ризики сьогодення. *Регіональна економіка*. 2013. № 4(70). С. 117–129.

367. Міграційна політика: порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *acquis communautaire* Європейського Союзу. Київ, 2009. 178 с.

368. Общая консульская инструкция о визах, адресованная постоянным дипломатическим и консульским представительствам Договаривающихся

Сторон Шенгенской конвенции (Люксембург, 28 апреля 1999 года). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_853/.

369. Павловський А. Реформа оплати праці: проблеми і перспективи. URL: <https://blog.liga.net/user/apavlovskiy/article/31535/>.

370. Пенсії громадянам, що за кордоном / Міністерство соціальної політики України. Офіційний веб-портал. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/pensii-gromadyanam.html>.

371. Риндзак О.Т. Внутрішня міграційна політика України: актуальні проблеми та завдання. *Економіка та суспільство*. Електронне наукове фахове видання Мукачівського державного університету. 2017. №11. С.395–400. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/11_ukr/11_2017.pdf.

372. Риндзак О.Т. Інгібування міграційних втрат людського потенціалу України. *Економіка України*. 2019. №9–10. С. 79–91. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.09.079>.

373. Риндзак О.Т. Механізми регулювання міграції населення у Європейському Союзі. *Східна Європа: економіка, бізнес, управління*. Електронне наукове фахове видання ДВНЗ "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури". 2016. №4. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/4_2016/63.pdf/.

374. Риндзак О.Т. Міграційна політика в Україні: виклики та інтеграційні перспективи. Монографія / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І.Долішнього»; наук. ред. д. е. н., проф. У. Я. Садова. Львів: Каменяр, 2019. 422 с.

375. Риндзак О.Т. Удосконалення державної міграційної політики в системі захисту національних інтересів України. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. №3(189). С.237–244.

376. Семикіна М.В. Нова парадигма мотивації праці в системі розвитку соціально-трудових відносин. *Економіка и управление*. 2011. №3. С.111–117.

377. Семів Л.К. Регіональна політика: людський вимір: Монографія. Львів: ІРД НАН України, 2004. 392 с.

378. Сині карти для іноземних громадян – Чехія. URL: vizaeuropa.com/uk/...чехія/сині-карти-для-іноземних-громадян-чехія.
379. Стаканов Р. Д. Реєміграція як складова міграційної політики країн світу. *Економіка та держава*. 2014. № 10. С. 39–42.
380. Толуб'як В. Фонди добробуту для мігрантів у зарубіжних країнах: досвід для України. *Вісник ТНЕУ*. 2015. №1. С.43–50.
381. Хаустова Є. Б., Маринченко І. В. Проблеми заробітної плати в Україні та шляхи їх вирішення. *Международный научный журнал. Экономические науки*. 2015. № 9. С. 159–163.
382. Циркулярна міграція: нові підходи до старої концепції: матеріали дослідницького проекту «Опрацювання концепції політики циркулярної міграції українців до ЄС у взаємодії експертних середовищ та аналітичних центрів України та ЄС» / І. Марков, Г. Селещук, Р. Савчинський, О. Іванкова-Стецюк, С. Одинець. Львів, 2014. 96 с.
383. Шамраєва В. М. Спільна міграційна політика ЄС в контексті євроінтеграційних устремлінь України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 305–312.
384. Шаульська Л.В., Кримова М. О. Стан ринку праці в контексті стратегії розвитку людського капіталу регіону. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2018. № 2. С. 23–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2018_2_5.
385. Шмунь Н. В. Міграційна політика: Україна та ЄС. URL: <http://intkonf.org/shmun-nv-sisyuk-lp-migratsiy-na-politika-ukrayina-ta-es/>.
386. Якимова Н.С. Підвищення конкурентоспроможності молоді в контексті подолання професійно-кваліфікаційного дисбалансу на ринку праці. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. Збірник наукових праць ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана». 2017. Випуск 2 (14). С.267–275.
387. Agunias D. R., Newland K. Circular migration and development: trends, policy routes, and ways forward. Policy Brief. Washington: Migration Policy Institute, 2007. 20 p.

388. Clemens M.A., Gough K. A Tool to Implement the Global Compact for Migration: Ten Key Steps for Building Global Skill Partnerships. Center for Global development Brief. December 4, 2018. 4 p. URL: <https://www.cgdev.org/publication/tool-implement-global-compact-migration-ten-key-steps-building-global-skill-partnerships>.

389. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on a Community immigration policy COM/2000/0757 final. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/;jsessionid=GqMmTzqdMhv3gnrNc6TqkphJTf18pKygl3LQFwJDbLvpvTJVHG H7!1006595440?uri=CELEX:52000DC0757>.

390. Council Directive 2004/114/EC of 13 december 2004 on the conditions of admission of third-country nationals for the purposes of studies, pupil exchange, unremunerated training or voluntary service. *Official Journal of the European Union*. 2004. 23.12. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:375:0012:0018:En:PDF>.

391. Council Directive 2004/81/EC of 29 April 2004 on the residence permit issued to third-country nationals who are victims of trafficking in human beings or who have been the subject of an action to facilitate illegal immigration, who cooperate with the competent authorities: Eur Lex. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32004L0081>.

392. Council Directive 2005/71/EC of 12 October 2005 on a specific procedure for admitting third-country nationals for the purposes of scientific research. *Official Journal of the European Union*. 2005. 3.11. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:289:0015:0022:EN:PDF>.

393. Council Resolution of 30 November 1994 relating to the limitations on the admission of third-country nationals to the territory of the Member States for the purpose of pursuing activities as self-employed persons. URL: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31996Y0919\(03\)/](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31996Y0919(03)/).

394. Directive 2011/98/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on a single application procedure for a single permit for third-

country nationals to reside and work in the territory of a Member State and on a common set of rights for third-country workers legally residing in a Member State. *Official Journal of the European Union*. 2011. 23.12. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:343:0001:0009:EN:PDF>.

395. EU Action on Migratory Pressures – A Strategic Response: Council of the European Union 8714/1/12 REV 1, Brussels, 23 April 2012. URL: <http://www.statewatch.org/news/2012/apr/eu-council-actioun-plan-migratory-pressure-8714-rev1-12.pdf>.

396. Finding solutions to migratory pressures: Council of the European Union. URL: <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/migratory-pressures/>.

397. Global Approach to Migration and Mobility. URL: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/international-affairs/global-approach-to-migration/index_en.htm.

398. Global Compact for Safe, Orderly and regular Migration (A/RES/73/195; Resolution adopted by the General Assembly on 19 Desember 2018). General Assembly. United Nations, 2019. 36 p. URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/73/195.

399. Guterres A. Towards a new global compact on migration. URL: <http://iom.org.ua/en/towards-new-global-compact-migration>.

400. Handbook on the extension of social security coverage to migrant workers / International Social Security Association. 64 p. URL: <https://socialprotection-humanrights.org/resource/handbook-on-the-extension-of-social-security-coverage-to-migrant-workers/>.

401. IOM Snapshot-2019. About IOM. International Organization for migration. URL: https://www.iom.int/sites/default/files/about-iom/iom_snapshot_a4_en.pdf.

402. Migration Governance Framework. International Organization for migration. URL: https://www.iom.int/sites/default/files/about-iom/migof_brochure_a4_en.pdf.

403. Migration Governance Indicators. International Organization for migration. URL: <https://gmdac.iom.int/migration-governance-indicators>.

404. Olesen H. Migration, Return, and Development: An Institutional Perspective. *International Migration*. 2002. Vol. 40, issue 5. S. 125–150.

405. Orekhova T., Koshelenko V. Small and medium business development in condition of Ukrainian economy internationalization. *Economics and management*. 2010. №15. P.170–176.

406. Romaldini M. How is the international money transfer market evolving? URL: <https://www.toptal.com/finance/market-research-analysts/international-money-transfer>.

407. Social protection systems and measures for all? International migrants are left far behind. *Social Development Brief*. United Nations Department of Economic and Social Affairs. Division for Inclusive Social Development. 2018. October. №6. URL: <https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2018/10/SD-Brief-6-Migrants.pdf>.

408. *Social Science Research Council*. Topic 4 – Formal vs. Informal Remittances. URL: <https://www.ssrc.org/publications/view/4297524A-B74F-DE11-AFAC-001CC477EC70/>.

409. The World bank. An analysis of trends in cost of remittance services. *Remittance Prices worldwide*. 2017. Issue 21. 17 p. URL: https://remittanceprices.worldbank.org/sites/default/files/rpw_report_march_2017.pdf.

410. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. *International Migration Policies: Data Booklet (ST/ESA/SER.A/395)*: New York. 2017. 36 p.

411. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Promoting inclusion through social protection. *Report on the World Social Situation 2018 (ST/ESA/366)*. 145 p.

412. Wickramasekara P. Policy responses to skilled migration: Retention, return and circulation. 2003. 32 p. URL: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_232366.pdf.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА "ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ М.І.ДОЛІШНЬОГО НАН УКРАЇНИ"	
Вх. №	17 - січня 2017 р.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел./факс: 255-49-02

№ 03-81

"23" грудня 2016 р.

Риндзак О.Т.
До Відома
Голові
17.01.2017

Державна установа
«Інститут регіональних досліджень
імені М.І.Долішнього НАН України»

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукової записки
«Напрямки удосконалення державної міграційної політики України з метою елімінації міграційних ризиків трансформації регіональних ринків праці»

Комітет Верховної Ради України висловлює вдячність автору наукової записки к.е.н. Риндзак О.Т. за надіслані матеріали щодо визначення ризиків втрат людського потенціалу (на прикладі міста Львова) та розроблені пропозиції стосовно удосконалення державної міграційної політики.

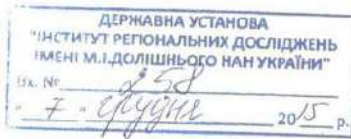
Основні положення та пропозиції доповідної записки використано у законотворчій діяльності Комітету (зокрема при внесенні змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»), а також при проведенні оперативної роботи, спрямованої на уповільнення темпів масового виїзду працездатного населення за кордон, інтенсифікації рееміграційних процесів, посилення соціально-економічної захищеності внутрішньо переміщених осіб та зовнішніх трудових мігрантів.

Сподіваємося на подальшу співпрацю.

**Перший заступник голови
Комітету з питань прав людини,
національних меншин
і міжнаціональних відносин**

В.В.Пацкан

Продовження додатку А

**Міністерство соціальної політики України
ДЕРЖАВНА СЛУЖБА ЗАЙНЯТОСТІ
(ЦЕНТРАЛЬНИЙ АПАРАТ)**

вул. Еспланада, 8/10, м. Київ, 01601, тел. (044) 284-38-94, факс (044) 289-76-28
E-mail: 17@es.dcz.gov.ua Web: <http://www.dcz.gov.ua> Код ЄДРПОУ 03491079

Од. від. од. № ОЦ-ОД-8669/6/6-15 На № _____ від _____

*Риндзак О.Т.
Фо В.І.
7.12.2015*

Державна установа
«Інститут регіональних досліджень
імені М.І.Долішнього НАН
України»

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукової записки

Риндзак Ольги Тадеївни

**«Превентивні заходи державної політики у сфері регулювання
трудової міграції»**

Державна служба зайнятості України висловлює вдячність автору наукової записки к.е.н., докторанту Риндзак О.Т. за надіслані матеріали щодо визначення ризиків втрат людського потенціалу у світлі євроінтеграційних перетворень регіонального ринку праці (на прикладі міста Львова) та пропозиції щодо удосконалення міграційної політики з метою запобігання вимиванню найціннішого людського потенціалу за межі країни.

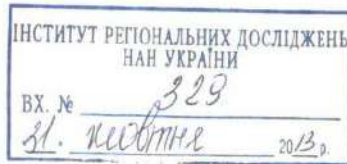
Основні положення та пропозиції доповідної записки будуть використані при опрацюванні державних програмних документів з питань сприяння зайнятості та соціального захисту населення, а також при підготовці пропозицій до проєктів нормативно-правових актів.

Сподіваємося на подальшу співпрацю.

**В.о. Голови
Державної служби зайнятості**

Н. І. Зінкевич

ДЕРЖАВНА МІГРАЦІЙНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У
ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

вул. Руданського 3, м. Львів, 79005 тел./факс (032) 258-60-66,
 ЄДРПОУ 37831493, e-mail: lv@dmsu.gov.ua

« 30 » жовтня 2013 року № *21281*

Садова У.Я.
до вступу і катедри
Управління
31.10.2013

Інститут регіональних
 досліджень НАН України
Кравців В.С.
 м. Львів,
 вул. Козельницька, 4

ДОВІДКА

про впровадження результатів доповідної записки
 «Механізм самоорганізації мігрантів та його роль в соціально-
 економічному зростанні держави»

Реалізуючи пункти Угоди про співпрацю між Головним управлінням Державної міграційної служби України у Львівській області та Інститутом регіональних досліджень НАН України робочою групою під керівництвом д.е.н., проф. Садової У. Я., у складі Семів Л. К., Бідака В. Я., Цапка С. О., Гринькевич О.С., Данилюк Л.Г., Теслика Р. Т., Біль М. М., Бачинської М. В., Риндзак О. Т., Махонюка О. В., Бараняка І. Є., Селещука Г. П. представлено матеріали наукових досліджень стосовно самоорганізації мігрантів та її впливу на соціально-економічний розвиток держави.

Основні положення та пропозиції доповідної записки використано при підготовці у питаннях роботи з іноземцями, для поновлення міграційної карти Львівської області та під час робочих засідань ГУ ДМС України у Львівській області.

Начальник Головного управління

Виконавець Хігрова С.В.
 т.261 2016

Скиба Я.Д.

Продовження додатку А

Риндзак О.Т.
До В.Долішнього
26.03.2019

Державна установа
«Інститут регіональних досліджень
ім. М. І. Долішнього НАН України»

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукових досліджень
Риндзак Ольги Тадеївни
щодо розробки Концепції державної міграційної політики України
(нова редакція)

Положення розробленого Риндзак О.Т. проекту Концепції державної міграційної політики України (нова редакція) використані при підготовці пропозицій щодо внесення змін до чинної Концепції державної міграційної політики України та удосконалення засад Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року, а також при формуванні рішень на різних рівнях управління з метою комплексного реагування на актуальні виклики у міграційній сфері України.

Завідувач Відділу забезпечення зв'язків
Президента України з Кабінетом Міністрів України
Адміністрації Президента України, к.н.д.у

Б.Ю. Тирусь

Підпис Тирусь Б.Ю.
ЗАСВІДЧУЄТЬСЯ
Керівник відділу управління персоналом
Маринченко С.І.
" " 20 р.

**МІНІСТЕРСТВО
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
(Мінсоцполітики)**

вул. Еспланадна, 8/10, м. Київ, 01601, тел.: (044) 226-24-45, факс: (044) 289-00-98 E-mail: info@mlsp.gov.ua,
Код ЄДРПОУ 37567866, реєстраційний рахунок 35213015078737 в ДКСУ м. Києва, МФО 820172

№

На № 8/94 від 21.03.2019

Щодо доповідної записки

**Директору ДУ „Інститут
регіональних досліджень НАН
України”
професору Кравціву В. С.**

Шановний Василю Степановичу!

Міністерство соціальної політики висловлює вдячність за отриману доповідну записку щодо нової редакції Концепції державної міграційної політики України, підготовлену Державною установою „Інститут регіональних досліджень НАН України” (лист Інституту від 21.03.2019 № 8/94).

Матеріали доповідної записки Інституту заслуговують на увагу та можуть бути використані у подальшій роботі Міністерства при підготовці стратегічних документів та формуванні державної міграційної політики України.

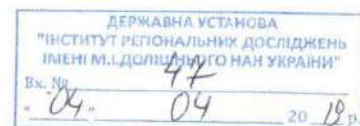
Висловлюємо подяку за надані матеріали та сподіваємось на подальшу співпрацю задля всебічного вивчення питань щодо формування і реалізації соціальної політики України.

**З повагою
Перший заступник Міністра**

О. Крентовська, **О. Крентовська**

вик.: Степаненко І. В., тел.: 284-39-05

Продовження додатку А

Садова У.Я.
до
Дружес і матеріалів
файли
24.12.2015

УКРАЇНА
ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

вул. Митрополита Андрея, 10, м. Львів, 79046, тел. (032) 255-37-70, факс (032) 255-46-50
E-mail: cmspl300@gmail.com

24.12.2015 № 15-11225

На № _____ від _____

Державна установа
«Інститут регіональних досліджень
імені М.І.Долішнього НАН України»

ДОВІДКА

про впровадження матеріалів методичних рекомендацій
**«Моніторинг соціокультурних виявів міграції в умовах євроінтеграційних
процесів України: регіональний аспект»,**

виконаної авторським колективом за ред. д.е.н., проф. Садової У.Я.,
к.ф.-м.н. Оліскевич М.О., к.е.н. Риндзак О.Т., к.е.н. Андрусин Н.І.

Департамент соціального захисту населення Львівської обласної державної адміністрації тривалий час плідно співпрацює з колективом науковців ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України». Матеріали аналітичних розробок стосовно міграційних процесів у регіоні, зокрема щодо внутрішньо переміщених осіб, відзначаються високим рівнем якості та є корисними для працівників департаменту.

Представлені методичні рекомендації стосовно моніторингу соціокультурологічних аспектів вимушеної міграції використано при реалізації основних завдань департаменту соціального захисту населення та в процесі оперативної роботи з переселенцями з АР Крим та Донбасу.

Сподіваємося на подальшу співпрацю.

Директор департаменту
соціального захисту населення

В.В. Мартиняк

Продовження додатку А

УКРАЇНА

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
 ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ, ІНВЕСТИЦІЙ,
 ТОРГІВЛІ ТА ПРОМИСЛОВОСТІ

ЄДРПОУ 385 57560, 79008, м.Львів, вул.В.Винниченка,18, тел. 261-21-55 тел./факс. 235-60-80
 E-mail: gue@loda.gov.ua

30.10.2013р. № 2-11-3839 На № _____ від _____

*Садова У.Я.
 до відомої і комп.
 рішень
 31.10.2013*

Інститут регіональних
 досліджень НАН України

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукової записки
 «Особливості формування і розвитку територіальних міграційних
 систем в Україні: регіональні аспекти»

Департамент економічного розвитку, інвестицій, торгівлі та промисловості Львівської облдержадміністрації висловлює вдячність авторському колективу під керівництвом д.е.н., проф. Садової У.Я. у складі Семів Л.К., Бідака В.Я., Цапка С.О., Гринькевич О.С., Данилюк Л.Г., Теслюка Р.Т., Біль М.М., Бачинської М.В., Риндзак О.Т., Махонюка О.В., Бараняка І.Є., Селещука Г.П. за надіслані матеріали стосовно регіональних особливостей формування та розвитку територіальних міграційних систем.

Основні положення та пропозиції наукової записки використано при підготовці Стратегії розвитку Львівської області на 2014-2020 роки з прогнозом до 2025 року, а також при обґрунтуванні рішень у процесі оперативної діяльності департаменту.

Сподіваємося на подальшу співпрацю.

заб.
 Директор департаменту
 економічного розвитку, інвестицій,
 торгівлі та промисловості
 Львівської облдержадміністрації

ШМИГАЛЬ Д.А.
Рольовий М.О.

Продовження додатку А

УКРАЇНА
 ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
 ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
 ЄДРПОУ 38557560, 79008, м. Львів, вул. В. Винниченка, 18 тел. 261- 21-55, факс 235-60-80
 E-mail: gue@loda.gov.ua

14.12.2017 № 1-10-4398 На № _____ від _____

Державна установа
 «Інститут регіональних досліджень
 імені М.І.Долішнього НАН України»

*Жестяк Р.Т.
 До відомки і матеріалів
 оздоблені Риндзак О.Т.
 14.12.2017*

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження
 «Міграційні тренди Львівської області в умовах трансформації
 регіональних ринків праці»

Департамент економічної політики висловлює вдячність автору доповідної записки к.е.н. Риндзак О.Т. за надіслані матеріали, в яких за результатами соціологічного моніторингу міграційних настроїв безробітних (2013-2016 рр.) визначено ризики втрат людського потенціалу в умовах трансформації регіонального ринку праці (на прикладі міста Львова) та розроблено пропозиції щодо запобігання вимиванню найбільш цінного людського потенціалу за межі регіону і країни.

Основні положення та пропозиції доповідної записки використано при розробці «Програми соціально-економічного та культурного розвитку Львівської області на 2018 рік», а також при проведенні оперативної роботи щодо реалізації державної політики економічного і соціального розвитку на території області.

Сподіваємося на подальшу співпрацю.

Заступник директора

В.В.Москаленко

Продовження додатку А

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
"ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ М.І.ДОЛІШНЬОГО НАН УКРАЇНИ"
Вх. № 899
- 01 - 12 20 17 р.

Міністерство соціальної політики України

Державна служба зайнятості

(Центральний апарат)

Львівський обласний центр зайнятості

Львівський міський центр зайнятості

вул.Кн.Ольги 122, м.Львів, 79060, тел/факс (032) 264-38-38,

E-mail: misto@locz.gov.ua Web: <http://www.lvivmez.gov.ua> Код ЄДРПОУ 25555035

20.12.2017 № 01/5206

На № _____ від _____

Феодосій Р.Т.
До відома посади матеріалів
ознайомити
Федосій Р.Т.
21.12.2017

Державна установа
«Інститут регіональних досліджень
імені М.І.Долішнього НАН України»

ДОВІДКА

про впровадження результатів доповідної записки
«Міграційні тренди Львівської області в умовах трансформації
регіональних ринків праці»

Львівський міський центр зайнятості висловлює вдячність автору доповідної записки к.е.н. Риндзак О.Т. за надіслані матеріали, в яких за результатами соціологічного моніторингу міграційних настроїв безробітних (2013-2016 рр.) визначено ризики втрат людського потенціалу в умовах трансформації регіонального ринку праці (на прикладі міста Львова) та розроблено пропозиції щодо запобігання вимиванню найбільш цінного людського потенціалу за межі регіону і країни.

Основні положення та пропозиції доповідної записки використано при розробці Програми зайнятості населення міста Львова на наступний період, а також при проведенні оперативної роботи з незайнятим трудовою діяльністю населенням міста. Ці матеріали також дають змогу оцінити рівень трудової мобільності безробітних та міграційну напругу на регіональному ринку праці.

Сподіваємося на подальшу співпрацю.

Директор

О.П. Рісний

Продовження додатку А

проф. Садова У.Я.
до Вдоєла і матеріалів
теж. 14.04.2014

ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАН УКРАЇНИ	
ВХ. №	РЗ
М. Квітня	2014 р.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань соціальної політики та праці

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-40-35, факс: (044) 255-41-70

№ 04-34/13-65563

"02" квітня 2014 р.

Інститут регіональних
досліджень НАН України

Про використання результатів досліджень авторського колективу Інституту регіональних досліджень НАН України на тему: «Економіко-правові і мотиваційні засади вдосконалення державної міграційної політики в Україні»

Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці тривалий час плідно співпрацює з колективом науковців Інституту регіональних досліджень НАН України. Матеріали аналітичних розробок, що стосуються проблем праці, зайнятості, міграційної активності економічно активного населення України, відзначаються високим рівнем якості та актуальності.

Члени Комітету ознайомлені з текстом наукової доповіді «Формування та реалізація державної політики у сфері регулювання трудової міграції: інституційно-організаційні, нормативно-правові та соціально-економічні аспекти», підготовленої під керівництвом д.е.н., проф. Садової У.Я. та у складі авторського колективу д.е.н., проф. Семів Л.К., к.е.н. Бідака В.Я., к.держ.упр. Біль М.М., к.е.н. Риндзак О.Т., к.геогр.н. Теслюка Р.Г., к.філос.н. Цапка С.О., к.е.н. Гринькевич О.С., к.е.н. Вдовин М.Л., к.е.н. Лапшиної І.А., к.е.н. Андрусишин Н.І., к.е.н. Данилюк Л.Г., к.ю.н. Голяк Л.В., д.ю.н. Бортник Н.П., к.соц.н. Іванкової-Стецюк О.Б., к.е.н. Князева І.С., к.е.н. Левицької О.О., Бараняка І.Є., Махонюка О.В., Селещука Г.П., Мульської О.П., Рісного О.П., Рісної Р.Р., Бачинської М.В., Вигора В.Й., Ковальчук Л.В.

Матеріали наукової доповіді будуть використані при опрацюванні законопроектів, зокрема:

- Про Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2014 рік" стосовно тимчасових заходів щодо виведення держави з економічної кризи, №4438 від 13.03.2014 р.;
- Про Проект Закону про внесення змін до законів України "Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей" та "Про зайнятість населення" (щодо статусу біженців), 4574 від 26.03.2014р.;
- Про Проект Закону про внесення змін до деяких законів України, пов'язаних з діяльністю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту персональних даних, №4551 від 25.03.2014 р.

Перший заступник Голови Комітету

Сухий Я.М.

УКРАЇНА

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕПАРТАМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

79046, м. Львів, вул. Митрополита Андрея, 10, тел. 255-35-70

03.12.2014 р. № 01-9241

Садова У. Я.
до С. Яковець
12.2014

ДУ «Інститут регіональних досліджень
 НАН України імені М.І. Долішнього»

Департамент соціального захисту населення Львівської облдержадміністрації висловлює вдячність авторському колективу під керівництвом д.е.н., проф. Садової У. Я. у складі к.е.н. Гринькевич О.С., к.е.н., проф. Матковський С.О., д.е.н., проф. Семів Л.К., к.держ.упр. Біль М.М., к.е.н. Андрусишин Н.І., к.геогр.н. Теслюк Р.Т., к.е.н. Данилюк Л.Г., к.е.н. Лелик Л.І., к.е.н. Бідак В.Я., к.е.н. Риндзак О.Т., к.філос.н. Цапок С.О., к.е.н. Князев С.І., к.соц.н. Іванкова-Стецюк О.Б., к.е.н. Левицька О.О., к.е.н. Мульська О.П., к.е.н. Бачинська М.В., Бараняк І.Є., Рісна Р.Р., Махонюк О.В., Зайшла Н.О., Мандюк Я.Ю., Селешук Г.П., Баб'як В.І., Ковальчук Л.В., Яковець О.С. за надіслані матеріали науково-аналітичної записки «Проблеми інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючий соціум: стан, ризики, перспективи (за результатами апробації авторської методики організації регіонально обстеження ВПО, листопад 2014 р.)», які містять результати соціологічного опитування за авторською методикою організації регіонального обстеження внутрішньо переміщених осіб.

Основні положення та пропозиції доповідної записки використані в процесі оперативної роботи з громадянами, тимчасово переселеними з АР Крим і сходу країни.

Виявлені потреби внутрішньо переміщених осіб дозволили визначити пріоритети соціальної підтримки та соціальних послуг таким громадянам і членам їх сімей.

Сподіваємося на подальшу співпрацю.

Директор департаменту

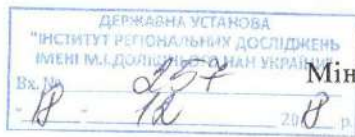
Яковець 255 37 47

Яковець

Мартиняк В.В.

Продовження додатку А

Міністерство соціальної політики України
Державна служба зайнятості
(Центральний апарат)

Львівський обласний центр зайнятості

вул. Борзнянського 11а, м. Львів, 79039, тел/факс (032) 297-16-97,

E-mail: kanc@locz.gov.ua Web: http://www.locz.gov.ua/lviv Код ЄДРПОУ 03491180

06.12.2018 № 10-4344/0-18 На № _____ від _____

Теслюк Р.Т.
До відома і матеріалів
меч.
18.12.2018

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені Мар'яна Долішнього НАН України», м. Львів, вул. Козельницька, 4 (директор - д.е.н., проф. Кравців В.С.)

ДОВІДКА

про впровадження матеріалів науково-аналітичної записки
«РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА СТВОРЕННЯ РОБОЧИХ МІСЦЬ В УМОВАХ МІГРАЦІЙНИХ АСПІРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ»

Львівський обласний центр зайнятості відзначає продуктивну співпрацю з ДУ «Інститут регіональних досліджень імені Мар'яна Долішнього НАН України», висловлює вдячність авторському колективу у складі: д.е.н., проф. Садова У.Я. (наук. керівник), д.е.н., проф. Семів Л.К., к.е.н. Бідак В.Я., к.держ.упр. Біль М.М., к.е.н. Риндзак О.Т., к.геогр.н. Теслюк Р.Т., д.е.н. Гринькевич О.С., к.е.н. Степура Т.М., к.е.н. Левицька О.О., к.е.н. Мульська О.П., к.е.н. Бачинська М.В., Бараняк І.Є., Махонюк О.В., Ковальчук Л.В. за надіслані матеріали науково-аналітичної записки «Регіональна політика створення робочих місць в умовах міграційних аспірацій населення». Наукова записка пропонує методичні підходи до розробки Генеральної Схеми збереження та створення нових робочих місць в Україні на основі аналізу стану поляризації регіонів України за показником соціальної напруги у сфері зайнятості та доходів населення, а також аналізу міграційних аспірацій населення як чинника територіальної організації регіональних ринків праці.

Основні положення науково-аналітичної записки використані в процесі оперативної роботи служби зайнятості, в оцінюванні процесів, що відбуваються на локальних ринках праці, будуть корисними при розробці Програм зайнятості.

Додаток: на 16 арк.

Директор

В. Барилюк

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Риндзак О. Т. Міграційна політика в Україні: виклики та інтеграційні перспективи: монографія / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього»; наук. ред. д. е. н., проф. У. Я. Садова. Львів: Каменяр, 2019. 422 с. (23,94 д.а.).

2. Риндзак О. Т., Садова У. Я., Семів Л. К. Завдання державного регулювання регіональних ринків праці в Україні (за результатами соціологічних обстежень) (п. 6.5). *Регіональна політика та механізми її реалізації*: монографія / за ред.: акад. НАН України М. І. Долішнього. К.: Наукова думка, 2003. С. 229–242 (1,06 д.а. / 0,35 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі причин безробіття та можливостей працевлаштування на регіональному ринку праці.*

3. Риндзак О. Т. Міграційна політика Норвегії та її перспективи (п. 10.3). *Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації*: монографія / НАН України, Ін-т регіон. дослідж.; наук. ред. : У. Я. Садова. Львів, 2011. С. 438–449 (0,70 д.а.).

4. Риндзак О. Т. Соціально-демографічний потенціал Карпатського регіону в соціологічному вимірі (п. 2.5); Риндзак О.Т. Міжпоколінні приватні трансферти як важливий фактор формування соціально-демографічного потенціалу (п. 3.4). *Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку*: монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. Том 2. Соціально-демографічний потенціал / відп. ред. У. Я. Садова. Львів, 2013. С. 84–99; С. 139-148 (1,75 д.а.).

5. Ryndzak O., Mahonyuk O. Living habit as a factor of social capital mobilization in the region. *Determinants and sources of development of enterprises in the region* / Editors: Roman Fedan, Katarzyna Szara. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszow, 2013. P. 147–157 (0,69 д.а./ 0,32) д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні поняття соціального капіталу.*

6. Риндзак О. Т., Цапок С. О., Бідак В. Я., Теслюк Р. Т., Біль М. М., Бачинська М. В., Мульська О. П., Махонюк О. В., Бараняк І. Є. Проблеми інтеграції внутрішньо переміщених осіб за новим місцем проживання: стан, ризики, перспективи (за результатами апробації авторської методики) (п. 4.3); Риндзак О.Т., Зайшла Н.О. Політика інтеграції мігрантів у місцеві громади: міжнародний досвід (п. 4.4); Риндзак О. Т. Моделі політики інтеграції іммігрантів у місцеві громади (п. 5.1); Риндзак О. Т., Садова У. Я., Цапок С. О., Бідак В. Я., Біль М. М. Проект Концепції Регіональної програми інтеграції мігрантів у місцеві громади (п. 5.5). *Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів* / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2015. С. 146–165; С. 165–172; С. 173–184; С. 219–229. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20150804.pdf> (3,36 д.а. / 0,95 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в ідентифікації основних проблем інтеграції внутрішньо переміщених осіб у соціум, що приймає.*

Продовження додатку Б

7. Риндзак О. Т. Еміграційний потенціал безробітних як індикатор соціально-економічної незахищеності населення прикордонного регіону (п. 3.2); Риндзак О. Т., Андрусішин Н. І., Бачинська М. В., Махонюк О. В., Бараняк І. Є. Соціально-економічна захищеність внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний вимір (п. 3.3); Риндзак О. Т. Нормативно-правові передумови розвитку соціальної захищеності мігрантів у світлі новітніх викликів розвитку України (п. 5.4). *Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та регіональні аспекти* / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2016. С. 97–106; С. 106–116; С. 195–2017. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20160801.pdf> (2,14 д.а. / 1,64 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі соціологічних індикаторів соціально-економічної захищеності внутрішньо переміщених осіб.*

8. Ryndzak O. Theoretical and methodological foundations of migration processes researches. *Formation strategy of economic structures: the tools and practices: collective monograph* / edited by A. Berezin, M. Bezpartochnyi. Riga: «Landmark» SIA, 2016. P. 82 – 90 (0,47 д.а.).

9. Ryndzak O. International migration of Ukrainian population: development trends and perspectives under the conditions of European integration processes. *Transformation of international economic relations: modern challenges, risks, opportunities and prospects: collective monograph* / edited by M. Bezpartochnyi. Riga: «Landmark» SIA, 2017. Vol.3. P.118–126 (0,65 д.а.).

10. Ryndzak O. Improvement of public migration policy in the system of countering the threats to the national security of Ukraine. *Transformational processes the development of economic systems in conditions of globalization: scientific bases, mechanisms, prospects: collective monograph* / edited by M. Bezpartochnyi. Riga: «Landmark» SIA, 2018. Vol. 2. P.237–246 (0,54 д.а.).

11. Риндзак О. Т., Біль М. М. Міграція і механізми її регулювання: понятійно-термінологічний дискурс (п. 1.1.); Садова У. Я., Мульська О. П., Біль М. М., Риндзак О. Т. Міграціологія в системі сучасних теоретичних наукових знань (п. 1.2); Риндзак О. Т., Біль М. М. Підходи до побудови механізму регулювання міграції як системи (п. 1.3); Риндзак О. Т. Моніторинг мобільності населення в умовах безробіття (п. 2.4). *Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання* / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. С. 7–13; С. 13–26; С. 26–35; С. 79–89. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf> (2,68 д.а. / 1,29 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні поняття міграції, аналізі її видів та вивченні теорій міжнародної міграції.*

12. Биркелунд Г.-Э., Риндзак О. Т. Дискримінація по імені: опыт исследования на норвежском рынке труда. *Социологические исследования*. 2014. № 12. С. 37–40 (*Scopus, Web of Science*) http://socis.isras.ru/files/File/2014/2014_12/37-41_Birkelund.pdf (0,4 д.а. / 0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі результатів соціологічного дослідження рівня ідентифікації деяких іноземних імен.*

13. Jeleyko I. V., Ryndzak O. T. Ukrainian immigrants in Portuguese labor market. *Ekonomické Rozhl'ady – Economic Review*. 2016. Volume 45, Issue 4. С.463–477 (*Index Copernicus та інші*) (0,7 д.а. / 0,35 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає у дослідженні особливостей трудової міграції населення України до Португалії.*
14. Ryndzak O. T., Bil M. M. Mechanisms of migration processes regulation: theoretical aspects. *Journal Association 1901 «Sepike»*. 2016. Edition 12. P.167–171 (*Index Copernicus та інші*) (0,4 д.а. / 0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у формулюванні імперативів конструювання та реалізації механізмів регулювання міграцій у сучасному суспільстві.*
15. Bil M., Ryndzak O. Mechanism of migration regulation: structural and functional approach. *Perspectives – Journal on economic issues*. 2018. № 2. P.14–27. URL: <http://perspectives-ism.eu/22018-2/22018-014-bil/> (*Index Copernicus та інші*) (0,6 д.а. / 0,3 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в обґрунтуванні структурно-функціонального підходу до вдосконалення механізму регулювання міграції.*
16. Ryndzak O. Intergenerational private transfers in the system of factors of population's migration activity. *Annals of Marketing Management & Economics*. 2019. Vol. 5, № 1–2. P. 67–77. URL: http://amme.wne.sggw.pl/wp-content/uploads/AMME_2019_n1_2_67.pdf (*Index Copernicus та інші*) (0,81 д.а.).
17. Ryndzak O. Evaluation of a population's migration potential as an important component of migration policy. *Economies*. 2019. Volume 7, Issue 3, 72. URL: <https://www.mdpi.com/2227-7099/7/3/72> (*Scopus, Web of Science та інші*) (1,2 д.а.).
18. Риндзак О. Т. Мобільність населення як передумова становлення територіальних міграційних систем (на прикладі Карпатського регіону). *Регіональна економіка*. 2013. №1 (67). С. 123–130 (*Index Copernicus*) (0,55 д.а.).
19. Риндзак О.Т. Міграційний та інтеграційний потенціал населення як важливі фактори розвитку територіальних міграційних систем. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи: теорія і практика*. 2013. Вип. 3 (101). С. 208–216 (0,46 д.а.).
20. Бідак В. Я., Цапок С. О., Риндзак О. Т. Соціальні та демографічні імперативи дослідження суспільних систем українськими вченими-регіоналістами. *Регіональна економіка*. 2014. №3 (73). С. 121–130 (*Index Copernicus*) (0,95 д.а. / 0,3 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у здійсненні ретроспективного аналізу напрацювань українських вчених-регіоналістів, що стосуються територіальних міграційних систем.*
21. Риндзак О. Т., Бідак В. Я., Цапок С. О. Соціально-економічна дискримінація мігрантів в умовах глобальної регіоналізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні: сучасний стан та шляхи активізації*. 2014. Вип. 3 (107). С. 469–478 (0,6 д.а. / 0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у розвитку теоретичних основ дослідження соціально-економічної дискримінації.*

Продовження додатку Б

22. Риндзак О. Т., Махонюк О. В. Актуальні проблеми розвитку соціального капіталу мігрантів. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3060> (*Index Copernicus та інші*) (0,47 д.а. / 0,24 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у вивченні рееміграційних настроїв мігрантів та їх намірів щодо започаткування власної справи і вкладання коштів в Україні.*

23. Риндзак О. Т. Моделі політики інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство. *Економіка та держава*. 2014. № 11. С. 72–75 (*Index Copernicus та інші*) (0,8 д.а.).

24. Риндзак О. Т. Міграційний потенціал незайнятого населення в системі єроінтеграційних перетворень регіональних ринків праці України (на прикладі м. Львова). *Регіональна економіка*. 2015. №2 (76). С. 83–89 (*Index Copernicus та інші*) (0,66 д.а.).

25. Риндзак О. Т. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених громадян у приймаючому соціумі (на прикладі м. Харкова). *Проблеми економіки*. 2015. №3. С. 275–280 (*Index Copernicus та інші*) (0,7 д.а.).

26. Риндзак О. Т. Міжнародна економічна інтеграція у системі чинників державної міграційної політики. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. № 3. С. 655–660. URL: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/136.pdf> (0,68 д.а.).

27. Риндзак О. Т. Соціокультурні аспекти інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіональному вимірі. *Регіональна економіка*. 2016. №3 (81). С. 120–127 (*Index Copernicus та інші*) (0,79 д.а.).

28. Садова У. Я., Риндзак О. Т., Андрусин Н. І. Актуальні проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб: регіональний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. №3 (28). С. 171–185 (*Index Copernicus та інші*) (1,22 д.а. / 0,41 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у розробці пропозицій щодо вирішення проблем працевлаштування вимушено переміщених осіб, залежно від їх налаштованості щодо місця майбутнього проживання.*

29. Риндзак О. Т. Механізми регулювання міграції населення в Європейському Союзі. *Східна Європа: економіка, бізнес, управління*. 2016. №4. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/4_2016/63.pdf (0,69 д.а.).

30. Риндзак О. Т. Державна міграційна політика в контексті пріоритетів національної безпеки України. *Економіка України*. 2016. №12 (667). С. 72–81. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_16_12_072_uk.pdf (*Index Copernicus та інші*) (0,8 д.а.).

31. Риндзак О. Т. Удосконалення державної міграційної політики в системі захисту національних інтересів України. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. №3 (189). С. 237–244 (0,65 д.а.).

32. Риндзак О. Т. Внутрішня міграційна політика України: актуальні проблеми та завдання. *Економіка та суспільство*. 2017. № 11. С. 395–400. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/11_ukr/11_2017.pdf (*Index Copernicus та інші*) (0,6 д.а.).

33. Риндзак О. Т., Махонюк О. В. Економічні фактори зовнішньої міграції населення України. *Регіональна економіка*. 2017. № 4 (86). С. 54–64 (*Index Copernicus та інші*) (0,89 д.а. / 0,45 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у порівняльному аналізі динаміки заробітної плати в Україні, її країнах-сусідах та основних країнах призначення її мігрантів.*

34. Риндзак О. Фактори і мотиви зовнішньої міграції населення України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2018. Вип. 1 (18). С. 112–121. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2018/18rotmnu.pdf> (*Index Copernicus та інші*) (0,64 д.а.).

35. Риндзак О.Т., Рісний О.П. Моніторинг мобільності незайнятого населення в системі регулювання регіональних ринків праці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2018. №29. С.81–85 (*Index Copernicus*) (0,59 д.а. / 0,29 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у розробці пропозицій щодо основних шляхів уповільнення темпів втрат людського потенціалу регіону і країни.*

36. Риндзак О. Т. Інгибування міграційних втрат людського потенціалу України. *Економіка України*. 2019. №9–10 (694-695). С. 79–91 (*Index Copernicus та інші*) (0,93 д.а.).

37. Риндзак О. Т. Концептуальні основи дослідження міграційної активності населення. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7352> (*Index Copernicus та інші*) (0,6 д.а.).

38. Риндзак О. Т. Дослідження зовнішньоміграційних установок населення в умовах формування територіальних міграційних систем. *Економічна політика держави в умовах трансформаційних змін: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції*. 15–16 лютого 2013 р., м. Сімферополь. Сімферополь: НО «Economics», 2013. Ч. 2. С. 16–18 (0,14 д.а.).

39. Риндзак О. Т. Проблеми інтеграції іммігрантів в Україні. *Актуальні проблеми управління людськими ресурсами та економіки праці: збірник тез II науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*. 15–16 травня 2013 р., м. Львів. Львів: ЛІС УБС НБУ, 2013. С. 7–9 (0,14 д.а.).

40. Риндзак О. Т. Теоретичні аспекти дослідження міграційного потенціалу регіону. *Соціально-економічний розвиток і якість життя населення регіону: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*, 16–17 травня 2013 р., м. Івано-Франківськ. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 218–220 (0,14 д.а.).

Продовження додатку Б

41. Риндзак О. Т. Міграційний потенціал в системі управління людськими ресурсами регіону. *Соціально-психологічні та економіко-правові аспекти управління людськими ресурсами у XXI столітті*: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 5 червня 2013 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут МАУП, 2013. С. 68–71 (0,18 д.а.).

42. Ryndzak O. T. Migration potential of the population in the human resources management of the region. *Applied Sciences in Europe: tendencies of contemporary development: papers of the Third International Scientific Conference*. September 2-3, 2013, Stuttgart. Germany, ORT Publishing, 2013. P. 84–86 (0,14 д.а.).

43. Вовканич С. Й., Риндзак О. Т. Духовно-інформаційна мобільність як система формування трансферних структур буття людини і нації. *Системний аналіз економічних систем*: матеріали першого круглого столу. Львів: Ліга-Прес, 2013. С. 26–34 (0,41 д.а. / 0,27 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні міжпоколінних приватних трансфертів та їх класифікації*.

44. Риндзак О. Т. Міжнародна міграція населення в системі глобалізаційних процесів. *Економіка і управління в умовах глобалізації*: матеріали III міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 29 січня 2014 р., м. Донецьк. Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2014. С. 245–247 (0,14 д.а.).

45. Риндзак О. Т. Интеграционные детерминанты развития миграционной политики Украины. *Миграционные процессы: тренды, вызовы, перспективы*: сборник материалов международной научно-практической конференции. 14–15 марта 2014 г., г. Казань. Казань: Отечество, 2014. С. 244–249 (0,35 д.а.).

46. Ryndzak O.T. Motivational factors of the migration potential of the Ukrainian population. *The First International Conference on Economic Sciences: proceedings of Conference*. April 3, 2014, Vienna. «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna. 2014. P. 264–269 (0,27 д.а.).

47. Садова У. Я., Риндзак О. Т. Мотиваційні чинники трудової міграції в експертних оцінках. *Проблеми зовнішньої міграції України та інших пострадянських держав*: матеріали засідання круглого столу. 4 квітня 2014 р., м. Львів. Львів: Сполом, 2014. С. 18–20 (0,14 д.а. / 0,07 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у дослідженні соціально-економічних чинників зовнішньої міграції населення*.

48. Риндзак О. Т. Механізми інтеграції високоосвічених іммігрантів: досвід Норвегії. *Brain Drain – Brain Gain: світовий контекст та українські реалії*: збірник доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції. 8 жовтня 2014 р., м. Львів. Львів: МІОК Національного університету «Львівська політехніка», 2014. С. 125–131 (0,32 д.а.).

49. Ryndzak O. T. Adaptation of migrants to host societies: theoretical aspects. *Wirtschaft und Management: Probleme der wissenschaft und praxis: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel*. Dezember, 19, 2014, Nürnberg. Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2014. Vol. 1. P. 375–379 (0,23 д.а.).

Продовження додатку Б

50. Риндзак О. Т. Теорії міграції населення – основа удосконалення міграційної політики України. *Економіка: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. 17–18 квітня 2015 р., м. Одеса. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 77–81 (0,23 д.а.).

51. Риндзак О. Т. Соціально-психологічна компонента в системі регуляторів міграційних процесів. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*: матеріали доп. Всеукр. наук.-практ. конф. 11 червня 2015 р., м. Львів. Львів: Львів. ін-т МАУП, 2015. С. 231–236 (0,27 д.а.).

52. Ryndzak O. Legislative basis of the migration policy of Ukraine. *Actual problems of economics, management and law in modern social and economic environment*: collection of scientific articles. November 27, 2015, Lisbon. Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2015. P. 34–38 (0,23 д.а.).

53. Риндзак О. Т. Інституційне забезпечення міграційної політики в системі інтеграційних процесів України. *Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization*: proceedings of International Scientific-Practical Conference. January 29, 2016, Klaipeda. Klaipeda: Baltija Publishing, 2016. P. 234–237 (0,18 д.а.).

54. Риндзак О. Т. Напрямки удосконалення державної міграційної політики в системі інтеграційних процесів України. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності в умовах глобалізації*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 27-28 жовтня 2016 р., м. Львів. Львів: РВВ НЛТУ України, 2016. С. 84–86 (0,14 д.а.).

55. Риндзак О. Т. Міграційний потенціал населення в умовах лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. *Міграція між Україною та ЄС: виклики безвізового режиму*: збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. 15 грудня 2016 р., м. Львів. Львів: МІОК, 2017. С. 174–176 (0,14 д.а.).

56. Риндзак О. Т. Нормативно-правовий механізм регулювання міграції населення: напрямки модернізації. *Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies*: proceedings of International Scientific Conference. January 27, 2017, Kielce. Kielce, Poland: Baltija Publishing, 2017. Part II. P. 87–89 (0,14 д.а.).

57. Риндзак О. Т. Мінімізація негативних наслідків вимушеної міграції в Україні. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 8 червня 2017 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут МАУП, 2017. С. 162–166 (0,23 д.а.).

58. Риндзак О. Т. Социально-экономическая дискриминация мигрантов в условиях глобализации национальных рынков труда. *Economy and Society: a Modern Foundation For Human Development*: proceedings of II International Scientific Conference. June 23, 2017, Leipzig. Leipzig, Germany: Baltija Publishing, 2017. Part II. P. 107–109 (0,14 д.а.).

Продовження додатку Б

59. Риндзак О. Т., Бараняк І. Є. Дослідження факторів зовнішньої міграції населення України з метою запобігання його втратам. *Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise: Proceedings of International Scientific Conference*. November 17, 2017, Le Mans. Le Mans, France: Baltija Publishing, 2017. Part III. P. 56–58 (0,17 д.а. / 0,09 д.а.) *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі регресійної моделі міграційного приросту в Україні.*

60. Риндзак О. Т. Оцінка міграційного потенціалу в системі механізмів регулювання міграції населення. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції*. 14 червня 2018 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут МАУП, 2018. С. 121–125 (0,23 д.а.).

61. Ryndzak O. T. Public migration policy of Ukraine: the challenges of labor market globalization. *From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area: proceedings of International Scientific Conference*. August 24, 2018, Riga. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2018. P. 82–84 (0,14 д.а.).

62. Ryndzak O. T. Evaluation of consequences of external migration as a necessary precondition of effective migration policy. *Imperatives of civil society development in promoting national competitiveness: proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference*. December 13–14, 2018, Batumi. Batumi, Georgia: Publishing House «Kalmosani», 2018. Volume I. P. 20–22 (0,14 д.а.).

63. Риндзак О. Т. Міграційна активність населення як можлива загроза демографічній безпеці України. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 15-16 травня 2019 р., м. Львів. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім.І.Франка, 2019. С. 64–66 (0,14 д.а.).

64. Риндзак О. Т. Демографічна безпека в умовах зростання міграційної активності населення України. *Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції*. 6 червня 2019 р., м. Львів. Львів: Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ«МАУП», 2019. С.145–148 (0,18 д.а.).

65. Ryndzak O. T. Preventive migration state policy of Ukraine under the conditions of its eurointegration. *From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area: proceedings of III International Scientific Conference*. August 23, 2019, Riga. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2019. P. 102–104 (0,14 д.а.).

66. Ryndzak O. Indicators of a Population's Potential Migration Activity (Based on Lviv region). *Science and Practice: Implementation to Modern Society: proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference*. January 26-28, 2020, Manchester. Manchester, Great Britain: Peal Press Ltd., 2020. P.133–137 (0,23 д.а.).

67. Риндзак О. Т. Миграционный потенциал населения Карпатского региона Украины. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2013. № 6. С. 260–266 (*Ulrichsweb та інші*) (0,76 д.а.).

Продовження додатку Б

68. Риндзак О. Т. Чинники еміграції та проблеми інтеграції українських мігрантів за кордоном. *ScienceRise*. 2014. Вип. 2 (2). С. 138–142 (*Index Copernicus та інші*) (0,64 д.а.).

69. Регіональне обстеження внутрішньо-переміщених осіб-громадян України: методичні рекомендації / редкол.: д.е.н., проф. Садова У.Я., к.е.н., проф. Матковський С. О., к.е.н. Гринькевич О. С. НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього». Львів, 2014. 40 с. (1,56 д.а. / 0,10 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у розробці інструментарію для проведення соціологічного опитування внутрішньо переміщених осіб.*

70. Риндзак О. Т. Політика інтеграції мігрантів: теоретичний аспект. *Молодий вчений*. 2015. №2 (17). Ч. III. С. 29–33 (*Index Copernicus та інші*) (0,58 д.а.).

71. Моніторинг соціокультурних виявів міграції в умовах євроінтеграційних процесів України: регіональний аспект: методичні рекомендації / редкол.: д.е.н., проф. Садова У.Я., к.ф.-м.н., доц. Оліскевич М. О., к.е.н. Риндзак О. Т., к.е.н. Андрусишин Н. І. НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього». Львів, 2015. 54 с. (2,84 д.а. / 0,13 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у вивченні структури потреб внутрішньо переміщених осіб та виявленні можливостей їх інтеграції у нове середовище.*

72. Інтеграція мігрантів у приймаючий соціум: соціокультурологічні аспекти модернізаційного розвитку регіону: наукова доповідь / редкол.: д.е.н., проф. Садова У.Я., к.е.н. Андрусишин Н.І., к.е.н. Риндзак О. Т., к.е.н. Бідак В. Я. НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього». Львів, 2015. 48 с. (4,0 д.а./0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні основних проблем інтеграції мігрантів у соціум, що приймає (за результатами анкетного опитування).*

73. Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти: довідник, 2-ге видання – доповнене і перероблене / У. Я. Садова, Р. Т. Теслюк, М. М. Біль, О. Т. Риндзак, О.П. Мульська та ін.; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Наук. ред. У.Я. Садова. Львів, 2018. 226 с. (16,34 д.а. / 0,5 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у формулюванні авторських дефініцій міграційної політики, методу вивчення міграцій, адаптації мігрантів, інтеграції мігрантів, міграційного потенціалу, аналізі стратегій адаптації іммігрантів та тлумаченні інституційної теорії міграції населення.*

74. Риндзак О.Т., Біль М.М., Теслюк Р. Т., Бачинська М.В., Махонюк О.В. Вимушені переміщення населення (п. 4.1). *Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів ХХІ століття*: наукове видання /наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. С. 63–67 (0,4 д.а. / 0,08 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні проблем працевлаштування внутрішньо переміщених осіб та їх схильності до зовнішньої міграції.*

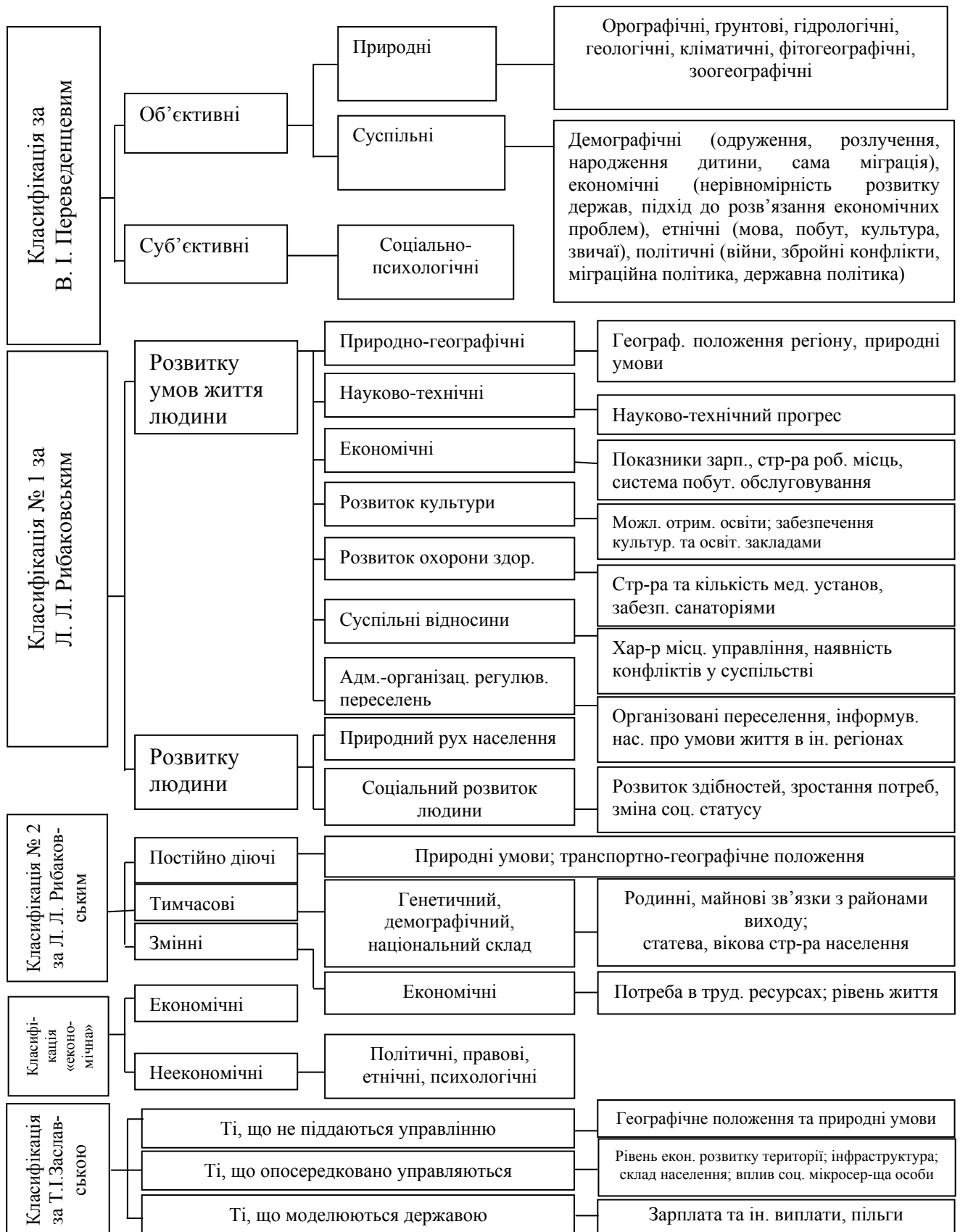
Відомості про апробацію результатів дисертації

1. Міжнародна науково-практична конференція «Економічна політика держави в умовах трансформаційних змін» (м. Сімферополь, 2013 р.), виступ з доповіддю;
2. II науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Актуальні проблеми управління людськими ресурсами та економіки праці» (м. Львів, 2013 р.), виступ з доповіддю;
3. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Соціально-економічний розвиток і якість життя населення регіону» (м. Івано-Франківськ, 2013 р.), дистанційна участь;
4. Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціально-психологічні та економіко-правові аспекти управління людськими ресурсами у XXI столітті» (м. Львів, 2013 р.), виступ з доповіддю;
5. The third International Scientific Conference «Applied Sciences in Europe: tendencies of contemporary development» (м. Штутгарт, 2013 р.), дистанційна участь;
6. Перший круглий стіл «Системний аналіз економічних систем» (м. Львів, 2013 р.), дистанційна участь;
7. III міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Економіка і управління в умовах глобалізації» (м. Донецьк, 2014 р.), дистанційна участь;
8. The 1st International Conference on Economic Sciences (м. Відень, 2014 р.), дистанційна участь;
9. Международная научно-практическая конференция «Миграционные процессы: тренды, вызовы, перспективы» (м. Казань, 2014 р.), дистанційна участь;
10. Круглий стіл «Проблеми зовнішньої міграції України та інших пострадянських держав» (м. Львів, 2014), виступ з доповіддю;
11. International scientific and practical conference «Economics and management: problems of science and practice», (м.Нюрнберг, 2014 р.), дистанційна участь;
12. I Міжнародна науково-практична конференція «Brain Drain – Brain Gain: світовий контекст та українські реалії» (м. Львів, 2014 р.), виступ з доповіддю;
13. II Міжнародна науково-практична конференція «Економіка: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (м. Одеса, 2015 р.), виступ з доповіддю;
14. International scientific and practical conference «Actual problems of economics, management and law in modern social and economic environment» (м. Лісабон, 2015м р.), дистанційна участь;
15. Всеукраїнська науково-практична конференція «Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум» (м. Львів, 2015 р.), виступ з доповіддю;

Продовження додатку Б

16. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми та перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності в умовах глобалізації» (м. Львів, 2016 р.), виступ з доповіддю;
17. International Scientific-Practical Conference «Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization» (м. Клайпеда, 2016 р.), дистанційна участь;
18. International Scientific Conference «Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies» (м. Кельце, 2017 р.), виступ з доповіддю;
19. Міжнародна науково-практична конференція «Міграція між Україною та ЄС: виклики безвізового режиму» (м. Львів, 2016 р.), виступ з доповіддю;
20. II International Scientific Conference «Economy and Society: a Modern Foundation For Human Development» (м. Лейпциг, 2017 р.), виступ з доповіддю;
21. Всеукраїнська науково-практична конференція «Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум» (м. Львів, 2017 р.), виступ з доповіддю;
22. International Scientific Conference «Anti-Crisis Management: State, Region, Enterprise» (м. Ле-Ман, 2017 р.), дистанційна участь;
23. International Scientific Conference «From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area» (м. Рига, 2018 р.), дистанційна участь;
24. The 1st International Scientific and Practical Conference «Imperatives of development of civil society in promoting national competitiveness» (м. Батумі, 2018 р.), виступ з доповіддю;
25. Всеукраїнська науково-практична конференція «Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум» (м. Львів, 2018 р.), виступ з доповіддю;
26. Міжнародна науково-практична конференція «Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки» (м. Львів, 2019 р.), виступ з доповіддю;
27. Всеукраїнська науково-практична конференція «Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій» (м. Львів, 2019 р.), виступ з доповіддю;
28. III International Scientific Conference «From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area» (м. Рига, 2019 р.), виступ з доповіддю;
29. The 2nd International Scientific and Practical Conference «Science and Practice: Implementation to Modern Society» (м. Манчестер, 2020), дистанційна участь.

Класифікація факторів міграції населення*

* Джерело: складено автором за даними [21, с. 38]

**Ретроспективний огляд функціонування спеціалізованих органів
державної влади регулювання міграції в Україні***

Назва органу	Роки діяльності	Документ, що підтверджує створення та ліквідацію
Комітет у справах національностей при Кабінеті Міністрів України	1990–1993	Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про утворення Державного комітету Української РСР у справах національностей» від 29.03.1990 р. № 8984-XI; Постанова Кабінету Міністрів України «Питання Міністерства України у справах національностей та міграції» від 26.06.1993 р. № 487
Міністерство України у справах національностей та міграції	1993–1994	Указ Президента України «Про Міністерство України у справах національностей та міграції» від 26.04.1993 р. № 145/93; Указ Президента України «Про Міністерство України у справах національностей, міграції та культур» від 25.07.1994 р. № 408/94
Міністерство України у справах національностей, міграції та культур	1994–1995	Указ Президента України «Про Міністерство України у справах національностей, міграції та культур» від 25.07.1994 р. № 408/94; Указ Президента України «Про утворення Міністерства України у справах національностей та міграції» від 26.12.1995 р. № 1176/95
Міністерство України у справах національностей та міграції	1995–1996	Указ Президента України «Про утворення Міністерства України у справах національностей та міграції» від 26.12.1995 р. № 1176/95; Указ Президента України «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України» від 26.07.1996 р. № 596
Державний комітет України у справах національностей та міграції	1996–2000	Указ Президента України «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України» від 26.07.1996 р. № 596; Постанова Кабінету Міністрів України «Про визнання такими, що втратили чинність, актів Кабінету Міністрів України» від 18.02.2000 р. № 357
Державний департамент у справах національностей та міграції Міністерства юстиції України	2000–2001	Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного департаменту у справах національностей та міграції» від 4.04.2000 р. № 603; Постанова Кабінету Міністрів України «Про ліквідацію Державного департаменту у справах національностей та міграції» від 27.12.2001 р. № 1772
Державний комітет України у справах національностей та міграції	2001–2006	Указ Президента України «Про Державний комітет України у справах національностей та міграції» від 13.09.2001 р. № 836/2001; Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного комітету у справах національностей та релігій» від 8.11.2006 р. № 1575
Державний комітет у справах національностей та релігій	2007–2010	Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного комітету у справах національностей та релігій» від 8.11.2006 р. № 1575; Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 р. № 1085/2010
Міністерство внутрішніх справ	2008–2009	Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання державного управління в сфері міграційної політики» від 30.07.2008 р. № 692; Постанова Кабінету Міністрів України «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Кабінету Міністрів України від 30.07.2008 р. № 692 «Деякі питання державного управління в сфері міграційної політики» від 19.02.2009 р. № 115
Державна міграційна служба	2009–2010	Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної міграційної служби України» від 24.06.2009 р. № 643; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання державного управління у сфері міграції» від 07.07.2010 р. № 559
Міністерство внутрішніх справ	2010	Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання державного управління у сфері міграції» від 07.07.2010 р. № 559
Державна міграційна служба	2010	Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 р. № 1085/2010

* Джерело: [46, с. 65]

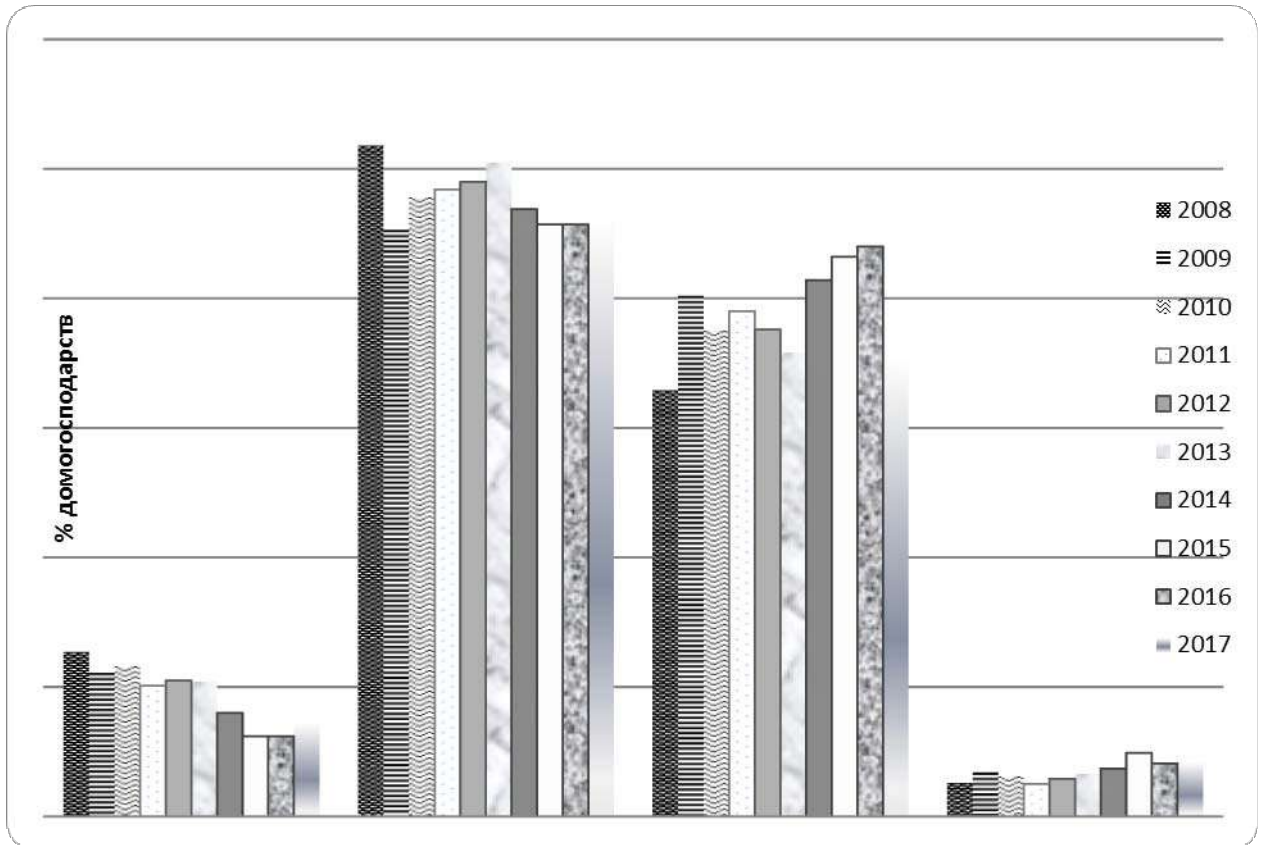
ДОДАТОК Е

**Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом
останнього року (за даними вибіркового опитування домогосподарств у
січні 2018 р.), %**

Адміністративно-територіальне утворення	Було достатньо і робили заощадження	Було достатньо, але заощаджень не робили	Постійно відмовляли у найнеобхіднішому, крім харчування	Не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування
Україна	7,8	49,6	38,1	4,5
<i>Області:</i>				
Вінницька	1,6	21,3	72,5	4,6
Волинська	12,6	57,2	27,6	2,6
Дніпропетровська	25	32,1	39,3	3,6
Донецька	4,1	63,2	31,9	0,8
Житомирська	15,1	65,1	19,8	0
Закарпатська	11,9	6	27,9	54,2
Запорізька	5,3	45,7	47,5	1,5
Івано-Франківська	0	9,2	67,1	23,7
Київська	2,6	73,1	24,3	0
Кіровоградська	11,6	73	15,4	0
Луганська	24,6	44,7	29,7	1
Львівська	4	78,1	17,6	0,3
Миколаївська	0	47,6	50,6	1,8
Одеська	7,8	59	31,5	1,7
Полтавська	11,2	67,4	21,4	0
Рівненська	7,4	39,5	53	0,1
Сумська	0,3	10,4	76,5	12,8
Тернопільська	9,5	50,4	38,6	1,5
Харківська	1,8	46,6	48	3,6
Херсонська	0,9	22,9	56	20,2
Хмельницька	7,4	61,1	29,9	1,6
Черкаська	11	47,8	38,5	2,7
Чернівецька	2,6	76,7	18,7	2
Чернігівська	12,2	29,1	54,8	3,9
м. Київ	2,8	68,8	27,8	0,6

* Джерело: складено автором за даними [245]

**Розподіл домогосподарств України за самооцінкою рівня їх доходів
(2006–2017 рр.)***

		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	Було достатньо і робили заощадження	12,7	11,1	11,6	10,1	10,5	10,4	8	6,2	6,2	7,8
2	Було достатньо, але заощаджень не робили	51,8	45,3	47,8	48,4	49	50,5	46,9	45,7	45,7	49,6
3	Постійно відмовляли у найнеобхіднішому, крім харчування	32,9	40,2	37,5	39	37,6	35,8	41,4	43,2	44	38,1
4	Не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування	2,6	3,4	3,1	2,5	2,9	3,3	3,7	4,9	4,1	4,5

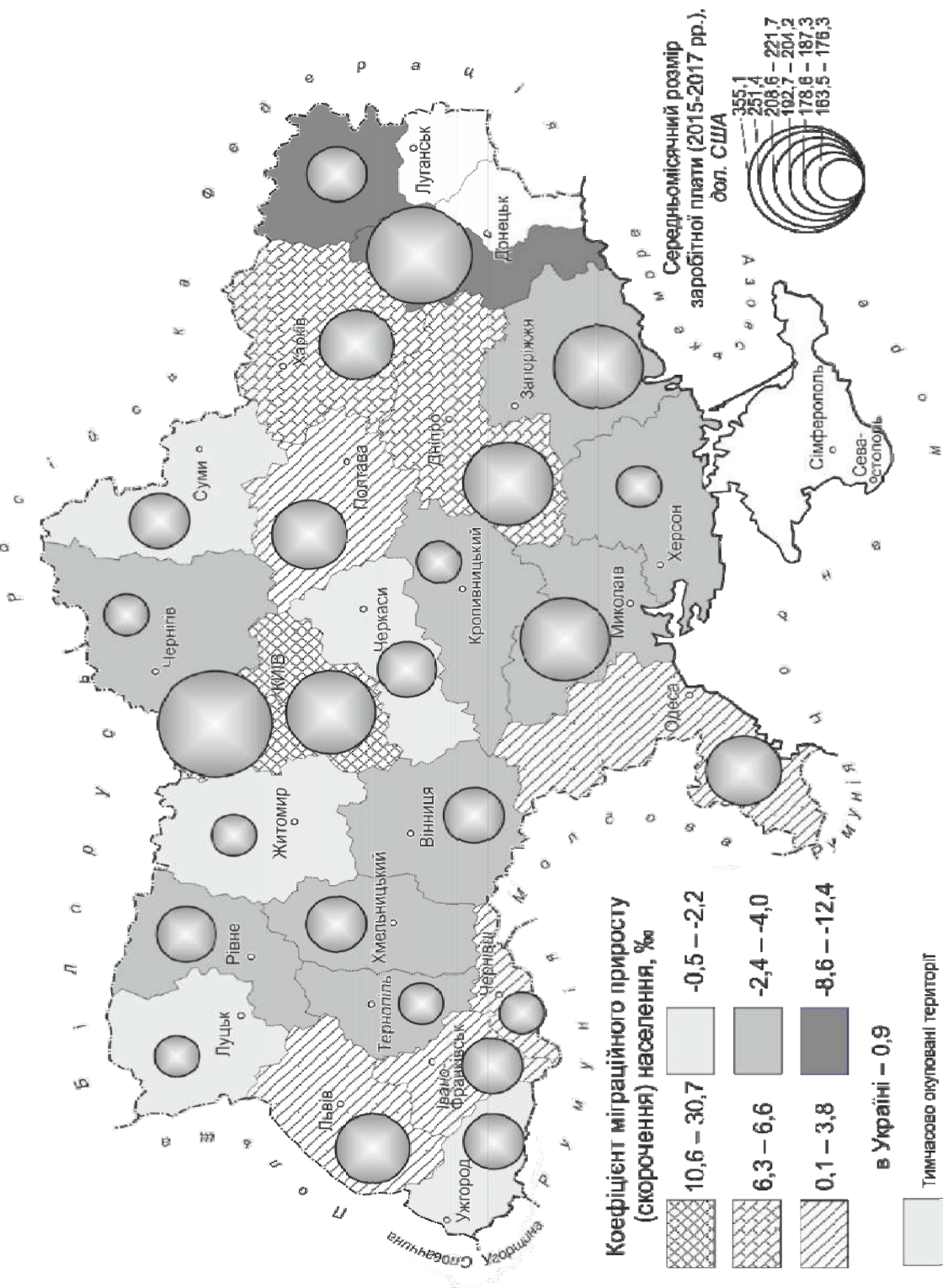
* Джерело: складено автором за даними [245; 246]

**Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників,
2002–2017 рр., грн ***

Адміністративно-територіальне утворення	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	376	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633	3026	3265	3480	4195	5183	7104
АР Крим	359	433	543	730	952	1220	1609	1707	1991	2295	2654	2850
<i>Області:</i>																
Вінницька	265	334	435	597	793	1028	1404	1511	1782	2074	2432	2651	2810	3396	4189	6121
Волинська	253	319	412	591	773	1013	1380	1427	1692	1994	2339	2580	2721	3291	4047	5849
Дніпропетровська	438	526	667	913	1139	1455	1876	1963	2369	2790	3138	3336	3641	4366	5075	6939
Донецька	452	550	712	962	1202	1535	2015	2116	2549	3063	3496	3755	3858	4980	5989	7764
Житомирська	268	334	435	602	793	1033	1404	1493	1785	2071	2369	2561	2763	3271	4000	5836
Закарпатська	295	379	479	665	868	1091	1453	1562	1846	2069	2351	2553	2744	3381	4298	6355
Запорізька	445	541	671	860	1091	1394	1812	1843	2187	2607	2927	3142	3432	4200	5080	6863
Івано-Франківська	318	402	510	718	923	1180	1543	1627	1927	2213	2539	2679	2875	3402	4202	6074
Київська	378	470	592	811	1058	1362	1852	1987	2295	2761	3157	3351	3489	4153	5229	7188
Кіровоградська	282	353	455	624	819	1054	1428	1537	1815	2114	2428	2608	2789	3282	3974	5792
Луганська	393	474	596	805	1022	1323	1769	1873	2271	2742	3090	3337	3377	3427	4637	5862
Львівська	339	419	523	713	923	1183	1570	1667	1941	2244	2578	2789	2961	3646	4559	6391
Миколаївська	398	470	565	744	955	1202	1621	1806	2122	2448	2822	3094	3344	3984	4887	6709
Одеська	379	454	566	768	966	1226	1633	1787	2046	2387	2700	2947	3129	3897	4809	6542
Полтавська	354	437	560	758	961	1243	1661	1733	2102	2481	2850	2988	3179	3783	4621	6551
Рівненська	312	391	506	685	888	1133	1523	1614	1960	2211	2575	2844	3033	3573	4364	6013
Сумська	307	380	473	663	857	1098	1472	1593	1866	2177	2503	2702	2877	3449	4131	5946
Тернопільська	237	304	389	553	727	943	1313	1412	1659	1871	2185	2359	2527	2994	3695	5554
Харківська	370	455	569	759	974	1251	1679	1804	2060	2407	2753	2975	3143	3697	4448	6244
Херсонська	289	356	451	625	800	1017	1375	1482	1733	1970	2269	2464	2617	3123	4046	5842
Хмельницька	258	323	419	584	792	1045	1429	1521	1786	2075	2425	2641	2878	3371	4043	5938
Черкаська	276	350	465	642	846	1085	1459	1532	1835	2155	2508	2682	2829	3360	4148	6042
Чернівецька	271	344	442	621	819	1051	1402	1523	1772	1985	2329	2484	2578	3050	3828	5621
Чернігівська	277	342	438	602	790	1016	1370	1465	1711	1974	2308	2504	2690	3295	4002	5636
м. Київ	643	761	967	1314	1729	2300	3074	3161	3431	4012	4607	5007	5376	6732	8648	11135
м. Севастополь	391	486	...	803	1005	1302	1726	1882	2167	2476	2891	3114

* Джерело: складено автором за даними [259-265; 250]

Коефіцієнт міграційного приросту та середньомісячна заробітна плата за регіонами України, середнє за 2015–2017 рр.*

* Джерело: складено автором за даними [219; 250]

**Рівень безробіття за методологією МОП, безробітні до населення у віці
15-70 р., %, 2002–2017 рр. ***

Адміністративно-територіальне утворення	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	10,1	9,1	8,6	7,2	6,8	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5	7,3	9,3	9,1	9,3	9,5
АР Крим	5,6	5,9	6,9	5,5	5,1	4,6	4,7	6,8	6,2	6,1	5,8	5,7
<i>Області:</i>																
Вінницька	8,2	5,5	8	6,8	6,6	6,1	6,4	10,6	10	9,7	8,8	8,4	10,5	8,9	9,7	10,7
Волинська	9,5	11,8	10,8	8,9	8,8	8,1	8,3	9,4	8,5	8,3	8,1	7,8	9,9	9,8	11,5	12,5
Дніпропетровська	8,3	7,4	6,3	5,5	5,1	5	5,1	7,8	7,1	6,8	6,6	6,5	8	7,2	7,9	8,5
Донецька	9,4	8	7,3	6,2	5,7	5,6	5,7	9,4	8,4	8,2	8	7,8	11	13,8	14,1	14,6
Житомирська	13,3	12,7	11,2	9,8	9,1	8,6	8,7	10,7	9,8	10	9,7	9,3	11,5	11,3	11,2	10,8
Закарпатська	11,9	7	8,2	7	7,1	6,3	6,4	9,9	8,7	9,6	8,7	7,8	9,2	9,2	10	10,5
Запорізька	9,1	10,3	8	6,9	6,4	6	6	8,1	7,5	7,2	7	6,6	8,4	9,7	10	10,7
Івано-Франківська	12,5	12	10,2	8,8	8,3	8	7,9	9	8,2	8,7	7,9	7,2	8,1	8,4	8,8	8,5
Київська	10,9	9,8	8,3	6,6	6,2	5,9	5,8	8,1	7,3	6,7	6,3	6,1	8	6,4	6,8	6,5
Кіровоградська	11,4	9,8	11	8,8	8,3	8,1	8	9,9	8,9	8,6	8,4	7,9	11,2	11,4	12,4	12,2
Луганська	11,9	9,2	9,2	7,8	7,2	6,6	6,6	7,7	7,2	6,6	6,4	6,2	11,4	15,6	16	16,6
Львівська	12,8	10,3	10	8,8	8,3	7,7	7,6	8,5	7,8	7,7	7,5	7,1	8,6	8,2	7,7	7,5
Миколаївська	10,9	12,8	10,7	9,3	8,9	8,5	8,3	9,3	8,4	8,1	7,9	7,4	9,1	8,9	9,7	10,3
Одеська	8	5,4	6,9	5,4	5,1	4,4	4,5	6,8	6,1	6	5,8	5,3	6,7	6,5	6,8	7,3
Полтавська	6,7	8,3	7,4	7,3	7	6,6	6,5	10,2	9,7	9,2	8,6	8,2	11,5	12,1	12,6	12
Рівненська	13,3	12,6	12,5	9,7	9,3	9	8,8	12,7	11,4	10,4	9,8	9,4	10,6	9,9	10,6	11,6
Сумська	13,7	11,8	10,5	7,6	7,8	7,5	7,4	11,1	10,6	9,1	8,6	7,7	9,5	10,1	9,3	9,1
Тернопільська	15,3	13	11,9	9,1	9,2	8,6	8,8	11,3	10,5	10,4	9,8	9,4	11,3	11,8	11,5	11,9
Харківська	10,5	9,5	7,9	6,6	6,1	5,4	5,3	7,7	7,2	7	6,8	6,4	7,8	7,1	6,4	6,1
Херсонська	13	11,8	10,7	8,9	8,8	8,3	8,3	9,5	8,6	9	8,7	8,5	9,9	10,2	11,2	11,1
Хмельницька	13,4	12,8	11,1	8,7	8,6	8,1	8	9,5	8,6	8,8	8,6	8	9,4	10,2	9,4	8,9
Черкаська	9,2	11	11,5	9,8	8,9	8,3	8,2	10,8	9,9	9,2	9	8,9	10,2	9,8	10,4	10,2
Чернівецька	16	10,1	12,2	9,8	9,3	8,6	8,4	9,4	8,5	8,2	8	7,4	9	9,3	8,7	8,4
Чернігівська	11,9	10,2	9,5	7,9	8,3	7,7	7,6	11,1	10,5	10,4	9,8	9,3	11,2	10,7	11,3	11,2
м. Київ	6,1	4,9	4,8	4,3	3,5	3,1	3,1	6,5	5,8	5,6	5,5	5,2	6,7	7	6,7	6,9
м. Севастополь	...	11,7	5,3	3,4	4	3,3	3,7	6,7	6	6,2	5,9	5,7

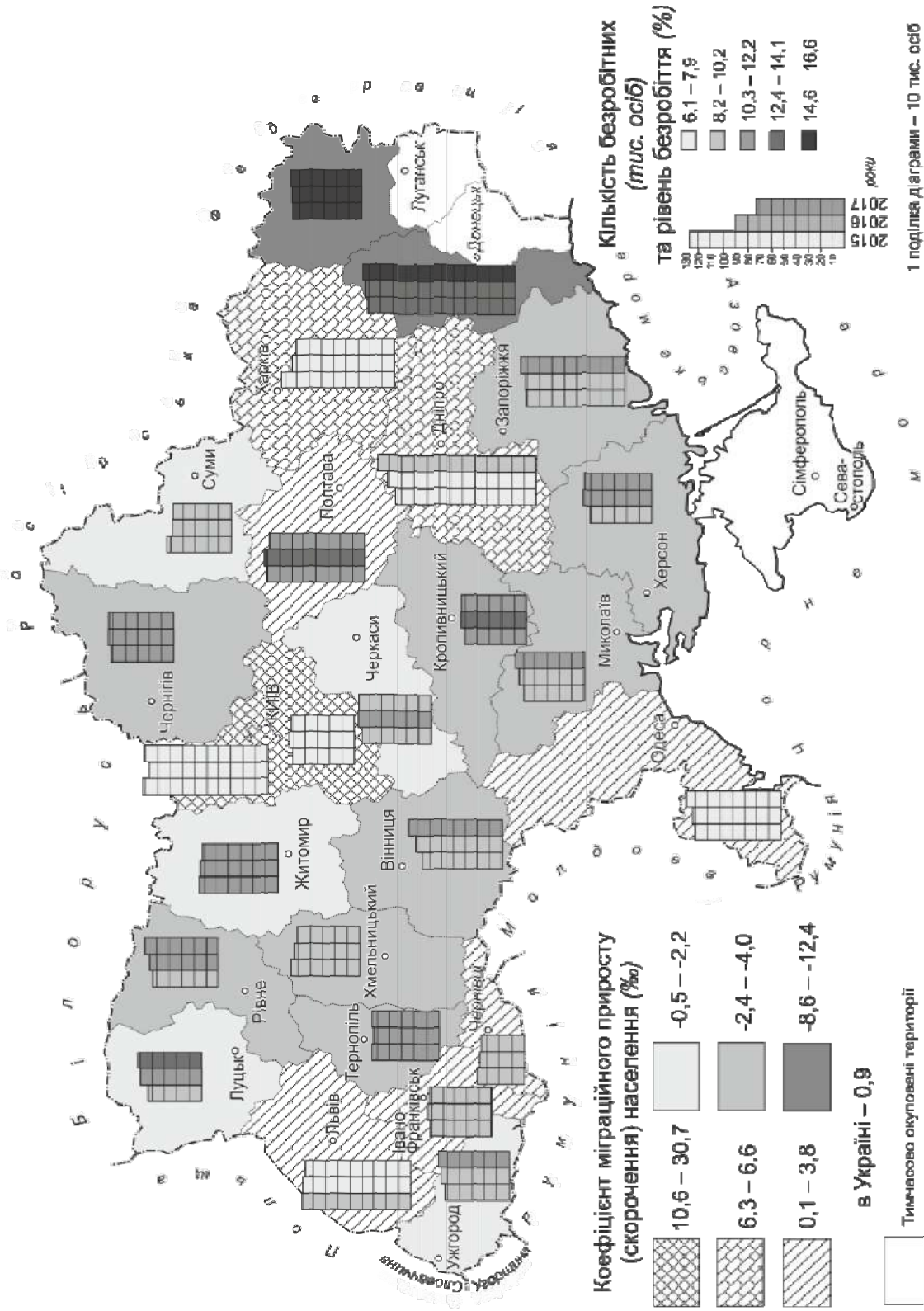
*Джерело: складено автором за даними [239; 259; 261; 265]

**Рівень зареєстрованого безробіття населення України за регіонами,
безробітні до економічно активного населення працездатного віку, % ***

Адміністра- тивно- територіальне утворення	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	5	4,7	4,4	3,8	3,3	2,9	3,4	2,2	2,5	2,3	2,4	2,4	2,7	2,4	2,1
АР Крим	4,5	4,3	3,9	3,3	2,5	2,1	2,2	1,6	2	1,8	1,7
<i>Області:</i>															
Вінницька	4,3	4,9	5,5	5,1	4,4	4,1	4,6	3,2	3,8	3,5	3,6	3,4	3,3	3,3	3
Волинська	5,8	6,4	5,8	5,2	4,1	4,1	4,3	2,8	2,9	2,8	2,7	2,6	2,7	2,6	2,3
Дніпро- петровська	4,9	4,6	3,6	2,8	2,3	2,1	3	1,9	2	1,9	2,1	2,1	2,2	2,2	1,9
Донецька	3,5	3,2	2,7	2,3	2	1,7	2,7	1,6	1,5	1,4	1,6	1,8	2,6	2,2	1,6
Житомирська	6,4	6,5	6	5,3	4,7	4,3	5,1	3,7	4,2	4	3,6	3,5	3,8	3,5	2,9
Закарпатська	6,7	5,3	4,8	4,3	3,5	3,3	3,3	2,2	2,6	2,4	2,3	1,8	1,6	1,3	1,1
Запорізька	4,7	4,4	4	3,6	3,2	2,8	3,9	2,6	2,8	2,4	2,8	2,9	3,4	2,9	2,6
Івано- Франківська	6,9	6,5	6,4	5,7	5	4,6	4,5	2,8	3,2	2,9	2,9	2,8	2,6	2,2	1,9
Київська	4,7	3,9	3,4	3	2,6	2,4	3,1	2	2,1	2	2,2	2,2	2,5	2,1	1,8
Кіровоградська	7	6,9	6,2	5,2	4,4	3,8	4,7	3,4	3,8	3,6	3,8	4	4,5	4,1	3,7
Луганська	4,5	3,9	3,2	3	2,8	2,3	2,6	1,6	1,9	1,8	2,1	2	2,8	2,4	2,1
Львівська	5,6	5,6	5,2	4,5	3,5	3	3,3	2,1	2,4	2,2	2,3	2,2	2,1	1,8	1,4
Миколаївська	4,8	4,9	5	4,7	3,8	3,3	3,9	2,8	3,3	3	3,2	3,1	3,2	3	2,9
Одеська	2,9	3	2,9	2,7	2,4	2,2	2,1	1,4	1,7	1,4	1,4	1,2	1,3	1,2	1,1
Полтавська	5,8	5,6	5,6	5,2	4,7	4,2	5,4	3,9	4,1	3,4	3,5	3,5	4,2	3,7	3,2
Рівненська	8,9	8	7,7	6,8	6,2	5,1	5	3,5	4	3,6	3,5	3,5	3,5	3,1	3
Сумська	5,8	5,4	5,3	5	4,2	3,7	5	3,4	3,7	3,1	3,3	3,3	3,5	3	2,9
Тернопільська	10	10,5	10,1	8,4	6,9	5,9	4,8	2,9	3,4	3,3	3,4	3,4	2,8	2,5	2,2
Харківська	4,1	4	3,6	3,2	3	2,6	3,1	2,1	2,4	2,1	2,1	2,1	2,1	1,9	1,7
Херсонська	8,6	7,3	5,8	4,6	3,8	3,1	2,8	1,7	2,1	2,1	2,3	2,4	2,7	2,2	1,9
Хмельницька	4,6	5,1	4,9	4,7	4,4	3,8	4,3	2,9	3	2,8	2,8	2,9	2,8	2,7	2,4
Черкаська	7,3	7,3	6,8	6	5,1	4,5	5,4	3,4	3,9	3,9	3,9	3,8	4,2	3,5	3,1
Чернівецька	9,6	7,6	7,9	6,3	4,7	4,1	3,8	2,6	2,9	2,9	2,8	2,6	2,4	2,2	2
Чернігівська	5,4	5,3	5,1	4,9	4,3	4,2	5,1	3,3	3,5	3,3	3,1	3,1	3,4	3	2,6
м. Київ	0,7	0,6	0,5	0,5	0,4	0,4	0,8	0,4	0,5	0,6	0,7	0,9	1,3	1	0,8
м. Севастополь	1,2	1,1	1,1	0,9	0,8	0,7	1,2	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8

* Джерело: складено автором за даними [193; 239]

Коефіцієнт міграційного приросту та безробіття (за методологією МОП) за регіонами України, 2015-2017 рр. *

* Джерело: складено автором за даними [219; 265]

**Динаміка рівня безробіття в Україні, у країнах, з якими вона межує,
та в основних країнах призначення її мігрантів ***

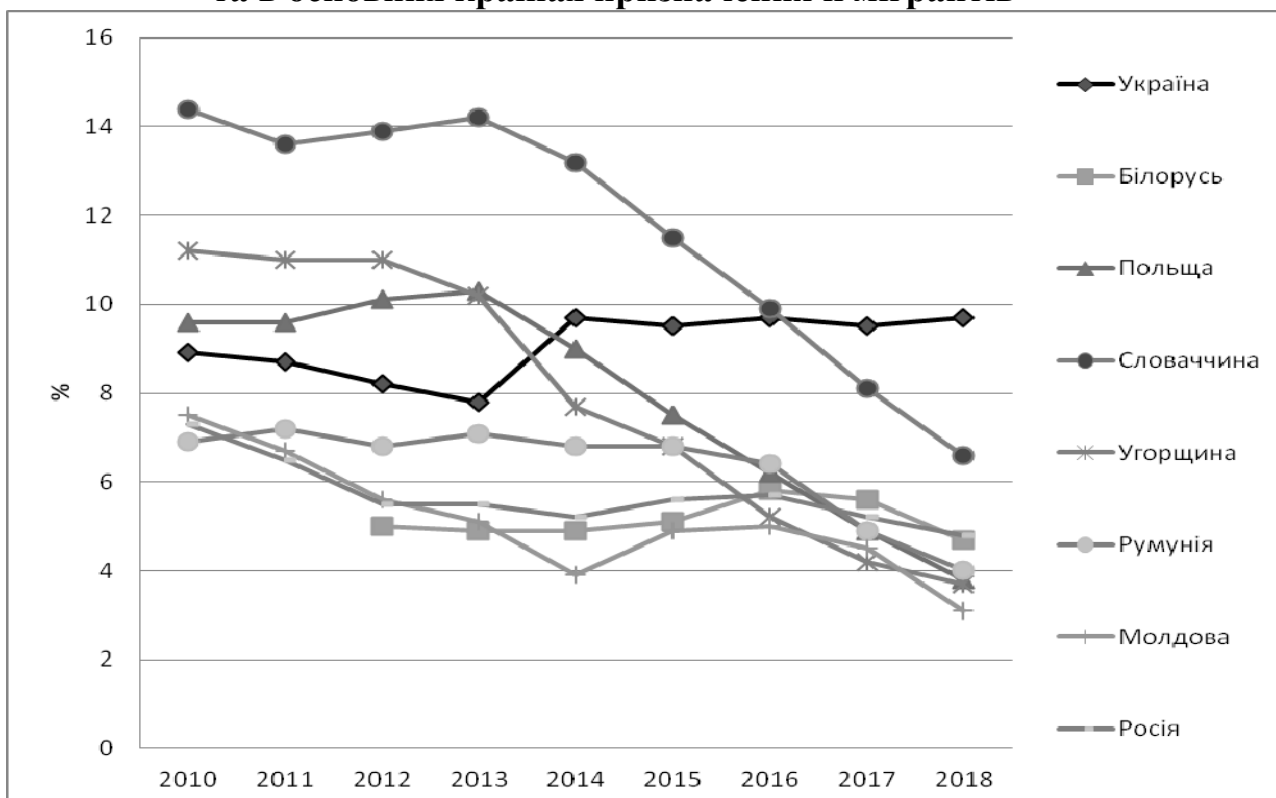

Рис. П.1. Динаміка рівнів безробіття в Україні та у всіх країнах, з якими вона межує, 2010–2018 рр.

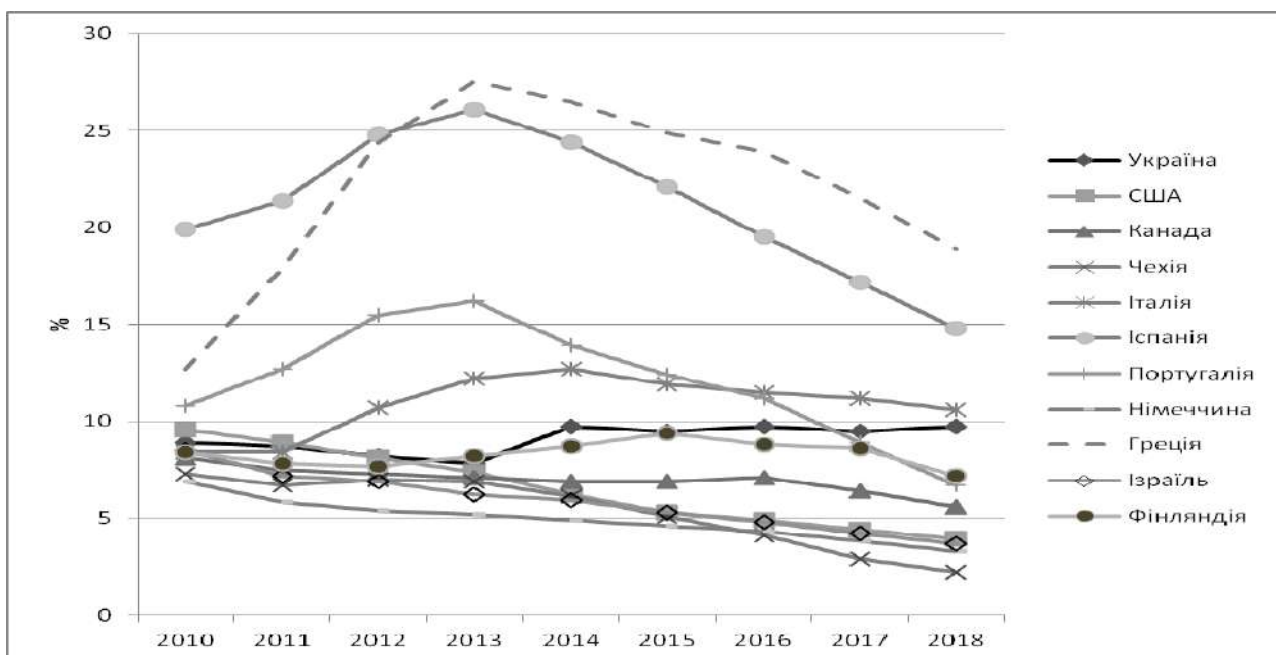

Рис. П.2. Динаміка рівнів безробіття в Україні та в основних країнах призначення її мігрантів, 2010–2018 рр.

*Джерело: побудовано автором за даними [177; 235; 242; 270; 285]

**Валовий внутрішній продукт на душу населення в Україні,
в усіх країнах, з якими вона межує, та в основних країнах призначення її
мігрантів**

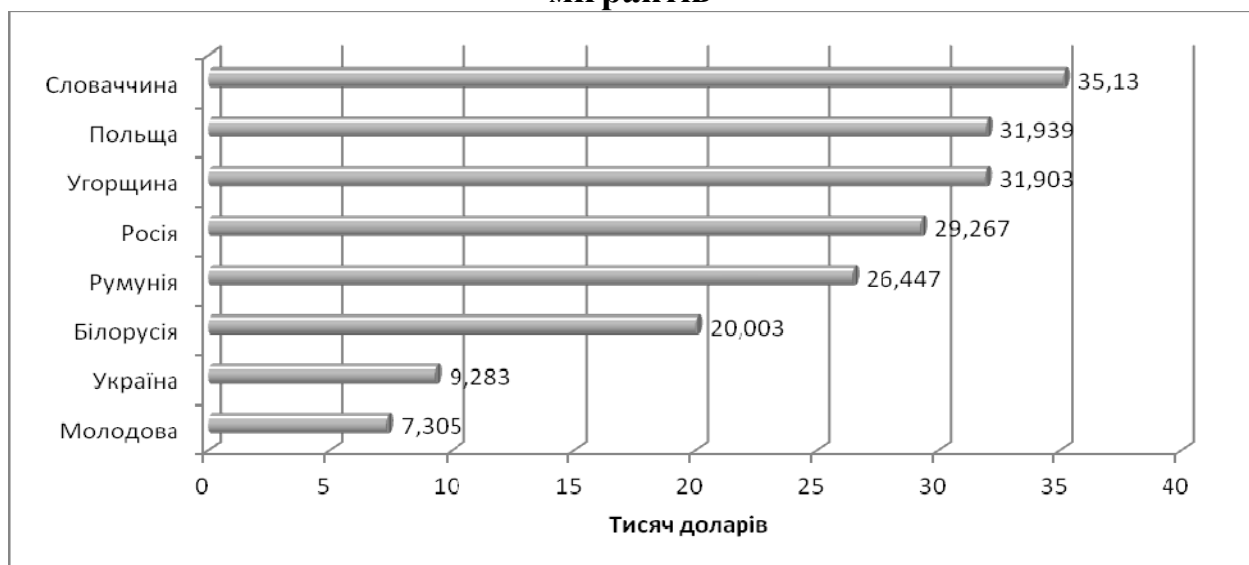

Рис. Р.1. Валовий внутрішній продукт на душу населення в Україні та в усіх країнах, з якими вона межує, 2018 р., міжнар. дол. *

* Джерело: складено автором за даними Міжнародного валютного фонду [283]

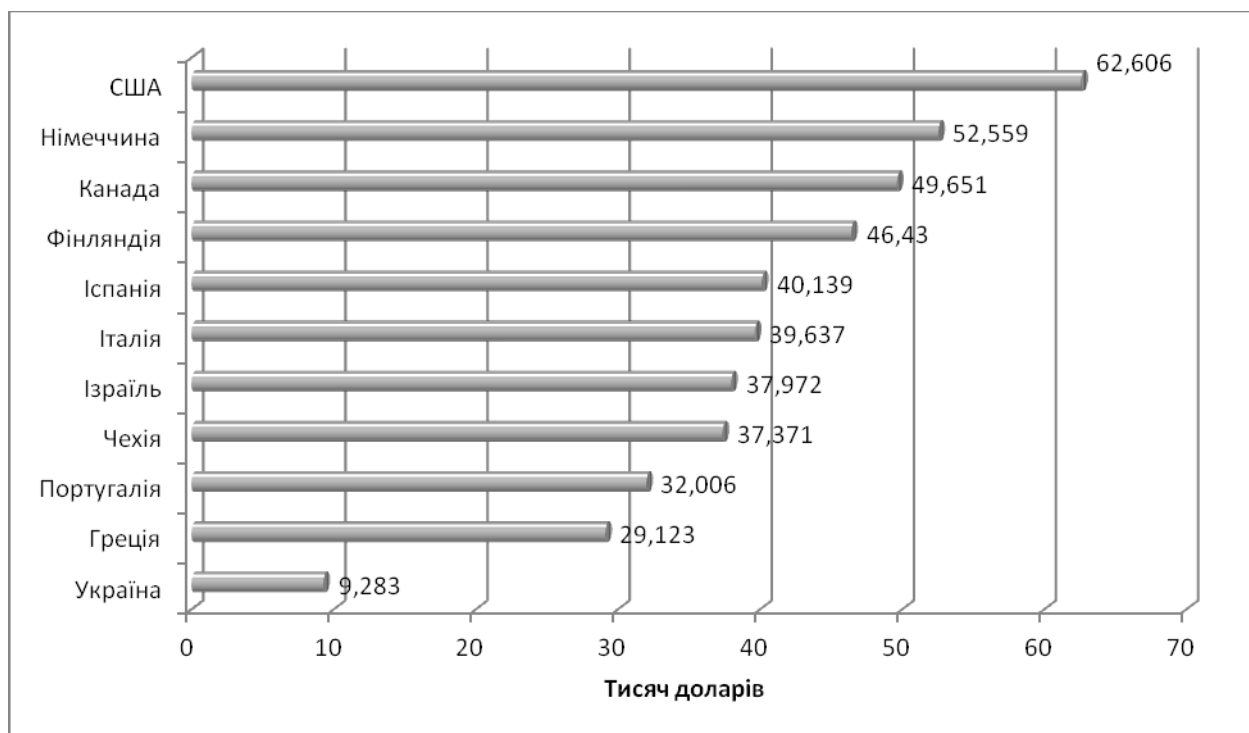

Рис. Р.2. Валовий внутрішній продукт на душу населення в Україні та в основних країнах призначення її мігрантів, 2018 р., міжнар. дол. *

* Джерело: складено автором за даними Міжнародного валютного фонду [283]

АНКЕТА

Шановний добродію/добродійко! Просимо Вас взяти участь в опитуванні, яке проводить Інститут регіональних досліджень НАН України з метою визначення найбільш гострих проблем організації життя та праці громад українських мігрантів, а також виявлення можливостей співпраці українського співтовариства з співвітчизниками. Анкета є анонімною, результати будуть використовуватись лише в узагальненому вигляді, тому просимо відверто відповідати на запитання. Від повноти, сумлінності заповнення і правдивості Ваших відповідей буде залежати успіх вирішення зазначених проблем. Номер відповіді, що співпадає з Вашою думкою, чи відповідає Вашій ситуації обведіть кружечком, або допишіть самостійно. Сподіваємося на Вашу готовність стати учасником дослідження!

1. У якому році Ви виїхали за кордон на заробітки (або навчання) уперше? _____

2. Впишіть країну, в яку відбувся Ваш перший виїзд _____

3. Чи доводилось Вам після цього працювати/проживати/навчатись в інших країнах?

1. Так. Напишіть, у яких саме _____
2. Ні.

4. У якій країні Ви зараз перебуваєте більшу частину свого часу (або у яку країну найчастіше приїжджаєте на працю)? Впишіть країну _____

5. Спробуйте визначити свій статус як мігранта:

1. Маю громадянство у країні перебування.
2. Маю дозвіл на проживання.
3. Маю дозвіл на проживання та роботу.
4. Тимчасова реєстрація на час виконання сезонних, тимчасових робіт.
5. Працюю приватно за викликом.
6. Не маю офіційного статусу.
7. Інше _____

6. Який Ваш трудовий стаж? (Поставте по одній позначці у кожному стовпчику)

	В Україні	За кордоном
Зовсім немає		
Менше одного року.		
1 – 5 років.		
6 – 10 років.		
11 – 15 років.		
Більше 15 років.		

7. На підприємстві якої форми власності Ви зараз працюєте?

1. Приватне.
2. Державне.
3. Наддержавне (міжнародне).
4. Комунальне.
5. Акціонерне товариство.
6. Працюю легально у приватної особи.
7. Працюю нелегально у приватної особи.
8. Не працюю.
9. Інше (напишіть) _____

8. Чи відповідає робота, яку Вам доводиться виконувати у країні теперішнього перебування, рівню Вашої освіти?

1. Зовсім не відповідає. Маю значно вищий рівень освіти і заслуговую на кращу роботу.
2. Частково відповідає.
3. Так, повністю відповідає.
4. Інше _____
- 5.

9. Що спонукало Вас поїхати за кордон (на заробітки, чи на постійне місце проживання)?
(Виберіть не більше трьох варіантів відповідей)

1. Відсутність роботи, безробіття.
2. Низький рівень оплати праці, що не забезпечує задоволення навіть базових життєвих потреб.
3. Несвоєчасні і неповні виплати заробітної плати.
4. Низька можливість професійної реалізації, погані умови праці.
5. Погані стосунки з працедавцем чи у трудовому колективі.
6. Необхідність обстеження чи лікування за кордоном.
7. Необхідність виплати боргів, кредитів.
8. Житлові проблеми (необхідність придбання нового або ремонт існуючого житла).
9. Бажання придбати машину, побутову техніку, чи апаратуру.
10. Бажання забезпечити гідний рівень життя своїм дітям (в т.ч. оплата їх навчання).
11. Прагнення набути нові знання, вміння, трудовий і життєвий досвід.
12. Мрія зробити кар'єру, самореалізуватися за кордоном.
13. Економічна криза, нестабільність та корупція в країні.
14. Високий рівень злочинності.
15. Погана екологія.
16. Погані стосунки у сім'ї.
17. Возз'єднання сім'ї.
18. Створення сім'ї з іноземцем або зі співвітчизником, який уже проживає за кордоном.
19. Непередбачувані обставини (каліцтво, хвороба чи смерть члена сім'ї, втрата годувальника, розлучення).
20. Сприятливі обставини, добрі можливості для виїзду, навчання чи працевлаштування.
21. Позитивний досвід влаштування свого життя за кордоном моїх рідних, знайомих.
22. Бажання повністю змінити своє життя.
23. Інше (Вкажіть) _____

10. Як Ви вважаєте, що спонукало до виїзду за кордон Ваших друзів, знайомих, родичів?
Виберіть не більше трьох варіантів відповідей серед альтернатив, запропонованих у запитанні №9.
Впишіть номери обраних варіантів _____

11. Якою, на Ваш розсуд, має бути середня щомісячна заробітна плата в Україні, щоб громадяни не їхали працювати за кордон (у євро)?

1. До 400 €	7. 1401-1600 €
2. 401-600 €	8. 1601-1800 €
3. 601-800 €	9. 1801-2000 €
4. 801-1000 €	10. Понад 2000 €
5. 1001-1200 €	11. Величина зарплати не впливає на мотив виїзду
6. 1201-1400 €	12. Інше (напишіть) _____

12. Як Ви вважаєте, які проблеми найчастіше виникають у житті українських мігрантів?
(Оберіть не більше трьох варіантів відповіді)

1. Складність зрозуміти та вивчити мову країни перебування.
2. Труднощі пошуку першого місця праці.
3. Труднощі щодо працевлаштування загалом (брак інформації про вакантні робочі місця, відсутність соціальних контактів, котрі б сприяли працевлаштуванню і т.п.).
4. Повне, або часткове невизнання дипломів про освіту з України, що є серйозною перешкодою в отриманні відповідної роботи.
5. Несправедлива система оплата праці (занижений рівень заробітної плати, понаднормова праця без додаткової оплати і т.п.).
6. Важка, виснажлива праця.
7. Погані, шкідливі умови праці.
8. Брак юридичних знань для захисту своїх прав як трудового мігранта.
9. Недоступність до системи медичного обслуговування.
10. Відсутність умов для повноцінної реалізації духовних, культурних запитів та потреб.
11. Самотність, ізоляваність, брак спілкування.
12. Відсутність розуміння місцевої культури, норм та правил повсякденного життя.
13. Порушення громадянських прав людини (перевага корінним мешканцям при прийомі на роботу, кар'єрному рості і т.п.).
14. Не має жодних труднощів.
15. Інше (вказіть) _____

13. Як Ви вважаєте, у якій країні зазначені Вами основні проблеми (пит.№12) можуть вирішитися найлегше? Напишіть країну _____

14. Якщо Ви чи знайомі Вам представники української спільноти зазнавали дискримінації за міграційною ознакою у країні Вашого теперішнього перебування, то у чому вона здебільшого проявлялась? (Оберіть лише один найбільш відповідний варіант відповіді)

1. Необґрунтована відмова у працевлаштуванні.
2. Необґрунтована відмова у наданні житла.
3. Несвоєчасна, чи неповна виплата заробітної плати.
4. Надто занижений рівень оплати праці, порівняно з працівниками того ж рівня освіти, кваліфікації, що представляють корінне населення даної країни або мігрантів з інших країн.
5. Змушування до понаднормової неоплачуваної роботи.
6. Обмеження права на відпустку.
7. Обмеження можливостей кар'єрного зростання.
8. Моральне приниження у щоденному побутовому житті чи на робочому місці.
9. Сексуальні домагання.
10. Ні я, ні мої знайомі мігранти не зазнавали дискримінації у країні мого перебування.
11. Інше (вказіть) _____

15. До яких структур (об'єднань / організацій / служб) у країні Вашого перебування Вам чи іншим представникам української спільноти довелося звертатися по допомогу? (Відзначте усі відповідні варіанти)

1. «Червоний Хрест»
2. Органи місцевого самоврядування. Уточніть, які: _____
3. Місцеві соціальні служби. Уточніть, які: _____

Продовження додатку С

4. Місцеві інституції по захисту прав мігрантів. Уточніть, які: _____
5. Органи державної влади в Україні. Уточніть, які: _____
6. Політичні партії. Уточніть, які: _____
7. Громадські організації. Уточніть, які: _____
8. Українські посольства та консульства за кордоном.
9. Церковна громада емігрантів.
10. Соціальна служба, що діє під егідою Церкви (наприклад, «Карітас»).
11. Спортивні організації або структури за інтересами. Уточніть, які: _____
12. Інтернет. Уточніть, які його служби: _____
13. Преса (журналісти) _____
14. Інші структури. Уточніть, які: _____

16. Які основні види допомоги отримали Ви або знайомі Вам члени української спільноти за кордоном? (Відзначте усі відповідні варіанти та напишіть назву структури, від якої надійшла допомога)

1. Соціальна. _____
2. Психологічна. _____
3. Фінансова. _____
4. Медична. _____
5. Правова. _____
6. Інформаційна. _____
7. Інший вид допомоги. Уточніть: _____
8. Не звертався по допомогу.
9. Не отримав допомоги, хоч і звертався по неї. Уточніть _____
10. Інше _____

17. Чи влаштовує Вас стан міграційного законодавства у країні Вашого перебування?

1. Зовсім не влаштовує (надто жорсткі правила, утруднює життя мігрантів).
2. Частково не влаштовує.
3. Частково влаштовує (терпимі, лояльні заходи).
4. Повністю влаштовує (дає відчуття захищеності, сприяє інтеграції мігрантів у нове для них середовище).

18. Яке Ваше ставлення до депортації як способу протидії нелегальній міграції?

1. Негативне.
2. Скоріше негативне.
3. Скоріше позитивне.
4. Позитивне.
5. Інше _____

19. Чи вирішує проблему нелегального перебування за кордоном міграційна амністія та у яких випадках вона має застосовуватись?

1. Не вирішує.
2. Вирішує частково.
3. Вирішує повністю та має застосовуватись до трудових мігрантів, які перебувають за кордоном понад 3 роки.
4. Вирішує повністю та має застосовуватись до трудових мігрантів, які прибули закордон на законних підставах.

20. Згідно з Вашими спостереженнями: в яких місцях найчастіше зустрічаються українці, які проживають чи тимчасово працюють за кордоном? (Відзначте не більше трьох найпоширеніших місць зустрічей)

1. Магазили зі звичними для українських мігрантів товарами.
2. Парки, сквери.
3. Кафе, бари, ресторани.
4. Бібліотеки, театри, інші заклади культури.
5. Курси з вивчення мови.
6. Стоянки мікроавтобусів.
7. Площі перед церквою, зібрання після церковних богослужінь.
8. Церковні громади мігрантів.
9. Суботні школи для дітей українських емігрантів.
10. Громадські організації мігрантів.
11. Українські посольства, консульства.
12. Соціальні служби («Карітас», «Червоний Хрест»).
13. Приватні помешкання мігрантів.
14. Віртуальні зустрічі у соціальних мережах.
15. Інші місця (напишіть, які саме) _____

21. Як Ви вважаєте, за якими ключовими напрямками мали б організувати свою роботу емігрантські осередки українців? (Відзначте не більше трьох варіантів відповіді)

1. Юридичне консультування емігрантів щодо їх прав та можливостей.
2. Соціально-психологічна допомога тим, хто знаходиться у складній життєвій ситуації.
3. Організація грошових переказів та речових передач в Україну.
4. Допомога у пошуку роботи та процесі працевлаштування.
5. Організація транспортних перевезень мігрантів з України та в Україну.
6. Культурно-мистецька діяльність (організація свят, концертів, зустрічей, екскурсійних турів українських емігрантів).
7. Підтримка роботи магазинів, де продають українські товари.
8. Просвітницька діяльність (організація суботніх шкіл для дітей мігрантів, забезпечення мігрантів українськими періодичними виданнями, літературою).
9. Участь в організації і роботі церковних громад.
10. Участь в організації і роботі емігрантських громадських організацій.
11. Інший напрямок (вказіть, який саме) _____

22. У чому, на Ваш погляд, полягають основні труднощі формування осередків українських емігрантів у країні Вашого перебування? (Відзначте тільки один варіант)

1. Дефіцит часу через надмірну зайнятість.
2. Дефіцит часу через власну побутову неорганізованість.
3. Пасивна громадська позиція мігрантів, їх надмірна зосередженість на матеріальних вигодах та зароблянні грошей.
4. Брак досвіду життя в умовах громадянського суспільства.
5. Відсутність громадських лідерів серед новочасних українських емігрантів.
6. Соціальна та економічна вразливість, незахищеність.
7. Відсутність ідей щодо майбутнього розвитку української діаспори в країні перебування.
8. Відсутність потреби у такому осередку у значної частини мігрантів.
9. Інше. Напишіть, що саме: _____

Продовження додатку С

23. Відзначте, будь ласка, частоту та способи Вашого контакту з Батьківщиною. (Поставте тільки одну позначку в кожному стовпчику)

		Дивлюсь українське телебачення	Слухаю українські радіостанції	Читаю українські газети/портали	Спілкуюсь з рідними, близькими	Спілкуюсь з друзями, знайомими
1.	Ніколи					
2.	Рідко					
3.	Декілька разів у році					
4.	В середньому щомісяця					
5.	Щотижня					
6.	Щодня					
7.	Інше (напишіть)					

24. Як часто Ви буваєте в Україні?

1. Ніколи.	6. Декілька разів на рік.
2. Рідко, навіть не кожен другий рік.	7. Декілька разів на місяць.
3. В середньому – один раз на два роки.	8. Щомісяця.
4. В середньому – один раз на рік.	9. Щотижня.
5. В середньому – один раз на півроку.	10. Інше (напишіть) _____

25. У який спосіб (крім реальних зустрічей) Ви підтримуєте контакти зі своїми родичами, друзями в Україні? (Оберіть тільки один найбільш вживаний Вами спосіб)

1. За допомогою телефонного зв'язку.	4. Шляхом грошових переказів.
2. За допомогою Інтернет- зв'язку.	5. Шляхом речових передач та записок.
3. Шляхом відправлення листів поштою.	6. Не підтримуюю контактів ні з ким з України
7. Не маю близьких в Україні.	

26. Який відсоток зароблених коштів Ви витрачаєте в країні перебування? Напишіть приблизний відсоток (100%, 75%, 50% і т.п.) _____

27. На що витрачаються решта зароблених Вами коштів на батьківщині? (Напишіть відсотки у кожному рядочку таблиці, виходячи з того, що вся сума грошових переказів становить 100%)

	Тип Витрат	Відсотки
1.	Задоволення щоденних потреб родини (придбання продуктів харчування, одягу, оплата послуг тощо)	
2.	Придбання товарів довготривалого використання (автомобіль, телевізор, пральна машина та тощо)	
3.	Придбання житла	
4.	Ремонт, реконструкція житла	
5.	Повернення боргів	
6.	Оплата навчання	
7.	Відкриття/розвиток власного бізнесу	
8.	Заощадження	
9.	Грошові вклади в банку під %	
9.	Благодійні внески	
10.	На міс проживання під час перебування в Україні	
11.	Інше _____	
12.	Не роблю грошових переказів в Україну	

28. У який спосіб Ви найчастіше передасте гроші, чи деякі речі своїм рідним в Україну?

1. Особисто привожу.
2. Грошові перекази через спеціальні служби (напр., Western union) та банк.
3. Грошові перекази через Інтернет-банк.
4. Передаю через знайомих.
5. Передаю через транспортну мережу.
6. Зовсім не надсилаю грошей в Україну.
7. Інше _____

29. Чи є у Вас наміри повернутися в Україну у найближчих п'ять років?

1. Так, вже вирішив повернутися найближчим часом на Батьківщину.
2. Маю намір повернутись, але не найближчим часом.
3. Виникають думки щодо повернення, але ще не визначився.
4. Хотів би повернутись, але не бачу для себе там ніяких перспектив.
5. Скоріше ні, ніж так.
6. Не маю таких намірів. Однозначно не повернусь в Україну.
7. Інше (напишіть) _____

30. Як Ви вважаєте, які обставини могли б спонукати Вас повернутись в Україну?

(Відзначте не більше трьох варіантів відповідей).

1. Гарантована можливість знайти роботу
2. Високий рівень оплати праці
3. Дієва політика реінтеграції мігрантів (напр., надання пільгового житла)
4. Покращення економічної ситуації в Україні
5. Зміна політичної ситуації в Україні
6. Сприятлива ситуація для власного підприємництва
7. Сімейні обставини
8. Втрата роботи у країні перебування
9. Досягнення пенсійного віку. Можливість отримувати в Україні пенсію, зароблену за кордоном
10. Проблеми зі здоров'ям, втрата працездатності
11. Інше (Напишіть, що саме)

31. Як Ви вважаєте, які обставини могли б спонукати повернутись в Україну Ваших друзів, знайомих, родичів? Виберіть не більше трьох варіантів відповідей серед альтернатив, запропонованих у запитанні №30. Впишіть номери обраних варіантів _____

32. Як на Ваш погляд, досвід, набутий українськими громадянами за кордоном покращує їх можливості працевлаштування на Батьківщині?

1. Ні, однозначно.
2. Скоріше ні, ніж так.
3. Скоріше так, ніж ні.
4. Так.
5. Інше _____

33. Чи є у Вас або у Ваших знайомих українських мігрантів досвід економічної співпраці з представниками українських підприємств (установ) ?

1. Так, є у мене особисто і в моїх знайомих.
2. Так, є у мене особисто.
3. Так, є у моїх знайомих
4. Немає

34. Як Ви вважаєте, які проблеми є найбільш типовими, коли йдеться про співпрацю українських емігрантів з фірмами/установами/партнерами з України? (Вкажіть не більше трьох варіантів відповіді)

1. Низький рівень кваліфікації українських партнерів.
2. Розбіжність підходів, методів роботи над вирішенням проблем в Україні та інших країнах.
3. Нечіткість постановки завдань або занадто широке охоплення проблематики.
4. Застаріла матеріально-технічна база українських установ.
5. Низькі темпи роботи, багато зайвих погоджень і бюрократії.
6. Наявність мовного бар'єру.
7. Брак культури міжнародного спілкування.
8. Необов'язковість, недбале ставлення до часу з боку українських колег.
9. Ненадійність українських партнерів, відсутність гарантій.
10. Відсутність у українського партнера засобів для поїздки за кордон, необхідних для підготовки та / або реалізації проекту.
11. Висока залежність реалізації проекту від ставлення адміністрації організації, в якій працює український партнер.
12. Складності з отриманням віз.
13. Неприятлива соціально-економічна ситуація, що склалась на сьогодні в Україні (економічна криза, нестабільність, корупція і т.п.).
14. Жодних проблем.
15. Інше (напишіть) _____

35. У який спосіб Ви готові вкладати свої кошти в Україні?

1. Благодійні внески (підтримка дитячих будинків, будинків престарілих, разова медична допомога потребуючим, допомога малозабезпеченим сім'ям та ін.).
2. Грошові вклади в банку під відсотки.
3. Інвестиції у сферу охорони здоров'я.
4. Інвестиції у сферу науки та освіти.
5. Інвестиції у розвиток культури.
6. Інвестиції у розвиток промислового виробництва (нафтогазова, харчова промисловість, тощо)
7. Інвестиції у розвиток сільського господарства.
8. Не маю бажання вкладати свої кошти в Україні.
9. Не маю достатньо коштів. 10. Інше (напишіть, що саме) _____

36. Чи хотіли б Ви розпочати власну справу в Україні?

1. Ні.
2. Швидше ні, ніж так.
3. Швидше так, ніж ні.
4. Так.

5. Я вже займаюся підприємницькою діяльністю в Україні.

37. У якій галузі економічної діяльності Ви ведете (або плануєте відкрити) власну справу в Україні?

1. Сільське господарство.
2. Будівництво.
3. Готелі та ресторани.
4. Фінансова діяльність.
5. Охорона здоров'я та соціальна допомога.
6. Промисловість.
7. Торгівля.
8. Транспорт.
9. Освіта.
10. Не веду і не планую

11. Інше (Напишіть, що саме) _____

*Продовження додатку С***38. Яка з характеристик найкраще описує Ваш соціальний статус у країні Вашого перебування?**

1. Найманий працівник.
2. Самозайнятий.
3. Власник/співвласник фірми, в якій використовується наймана праця.
4. Фермер/орендар.
5. Безкоштовно працюючий член сім'ї.
6. Військовослужбовець (збройні сили, міліція)
7. Тимчасово непрацюючий, зареєстрований у державній службі зайнятості.
8. Тимчасово непрацюючий, не зареєстрований у державній службі зайнятості.
9. Студент/аспірант.
10. Пенсіонер/інвалід.
11. Перебуваю у вимушеній відпустці.
12. Домогосподарка.
13. Інше (вказати) _____

39. Яка Ваша освіта?

1. Неповна середня (9 класів школи).	5. Базова вища (бакалавр).
2. Повна середня (11 класів школи).	6. Повна вища (спеціаліст, магістр).
3. Професійно-технічна.	7. Навчаюся / закінчив аспірантуру.
4. Неповна вища (студент I-IV курсів).	8. Маю науковий ступінь.

40. Ваша стать:

1. Чоловіча.	2. Жіноча.

41. Вкажіть, будь ласка, Ваш вік: _____ років.**42. Ваш сімейний стан:**

1. Одружений/заміжня.	4. Розлучений/розлучена.
2. Неодружений/незаміжня.	5. Удівець/вдова.
3. Перебуваю у незареєстрованому шлюбі.	6. Інше _____

43. Якщо у Вас є діти, чи хотіли б Ви, щоб вони виїхали за кордон на постійне місце проживання?

1. Ні.	4. Так.
2. Скоріше ні, ніж так.	5. Мої діти проживають за кордоном.
3. Скоріше так, ніж ні.	6. У мене немає дітей 7. Інше _____

44. Де Ви народились і провели дитинство, або більшу частину свого життя?

Область _____

Район _____

Населений пункт _____

Дякуємо за співпрацю!

АНКЕТА

Шановний добродію/добродійко!

Просимо Вас взяти участь в анкетному опитуванні, яке з 2013 року щорічно проводить Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» спільно з Львівським міським центром зайнятості з метою виявлення найбільш гострих проблем працевлаштування безробітних громадян та підвищення ефективності політики зайнятості у регіоні. Анкета є анонімною, результати будуть використовуватись лише в узагальненому вигляді, тому просимо відверто відповідати на запитання. Від повноти, сумлінності заповнення і правдивості Ваших відповідей буде залежати успіх вирішення зазначених проблем. Номер відповіді, що співпадає з Вашою думкою чи відповідає Вашій ситуації, обведіть кружечком або допишіть самостійно. Сподіваємося на Вашу готовність стати учасником дослідження!

1. Вкажіть, будь ласка, головну причину свого безробіття (дайте лише одну відповідь):

А. Звільнився добровільно через:

1. Низький рівень оплати праці.
2. Нестабільність виплат зарплати.
3. Шкідливі, погані умови праці.
4. Незручний режим роботи.
5. Зміну місця проживання.
6. Значну віддаленість помешкання

від місця праці, великі затрати часу на добирання.

7. Конфлікт у трудовому колективі чи з керівником.

В. Не зміг працевлаштуватись після закінчення навчального закладу.

Г. Не зміг працевлаштуватись після роботи за кордоном.

Д. Інші причини (впишіть, які саме) _____

Б. Звільнили примусово через:

1. Закриття підприємства.
2. Зміну спеціалізації підприємства.
3. Скорочення штатів.
4. Порушення трудової дисципліни.
5. Закінчення строку дії контракту.

2. Що Ви готові зробити, щоб оперативно вирішити проблему власного працевлаштування? (Оберіть не більше трьох варіантів відповідей)

1. Продовжувати активно шукати роботу за своєю спеціальністю в Україні.
2. Отримати другу спеціальність.
3. Пройти курс спеціальної професійної підготовки чи перепідготовки.
4. Змінити вид діяльності.
5. Розпочати власну справу.
6. Переїхати жити і працювати в інший регіон України.
7. Їздити на тимчасові заробітки в інші регіони України без зміни місця проживання.
8. Їздити на тимчасові заробітки в інші країни.
9. Виїхати на роботу за кордон на тривалий час.
10. Виїхати за кордон на постійне місце проживання.
11. Нічого не робити.
12. Інше _____

3. Оцініть, будь ласка, рівень матеріального стану Вашої сім'ї:

1. Дуже низький.
2. Низький.
3. Нижчий за середній.
4. Середній.
5. Вищий за середній.
6. Високий.
7. Дуже високий.

4. Які способи забезпечення матеріального добробуту для Вас найбільш прийнятні? (Оберіть не більше трьох варіантів відповіді)

1. Постійна, добреоплачувана робота в Україні.
2. Постійна, добреоплачувана робота за кордоном.
3. Тимчасові заробітки за кордоном.
4. Грошові перекази від родичів з-за кордону.
5. Відкриття власної справи.
6. Робота в кількох місцях.
7. Використання попередніх заощаджень.
8. Продаж власного майна.
9. Здача житла (землі) в оренду.
10. Державна підтримка.
11. Підтримка родичів.
12. Підтримка друзів, знайомих.
13. Підтримка недержавних установ (благодійних організацій, релігійних об'єднань тощо).
14. Отримання грошей у кредит.
15. Інше (впишіть) _____

5. Які з наведених нижче видів допомоги, підтримки Ви отримуєте від своїх батьків (у т.ч. від батьків дружини/чоловіка)? (Оберіть не більше трьох варіантів відповіді)

1. Фінансова, матеріальна.
2. Послуги (догляд за членами сім'ї, робота на городі, виконання побутових справ).
3. Духовна, інформаційна, моральна.
4. Усі види допомоги, оскільки мешкаємо разом.
5. Не отримую жодної допомоги, бо не маю такої потреби.
6. Не отримую допомоги, бо зазначені члени родини не мають такої можливості.
7. Не отримую допомоги, бо у нас так не прийнято (кожен сам за себе).
8. Не отримую допомоги від зазначених членів родини через їх відсутність.
9. Інше (впишіть) _____

6. Як Ви оцінюєте можливості свого працевлаштування в Україні?

1. Дуже добрі.	4. Погані.
2. Добрі.	5. Дуже погані.
3. Задовільні.	6. Відсутні.

7. Як Ви вважаєте, чи відбудеться покращення можливостей працевлаштування в Україні у найближчий рік?

1. Так.
2. Швидше так, ніж ні.
3. Швидше ні, ніж так.
4. Ні.
5. Інше _____

8. Яка причина, на Вашу думку, у першу чергу спонукала до виїзду за кордон Ваших друзів, знайомих, родичів? _____

1. Відсутність роботи, безробіття.
2. Низький рівень оплати праці, що не забезпечує задоволення навіть базових життєвих потреб.
3. Несвоєчасні і неповні виплати заробітної плати.
4. Низька можливість професійної реалізації, погані умови праці.
5. Погані стосунки з працедавцем чи у трудовому колективі.
6. Необхідність обстеження чи лікування за кордоном.
7. Необхідність виплати боргів, кредитів.
8. Житлові проблеми (необхідність придбання нового або ремонт існуючого житла).
9. Бажання придбати машину, побутову техніку чи апаратуру.
10. Бажання забезпечити гідний рівень життя своїм дітям (в т.ч. оплата їх навчання).
11. Прагнення набути нові знання, вміння, трудовий і життєвий досвід.
12. Мрія зробити кар'єру, самореалізуватися за кордоном.
13. Економічна криза, нестабільність та корупція в країні.
14. Високий рівень злочинності.
15. Погана екологія.
16. Погані стосунки у сім'ї.
17. Возз'єднання сім'ї.
18. Створення сім'ї з іноземцем або зі співвітчизником, який уже проживає за кордоном.
19. Непередбачувані обставини (каліцтво, хвороба чи смерть члена сім'ї, втрата годувальника, розлучення).
20. Сприятливі обставини, добрі можливості для виїзду, навчання чи працевлаштування.
21. Позитивний досвід інших осіб, котрі влаштували своє життя за кордоном.
22. Бажання повністю змінити своє життя.
23. Ніхто з моїх друзів, знайомих, близьких не виїхав за кордон.
24. Інше (вказіть) _____

9. Скільки разів Ви особисто виїжджали за кордон з метою тимчасової роботи?

1. Жодного разу.
2. Один раз.
3. Два рази.
4. Три рази.
5. Більше трьох разів.
6. Часто їздив у минулому.

10. Яка країна відповідає Вашій уяві про сприятливі умови працевлаштування? _____**11. Якщо б у Вас була можливість працевлаштування за кордоном, то чому б Ви надали перевагу?**

1. Виїхав би на постійне місце проживання _____ (впишіть назву країни).
2. Виїхав би на кілька років, щоб підняти своє матеріальне становище _____ (впишіть назву країни).
3. Поїхав би на тимчасові заробітки _____ (впишіть назву країни).
4. Поїхав би за кордон лише з пізнавальною, розважальною метою.
5. Не виїжджав би за кордон.
6. Інше (впишіть, що саме) _____

12. Чи маєте плани працевлаштування за кордоном у найближчі 5 років?

1. Так.
2. Ні.

13. Чи здійснювали Ви певну підготовку для реалізації своїх міграційних планів?

(наприклад, дізнавались про можливості та умови навчання чи працевлаштування у певній країні, намагались знайти посередників, налагодити контакти тощо)

1. Так.
2. Ні.
3. Не маю наміру мігрувати.

14. Яким, на Ваш розсуд, має бути рівень середньомісячної заробітної плати в Україні, щоб стримував зовнішню трудову міграцію (у євро)?

7. До 400 €	7. 1401-1600 €
8. 401-600 €	8. 1601-1800 €
9. 601-800 €	9. 1801-2000 €
10. 801-1000 €	10. Понад 2000 €
11. 1001-1200 €	11. Величина зарплати не впливає на мотив виїзду
12. 1201-1400 €	12. Інше (напишіть) _____

15. Оцініть, будь ласка, важливість компонент та чинників організації власної життєдіяльності. Відповідь подайте за п'ятибальною шкалою: **а) рівень значущості** (де 5 балів – найбільш важлива, 1 – не має жодного значення) і **б) міра задоволення** (5 балів – повністю задоволений, 1 – зовсім не задоволений) **кожного з перелічених нижче варіантів** (поставте позначку навпроти кожного із запропонованих варіантів)

Компоненти	Значущість, балів					Задоволеність, балів				
	5 (дуже висока)	4 (висока)	3 (низька)	2 (дуже низька)	1 (відсутня)	5 (повна)	4 (часткова)	3 (низька)	2 (дуже низька)	1 (відсутня)
Стан здоров'я										
Рівень отриманої освіти										
Рівень отриманих знань										
Рівень власної духовності, моралі										
Чинники										
Рівень матеріального забезпечення										
Сімейне благополуччя										
Житлові і побутові умови										
Соціальна захищеність										
Особиста безпека в суспільстві										
Можливість спілкування (соціальні контакти)										
Стабільність соціально-економічної та політичної ситуації в країні										
Можливості відпочинку, культурного розвитку, організація культури і спорту										
Доступ і використання інформаційно-комп'ютерних технологій, моб. зв'язку										
Моральність суспільства										
Стан навколишнього середовища										

16. Яка Ваша освіта?

1. Неповна середня (9 класів школи).	5. Базова вища (бакалавр).
2. Повна середня (11 класів школи).	6. Повна вища (спеціаліст, магістр).
3. Професійно-технічна.	7. Навчаюсь / закінчив аспірантуру.
4. Неповна вища (студент I-IV курсів).	8. Маю науковий ступінь.

17. Ваша стать:

2. Чоловіча.	2. Жіноча.

18. Вкажіть, будь ласка, Ваш вік:

1. 16 – 20 р.	4. 31 – 35 р.	7. 46 – 50 р.	10. 61 – 65 р.;
2. 21 – 25 р.	5. 36 – 40 р.	8. 51 – 55 р.	11. 66 – 70 р.
3. 26 – 30 р.	6. 41 – 45 р.	9. 56 – 60 р.	12. Старші 70 р.

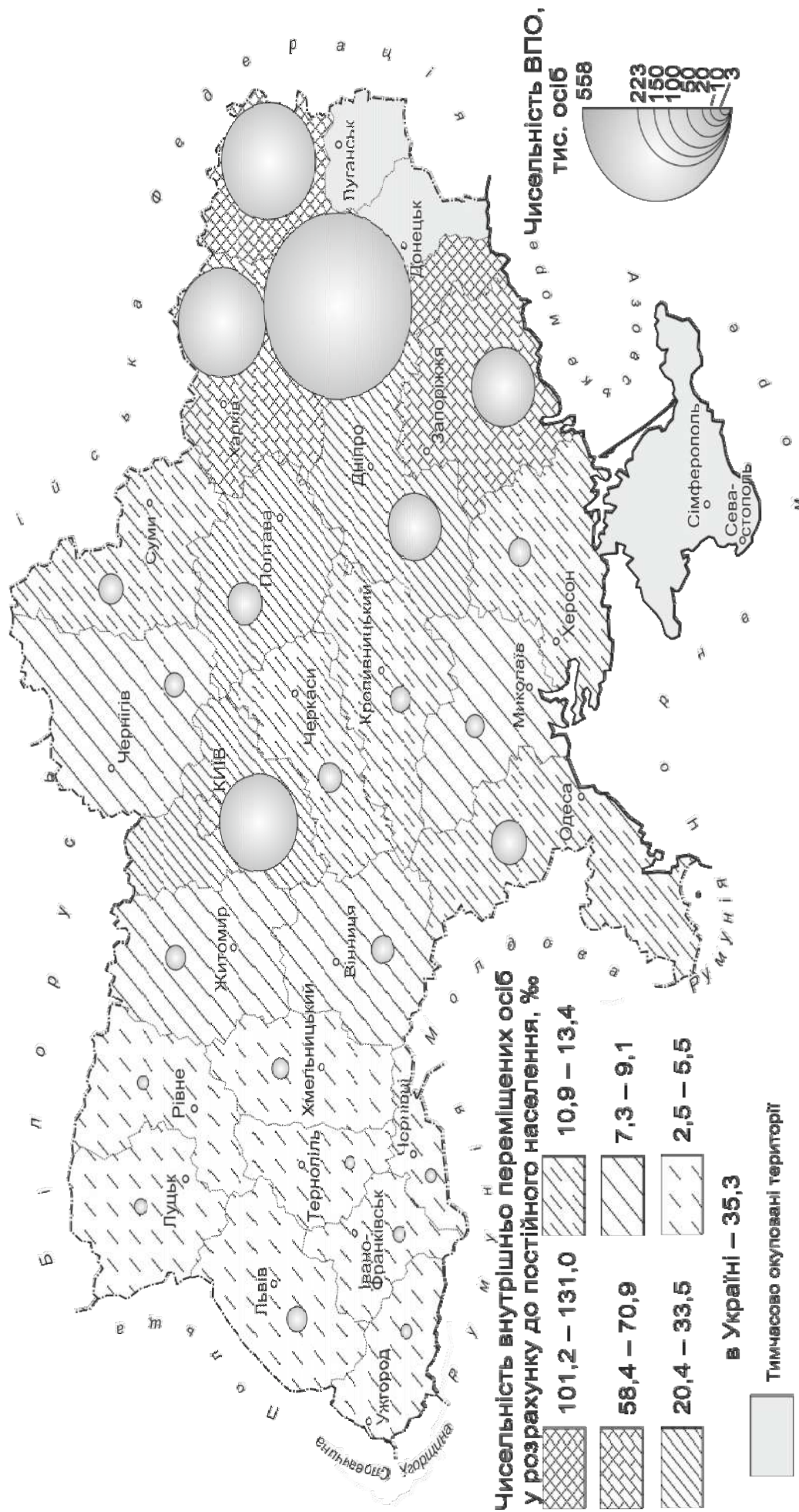
19. Ваш сімейний стан:

1. Одружений/заміжня.	4. Розлучений/розлучена.
2. Неодружений/незаміжня.	5. Удівець/вдова.
3. Перебуваю у незареєстрованому шлюбі.	6. Інше _____

20. Місце проживання (впишіть назву населеного пункту) _____

Дякуємо за співпрацю!

Розподіл внутрішньо переміщених осіб в областях України, 2018 р. *

* Джерело: складено автором за даними [186]

АНКЕТА

Шановний добродію! Просимо Вас взяти участь у дослідженні найбільш актуальних проблем, пов'язаних з вимушеним переселенням. Ваша участь в анкетуванні допоможе нам спільно знайти шляхи виходу зі скрутної ситуації. Анкета є анонімною, тому просимо відверто відповідати на запитання. Відповідь, що співпадає з Вашою думкою, обведіть кружечком, або допишіть свій варіант. Наперед вдячні за допомогу!

1. Як би Ви оцінили стан свого здоров'я?

1. Дуже добрий.
2. Добрий.
3. Посередній.
4. Поганий.
5. Дуже поганий.

2. Чи є у Вас хронічні хвороби?

1. Так.
2. Ні.

3. Чи встановлено у Вас, або у когось з членів Вашої сім'ї інвалідність?

1. Ні у мене, ні в кого з членів моєї сім'ї немає інвалідності.
2. У мене особисто - ні, але серед членів сім'ї - так.
3. У мене встановлено інвалідність _____ групи (впишіть номер групи). Решта членів моєї сім'ї здорові.
4. У мене встановлено інвалідність _____ групи (впишіть номер групи). Крім мене, у сім'ї є ще особи з встановленою інвалідністю.

4. Який з наведених нижче соціально-психологічних станів найкраще описує Ваш теперішній стан? (Оберіть лише один варіант)

1. Тривожність.
2. Депресивність.
3. Стан спокою.
4. Фрустрація (відчуття безпорадності, марних очікувань).
5. Інше (впишіть) _____

5. Чи маєте Ви можливість отримати необхідне медичне обслуговування за місцем свого теперішнього проживання?

1. Так.
2. Ні.

6. Де Ви мешкаєте зараз?

1. У родичів/знайомих
2. У місцевих жителів, котрі зголосились на безоплатне надання житла переселенцям
3. Придбав/ла власне житло
4. Отримав/ла житло у спадок
5. У соціальному житлі, гуртожитку
6. Тимчасово орендную помешкання
7. Ваш варіант _____

- 7. У якому помешканні Ви проживали до того, як змушені були переїхати?**
1. Орендоване житло.
 2. Відомче житло.
 3. Державна квартира.
 4. Комунальна квартира.
 5. Колективна квартира.
 6. Приватна квартира.
 7. Приватний будинок.
 8. Не мав (мала) постійного помешкання.
- 8. Який варіант проживання є найбільш прийнятним для Вас?**
1. Жити в місті і працювати в місті.
 2. Жити в місті і працювати в селі.
 3. Жити в селі і працювати в місті.
 4. Жити в селі і працювати в селі.
 5. Інше (*впишіть*) _____
- 9. Якщо у Вас є діти, то чи вони виїхали з Вами?**
1. Так.
 2. Ні
 3. У мене немає дітей
 4. Проживають окремо
 5. Інше _____
- 10. З якими структурами Ви підтримуєте найбільш тісні зв'язки за місцем теперішнього перебування? (*Відзначте усі відповідні структури*)**
1. Благодійні організації
 2. Волонтерські групи(особи)
 3. Органи місцевої влади
 4. Державні соціальні служби
 5. Групи (чи окремі особи) вимушених переселенців
 6. Церковна громада
 7. Ваш варіант _____
- 11. В якій мірі Ви довіряєте державним установам, що займаються вирішенням соціальних проблем?**
1. Повністю довіряю.
 2. Частково довіряю.
 3. Частково не довіряю.
 4. Зовсім не довіряю.
- 12. Чи змінилась Ваша думка про мешканців нового регіону перебування?**
1. Так, суттєво змінилась в позитивному напрямку
 2. Так, деякою мірою змінилась в позитивному напрямку
 3. Так, деякою мірою змінилась в негативному напрямку
 4. Так, суттєво змінилась в негативному напрямку
 5. Ні, зовсім не змінилась, залишилась поганою
 6. Ні, зовсім не змінилась, залишилась доброю.

- 13. Спробуйте оцінити ставлення місцевих жителів до Вас та до інших осіб, котрі вимушено переїхали в цей регіон?**
1. Повністю позитивне, доброзичливе
 2. Здебільшого позитивне
 3. Нейтральне
 4. Здебільшого негативне
 5. Повністю негативне
- 14. Вкажіть Ваш статус теперішньої зайнятості:**
1. Навчаюсь
 2. Працюю
 3. Шукаю місце праці
 4. Доглядаю дитину(дітей)
 5. Доглядаю перестарілого/неповносправного члена сім'ї
 6. Не працюю і не прагну працювати
 7. Не шукаю роботи через пенсійний вік/інвалідність
 8. Інше (вкажіть, що саме) _____
- 15. Що Ви готові зробити, щоб оперативно вирішити проблему власного працевлаштування? (оберіть не більше трьох варіантів відповідей)**
1. Продовжувати активно шукати роботу за своєю спеціальністю в Україні.
 2. Отримати другу спеціальність.
 3. Пройти курс спеціальної професійної підготовки чи перепідготовки.
 4. Змінити вид діяльності.
 5. Розпочати власну справу.
 6. Переїхати жити і працювати в інший регіон України.
 7. Їздити на тимчасові заробітки в інші регіони України без зміни місця проживання.
 8. Їздити на тимчасові заробітки в інші країни.
 9. Виїхати на роботу за кордон на тривалий час.
 10. Виїхати за кордон на постійне місце проживання.
 11. Нічого не робити.
 12. Не маю такої проблеми (працевлаштований, пенсіонер, в декретній відпустці тощо)
 13. Інше _____
- 16. Чи працюєте Ви за тим самим фахом, що й на попередньому місці проживання?**
1. Так, з нижчим доходом
 2. Так, з вищим доходом
 3. Ні, працюю не за фахом
 4. Ні, не працюю
- 17. Яку частку теперішніх доходів Вашої сім'ї становить соціальна допомога?**
1. 100% (основне джерело доходів);
 2. Більше 50%
 3. Менше 50%
 4. Ще не отримував (-ла)
 5. Ваш варіант _____
- 18. Яка кількість осіб (родичів) перебуває на Вашому утриманні на новому місці перебування? (Оберіть усі варіанти, що відповідають вашій ситуації та впишіть відповідну кількість осіб)**
1. На повному утриманні _____ дитина (дітей) до 18 років.
 2. На повному утриманні _____ дорослих осіб.
 3. На частковому утриманні _____ дитина (дітей) до 18 років.
 4. На частковому утриманні _____ доросла особа (дорослих осіб).
 5. Ніхто не перебуває на моєму утриманні

19. Чи достатньо Вашого доходу для задоволення перелічених нижче потреб?
(Поставте відповідну позначку навпроти кожного рядочка)

		Достатньо	Недостатньо
1	Придбання продуктів харчування		
2	Оплата житла		
3	Придбання одягу та взуття		
4	Медичне обслуговування		

20. Які матеріальні проблеми є найбільш значущими (актуальними) для Вас на даний час? (Оберіть три найбільш значущі проблеми серед запропонованих варіантів, або допишіть свій).

1. Відсутність власного житла
2. Проживання у непристосованому приміщенні
3. Відсутність документів: про ідентифікацію особи; про освіту; про роботу (необхідне підкреслити)
4. Відсутність роботи за фахом
5. Відсутність роботи загалом
6. Відсутність потрібного одягу
7. Відсутність коштів на найнеобхідніші речі
8. Ваш варіант (допишіть) _____

21. Які види соціальних та юридичних послуг є найважливішими для Вас?
(Оберіть три найбільш важливі види серед запропонованих варіантів)

1. Безкоштовне надання первинної медичної допомоги
2. Влаштування дітей у дошкільні заклади
3. Влаштування дітей у школи
4. Влаштування дітей у заклади позашкільного (розвиваючого) навчання
5. Офіційне переведення на навчання у ВНЗ регіону, де Ви перебуваєте
6. Реєстрація в територіальних відділеннях Державної служби зайнятості (допомога з працевлаштування)
7. Реєстрація в територіальних відділеннях Пенсійного фонду
8. Реєстрація в територіальних відділеннях Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності
9. Реєстрація в територіальних відділеннях Фонду соціального страхування з нещасних випадків на виробництві
10. Ваш варіант (допишіть) _____

22. Визначте найбільш гострі проблеми нематеріального характеру, які Вас турбують на новому місці перебування:

1. Неможливість бути разом із сім'єю
2. Непорозуміння у сім'ї через різні погляди на проблеми геополітичного вибору України (Росія-Європа)
3. Мовні проблеми
4. Прояви агресії зі сторони оточення у місцях нового проживання
5. Недовірливе ставлення зі сторони нових колег по роботі
6. Недовірливе ставлення зі сторони однокласників зі школи, ВНЗ тощо
7. Несприйняття іншого майбутнього України (політичного)
8. Ціннісні проблеми

9. Конфесійні проблеми
10. Відсутність миру в Україні
11. Немає таких проблем
12. Ваш варіант (впишіть) _____

23. Які заходи повинна здійснити державна та місцева влада для вирішення проблем вимушених переселенців? (Оберіть три найважливіші, на Ваш погляд, заходи із запропонованих нижче альтернатив)

1. Надання соціального житла
2. Часткове відшкодування вартості проживання (оренди)
3. Пільгове кредитування купівлі житла
4. Тимчасовий пільговий місцевий проїзд
5. Право тимчасової несплати комунальних платежів (за місцем виїзду)
6. Податкові канікули для підприємців
7. Сприяння у працевлаштуванні
8. Гарантування працевлаштування шляхом бронювання робочих місць
9. Надання безкоштовних послуг щодо соціально-психологічної адаптації
10. Надання безкоштовних юридичних консультацій (з питань отримання соціальних послуг, працевлаштування)
11. Надання безкоштовних спеціалізованих медичних послуг (для переселенців з обмеженими фізичними можливостями)
12. Сприяння у відновленні втрачених документів
13. Інше (вказіть, які саме) _____

24. Яке з наведених нижче тверджень найкраще відображає Вашу особисту думку? (Оберіть лише одну із запропонованих альтернатив)

1. Статус Донецької і Луганської областей повинен залишитись без змін – таким, як був до створення ЛНР і ДНР.
2. Донецькій і Луганській областям слід надати більше повноважень, не змінюючи при цьому їх статус (області в складі України).
3. Повинна відбутись системна децентралізація влади: всі області України мають отримати більше повноважень на місцях.
4. Донецька і Луганська області повинні отримати статус автономних республік у складі України.
5. Донецька і Луганська області повинні отримати статус республік у складі Російської Федерації.
6. Донецька і Луганська області повинні стати повністю незалежними республіками: вийти зі складу України, однак не приєднуватись до РФ.
7. Ваш варіант (напишіть) _____

25. Яке Ваше ставлення до факту приєднання АР Крим до РФ?

1. Позитивне.
2. Негативне.
3. Мені байдуже.

26. Де Ви провели дитинство або більшу частину свого життя?

- Область _____
 Район _____
 Населений пункт _____

27. Коли ви залишили попереднє місце постійного проживання? (ідеться про останній вимушений переїзд)

Місяць _____ Рік _____

28. Які Ваші плани на майбутнє?

1. Залишуся у цьому регіоні
2. Буду прагнути повернутися на малу батьківщину
3. Не визначився
4. Маю намір виїхати за кордон
5. Ваш варіант (впишіть) _____

29. Поясніть, будь-ласка, від чого залежить Ваше рішення щодо місця майбутнього проживання (попереднє запитання)

Від встановлення миру в Україні

1. Від наявності житла у вимушено покинутому мною регіоні
2. Від наявності житла у регіоні мого теперішнього перебування
3. Від допомоги держави щодо облаштування мого житла і побуту у вимушено покинутому мною регіоні
4. Від допомоги держави щодо облаштування мого житла і побуту у регіоні мого теперішнього перебування
5. Від наявності місця праці у вимушено покинутому мною регіоні
6. Від наявності місця праці у регіоні мого теперішнього перебування
7. Від бажання жити на малій батьківщині
8. Немає принципового значення де жити
9. Від налаштованості родини надати мені тимчасове житло на моїй малій батьківщині
10. Від налаштованості родини надати мені тимчасове житло у регіоні мого теперішнього перебування
11. Ваш варіант (впишіть) _____

30. На які джерела фінансової підтримки Ви покладаетесь зараз? (Вкажіть три найважливіші)

1. Покладаюсь лише на себе.
2. Підтримка родичів.
3. Підтримка друзів, знайомих, сусідів.
4. Підтримка волонтерів, небайдужих осіб.
5. Державна підтримка.
6. Підтримка недержавних організацій.
7. Використання попередніх заощаджень.
8. Продаж власного майна.
9. Отримання грошей в борг.
10. Інше (напишіть, що саме) _____

Продовження додатку Ф

31. На скільки важливим для Вас на даний час є отримання зазначених нижче видів допомоги? Відповідь подайте за п'ятибальною шкалою, де 5 балів – найбільш важлива, 1- не має жодного значення (*поставте позначку навпроти кожного із запропонованих варіантів*).

Види допомоги (допомога на:)	Значущість (в балах)				
	1 відсутня	2 дуже низка	3 низька	4 висока	5 дуже висока
Житло					
Харчування					
Одяг, засоби гігієни					
Лікування					
Психологічна					
Юридична, інформаційна					
Ваш варіант (впишіть)					

32. На скільки Ви задоволені отриманням зазначених нижче видів допомоги у благодійній організації «Карітас»? Міру задоволеності подайте за п'ятибальною шкалою, де 5 балів – повністю задоволений, 1- зовсім не задоволений (поставте позначку навпроти кожного із запропонованих варіантів). Якщо Ви не отримуєте певного виду допомоги, то зазначте це.

Види допомоги (допомога на:)	Не отримую зазначеного виду допомоги	Задоволеність (в балах)				
		1 відсутня	2 дуже низка	3 низька	4 часткова	5 повна
Житло						
Харчування						
Одяг, засоби гігієни						
Лікування						
Психологічна						
Юридична, інформаційна						

33. Чи вважаєте Ви себе віруючою людиною?

1. Так

2. Ні

3. Ваш варіант _____

34. Чи відвідуєте Ви храм (мечеть, молитов.дім, залежно від Вашого віросповідання)?

1. Ніколи не відвідував(-ла) і не відвідую.

2. Раніше (до переїзду в цей регіон) відвідував(-ла), а тепер – ні.

3. Раніше (до переїзду в цей регіон) не відвідував(-ла), а тепер – відвідую.

4. Раніше (до переїзду в цей регіон) відвідував(-ла), і тепер – відвідую

5. Відвідую, але дуже рідко (кілька разів на рік)

6. Не маю такої потреби

7. Не відвідую через відсутність відповідного храму

8. Ваш варіант _____

35. Спробуйте описати мову Вашого спілкування (Поставте відповідну позначку напроти кожного рядочка)

	українська	російська	Інша (напишіть, яка саме)
Спілкуюсь з батьками(рідна мова)			
Спілкуюсь з членами сім'ї (побут)			
Спілкуюсь з колегами по роботі (навчанню), в офіційних установах			
Спілкуюсь з друзями, знайомими			

36. Напишіть всі мови, якими Ви вільно володієте? _____

37. Яка Ваша освіта?

5. Неповна середня (9 класів школи)	5. Базова вища (бакалавр)
6. Повна середня (11 класів школи)	6. Повна вища (спеціаліст, магістр)
7. Професійно-технічна	7. Навчаюсь / закінчив аспірантуру
8. Неповна вища (студент I-IV курсів)	8. Маю науковий ступінь

38. Вкажіть рід Ваших занять до того, як Ви покинули місце постійного проживання?

1. Законодавець, вищий державний службовець.
2. Керівник/заступник керівника підприємства/установи.
3. Керівник підрозділу підприємства (відділу, лабораторії тощо), менеджер, управлінець.
4. Професіонал (науковець, викладач, лікар).
5. Фахівець (кваліфікований спеціаліст) - заняття що потребує вищої освіти (вихователі, вчителі, інженери).
6. Технічний службовець (по обробці даних, секретарі, касири тощо).
7. Працівник сфери торгівлі та послуг.
8. Кваліфікований робітник (шахтар, металург).
9. Різнороб/підсобний робітник.
10. Представник найпростіших професій.
11. Підприємець.
12. Не мав постійного місця праці.
13. Пенсіонер (за віком чи станом здоров'я)
14. Перебував (ла) у відпустці по догляду за дитиною чи потребуючим членом сім'ї.
15. Інше (що саме?)

39. До якої категорії населення за матеріальним статусом Ви б себе віднесли до того, як здійснили вимушений переїзд?

1. Бідний.
2. Небагатий.
3. Середній.
4. Заможний.
5. Дуже багатий.

40. Ваша стать:

1. Чоловіча
2. Жіноча

41. Вкажіть, будь ласка, Ваш вік: _____ років

42. Ваш сімейний стан:

1. Одружений/заміжня.	4. Розлучений/розлучена.
2. Неодружений/незаміжня.	5. Удівець/вдова.
3. Перебуваю у незареєстрованому шлюбі.	6. Інше _____

43. Хто з членів Вашої найближчої родини переїхав разом з Вами? (впишіть їх вік)

Члени сім'ї	Вік
Батько	
Мати	
Дружина/чоловік	
Діти	
Рідний брат	
Рідна сестра	
Дідусь	
Бабуся	

44. Хто з членів Вашої родини, з якими Ви мешкали до переїзду, залишився на Вашій малій батьківщині?

Члени сім'ї	Вік
Батько	
Мати	
Дружина/чоловік	
Діти	
Рідний брат	
Рідна сестра	
Дідусь	
Бабуся	

Дякуємо за співпрацю!

Карта міграційних преференцій незайнятого населення Львівщини*

Таблиця X.1

Країни, в які респонденти виявили бажання виїхати на постійне місце проживання, ранги значущості за частотою отриманого вибору, відсоток до опитаних, які виявили бажання виїхати на постійно

Варіант відповіді	2013		2014		2015		2016		2018		2019	
	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%
Німеччина	I	26	II	15	I	21			III	9	I	19
США	II	19	I	16			II	17	I	17	II	13
Польща	III	12			III	10			III	9		
Англія							III	11				
Канада			II	15	II	13	I	21	II	10	III	10
Іспанія												
Швеція												
Чехія												
Італія												
Країни ЄС		4		4		0		3		3		2
Не знаю/не вказано країну		10		12		9		13		24		16

Таблиця X.2

Країни, в які респонденти виявили бажання виїхати на кілька років, щоб підняти своє матеріальне становище, ранги значущості за частотою отриманого вибору, відсоток до опитаних, які виявили бажання виїхати на кілька років

Варіант відповіді	2013		2014		2015		2016		2018		2019	
	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%
Німеччина	II	11	II	13	II	14	II	11	II	9	I	14
США	I	16	I	22	I	16	I	16	I	19		
Польща	II	11	III	6	III	10	III	10				
Англія									III	7	III	6
Канада	III	10	III	6							II	8
Іспанія												
Швеція											III	6
Чехія												
Італія									II	9		
Країни ЄС		6		7		5		6		2		6
Не знаю/не вказано країну		26		23		16		24		40		32

Таблиця X.3

Країни, в які респонденти виявили бажання виїхати на тимчасові заробітки, ранги значущості за частотою отриманого вибору, відсоток до опитаних, які виявили бажання виїзду на тимчасові заробітки

Варіант відповіді	2013		2014		2015		2016		2018		2019	
	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%
Німеччина	II	11	II	7			III	7	III	4	I	20
США	I	19	II	7	III	9	II	17				
Польща	I	19	I	21	I	26	I	26	I	14	II	16
Англія							III	7			III	8
Канада	II	11										
Іспанія	III	8	II	7								
Швеція					II	12						
Чехія									II	11	III	8
Італія			III	5								
Країни ЄС		7		5		9		2		0		0
Не знаю/не вказано країну		22		37		23		32		56		31

*Джерело: складено автором за результатами соціологічного моніторингу міграційного потенціалу 2013–2016 рр., 2018–2019 рр.

Індекси міграційних прагнень безробітних

Таблиця Ц.1

Індекси міграційних прагнень безробітних, розподіл за статтю

Рік	Усі респонденти	Стать	
		чоловіча	жіноча
2013	2,8	2,83	2,75
2014	2,6	2,62	2,55
2015	2,9	3,1	2,76
2016	2,5	2,57	2,4
2018	2,7	3,13	2,48
2019	2,7	2,73	2,7

Таблиця Ц.2

Індекси міграційних прагнень безробітних, розподіл за віком

Рік	Усі респонденти	Вікові групи			
		до 30 р.	31–40 р.	41–50р.	51–60 р.
2013	2,8	3,38	2,9	2,06	1,5
2014	2,6	2,74	2,71	2,23	2,2
2015	2,9	3,1	3	2,83	2,1
2016	2,5	2,69	2,52	2,28	1,92
2018	2,7	2,91	3,1	2,62	2,2
2019	2,7	2,91	2,93	2,49	2,06

Таблиця Ц.3

Індекси міграційних прагнень безробітних, розподіл за рівнем освіти

Рік	Усі респонденти	Освіта			
		повна середня	професійно-технічна	базова або неповна вища	повна вища
2013	2,8	1,67	2,38	2,56	2,98
2014	2,6	2,3	2,28	2,23	2,68
2015	2,9	1,15	2,34	2,42	3,14
2016	2,5	1,3	2	2,6	2,58
2018	2,7	3,46	2,1	2,87	2,85
2019	2,7	2,42	2,57	2,71	2,77

Індекси міграційних прагнень безробітних, розподіл за сімейним станом

Рік	Усі респонденти	Сімейний стан		
		Одружений/ заміжня ²	Неодружений /незаміжня	Розлучений/ розлучена ³
2013	2,8	2,53	3,31	2,38
2014	2,6	2,41	2,84	2,92
2015	2,9	2,86	3,12	2,05
2016	2,5	2,5	2,67	1,78
2018	2,7	2,97	2,54	1,98
2019	2,7	2,69	3,04	2,2

Таблиця Ц.5

Індекси міграційних прагнень безробітних, розподіл за самооцінкою рівня матеріального стану сім'ї респондента

Рік	Усі респонденти	Рівень матеріального стану			
		низький, дуже низький	нижчий за середній	середній	вищий за середній ⁴
2013	2,8	2,69	2,8	2,76	3,3
2014	2,6	2,63	2,45	2,59	2,87
2015	2,9	3,1	2,8	3,2	3,2
2016	2,5	2,69	2,8	2,2	1,95
2018	2,7	3,21	2,89	2,52	2
2019	2,7	2,65	2,53	2,58	3,04

*Джерело: розраховано і складено автором за результатами соціологічного дослідження

² Включаючи й тих осіб, які перебувають у незареєстрованому шлюбі

³ Включаючи вдівців і вдів

⁴ Оскільки дуже мізерна кількість респондентів оцінила матеріальний стан своєї сім'ї як високий і їх недоцільно аналізувати окремо, то їх включено в групу «вищий за середній»; жоден з респондентів не оцінив свій матеріальний стан як «дуже високий»

Частка грошової допомоги від родичів у структурі грошових доходів домогосподарств, у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство

Адміністративно-територіальне утворення	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	10,8	8,1	7,6	7,9	7,2	7,1	7,6	9	9,4	8,5
АР Крим	10,9	9	6,5	7,4	6,7	5,9
<i>Області:</i>										
Вінницька	13,1	10,3	8,3	8,2	6,9	7,7	8,2	10,4	11,8	13,8
Волинська	7	6,8	5,4	8,7	7,9	5,9	7,9	8,7	11,2	11,9
Дніпропетровська	9,1	7,2	6,4	7,6	7,1	6,6	7,6	8,4	11,4	9
Донецька	8,7	6,6	6,9	5,9	5,3	4,9	4,9	5,8	5,3	5,6
Житомирська	9,9	8,1	7,2	8,7	7,1	14,7	6,4	8,4	9	6,4
Закарпатська	13,4	8,4	11,1	11,2	9,8	9,6	11,5	12,3	15	10,3
Запорізька	12,4	9,8	7,2	7,6	7,4	5,8	10,9	9,6	8,8	6,9
Івано-Франківська	13,9	9	8,5	11,2	7,8	9,1	15	11,1	11,9	13,4
Київська	13	4,7	4,9	5,1	4,7	4,3	3,9	4,5	4,7	3,9
Кіровоградська	14	9,1	8,5	13,4	11,2	9,3	10,6	11,7	11,9	11,8
Луганська	9,4	7,3	7,4	6,4	6,4	4,7	7,9	9,5	9,4	9,9
Львівська	12	7,9	6,5	6,5	5,9	4,9	5,8	8,9	6,5	5,6
Миколаївська	11,4	9,1	9	9,4	6,2	6,5	7,5	9	9,8	9,2
Одеська	14,1	8,7	9,1	7,2	6,6	6	7,2	8,3	9,5	7,5
Полтавська	9,2	7,7	6,1	9,5	8,2	8	8,2	13	10,7	9,1
Рівненська	9,1	5,8	4,8	5,5	4,3	4,8	4,4	5	6,3	4,1
Сумська	12,5	8,3	7,9	10,3	9,5	7,5	8,8	9,7	11,2	9,9
Тернопільська	15,3	14,8	12,4	14,4	15,8	13,2	12,3	15,5	15,3	18,2
Харківська	10,2	8,4	5,4	5,1	5,2	4,7	5	6,2	8,5	7,1
Херсонська	12,5	13	8	8,6	7,2	7,1	11,2	12,3	11,6	11,6
Хмельницька	15,2	8,9	10	8,8	8,4	8,2	9,1	11,2	10,8	8,6
Черкаська	9,4	11,1	8,6	8,1	8,5	7,7	8,5	9,2	9,2	7,7
Чернівецька	9	11,7	13,4	10,8	13,4	10,4	9,7	12,8	14	12,1
Чернігівська	8,3	8,1	7,4	8,7	9	6,5	8,3	10,5	8,9	8,9
м. Київ	8,5	4,8	7,7	10,2	6,8	12,1	5,1	8	6,5	6,3
м. Севастополь	7,6	6,3	7,3	9,8	11,9	5,9

* Джерело: складено автором за даними [261, с. 192–198; 262, с. 166–172; 264, с. 160–166; 265, с. 154–160; 326, с.94]